

Lidé města

3 / 2000

Revue pro etnologii, antropologii
a etologii komunikace

- 1 **Konference Menšiny ve městě** *Mirjam Moravcová*
- 3 **Město versus pospolitost? / Town or Community?** *Zdeněk Pinc*
- 13 **Fenomén etnickej menšiny.** Na príklade Bratislavy v 1. polovici 20. storočia / The Phenomenon of Ethnic Minority. An Exemple: Bratislava in the First Half of the 20th Century *Peter Sahner – Daniel Luther*
- 28 **Vliv politické hranice na život obyvatelstva na moravsko-slovenském pomezí** (na příkladě příhraničních měst Hodonín a Holíč) / An Impact of the Political Border on the Life of the Inhabitants in the Moravian-Slovak Borderlands (an Example: Border Towns of Hodonín and Holíč) *Magdaléna Rychlíková*
- 34 **O slovenské „menšine“ v Československém státě (1918–1938)** / About the Slovak Minority in Czechoslovakia (1918–1938) *Vladislava Barhoňová*
- 37 **Miesto sociokultúrnej skupiny v urbánnom prostredí** (Železničiarí vo Zvolene) / The Place of a social and cultural Group in Urban Environment (Railwaymen in Zvolen) *Katarína Košťalová*
- 48 **Československá strana sociálnědemokratická a antisemitismus (1889–1899)** / The Czechoslovak Social Democrat Party and Anti-Semitism (1889–1899) *Blanka Soukupová*
- 73 **Česká beseda v Liberci a česká menšina v 2. polovině 19. století** / Česká beseda in Liberec and the Czech minority in the second Half of the 19th century *Jan Štoviček*
- 79 **Minority v minoritě a národnostní školství** / Minorities as a Minority and National School System *Helena Nosková*
- 127 **Police vzdělání v procesu integrace imigrační skupiny** / The Role of Education in the Process of the Integration of an Immigration Group *Dana Bittnerová*
- 140 **Menšiny ve městě.** Projekt globální výchova – výchova k toleranci / A Project of Global Education *Zuzana Hadj Moussová*
- 145 **Řešení multietnického soužití na státní a lokální úrovni na příkladu českého a romského obyvatelstva** / A Solution to Multi-ethnic Coexistence at National and Local Levels shown by using the Example of the Czech and Romany Populations *Jaroslava Kadeřábková*
- 149 **Hledá školní mládež pozitivní hodnoty?** (Pohled na vietnamskou komunitu) / Are Schoolchildren seeking Positive Values? (A look at the Vietnamese community) *Miloslava Turková*
- 165 **Východiska soužití.** Romové v názoru žáků 8. tříd české základní školy / On the Threshold of Coexistence. Romanies seen by Schoolchildren of 8th Class of Czech Elementary Schools *Mirjam Moravcová*
- 206 **Víme, co si o nás Američané myslí?** / Do we know what Americans think of us? *Jana Krblichová*

Konference Menšiny ve městě

Ve třetím čísle časopisu Lidé města – revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace – vydáváme příspěvky, které odezněly na konferenci Menšiny ve městě. Toto vědecké diskusní zasedání uspořádal v prostorách Klementina ve dnech 21. a 22. listopadu 1999 Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze. Naplnil jím jeden ze závazků grantového úkolu Mezietnické vztahy a problematika multikulturní společnosti (404/98/1117), financovaného Grantovou agenturou ČR.

Vstupní zadání, s nímž organizátoři konferenci projektovali, směřovalo k uchopení problému menšin v městské společnosti jako takových. Směřovalo k ozřejnění problémů jejich existence, postavení, životního stylu, společenského fungování a kulturních osobitostí. Menšina v tomto pojetí byla pochopena a definována ve vztahu k etnické příslušnosti, ve vztahu k sociální výjimečnosti, ve vztahu k vyhraněné názorové či kulturní orientaci i ve vztahu k handicapům, jimiž se určité skupiny městské populace vydělují a deklarují vůči většině městské společnosti. Referáty přednesené na konferenci však jednoznačně orientovaly jednání k problému etnických menšin a k problému mezietnického diskurzu, který v rámci města probíhá buď mezi většinovou společností a etnickými minoritami nebo mezi dvěma etnickými minoritami. Tato dominantní orientace přednesených referátů naznačila časovost a citlivost etnického problému v středoevropském prostoru. Signalizovala jeho otevřenost, společenskou palčivost i vědomí zodpovědnosti etnologů napomoci jeho mapování a řešení.

Jednání konference současně naznačilo různý přístup etnologů k problému etnických menšin v lokální společnosti města, přesněji ukázalo akcentování některých jeho aspektů. Účastníci konference zohlednili pět výkladových a jevových souvislostí etnických menšin a mezietnického soužití ve městě. V prvé řadě si položili otázku změn v postavení a v sebeidentifikaci etnických menšin ve

městě moderní doby – ve vazbě na měnící se legislativu, společenské konvence, předsudky a dobově živelné i řízené intoleranční nálady. Cílem tohoto přístupu se stalo hledání zákonitostí vzniku a fungování vstřícných i xenofobních postojů v soužití menšin a většinové společnosti města v kontinuitě vývoje 19. a 20. století. Druhá otázka, která zaujala, se vztahovala k úloze vzdělání a fungování vzdělávací soustavy (v bývalém Československu a současné České republice), a to jak v procesech uchovávání a proměny kulturní identity etnických menšin, tak v procesu jejich kulturního vyrovnávání a společenského včleňování do lokální společnosti města. Třetí otázka, která byla v průběhu jednání prezentována, se vázala ke vzájemnému kulturnímu a společenskému vzdalování se a k protisměrnému modelování identity lokální společnosti českého a slovenského města na nově utvořené česko-slovenské státní hranici. Otázkou čtvrtou, již byla věnována pozornost, se stala pozice různě definovaných skupin českého městského obyvatelstva k jinoetnickým menšinám, které kontinuálně patří nebo se v průběhu 90. let 20. století včlenily do lokální společnosti českého města. A konečně byl zohledněn i vztah městské a regionální správy k menšinám – zejména k menšinám medializovaným v jejich problémovosti.

Referáty přednesené na konferenci i následná diskuse ukázaly trvalou aktuálnost problémů, které čeští a slovenští etnologové sledovali při řešení mezi-etnických vztahů po více než tři desetiletí. Současně však prezentovali nové problémy, které před etnology postavila dnešní přítomnost. Srovnání obou problémových okruhů a potvrzení jejich aktuální nosnosti patří k přínosům proběhlého vědeckého zasedání.

Na konferenci odezdněly i referáty studentů specializovaného semináře M. Moravcové a M. Turkové, který se zabývá problémy mezi-etnických vztahů v České republice. Tyto referáty reprezentují dílčí výseky širších výzkumů, studenty zpracovávaných v rámci bakalářských esejí a magisterských diplomových prací. Ve sborníku jsou zařazeny jako samostatný oddíl.

Při vydání referátů redakce cíleně dala autorům možnost příspěvek ponechat ve tvaru, v jakém odezdněl na konferenci, nebo ho přepracovat a rozšířit do podoby studie. Odtud nerovnoměrnost rozsahu a koncepční rozmanitost uveřejněných statí. Studentské příspěvky byly důsledně ponechány v referátovém znění.

Vydání třetího čísla časopisu Lidé města umožnila finanční podpora GA ČR, poskytnutá grantovému úkolu Mezi-etnické vztahy a problematika multikulturní společnosti (404/98/1117). Organizátoři konference za tuto podporu děkují.

Mirjam Moravcová

Město versus pospolitost?

Zdeněk Pinc

Když srovnáváme lidské sociální chování s chováním jiných velkých živočišných druhů,¹ vystupuje do popředí obraz genetického determinismu konstatovaný soudobou sociobiologií², který ukazuje, že všeobecné lidské rysy sdílí většina velkých lidoopů a opic z Afriky a Asie, kteří jsou z důvodů anatomických a biochemických našimi nejbližšími žijícími příbuznými. E. O. Wilson³ uvádí minimálně čtyři takové rysy: 1) samci jsou větší než samice, přičemž rozdíl ve velikosti přibližně odpovídá průměrnému počtu samic, které se páří s úspěšnými samci, 2) mláďata formuje dlouhé období sociálního tréninku, 3) sociální hra je silně rozvinuta a formuje nácvik sociálních rolí, agresi, sexuální praktiky a průzkum okolí, 4) lidské intimní sociální skupiny zahrnují řádově od deseti do sta dospělých jedinců, tedy nikdy pouze dva, rodičovský pár, jako je tomu u většiny ptáků nebo jihoamerických opiček z čeledi kosmanovitých, ani tisíců či statisíců jedinců, jako je tomu u mnohých ryb nebo u sociálně žijících druhů hmyzu.

Pro účely tohoto výkladu se omezíme na čtvrtý rys biologicky determinované báze našeho chování – intimní skupiny čítající desítky individuí – a připomeneme si Wilsonovu charakteristiku: „*Je nepředstavitelné, že by lidské*

¹ Původním podkladem textu je improvizovaná úvodní přednáška pro konferenci Menšiny ve městě – Praha, listopad 1999. Zájem organizátorů o publikování přednášky postavil autora před obtížný problém: předmětnou přednášku proslovil v zastoupení za Jana Sokola a v intencích pojetí antropologie města, které Sokol představil ve své krátce nato publikované knize „Člověk jako osoba“. Celý tento článek je tedy závislý na Sokolových myšlenkách více, než je obvyklé, zároveň se však v několika momentech se Sokolovým výkladem rozchází. Doufám, že se v předloženém textu obě polohy podařilo dostatečně specifikovat.

² Uvedme jako příklad knihu zakladatele sociobiologie Wilsona, E. O.: *Lidská přirozenost*. Původní harvardské vydání z roku 1978, český překlad. Praha 1993, zejména s. 28n.

³ Tamtéž, s. 29.

bytosti mohly být socializovány do radikálně odlišných repertoárů chování jiných skupin, jaké mají ryby, ptáci, antilopy či hlodavci. Lidské bytosti by mohly jen s rozpaky napodobovat takové uspořádání, ale byla by to fikce hraná na jevišti, ubírala by se opačným směrem, který by byl v rozporu s hlubokými emocionálními reakcemi, neměla by naději, že přetrvá déle než jednu generaci. Přijmout s vážným úmyslem, dokonce i jen v hlavních rysech, sociální systém druhů nepatřících mezi primáty, by bylo doslova šílenství. Osobnosti by se rychle rozpadly, vztahy rozložily a reprodukce ustala.⁴

Ačkoli o nejstarších lidských pospolitostech mnoho nevíme, zdá se nesporné, že žily v těsných společenstvech; Sokol⁵ uvádí příklad typického tábořiště afrických Kungů, kde je na ploše asi sto metrů čtverečních rozmístěno deset až patnáct přístěnků a žije zde pospolitost dvaceti až padesáti lidských bytostí. Pro život lidských společenství je také od pradávna typický sezónní charakter: část roku žije pohromadě intimní rodinná skupina čítající desítky členů, na část roku se uchylují tyto rodinné skupiny do společných tábořišť, kde spolu přechodně žijí pohromadě stovky či tisíce jedinců, pořádají se slavnosti a uzavírají se manželské svazky, které posilují meziskupinové vazby a spojenectví.

Zkusme nyní na tyto dva podružné, v různých vědních oblastech odhalené poznatky aplikovat klasickou Tönniesovu typologii Gemeinschaft versus ‚Gesellschaft‘⁶. Základem pospolitosti – tak se nejčastěji a nejvhodněji překládá termín ‚Gemeinschaft‘ – je přirozená vůle („Wesenwille“), která plyne z hloubi lidského já nedostupného pro reflexi. Snad bychom mohli aktualizovaně chápat základ této vůle jako ‚genetický‘. Takto přirozeně vzniklá jednota, pokrevní pospolitost, je charakterizována vztahy mezi matkou a dětmi, mezi mužem a ženou a sourozenci a příbuznými. Tönnies rozlišuje tři typy pospolitosti tohoto typu: příbuzenství, sousedství a přátelství. V pospolitosti vystupují lidé jako osobnosti, role jsou zde pevné, nelze je vyměňovat, nástrojem kontroly jsou zde zvyky a tradice, zejména náboženství. Ekonomicky je základem pospolitosti kolektivní vlastnictví.

Základem vazby typu ‚Gesellschaft‘ je vůle arbitrální, Tönniesem původně označovaná jako ‚Willkür‘, později jako ‚Kürwille‘, která je reflexivní, je výsledkem úvahy, kalkulace a osamostatněného myšlení. Oba druhy vůle lze pokládat za příčiny či dispozice jednání jednotlivců. Přirozená vůle je

⁴ Tamtéž, 29n.

⁵ Srv. Sokol, J.: *Člověk jako osoba*. Praha 2000, s. 25n.

⁶ Tönnies, E.: *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig 1887.

základem jednání z vnitřní potřeby, arbitrární vůle je základem jednání zaměřeného na vnější cíle.

Společnost („Gesellschaft“) tvoří tedy lidé, kteří žijí a bydlí vedle sebe, nejsou však vzájemně spjati, ale rozděleni. Ve společnosti není místo pro činnosti plynoucí z apriorní a nutné jednoty, které by vyjadřovaly vůli a ducha této jednoty. Každý zde sleduje pouze své vlastní zájmy. Oblasti jednání a moci jsou přesně vymezené, každý přísně dbá, aby mu nikdo nenarušil jeho oblast. Tyto negativní vzájemné postoje jsou zde normální a každý je považuje za samozřejmé. Nikdo tu pro druhého nic neudělá, nikdo nikomu nic nedá. Role zde nejsou pevné ani dědičné, lidé se naopak musí naučit role vyměňovat a žít střídavě v různých rolích. Vládnu zde smluvní vazby, vztahy směny a kalkulace. Nástrojem kontroly je zformalizované právo. Tradici nahradilo veřejné mínění. Hospodářským základem společnosti je obchod, průmysl, peníze a soukromé vlastnictví.⁷

Tönnies chápal pojmový pár „Gemeinschaft“ versus „Gesellschaft“ jako teoreticky vytvořené modely, které se v čisté podobě nikde nevyskytují. Jeho koncept byl však několikrát využit ideologicky jednak k tomu, aby bylo možné ukazovat, jakými proměnami procházejí tradiční evropské společnosti vlivem kapitalismu, jednak k tomu, aby se z různých ideových pohnutek prokazovalo, že nemůže trvaleji existovat žádná společnost, která by postrádala pospolitostní prvky.⁸

Celá sociologická tradice je v zásadě zajedno v implicitním přesvědčení, že pouze vazba typu „Gemeinschaft“ je „přirozená“, jednotliví autoři se liší v náhledech, do jaké míry je vznik vazby typu „Gesellschaft“ „nepřirozený“, respektive je-li tato nepřirozenost progresivní a v zásadě žádoucí, nebo zda je regresivní a musí být minimalizována, jinak zákonitě povede k důsledkům nežádoucím ba katastrofickým.

Chceme v tomto článku vycházet z předpokladu, že etologicky vzato má lidské chování od nejstarších dob vlohu pro obě tyto vazby. Vazbu typu „Gemeinschaft“ uplatňuje uvnitř intimních pospolitostí rodového charakteru, vazbu typu „Gesellschaft“ uplatňuje v meziskupinovém neintimním kontaktu na úrovni slavnostních shromáždění kmenů i v náhodných kontaktech s cizinci.

Z velikosti intimních skupin, v nichž primáti přirozeně žijí, odvozují jakousi maximální kapacitu vztahů, které primáti dovedou dlouhodobě unést a zvládat. Tato kapacita zahrnuje desítky, maximálně stovky vztahů.

⁷ Srv. *Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 338n.

⁸ Srv. např. Szacki, J. R.: *Historia myśli sociologicznej*. Warszawa 1981.

Výskyt většího počtu jedinců v teritoriu by vedl k narušení složitých sociálních vazeb, eventuálně k jejich rozpadu, potažmo ke kolapsu celého společenství a propuknutí destruktivní agrese.

„Ve shodě se šimpanzi jsme xenofobní. Všechny naše společnosti, historické i moderní, znají koncepci ‚nepřítele‘ a rozlišují lidi na ‚oni‘ a ‚my‘.“⁹ Vnitrodruhová agresivita není lidským specifikem, uvnitř intimních skupin se vyskytuje spíše výjimečně, mezi skupinami je však běžná a poslední výzkumy šimpanzů ukazují, že jejich chování má mnohem více shodných rysů s chováním tradičních lidských pospolitostí. Omyl Lorenzova výkladu agresivity¹⁰ spočívá mj. v tom, že nevidí meziskupinovou agresivitu jako daň za vnitroskupinovou solidaritu. Rituály, mýty a kulturní vzorce vůbec neexistují pouze proto, aby se každá generace mohla ztotožnit s tradicí, ale také proto, aby posilovaly ochotu ke spolupráci a k oběti ve prospěch skupiny. Proto se skupiny hominidů kulturně odlišují a v důsledku toho jsou také jejich skupiny vzájemně implicitně nepřátelské.

Lidé však na rozdíl od ostatních primátů od pradávna žijí občas v kontaktu s bytostmi, které nepatří k těm, jež znají intimně a ani se jimi už z „kapacitních“ důvodů nemohou stát. Poslední výzkumy etologie primátů¹¹ ukazují, že jednotlivé populace šimpanzů se od sebe lokálně kulturně liší, zdá se, že etnická diferenciacce není lidskou vymožeností. Kulturní odlišnost je zdrojem meziskupinové rivality, stejně jako prospívá solidaritě uvnitř pospolitosti. Jsou to dvě stránky téže mince. Lepší stránkou našeho života ve skupině, stránkou, kterou se odlišujeme i od svých nejbližších příbuzných, šimpanzů, je však obchod. Právě segregace do intimních skupin současně umožňuje, aby tyto skupiny mezi sebou obchodovaly.

Skupiny šimpanzů jsou vůči sobě uzavřené a veškerá výměna mezi nimi se omezuje na násilí a emigraci.¹² Zdá se, že bude užitečné přezkoumat přesvědčení klasických ekonomů a zjistit, že obchod vůbec není moderní vynález. Antropologické výzkumy naopak dokazují, že vznik obchodu je prastarého data a znají jej i preindustriální společenství.

Kulturní vzorce chování, mýty a rituály slouží tedy v tomto smyslu k sebeidentifikaci jedince se skupinou a k odlišení skupin mezi sebou. Kulturní vzorce se v archaických společenstvích nevyměňují, nejsou a nemohou být předmětem obchodu. Obchoduje se s předměty, ať už jde

⁹ Ridley, M.: *Původ chuti*. Praha 2000.

¹⁰ Srv. Lorenz, K.: *Takzvané zlo*. Praha 1992.

¹¹ Zrzavý, J.: Šimpanzí etnografie. *Vesmír*, 79, č. 2, 2000.

¹² Ridley, M.: cit. d., s. 207n.

o produkty dělby práce, nástroje, ozdoby nebo o látky a minerály k životu nezbytné, v určitém teritoriu nedostupné. Nejstarším a nejrozšířenějším obchodem byl obchod se solí. Mohl mít smysl jenom potud, pokud v místech, kde sůl nebyla běžně k dispozici, mohli obchodníci nalézt a vhodně směniti jiné zboží. Ještě starším a univerzálnějším druhem obchodu byla výměna žen, která od pradávna stvrzuje navázané přátelství a spojenectví.

Dramatickou proměnu stylů života kočovných lidských lovecko-sběračských společenství přinesl neolit. Sokol¹³ ukazuje, že neolitická revoluce je důsledkem přílišného úspěchu lovecko-sběračských populací v určitých oblastech. Tak jako přibývalo lidí, ubývalo zvěře, až někteří lidé ze zoufalství zkusili založit svoji existenci na sběru travních semen. Mělo to nepochybně řadu nevýhod, ale také některé na první pohled nepřilíš patrné výhody: dobře ošetřené zrno vydrží, lze je skladovat a dělat zásoby; to paleolitičtí lidé, nevybavení ledničkami, nemohli. Zemědělec se také může a vlastně musí usadit na jednom místě, musí těžce pracovat a myslet hodně dopředu, ale pokud uspěje, má potravu na celý rok. Na stejném území se užíví o řád víc zemědělců než lovců a sběračů. Vzniká však problém, jak zásoby potravy a osiva pro příští sklizeň uchránit před divokou zvěří i před ostatními skupinami lidí, kteří ještě nepřešli na neolitický způsob obživy, nebo jimž zásoby došly. Lidé zakládají pevná sídla a záhy je také budou ohrazovat hradbami.

Sokol uvádí¹⁴, že v nejstarším archeology vykopaném městě, v naftulském Jerichu v dnešním Izraeli, žily v 8. tisíciletí př. Kr. na ploše 4 ha asi 2–3 tisíce obyvatel, kteří ještě neznali keramiku. Městské hradby byly asi 3,6 m vysoké a 2 m silné, městská věž byla vysoká více než 10 metrů.

Neolitická revoluce a městský typ osídlení nepochybně patří k sobě bez ohledu na to, je-li původní funkcí města bezpečné uchování zásob, nebo je-li město původně spíše místem pravidelných sezónních setkání usedlých vesničanů, kteří pro pravidelné slavnostní směny volí příhodné místo, opevní je a ono se posléze stane trvalým bydlíštěm pro obyvatele se směnou nejtěsněji svázané. V každém případě je město od neolitu místem, kde je poprvé dlouhodobě uplatněna vazba typu ‚Gesellschaft‘.

Sokol sice píše, že *„v prvních městech žili lidé jako ve vesnicích: zemřeli tam, kde se narodili, mluvili stejnou řečí a byli všichni příbuzní – tvořili jeden*

¹³ Cit. d. s. 29n. – Výklad vzniku měst a pojetí antropologie města přebíráme od Sokola prakticky bez modifikací a v následném výkladu jde tedy prakticky neustále o parafráze.

¹⁴ Tamtéž, pozn. na s. 30.

*kmen*¹⁵, ale v této věci bychom snad mohli zkusit polemizovat. O tom, nakolik byla struktura neolitických měst rodová či kmenová, víme málo.

Proces konstituce měst známe teprve z důkladných výkladů o řeckých ‚poleis‘, které podává Aristoteles, a ten v souvislosti se vznikem polis hovoří o zvláštním jevu, který nazývá ‚synoikismos‘, sestěhování různých rodů, tedy lidí nepříbuzných nebo příbuzných jen vzdáleně. Stařeštinové jednotlivých rodů vynesou své bohy z intimity ‚oikos‘, domácnosti, a společně jim postaví nová obydlí, chrámy. Pro řecké náboženství je zvlášť charakteristická představa, která zdůrazňuje, že přílišná horlivost v uctívání jednoho boha se člověku nevyplácí, protože bozi jsou hašteřiví a žárliví a ti opomíjení se horlivci „odmění“ nějakou budoucí zlomyslností. Přízeň je třeba rovnoměrně rozdělovat mezi všechny bohy obce. Tento rys řeckého polytheismu je důsledkem synoikismu.

Ve městech jsou již od starověku donuceni žít na relativně malém prostoru v relativně permanentním intimním kontaktu lidé, kterých je víc, než je únosné (tisíce, desetitisíce místo desítek či stovek) a kteří jsou navíc kulturně odlišní, a tudíž se jedni druhým potenciálně hnusí; přičemž základní funkcí města je funkce obranná. Město uvnitř hradeb neskýtá dostatek prostoru, každý čtvereční metr navíc zakládá strategický problém – problém městské zeleně je z tohoto hlediska ve starých městech méně než pseudoprobém.

Měšťané žijí nahuštění na malém, ohrazeném místě, kde není žádná obživa. Všechna velká města starověku jsou zásobována obilím z okolí, v antice dokonce ze zámoří. Všechna starověká města znají i naše problémy: kde brát pitnou vodu, co s odpady, znají požáry a epidemie, pouliční zločinnost, problémy s byrokracií i korupcí.

Ve vesnických pospolitostech převládá vazba ‚Gemeinschaft‘, nic tam není na prodej, všechno je dáno na základě vztahů, které platí odedávna. Venkovské ‚bez peněz‘ neznamená zadarmo, síť patronsko-klientských vztahů, vztahů štědrosti, vděčnosti a lakoty zakládá venkovskou autoritu. Zde je jednoznačně definováno, kdo je a smí být ‚furiantem‘ a platit za druhé a kdo je rád, že je rád. ‚Gemeinschaft‘ nesnáší demokratické vyrovnávání, je bytostně aristokratická, dluhy jsou zde závazky, jež vlastně zúplna nejsou vyrovnány nikdy. Naproti tomu městská, demokratická, na peněžní směně založená společnost je společností lidí, kteří platí sami za sebe a tudíž nejsou nikomu nic dlužní.

¹⁵ Tamtéž, s. 30.

„Život ve městě znamená především život mezi množstvím cizích lidí, které neznáme a o které nestojíme. A přece žijí těsně vedle nás a v tlačenici se nás dotýkají celým tělem. To je něco, co žádný živočich nesnáší: všichni máme svou zónu odstupu, do níž by cizí neměl vstoupit, jinak se cítíme ohroženi. Jen manželka a děti mohou blíž, proto mluvíme o ‚blízkých‘ lidech. Ve výtahu, v metru nebo na stadionu si žádnou zónu uhájit nelze, což je pro člověka stálým zdrojem stresu. Musí se naučit chovat tak, aby neznámé lidi kolem sebe nepopudil a neprovokoval, ale aby si je přesto udržel bezpečně ‚od těla‘. Netečná, zdvořile lhostejná maska, kterou všichni nosíme, není známkou nelidskosti, ale prostou sebeobranou proti tlaku masy lidí, mezi nimiž se stále pohybujeme. Jde dokonce tak daleko, že když ve městě někdo upadne, kolemjdoucí si ho často nevšimají. Třeba je opilý, kdoví, co je zač a třeba bych se ještě do něčeho zapletl. Ostatně lidí okolo je tu dost – ať se o něj postará někdo jiný.“¹⁶

Vedle specificky městské, formální zdvořilosti pomáhá udržovat etologicky snesitelný život ve městském přehuštěném prostředí také přísné rozlišování zón intimity a zón veřejných. Ve venkovském prostředí není zdvořilost nejen reciproční, ale mění se v úctu vůči těm, kteří si ji zaslужují, či v žoviálnost, eventuálně hrubost vůči těm, kteří nic neznamenaají; stejně není téměř rozdílu mezi tím, co je veřejné a tím, co je intimní. ‚Všichni na všechny všechno vědí‘ a nic se neutají. Vesnická chalupa také zpravidla má mnohem méně místností než městský dům, modelově jen jednu, kterou hospodář s hospodyní sdílí s dětmi i s dobyt看em. Ve městě si každý hájí ony zóny zesilující intimitu a rozlišuje mezi intimitou ložnice, která je nepochybně vyšší než intimita obývacího pokoje, a dále sestupuje do před síně, dvora, cesty, kterou se denně ubírám na metro, až k plné anonymitě metra, jež všichni užíváme zvláštním stylem. Děláme, seč můžeme, že druhé nevidíme.

Zvlášť nebezpečné porušení této křehké městské rovnováhy hrozí od užívání automobilu pro cesty do práce. Vlastní automobil je pro městského člověka velmi intimní zónou, téměř tak intimní jako ložnice, jede tedy do anonymního světa zbaveného intimity téměř v posteli, neadaptován. Zde je podle mého pevného mínění pramen oněch nevysvětlitelných konfliktů automobilistů mezi sebou nebo s chodci. Na anonymitu veřejné sféry neadaptovaný řidič reaguje nepřiměřeně agresivně, cítí se těmi druhými ohrožen a omezován.

Třetím záchytným bodem specificky městské životní strategie je potřeba

¹⁶ Tamtéž, s. 31.

rychle a snadno se zorientovat, kdo ze všech těch mnoha lidí kolem nás má v té či oné situaci autoritu. Na vesnici ví každý, co je kdo zač, a převandrovec, který se nevyzná, je pro smích už proto, že neví ke komu se vrátit a komu se vyhnout. Ve městě potřebujeme uniformy, piktogramy, nápisy, směrovky a ve všech situacích rychlé konání. Všichni si občas stěžujeme na neosobní jednání na úřadech či – jak říkáme – byrokratickou buzeraci. Představme si ale, že by s námi na úřadě sousedsky poklábosili a po hodině se rozloučili: „tož přijďte zase pobejt“.

Důležitým historickým předělem v dějinách města jsou napoleonské války. Zdokonalení dělostřelby připisované Napoleonovi učinilo konec základní funkci městských hradeb. Protože nemohly modernímu dělostřelectvu nadále odolávat, města se jich v první polovině minulého století vesměs zbavila a rozlila se do krajiny. Postupně došlo k zajímavému inverznímu jevu, jehož důsledky podnes nejsou ještě úplně zřejmé: město přestalo být místem akumulace živin a stalo se místem, kde naopak téměř bezvýhradně je možné obživu získávat. Jinde práce buď vůbec není, nebo jí valem ubývá.

V době krátce po pádu městských hradeb prošla kontinentální Evropou průmyslová revoluce a do měst, jejichž kapacita přestala být omezená, se začalo valit vesnické obyvatelstvo; později podobný proces zachvátil i ostatní svět. Zároveň se z města vyvalily domy do krajiny a kdo mohl a může, stěhuje se bydlet mimo město. Tento zvláštní inverzní proces odstartoval sociální experiment, který posléze v průběhu více než sta let pohnul velkou část kdysi městského obyvatelstva průmyslového světa k sociálnímu experimentu, který na jedné straně zlikvidoval sociální základnu pospolitosti typu ‚Gemeinschaft‘, totiž vícegenerační rodinu, a na druhé straně vytyčil utopický projekt sociálního státu, který chce být schopen postarat se o každého člověka.

Vznikl tak model jaderné, párové rodiny jako základní stavební jednotky moderní, atomizované společnosti. Z ideové výbavy těchto experimentů mnoho nezbyvá, utopické projekty ztratily aktuálnost, distinkce mezi ‚Gemeinschaft‘ a ‚Gesellschaft‘ se rozplynula v globální vesnici, kde se karikatura demokracie v masové společnosti prolíná s obhajobou hodnot tradiční pospolitosti, již dnes reprezentuje především mafie. V průběhu několika posledních desetiletí se podařilo téměř zlikvidovat mezigenerační solidaritu ve větší části světa.

Ale nikdy není tak zle, aby nemohlo být ještě hůř nebo lépe. Etologická prognóza ukazuje, že člověk je bytost, která nemá žádné přirozené pro-

středí, a dokáže se tedy přizpůsobit prostředí téměř jakémukoliv. Počítačový odborník Herbert Simon¹⁷ došel k závěru, že v lidské minulosti se našim předkům dařilo úměrně tomu, jak byli „krotcí“. Tímto slovem označuje ochotu nechat se ovlivnit svým okolím. „Krotcí“ lidé mají tendenci převládnout nad sociálními inženýry a reformátory. Pro člověka je snazší a obvykle i lepší, dělá-li to, co mu radí ostatní, než kdyby se sám snažil najít nejlepší cestu.

V postindustriálním věku se končí mýtus o originalitě jako smyslu lidského života. Za poslední dvě století, tak právě od éry napoleonských válek, byly pro člověka vymyšleny a – bohužel – také s vervou realizovány nejrůznější projekty, které se ze všech sil snažily o stvoření „nového člověka“, jmenujme jen namátkou: homo economicus, komunista, člověk zvláštního ražení, plavá bestie, masový člověk, dítě lásky a květů, poslední generace či trvale udržitelný ekoaktivista, vždycky však přetrvával konformista, „starý člověk“, který od porážky k porážce prochází dějinami a daří se mu skvěle, dnes vlastně lépe než kdykoli předtím.

¹⁷ Simon, H.: A mechanism for social selection and successful altruism. *Science*, 1990, 250:16658.

Town or Community?

Zdeněk Pinc

The explanation of the notions 'Gemeinschaft' (community) and 'Gesellschaft' (society) from Tönnies's positions.

The writer's idea is based on the assumption that human behavior has since the most ancient times a talent for both of these links. The link of the type 'Gemeinschaft' appears inside intimate communities of the kinship character, while the link of the type 'Gesellschaft' appears in the inter-group non-intimate contact at the level of ceremonial assemblies of tribes as well as random contacts with foreigners. With this background the writer follows the concept of "enemy," aggressiveness and distinction into "them" and "us," the role of rituals, myths and cultural patterns in self-identification and group distinction.

Attention is paid to both types of links in town, in the cross-section from the ancient era to the present time. He highlights three strategies of the building of relationships in urban society: separation and mask of indifference as a self-defense against a pressure by a mass of people among whom the urban resident lives, a strict distinction of the zone of intimacy and public zones as well as the need to be easily and rapidly oriented who of many people enjoys authority in this or that situation.

Industrial revolution which triggered a social experiment which on the one hand liquidated the social basis of the community of the type 'Gemeinschaft', namely a several-generation family, and put forward a Utopian project of the welfare state ready to take care of every man on the other. Nowadays few things have remained from the ideological arsenal of these experiments. The distinction between 'Gemeinschaft' and 'Gesellschaft' has vanished in the global village. In the mass society a caricature of democracy combines with the defense of the values of traditional community, mainly represented by mafia. In the course of a number of previous decades inter-generational solidarity has been virtually liquidated in the major part of the world.

The post-industrial era has seen an end of the myth of originality as a sense of human life. In the past two centuries, which means exactly since the era of Napoleon wars, diverse types of projects trying with maximum energy to create a "new man" have been invented and, unfortunately, with an equal energy materialized. This has been the homo economicus, the communist, the man of a special type, the blonde beast, the child of love and flowers, the last generation, or permanently sustainable ecoactivist, to name but a few. However, all of this has been survived by the conformist, the "old man." Despite constant defeats he has come through history and now he is doing extremely well, actually much better than ever before.

Fenomén etnickej menšiny

Na príklade Bratislavy v 1. polovici 20. storočia

Peter Salner – Daniel Luther

V urbánnoetnologických prácach zo slovenského prostredia sa s problematikou etnických menšín stretávame len ojedinele. V rámci niektorých grantových projektov sa riešili aj otázky etnických skupín, ich významu, postavenia a vplyvu na život obyvateľov miest. Skúmali sa najmä formy kontaktov a konfliktov medzi rôznymi etnikami, avšak doposiaľ chýbajú systematické analýzy fenoménu „etnická menšina“. Práve preto k cieľom grantového projektu *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva na Slovensku v 20. storočí* (Ústav etnológie SAV, Bratislava) patrí aj štúdium vzťahov medzi mestským majoritným obyvateľstvom a minoritami. V našom príspevku chceme ukázať, či a ako sa etnicita jednotlivcov a malých skupín prejavuje v krízových momentoch vývoja spoločnosti.

Pri voľbe výskumnej lokality sme zohľadnili historický vývin, zložitú etnickú štruktúru a v neposlednom rade fakt, že v Bratislave už niekoľko rokov realizujeme sústredené výskumy kultúry a spôsobu života. Z historických medzníkov 20. storočia v kontexte našej práce spomenieme v prvom rade rok 1918, kedy sa z provinčného mesta regionálneho významu začalo budovať „druhé centrum“ politického života novej republiky. V dôsledku centrálného postavenia obyvatelia prežívali významné dobové politické dianie intenzívnejšie ako v iných oblastiach krajiny. Reakcie bratislavskej spoločnosti na zlomové udalosti tak predstavujú modelové prostredie výskumu vzťahov medzi etnickými skupinami mesta.

Štatistické údaje ukazujú, že v tomto meste sa formovali kvantitatívne aj kvalitatívne zaujímavé kontakty medzi viacerými etnikami. Za podstatné považujeme, že autochtónni príslušníci maďarskej a nemeckej národnosti tvorili v meste majoritu a z makropoločenského hľadiska boli do vzniku

ČSR štátotvornými národmi. V rokoch medzi svetovými vojnami dostali oficiálne štatút menšiny, hoci stále predstavovali podstatnú zložku obyvateľstva Bratislavy (49,9% v roku 1921). Pozície v správe mesta postupne preberali Slováci a Česi, hoci väčšinu obyvateľstva nevytvorili ani spoločne (39,8% v roku 1921, v roku 1930 tvorili 49,6%). V etnickej štruktúre zohrávali špecifickú úlohu Židia (asi 10% obyvateľstva). Hlásili sa k nemeckej, maďarskej, v menšej miere aj k slovenskej národnosti; v roku 1930 viac ako tretina z nich deklarovala židovskú národnosť. Napriek uvedeným procesom (aj vďaka multietnickému a multikultúrnemu charakteru mesta) v spoločenstve pretrvávala tolerancia.

V 20. storočí však dochádzalo aj k etnicky motivovaným napätiam i násiliu, ktoré poukazujú na latentné pôsobenie modelovej schémy „my – oni“. To nás vedie k východiskovej hypotéze, že vzťahy medzi majoritnou spoločnosťou a etnickými menšinami sú v dôsledku politického vývinu tohto regiónu nestabilné a predstavujú potenciálny faktor polarizácie obyvateľstva, ktorý môže vystúpiť do popredia vo chvíľach spoločenskej krízy. Pri analýze týchto vzťahov treba brať do úvahy, že v meste až do roku 1938 spolu žilo viac etník, ktoré vzájomnými interakciami zabráňovali vzniku bipolarity.

Najdôležitejšie udalosti 20. storočia, v stručnosti vyjadrené medzníkmi 1918, 1938, 1945, 1948 a 1989, boli spájané (oprávnené alebo neoprávnené) s presadzovaním ideálov slobody, rovnosti a spravodlivosti. V konečnom dôsledku však neraz viedli k premene zaužívanej hierarchie hodnôt a identít človeka. Prečo sa práve v takýchto okamihoch stáva presadzovanie záujmov etnika dôležitým nástrojom identifikácie jednotlivca a polarizácie obyvateľstva, hoci sa nemusí explicitne prejavovať v každodennom živote a individuálnych vzťahoch?

Individuálna etnická identita a zaradenie do skupiny

Etnická identita sa formuje v rámci sociálnych vzťahov, v ktorých jediniec existuje. Podľa Gabriely Kiliánovej (1998: 22) predstavuje už istý vedomý proces seba-reflexie, reflexie svojho vzťahu k etnickej skupine a želaný (alebo vnútený) proces sebaurčenia. Podľa sociologických výskumov zlučuje objektívne indikátory etnickej príslušnosti (akými sú pôvod, etnonym, etnická endogamia, ovládanie a používanie jazyka, uchovávanie kultúrnych tradícií a pod.) a subjektívnu etnickú sebaidentifikáciu (Zel'ová 1991: 132). Dôsledkom sú rozdiely, ktoré sa pokúsime modelovo charakterizovať: v etnicky homogénnych prostrediach je elementárnym znakom

etnicity používaný jazyk, kým vo viacjazyčných respondentoch spájajú svoju príslušnosť obvykle aj s ďalšími etnoidentifikačnými kultúrnymi znakmi, rodinnými tradíciami a hlavne so psychosociálnym stotožnením sa s konkrétnou etnickou skupinou. S presadzovaním etnicity v mestskom prostredí súvisí, že časť spoločnosti v určitej etape vývoja zdôrazňuje spoločné znaky, záujmy a ciele (a odlišnosti od iných). Vedomie odlišnosti môže vychádzať zvnútra skupiny, ale môže jej byť vnútené aj zvonka.

V medziľudských vzťahoch, pri posudzovaní individuálnych ľudských kvalít etnicita môže ale aj nemusí zohrávať dôležitú úlohu, napr. pri výbere sobášneho partnera, v rovesníckych a priateľských skupinách, v susedských vzťahoch, v používaní jazyka apod. Význam etnickej identifikácie a diferenciacie však vzrastá v obdobiach, keď dochádza k zásadným spoločenským konfliktom.

Diferencujúca funkcia etnicity

Pred rokom 1918 už pomenovanie mesta dokumentovalo jeho multietnickú štruktúru. Rovnocoene sa používali nemecký názov Pressburg, maďarské Pozsony a od prvej polovice 19. storočia tiež slovenské Prešporok. V úradnom aj neformálnom styku fungovala dvojazyčnosť (maďarčina, nemčina), v menšej miere aj trojjazyčnosť. Najvplyvnejšou spoločenskou vrstvou bolo etnicky nevyhranené nemecké a neskôr maďarsko-nemecké meštianstvo. Politické smery a kultúrne vzory sprostredkúvali rovnako Budapešť ako Viedeň. Z nepriamych dokladov predpokladáme, že v hierarchii personálnych identít mala primárnu pozíciu príslušnosť k lokálnej komunite. Menší význam sa pripisoval etnicite (etnická premiešanost predkov nebola ojedinelým javom), hoci po rakúsko-uhorskom vyrovaní (1867) z pragmatických dôvodov uprednostňovali maďarčinu. Po roku 1918 československé úrady administratívne zaviedli pomenovanie Bratislava, čím vyjadrili novú politickú realitu. Používanie starých nemeckých alebo maďarských názvov mesta (v menách spolkov, na adresách apod.) bolo sankcionované, no napriek tomu sa objavovalo ešte koncom tridsiatych rokov. Vzrastajúcim významom slovenského (a českého) etnika sa však multietnický a multikultúrny charakter Bratislavy ešte zvýraznil.

Možno skonštatovať, že etnicitu charakterizuje prihlásenie sa jednotlivca k tradíciám rodiny, v ktorej sa narodil, prostredia, v ktorom vyrastal a žije, alebo režimu, ktorý je pri moci. Obyčajne sú tieto zložky v korelácii (najmä v prípade príslušnosti k majorite). Zložité pomery v strednej Európe,

sprevádzané často prejavmi sociálneho inžinierstva, však spôsobovali jednak pohyb obyvateľstva, jednak systémové zmeny vonkajšieho prostredia. Za posledných sto rokov sa vystriedalo viac režimov a štátnych útvarov; paralelne sa menilo aj spoločenské a politické postavenie etnických skupín. Dôsledkom bolo, že v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia mali charakter neustálených a neohraničených komunít. Jednotlivci svoju identitu odvodzovali v prvom rade od domácej jazykovej komunikácie, materinského jazyka, pôvodu rodičov, rodinných väzieb a tradícií. Tieto faktory však neboli stabilné, takže ich možno vnímať ako premenné veličiny. Analýza štatistických údajov a etnologických materiálov dokumentuje, že popri prírastku (a výmene) obyvateľstva prinášali politické zmeny aj „migráciu na mieste“. Mnohí ľudia reagovali na novú situáciu deklaratívnou zmenou osobnej identity (Šalner 1998: 14). Ľubica Chorváthová (1993: 93–94) na základe dlhodobých etnologických výskumov dospela k podobnému záveru: *„Ak sa v istej funkcii ako hlavná kvalifikácia vyžaduje určitá konfesiónalna, sociálna alebo etnická (politická) identita, ktorá sa v danej spoločnosti dá získať aj inak ako pôvodom (prijatím krstu/konvertovaním, sobášnou politikou, deklarováním nacionálnej či triednej politickej príslušnosti a pod.), spravidla takémuto spôsobu nadobudnutia funkcie nič nestojí v ceste“*.

Štatistické údaje ukazujú permanentný vzrast počtu obyvateľov Bratislavy, ako aj fakt, že etnická štruktúra mesta sa nemenila proporčne. So vznikom republiky súvisela totiž politická emigrácia Maďarov a Nemcov, imigrácia z českých krajov a zo Slovenska a ďalšie okolnosti súvisiace s etnickými pohybmi. Do úvahy treba vziať aj spomenutý „pohyb na mieste“ – deklarovánú zmenu etnickej identity. V ďalšom desaťročí boli tieto pohyby ešte intenzívnejšie. Príliv slovenského, ale spočiatku aj českého obyvateľstva vytváral napätia medzi autochtónnou „prešpurskou“ spoločnosťou a „republikánskymi“ prisťahovalcami, s ktorým sa stretávame v rôznych sférach každodenného a spoločenského života. Takáto diferenciácia však neznamenala ani polarizáciu, ani vzájomnú izoláciu jednotlivých etník.

Etnickú sebaidentifikáciu je dôležité skúmať v konkrétnych dobových súvislostiach, pretože formy vedomej prezentácie minority v (etnicky, politicky, konfesiónalne) odlišnej majoritnej spoločnosti odpovedajú na otázku, čo považuje etnická menšina za principiálne pre zachovanie a rozvoj svojej existencie. Predpokladáme najmenej dva základné vzťahy, ktoré môžu determinovať situáciu. Na jednej strane je to väzba na vlastné tradície a hodnoty. Na druhej strane postoje k štátnemu útvaru, jeho histórii

a súčasnosti výrazne pôsobili najmä od konca 30-tych rokov, kedy sa dominantné ideologické orientácie presadzovali v konkrétnych etnických a konfesionálnych spoločnostiach. Pozitívny či negatívny vzťah k viere, náboženstvám, politickým smerom však nebol monolitný, ale prechádzal naprieč etnikami, niekedy rozdeľoval dokonca rodiny. Príslušnosť ku konkrétnej etnickej skupine teda bola dôležitým, no nie jediným faktorom identifikácie jednotlivca a polarizácie spoločnosti.

Materiál z prvých rokov existencie republiky ilustruje, že preferencia etnicity odrážala politické a ekonomické zmeny v spoločnosti. Na oživovanie národnostných postojov upozorňuje napr. verejné prihlasovanie sa k „svojmu“ etniku, skupinové postoje na princípe rozlišovania my – oni, demonštratívne zdôrazňovanie národných symbolov. Za určitých okolností môže na takúto situáciu upozorňovať aj etnická alebo sociálna homogenita niektorých častí mesta, postoje k používaniu jazyka, zvyklostí a sviatkov väčšinového národa, uchovávanie etnicky príznačných kultúrnych znakov atď. Navonok deklarované odlišnosti (či už zo strany minority alebo majoritného spoločenstva) sa spájali s odlišným, väčšinou nerovnocenným vnímaním iných etník. Najmä v obdobiach vypätých národnostných vzťahov zdôrazňovanie národných tradícií a symbolov pôsobilo provokujúco a vyvolávalo odvetné reakcie, prezentovanie stereotypov a ďalšie sprievodné javy (Luther 1993).

Status etnických menšín

K etnologickému štúdiu medzietnických vzťahov je dôležité poznať právne postavenie etnických menšín. Uvedený zorný uhol spracoval Michal Kaľavský (1991) a nebudeme sa ním hlbšie zaoberať. Etnické menšiny právne kodifikovala až Ústava RČS z roku 1920 (používal sa v nej pojem „národné menšiny“. Tieto práva sa vzťahovali na etniká s 20 a viac percentným zastúpením v sídle). Mali zaručenú úplnú rovnosť pred zákonom a možnosť uplatniť všetky práva, ktoré im ústava a zákonodarstvo poskytovali. V právnych predpisoch sa ako problém riešila hlavne otázka jazyková, s cieľom napraviť diskrimináciu českého a slovenského jazyka za monarchie, zaručiť dominantné postavenie štátneho jazyka (českého a slovenského) a zaistiť, aby národné menšiny mohli používať materinský jazyk v primeranej miere. Aj školstvo, kultúra atď. predstavovali dobové historicko – právne politikum. Podstatným dôsledkom ústavy republiky bolo, že etnicita sa akceptovala ako nástroj vnútorného triedenia občianskej spoločnosti. Všeobecne deklarovaný cieľ napraviť nerovnaké postavenie

etník za monarchie nadobúdali najmä v prvých rokoch republiky trochu iné významy. Kvantitatívne výrazne zastúpení Maďari a Nemci sa v meste úradne ocitli v postavení národných menšín, pritom reálne minority tvorili iné etnicko-konfesionálne skupiny (napr. židovská, bulharská), ktorých sa však ústavné dôsledky netýkali (nemali 20% zastúpenie v sídle).

Iným problémom je, ako sa status, práva a možnosti etnických spoločenstiev premietali do každodenného života. Bratislavskí obyvatelia deklarovali všeobecnú toleranciu. Do polovice tridsiatych rokov k nej prispievala už spomínaná preferencia lokálpatriotizmu nad etnickou príslušnosťou i praktizovaná trojjazyčnosť. Jazyková otázka pritom predstavovala počas celej existencie 1. ČSR dôležitý problém politický. Pripomeňme dlhodobé a zložité presadzovanie štátneho „československého jazyka“ do verejného života, alebo známu politickú akciu ľudackej mládeže „na Slovensku po slovensky“, ktorá smerovala v prvom rade proti Čechom a len okrajovo proti iným etnikám (slogan „Židia nemaďarčite“ atď.). Pod rúškom ochrany slovenčiny sa tu propagandisticky zneužívali skúsenosti z česko – slovenského spoluzitia.

S etnicitou sa spája schopnosť odlíšenia sa od iných, pričom inštrumenty sa vyberajú z hodnotovej škály jazyk – historická skúsenosť – etnokultúrne tradície – spolupatričnosť. Odlíšenie sa však má aj ďalšie dôvody, ku ktorým patrí veľkosť a homogenita etnickej menšiny, konfesionálna, sociálne postavenie v majoritnej spoločnosti, individuálne resp. skupinové záujmy a ciele atď. Tak napr. v Bratislave existovali po prijatí národnostného zákona (1867) vnútorné napätia medzi „štátotvorným“ maďarským elementom a nemeckými obyvateľmi, ktorí zohrávali určujúcu úlohu na úrovni mesta. Vyplývali napr. z povinnej aplikácie maďarčiny v úradnom, ale aj spolkovom živote (pozri Mannová 1999). Po vzniku ČSR sa nemeckí a maďarskí obyvatelia zjednotili v opozícii proti česko – slovenskej štátotvornej komunite, ktorú tvorili vo veľkej miere prisťahovalci. Onedlho sa toto spojenie začalo vnútorne členiť podľa etnického princípu, pričom tu pôsobili individuálne rodinné tradície a väzby a vonkajšie (hranicami oddelené) vplyvy materských národov (Kováč 1993: 10). Pod tlakom zdôrazňovaných ústavných práv a možností, politických udalostí, ideologických zvrátov, pohybov obyvateľstva atď. sa postupne sformovali na skutočné „národné skupiny“ Nemcov a Maďarov s osobitnými záujmami. Obdobný proces sme zaznamenali aj v rámci česko – slovenskej komunity, z ktorej sa v priebehu 30. rokov formovala slovenská majoritná spoločnosť a česká menšina.

Zásadnú zmenu pomerov v období autonómie a najmä po vzniku slovenského štátu (1939) charakterizovala cieľavedomá nacionalistická pro-slovenská politika, sprevádzaná protičeskou a antisemitskou propagandou. Zloženie obyvateľstva ovplyvnil nútený odchod Čechov a protizidovské represálie. Povojnové sankcie postihli nemeckých a čiastočne aj maďarských obyvateľov. Tieto a následné udalosti natrvalo zmenili etnickú štruktúru Bratislavy. Výsledky sčítania ľudu ukazujú, že najneskôr od roku 1950 sa k slovenskej národnosti vždy hlásilo viac ako 90% obyvateľstva.

Menšinový status

Menšiny považujeme za sociálne skupiny, ktoré sa v určitom znaku líšia od majoritného prostredia. Rozdiely môžu mať fyzické, etnické, kultúrne, konfesijné, ekonomické, sociálne a ďalšie charakteristiky. V prípade etnických minorít sa rozhodujúce odlišnosti obvykle kombinujú ako súčasť vlastných predstáv a obrazu, vytvoreného o nich iným etnikom. Východiskom je vzťah minorita – majorita. Z hľadiska etnológie sa spájajú so zaujímavým problémom auto- a heterostereotypov, teda zjednodušených a empiricky obvykle nepodložených predstáv a názorov, ktoré sa vytvárajú o vlastnej, resp. o iných skupinách. Aj v dobových prameňoch sú zaznamenané napr. viaceré „ľudové“ fámy, ale aj cieľené propagandistické tvrdenia, podporujúce vznik a uchovávanie stereotypov. V majoritnej spoločnosti môžu byť minoritné skupiny uznávané a akceptované, v iných prípadoch sa vytvárajú protimenšinové nálady a súčasne skryté pozitívne postoje atď.

Rovnako aj etnické menšiny existujú zakaždým vo vzťahu k iným, oproti ktorým majú menší počet členov, niekedy nižšie spoločenské postavenie, menší spoločenský vplyv apod. Za určitých okolností status minority nesie so sebou obmedzenia možností fungovania v spoločnosti, s čím súvisia pocity diskriminácie, ohrozenia atď. Izolované etnické menšiny si vytvárajú vnútornú sociálnu organizáciu a účelové sociálne vzťahy (Geist 1992: 226). Etnicita býva prirodzenou súčasťou ich každodenného a svätočného života. Tieto javy nemusia poukazovať iba na nerovné postavenie v dôsledku postojov majority, ale aj na vedomé uchovávanie hodnôt vlastnej etnickej skupiny a tým aj udržiavanie osobitného postavenia v spoločnosti. K tomu je potrebné si všimnúť mieru uzavretosti majority a etnických menšín (teritoriálnu a sociálnu izoláciu, endogamnosť skupín, okolnosti asimilácie apod.).

Indiferentná vs. diferencovaná minorita

Štruktúra obyvateľstva a tým aj postavenie jednotlivých etnických skupín sa v priebehu 20. storočia menili v čase i priestore. V bratislavskom prostredí zmeny spoločenských pomerov sprevádzali mocenské postupy sociálneho inžinierstva, ktorých dôsledkom boli aj dobrovoľné alebo vynútené pohyby obyvateľstva (Salner 1998: 24). Analýza správania majoritných spoločenstiev k minoritám naznačuje, že pri zjednodušujúcom pohľade zvonku obvykle sú vnímané ako indiferentné a homogénne. V skutočnosti však často predstavujú vnútorne diferencované spoločenstvá, ktorých jednotlivé zložky môžu byť v konflikte nielen s okolitým (majoritným či minoritným) prostredím, ale aj navzájom. Za modelový príklad sme zvolili židovskú komunitu kvôli výraznej diferenciacii, ale aj preto, že jej pozíciu v spoločnosti historické procesy ovplyvnili najvýraznejšie.

Podľa sčítania obyvateľstva mali významnú pozíciu v štruktúre sledovaného prostredia Židia (14 900 osôb v roku 1930, podľa sčítania z roku 1940 to bolo 15 100). Hoci okolie ich neraz vnímalo konzistentne, predstavovali skupinu, ktorá sa vnútorne rozlišovala religiózne, sociálne, etnicky, jazykovo a politicky. Spomeňme predovšetkým rozdiely z hľadiska viery: v mestskej komunite predstavovali väčšinu ortodoxní Židia. Okrem nich tu pôsobila od roku 1872 menej početná, ale vplyvná skupina neológov. Pomerne silné zastúpenie mali sionisti, rozdelení na niekoľko ideovo rozdielných skupín. Existujúce spektrum uzatvárali ateisti. Iným zdrojom členenia komunity bola jazyková a etnická príslušnosť. Spomenuli sme už, že v roku 1930 sa hlásili prevažne k maďarskej, nemeckej a asi 1/3 k židovskej národnosti. Najmenšia časť sa deklarovala (česko)slovensky. Uvedená skutočnosť bola zdrojom výhrad slovenskej politickej majority a dobovej tlače. Väčšina židovskej komunity však bola integrovanou súčasťou mestotvorných vrstiev obyvateľstva.

Dokladom názorovej rôznorodosti je sionistické hnutie, ktoré vo svojej modernej podobe vzniklo koncom 19. storočia. Hoci ich teoreticky spájal spoločný cieľ – návrat do „zasľúbenej zeme“ Palestíny, pôsobilo tu niekoľko prúdov, ktoré viedli medzi sebou ostré ideologické zápasy. Na Slovensku sa presadili predovšetkým tri: religiózny smer, reprezentovaný hnutím Mizrahi a jeho mládežníckou organizáciou Bnei Akiba; športový spolok Makabi a ľavicový Hašomer Hacair. Militantne orientovaný Betar mal len malé zastúpenie.

V Makabi sa zameriavali predovšetkým na šport a pôsobili v ňom futba-

listi, gymnasti, cyklisti, plavci a vodní pólisti (Hradská 1997: 183). Hašomer Hacair (Mladý strážca) sústreďoval ľavicovo orientovanú mládež, ktorú cieľavedome pripravoval na vystaňovanie do Palestíny (Hradská 1997: 182). V rôznych oblastiach Slovenska sa organizovali tzv. hachšary, hakšary, ktoré mali šomerov fyzicky aj psychicky pripraviť na podmienky života v budúcej vlasti (Kohút 1995: 38). Súčasťou programu bola aj ideologická výchova a štúdium hebrejčiny. Záujemci však v prvom rade spoznávali poľnohospodárske práce a remeslá. Hoci nie všetci sa chceli a mohli presídliť do Izraela, získané vedomosti, manuálna zručnosť a fyzická zdatnosť mnohým uľahčila prežitie holokaustu. Martin Spitzer popisuje, ako ho formovalo členstvo v Hašomeri: „*Toto hnutie s jeho sociálnym a socialistickým ideálom sionizmu zanechalo vo mne taký vplyv, že ešte aj dnes, takmer po šesťdesiatich rokoch, sa v duchu cítim jeho členom. Pravda, nie som v tom nijakou výnimkou*“ (Spitzer 1995: 47).

Vojnové udalosti a holokaust výrazne zasiahli do štruktúry židovskej komunity. Už od konca roku 1938 boli prijímané zákony a nariadenia, ktoré Židov (duchovne aj fyzicky) zaraďovali na perifériu mestského spoločenstva. Nesmeli bývať v centrálnych častiach mesta, vzťahovali sa na nich obmedzenia pri používaní mestskej dopravy, návštevách kín, divadiel, kúpalísk, trhov, parkov atď. Numerus clausus obmedzoval ich možnosti existenčné. Vyvrcholením likvidačného procesu boli deportácie s konečným dôsledkom úplného zdecimovania židovskej komunity v meste. V posledných dňoch holokaustu ostalo v Bratislave len asi 2000 osôb. Židia v období Slovenskej republiky prestali byť mestotvornou zložkou.

Spomenuli sme, že časť židovskej komunity sa hlásila k nemeckej kultúre a etnicite. V sledovanom období sa však historické osudy Židov a Nemcov začali výrazne rozchádzať. Mnohí Nemci sa priklonili k nacistickej ideológii a v období Slovenskej republiky spolupracovali s režimom. V dôsledku toho museli po oslobodení opustiť mesto i štát. Paradoxom je, že kvôli svojej nemeckej či maďarskej národnosti boli rovnako postihnutí aj mnohí Židia. Len neskôr sa prijal úzus, „*aby židia, o ktorých bola reč, boli považovaní za Nemcov a Maďarov protifašistov*“, na ktorých sa uvedené opatrenie nevzťahovalo (Salner 1998: 40).

Po druhej svetovej vojne mali Židia alternatívu ostať na Slovensku alebo emigrovať. Izraelský historik Robert Büchler predpokladá, že pre väčšinu tých, čo sa rozhodli odísť, „*emigrácia bola reakciou na domáce politické a spoločenské zmeny*“ (Büchler 1998: 75). Z tých, čo ostali, nie každý sa po prežitých hrôzach hlásil k židovstvu. V dôsledku toho sa zmenil nielen

početný stav komunity, ale v prvom rade prístup k judaizmu. Kým pred rokom 1939 mali dôležité postavenie predstaviteľa ortodoxie, po roku 1945 sa ocitli v menšine. Väčšina z nich zahynula, iní sa rozhodli pre emigráciu, jedinci aj pre ateizmus či asimiláciu. Zmena postojev sa prejavila už na začiatku tohto obdobia. Oslovený židovský obchodník počas mobilizácie v roku 1938 odpovedal na otázku, kde sa možno pomodliť na najväčší židovský sviatok Jom Kipur, slovami: „Boh, milý Boh na nás zabudol a my sa nebudeme modliť“ (G. Sch. 1909).

Holokaust postihol všetkých Židov bez rozdielu, no vnútorná diferenciácia komunity napriek tomu pretrvávala. Najaktívnejší boli spočiatku ortodoxní Židia. Už päť dní po oslobodení mesta sa v Bratislave obnovila činnosť ortodoxnej náboženskej obce „a tento skutok príslušnej vrchnosti bol hlásený“. Od začiatku sa kládol veľký dôraz na religiózne vzdelávanie. Obnovila sa uznávaná bratislavská ješiva (rabínska škola) a postupne aj činnosť iných náboženských inštitúcií. Ortodoxná časť komunity sa aktívne zapojila do pietnych akcií, ktorými sa snažili aj aktívne pôsobiť na verejnú mienku majoritného okolia.

Dobová spomienka ilustruje, že sionistické hnutie sa taktiež aktivizovalo: „Keď sme sa vrátili z lágru, išli sme do Prešova, vrátili sa aj niekoľkí moji spolužiaci a kamaráti a všetci sa spojili do toho Hašomer Hacairu. Cítili sme sa tam veľmi dobre a boli to veľmi pekné časy. Po tom všetkom, čo sme prežili, nám tam bolo veľmi dobre. Mali sme madrichim, vedúcich, oni nás viedli, oni nám rozprávali a my sme boli odhodlaní, nadšení. Všetko, čo nám povedali, bolo pre nás dobré, verili sme im. Dostávali sme aj prednášky – po tom, čo sme prežili, niet iné riešenie, len vytvoriť židovský štát. Ja som presvedčená, že keby bol židovský štát vtedy, nebol by holokaust“ (E. B. 1930). V Bratislave bolo centrum hnutia v objektoch bývalých židovských škôl na Zochovej ulici, kde sa sústreďovali záujemci o „aliju“ (vystahovanie) z celého Slovenska. Vtedajší obyvatelia susedných domov dodnes spomínajú na nadšenú atmosféru a táboráky, okolo ktorých tancovali mladí ľudia za spevu židovských piesní.

Hlbší výskum stavu židovskej menšiny po roku 1945 signalizuje, že v nej naďalej existovalo spektrum neraz protichodných názorov: jedni preferovali sionizmus, druhí boli hlboko veriaci, ďalší naopak „židovskí ateisti“, ktorí opustili judaizmus ako vieru, ale nezapierali svoj pôvod. Iná skupina po nedávnych skúsenostiach videla perspektívu v prispôbení sa slovenskému okoliu. Dobrovoľná asimilácia prebiehala predovšetkým v kultúrnej a jazykovej rovine. Ako uvádza Juraj Špitzer, „vždy, keď som sa neskôr dostal do ťažkej alebo tiesnivej situácie, recitoval som si Hviezdoslavov verš:

Pusto tu i pusto tam, človek trnie, keď je sám. Nahrádzal mi modlitbu" (Špitzer 1996: 41). Sprievodným znakom asimilačného procesu bola politická angažovanosť. Už pred holokaustom časť komunity aktívne pôsobila v lavičovských alebo sionistických hnutiach (Kohút (1995: 46).

Zapojenie sa do komunistického hnutia bolo pre mnohých Židov reakciou na zločiny holokaustu a súčasťou aktívneho protifašistického boja. Do strany vstupovali aj krátko po vojne. Členom Hašomer Hacair uľahčila toto rozhodovanie ideová blízkosť oboch smerov (Kohút 1995: 46 an). Niektorí postupovali pragmaticky, pre väčšinu sa však členstvo v strane spájalo s vyjadrením vďaky za oslobodenie: *„Ja som soviетov považoval za osloboditeľov, a videl som v nich riešenie. Ilúzie, vlastne strata ilúzií, prišla až neskôr“* (O. Š. 1926). Pozitívne vnímali deklarované ideály sociálnej rovnosti, internacionalizmu a najmä demonštratívne odmietanie náboženskej predpojatosti, spojené s vyhlídkami na koniec antisemitizmu. Agneša Kalinová priblížila svoje vtedajšie postoje slovami: *„Bola som absolútne presvedčená, že keďže Sovietsky zväz porazil Hitlera, komunizmus je riešením, ktoré zabráni novým nacionalistickým výkyvom, novému návratu antisemitizmu, a že je tou správnou a organickou odpoveďou na fašizmus. Vnímali sme ako samozrejmy princíp – ako oni nám, tak my im. Ani som si nerobila ťažkú hlavu z vyhánania Nemcov.“* (Puková – Frišová 1999: 5)

Niektorí sa angažovali v komunistickej strane a dosiahli významné pozície v kultúrnej sfére, ale aj v straníckom či štátnom aparáte. Po roku 1948 sa do povedomia širokej verejnosti dostali ako poprední funkcionári a neskôr ako skutoční či vykonštruovaní „nepriatelia socializmu“. Pocity týchto ľudí sumarizuje nasledujúca úvaha: *„Keď môžem porovnať, o to horšie to bolo po vojne, keď zrazu moji vlastní, aspoň som si to myslel, moji vlastní súdruhovia, tí s ktorými som ja bojoval za socializmus, zrazu pre tých som sa stal nespoľahlivým. A tí ma prenasledovali preto, že som bol inej mienky a preto, že som bol Žid. Lebo Židia sa zrazu v tej internacionalistickej strane stali nespoľahliví a tak. Tak to bolo nesmierne bolestivé, že som vedel, že za fašizmu som mal nepriateľa pred sebou a teraz som mal okolo seba a moji vlastní súdruhovia ma takto prenasledujú.“*(J. S. 1923) Mnohí sa ťažko vyrovnávali s tým, že v päťdesiatych rokoch zažili návrat antisemitizmu. Agneša Kalinová uviedla, že *„ten prvý, ozaj hrozný šok, keď som sa sama seba pýtala, či s tým ešte môžem mať niečo spoločné, bol, keď som si v obžalobe proti Slánskemu prečítala pri mene Slánský – židovského pôvodu‘. Slánský, ktorý bol ateista a český vlastenec! Podľa akého kľúča, ak nie rasistického, mohli definovať jeho pôvod?“*(Puková-Frišová 1999: 5)

Pre atmosféru doby bolo príznačné, že stačilo v médiách prezentovať židovskú príslušnosť obvinených, aby stratili politickú pozíciu aj verejnú podporu. Hoci mnohí z nich sa už predtým zriekali židovstva a deklarovali príslušnosť k „pokrokovej vedeckej ideológii“, na Slovensku, kde každý každého poznal, nebol ich pôvod tajomstvom, čím ovplyvnili vnímanie židovskej komunity ako celku. V nemalej časti slovenskej populácie sa na tomto základe ujala formulácia „čo Žid to komunista“ (stretávame sa s ňou dodnes). Formovanie týchto postojov ovplyvnil aj fakt, že oficiálne médiá iné názorové aspekty jednoducho nebrali do úvahy a nepolitické židovské aktivity (napr. religiózne, kultúrne a pod.) verejne neexistovali, hoci najmä členovia náboženských obcí pri judaizme zotrvali.

Po februári 1948 sa situácia židovskej minority výrazne zmenila. Náboženské obce ako inštitucionalizovaní reprezentanti veriacich združovali podstatnú časť tých, ktorí prežili holokaust. V roku 1949, teda už v období komunistickej moci, sa k židovskej náboženskej príslušnosti hlásilo 7476 osôb (Mešťan 1996: 7). Podľa Roberta Büchlera bol tento údaj príliš nízky: „*po obmedzení a zastavení emigrácie koncom roku 1949 registroval Zväz židovských náboženských obcí na Slovensku asi 11000 osôb židovského vyznania. Reálny počet Židov bol oveľa vyšší. V tom čase bolo ešte na Slovensku 41 činných náboženských obcí. Niektoré z týchto obcí mali niekoľko sto členov*“ (Büchler 1998: 75–76). Odvtedy vidno sústavný pokles počtu obcí aj členov. Od roku 1950 bola ideológia sionizmu oficiálne prezentovaná ako nepriateľská socialistickej spoločnosti. Jeho predstavitelia boli prenasledovaní a hnutie na Slovensku zaniklo. S výnimkou pokusu obnoviť Hašomer Hacair v rokoch 1967–1969 dodnes neobnovilo svoju činnosť. Aj bývalí členovia (z obavy pred represáliami) mlčali o tejto stránke svojho života. Po novembri 1989 vznikol síce športový klub Makabi Bratislava, ale prevzal len tradičné meno, nie však ciele pripravovať mladých ľudí na emigráciu do Izraela.

Záver

Spoločenské vedy sa pri štúdiu diskontinuitných politických a spoločenských zmien doposiaľ orientovali hlavne na makroprocesy. Len zriedkavo si všímali jednotlivcov a základné sociálne inštitúcie, v ktorých sa pohybujú. K hlbšiemu pochopeniu týchto javov je dôležité viac využívať tradičné etnologické metódy, ktoré poznávaním javov v rovine „face to face“ dovoľujú analyzovať intímne aspekty ľudského života, akými sú rodinné vzťahy, susedstvo, priateľstvo, individuálne a skupinové názory, aktivity,

interakcie apod. Umožňujú tak pochopiť postoje, ovplyvnené latentným prežívaním alebo manifestným vyjadrovaním etnicity.

Prvé výskumy sledovanej problematiky dokazujú, že etnicita predstavuje faktor vnútornej agresie, prostredníctvom ktorej rôzne skupiny zápasia o dominanciu v spoločensve. Tento zápas má polarizačný charakter, ktorý bol však v bratislavskom prostredí tlmený faktom, že tu pôsobilo viac významovo relevantných etnických skupín. Vzájomnými interakciami (účelovými spoločensvami alebo konfrontáciami) vyrovnávali potencionálny vplyv jednej z nich. Situácia sa zmenila, keď v dôsledku politického vývoja získalo dominantné postavenie v meste slovenské etnikum.

Použitá literatúra

- Büchler R. Y., 1998: Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. *Acta Judaica Slovaca*, 4, 79–90.
- Geist B., 1992: *Sociologický slovník*. Minorita. Praha, 226–227.
- Hradská K., 1997: Slovník použitých historických a judaistických termínov. In: Salner, P.: *Prežili holokaust*, Veda, Bratislava, 181–189.
- Chorváthová L., 1993: Niekoľko poznámok k dynamike zmien sociálnej a nacionálnej identity na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: *Národopisné informácie*, č. 1, 93–98.
- Kaľavský M., 1991: Postavenie národných menšín na Slovensku v rokoch 1918–1938. In: *Slovenský národopis*, 39, 143–156.
- Kiliánová G., 1998: Teoretické východiská pre výskum etnických otázok v národopise/etnológii na Slovensku. Obdobie po druhej svetovej vojne. In: Identita etnických spoločensiev. Výsledky etnologických výskumov. Zost. G. Kiliánová. *Etnologické štúdie 5*, Ústav etnológie SAV, Bratislava, 9–24.
- Kohút L., 1995: *Tu bola kedysi ulica*. Q 111, Bratislava.
- Kováč D., 1993: Národnostné menšiny na križovatke medzi vnútornou a zahraničnou politikou. In: Národnostné menšiny na Slovensku. Zost. L. Haraksím. *Veda*, Bratislava, 9–18.
- Luther D., 1993: Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919–1924). In: *Slovenský národopis*, 41, 16–29.
- Luther D., 1999: Ideológia spoločenskej zmeny a život obyvateľov mesta (Bratislava v prvej polovici 20. storočia). In: *Diferenciácia mestského spoločensva v každodennom živote*. Zost. Z. Beňušková – P. Salner. Ústav etnológie SAV, Bratislava, 7–17.
- Mannová E., 1999: Elitné spolky v Bratislave v 19. a 20. storočí. In: *Diferenciácia mestského spoločensva v každodennom živote*, c.d., 52–69.
- Mešťan P., 1996: Židia na Slovensku v rokoch pokusu o transformáciu spoločnosti na spoločnosť socialistickú (po roku 1948). Múzeum židovskej kultúry, Bratislava.
- Puková, A. – Frišová, M.: Nechceli sme zaliezť pod stol. In: *Domino-forum*, č. 14, 4–5, 1999.

- Salner P., 1997: *Prežili holokaust*. Veda, Bratislava.
- Salner P., 1998: *Premeny Bratislavy 1939–1993*. Veda, Bratislava.
- Spitzer M., 1995: *Kde ostalo srdce*. SNM-Múzeum židovskej kultúry, Bratislava.
- Špitzer J., 1996: *Svitá, až keď je celkom tma*. Kalligram, Bratislava.
- Zeľová A., 1991: Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska – sociálno-psychologický prístup. In: *Slovenský národopis*, 39, 132–142.

Práca vznikla vďaka podpore Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV – grant VEGA 2/6047/99.

The Phenomenon of Ethnic Minority

Peter Salner – Daniel Luther

Using the example of the Jewish community in Bratislava the paper deals with the problem of ethnic minority in the course of the 20th century.

The selection of the locality is consistent with the multi-cultural nature of the environment under observation and its gradual transformation in the course of time. Statistical data have confirmed that there were numerous communities of ethnic Slovaks, Hungarians, Germans and Jews in the city. Their quantitative relationship, mutual relations as well as the position within Bratislava's hierarchy were changing depending on the political situation of the given state (Austro-Hungarian Empire, Czechoslovakia, wartime Slovakia, and the renewed Czechoslovakia). The focus on the Jewish minority is a consequence of its specific and constantly changing position in society and the local community.

The first part of the paper is devoted to methodological and theoretical aspects of the problem under observation. The authors submit various definitions of ethnic minority and changes in its legal position. They centered on the following phenomena: individual ethnic identity and its forming part of a group; differentiating function of ethnicity; status of ethnic minorities; the minority status.

The second part of the paper (subchapter Undifferentiated or differentiated minority) presents the knowledge acquired from an analysis of specific material about the Jewish community in Bratislava. The researchers examine the change in their position in the structure of the city, laying increased emphasis on the period after the Holocaust.

The previous research of the problem under observation has proved that ethnicity is a factor of internal aggression, through which various groups struggle for dominance in a community. The struggle has a polarizing character which was somewhat suppressed in the Bratislava environment by the impact of several ethnic groups with their relevant importance. Their mutual interaction (expedient alliances or confrontations) mostly eliminated potential dominance of one of them. The situation changed after the dominant position in the city was gained by the Slovak community due to the political developments.

Vliv politické hranice na život obyvatelstva na moravsko-slovenském pomezí (na příkladě příhraničních měst Hodonín a Holíč)

Magdaléna Rychlíková

Úvod

Pro popis a analýzu vlivu nově vzniklé politické hranice na život obyvatelstva jsme využili výsledky výzkumu „*Důsledky rozdělení regionu politickou hranicí na život obyvatelstva*“, který se uskutečnil v několika minulých letech. V první etapě byl v letech 1993–1996 prováděn výzkum vlivu právě zaváděné reálné státní hranice na každodenní život obyvatelstva moravsko-slovenského pomezí v porovnání s poměry před 31. 12. 1992.¹ Z tohoto výzkumu vzešel grantový projekt realizovaný v letech 1996–1998.² Výsledky grantového projektu byly doplněny některými specifickými výsledky z výzkumu dvou příhraničních měst Holíč a Hodonín v roce 1999.

Z metodologického hlediska práce vycházela v první fázi z rozboru existujících právních norem platných v obou nástupnických státech, a především z mezinárodních smluv uzavřených mezi Českou a Slovenskou republikou. Výzkum se zaměřil na problém jejich reálné aplikace v každodenním životě obyvatelstva pohraniční oblasti. V druhé fázi byla zvolena metoda přímého rozhovoru s respondenty. Přitom bylo dbáno na to, aby byli rovnoměrně zastoupeni příslušníci různých věkových skupin, pohlaví, vzdělání a sociálních kategorií zkoumaných měst. Využité byly rovněž dostupné statistické údaje, archivní prameny a materiál úřední provenience z příslušných městských úřadů.

¹ Rychlíková, Magdaléna: Diverzifikace kulturních a sociálních vztahů. In.: *Lidé města*, sv. 5, 1994, s. 80–88.

² Závěrečná zpráva o řešení grantového projektu, reg. číslo 404/96/0475 (Rychlíková, Magdaléna: *Důsledky rozdělení regionu politickou hranicí na život obyvatelstva*). – Těž: Rychlíková, Magdaléna: *Důsledky rozdělení regionu politickou hranicí na život obyvatelstva*. In: *Lidé města*, 1, 1999, s. 29–66.

Základní zeměpisné údaje a stručný historický přehled

Při zkoumání dané problematiky jsme se zaměřili především na dvě města, a sice Hodonín, ležící na pravém břehu řeky Moravy v oblasti jižního Slovácka, a Holíč, který se nachází na levém břehu v oblasti zvané Záhorie. Obě města jsou od sebe vzdálena 5 km. Jak dokládají četné archeologické a historické prameny, netvořila řeka Morava nikdy žádnou větší přírodní překážku. Obyvatelstvo z obou stran hranice zde vždy bylo promíšeno a existovaly zde vzájemné čilé kulturní, společenské i hospodářské styky. Osobní vazby byly rovněž značné. Obyvatelstvo na moravské straně bylo označováno jako moravští Slováci a region byl historicky znám jako Moravské Slovensko či Slovácko. Obyvatelstvo Holíče je označováno jako „záhorácké“.

Hodonín (28 000 obyvatel) leží ve vinorodém Dolnomoravském úvalu na výběžcích chráněné krajinné oblasti Bílých Karpat. Holíč (více než 10 000 obyvatel) se nachází v místě styku Chvojnické pahorkatiny s Dolnomoravským úvalem. Obě lokality byly již v pravěku osídlené podobným typem kultury a totéž platí o období Velké Moravy. Když se počátkem 11. století stala postupně řeka Morava východní hranicí českého státu, staly se během doby Hodonín a Holíč pohraničními městy a pevnostmi českého, resp. uherského státu na tzv. české cestě spojující Prahu s Budínem přes Brno a Trnavu. Po spojení české a uherské koruny personální unií za Vladislava II. Jagellonského a především po nástupu Habsburků na český i uherský trůn roku 1526 se mezinárodní význam hranice postupně stíral. Celní hranice na řece Moravě byla odstraněna teprve roku 1850. S výjimkou let 1939–1945 tak před rokem 1993 nebyla moravsko-slovenská hranice na řece Moravě v novověku vlastně nikdy státní hranicí v pravém slova smyslu.

Již v 18. století patřila panství Hodonín a Holíč Františku Lotrinskému a později k císařským (od roku 1918 státním) statkům. Hodonín se v 19. století stal poměrně průmyslovým městem, což souviselo se stavbou Severní dráhy císaře Ferdinanda z Vídně do Haliče koncem třicátých a počátkem čtyřicátých let. Známá byla hodonínská tabáková továrna, vzniklá na místě zaniklé textilní manufaktury z 18. století. Rozvoj pokračoval i ve 20. století. Vzniká zde sladovna, dva cukrovary, cihelna, slévárna, koželužna, závod na překližky a dýhy. Rozvíjí se těžba lignitu, nafty, zemního plynu. Po druhé světové válce přibyla

k uvedeným závodům vodní a tepelná elektrárna a masokombinát. V Holíči se naproti tomu průmysl nerozvíjel, existoval zde pouze lihovar, pečivárny a po válce rovněž závody na zpracování lnu a konopí, dnes již zaniklé.³

Problémy vzniklé v důsledku rozdělení ČSFR 31. prosince 1992

Asi čtvrtina obyvatelstva Holíče docházela před rozdělením Československa do zaměstnání do Hodonína. Nešlo jen o to, že ve větším městě bylo více pracovních příležitostí, ale práce zde byla rovněž lépe placena. Hodonín také poskytoval lepší možnosti kulturního a sportovního vyžití. Byl zde plavecký bazén, kluziště, zoologická zahrada. Návštěva dětí a mládeže ze škol z Holíče na různých kulturních a sportovních akcích byla v Hodoníně běžná. Hodonín má rovněž několik středních škol, které v Holíči nejsou. Při naprosté absenci jazykové bariéry existovala možnost studia holíčských dětí na středních školách v Hodoníně.

Vznikem dvou samostatných států k 1. lednu 1993 byly všechny výše uvedené možnosti silně podvázány. Dohoda mezi Českou a Slovenskou republikou z podzimu 1992 sice umožňuje překračování česko-slovenské státní hranice pro občany ČR a SR kdekoliv a na základě pouhého občanského průkazu, to se však netýká dětí do 15 let, protože ty občanský průkaz nemají a k překročení hranic musí mít (pokud necestují s rodiči) vlastní cestovní pas. Nemožnost dětí překračovat hranice jim Hodonín, kam byly zvyklé chodit, vzdálila.

Pokud jde o docházení do zaměstnání, podle dohody mezi ČR a SR sice mohou občané jedné smluvní strany pracovat na území druhé smluvní strany za stejných podmínek jako vlastní občané, tedy bez pracovního povolení. Zaměstnavatel je pouze povinen jméno takovéhoho pracovníka oznámit úřadu práce. Jistý počet obyvatel Holíče skutečně také stále dochází do práce do Hodonína. Pro zaměstnavatele v Hodoníně však zaměstnávání osob ze Slovenska znamená dodatečnou administrativu. Pro vzrůstající nezaměstnanost v Hodoníně je počet osob z Holíče zde pracujících postupně omezován. V současné době poklesl asi na 10% původního stavu.

S poklesem počtu pracujících docházejících do zaměstnání z Holíče do Hodonína došlo i k omezení dopravy mezi oběma městy. Holíč a Hodonín

³ Srv. též Rychlík, Jan: Sociální struktura malého města. In.: *Venkovské město, I.*, Uherské Hradiště 1986, s. 173–180, Rychlíková, Magdaléna: Sociálne vzťahy medzi jednotlivými generáciami na malom meste. In.: *Venkovské město, I.*, Uherské Hradiště 1986, s. 181–185.

je spojen jednak autobusovou linkou, jednak železnicí o délce 6 km. Železniční spojení bylo v období platnosti jízdního řádu 1992/1993 provozováno v pracovních dnech v obou směrech 12x denně, ve dnech pracovního klidu 7x denně. O pět let později hodlaly železniční správy obou zemí trať zrušit. K tomu sice na zákrok obou měst nakonec nedošlo, avšak rozsah dopravy se podstatně snížil. V období platnosti jízdního řádu 1997/1998 (platného od 1. června 1997 do 23. května 1998) byla doprava provozována v pracovních dnech 9x denně v obou směrech a 3x denně ve dnech pracovního klidu, následující rok (v období platnosti jízdního řádu 1998/1999) již jen 5x denně v obou směrech, a to pouze v pracovních dnech. Obdobným způsobem byla – především ve dnech pracovního klidu – omezena i autobusová doprava. Jízdné ve vlacích i autobusech se přitom neúměrně zvýšilo, a to na železnici 6x, v autobusech 3x. Zároveň byly zrušeny všechny dělnické a žákovské slevy. Pro omezení veřejné dopravy a zvýšení cestovního používá obyvatelstvo ve zvýšené míře k cestám z Holíče do Hodonína a opačně jízdní kola.

Novou státní hranicí velmi utrpěl poštovní styk. Místo přímého poštovního spojení mezi oběma městy se pošta dopravuje přes poštovní úřady v Bratislavě a v Brně, kde se třídí, což znamená prodloužení dodací lhůty na 5–8 dní. Vzdálenost mezi Holíčem a Bratislavou přitom činí 84 km, mezi Hodonínem a Brnem 60 km. Poštovní poplatky se zvýšily na úroveň mezinárodních tarifů, což u přepravy zásilek o hmotnosti nad 20 g činí poštu neúnosně drahou. Proto je lépe u větších balíků dopravit zásilku do druhého města přímo, bez zprostředkování pošty, nebo ji podat na poště až v místě dodání.

Mezi ČR a SR existuje dohoda o celní unii. To znamená, že z výrobků vyrobených v jedné zemi a dovážených do druhého státu se nevybírá žádné clo, avšak dovozce musí zaplatit při dovozu daň z přidané hodnoty (DPH). Celní unie tedy neznamená možnost volného přemísťování zboží. Běžné nákupy a zboží určené k osobní potřebě nepodléhá DPH a proto i dnes občané Holíče chodí nakupovat do Hodonína, kde jsou nižší ceny a lepší výběr zboží a služeb. Dovoz luxusního zboží, jehož cena přesahuje 5000 Kč/Sk však podléhá povinnosti zaplatit DPH. Proto byly omezeny, resp. znemožněny nákupy elektroniky, včetně potřeb pro domácnost, stejně jako stavebních hmot, materiálu a podobně, které dříve byly běžné. Ze sanitárních důvodů není dovolen ani volný dovoz zemědělských komodit nesloužících vlastní spotřebě (a případně občas zemědělských komodit vůbec).

S nákupy souvisí úzce otázka peněz. Měnová odluka z února 1993 způsobila nejprve komplikace v systému plateb. Ty odpadly po zavedení volné směnitelnosti české a slovenské koruny. S ohledem na nižší kurs slovenské koruny (Sk) nicméně došlo k situaci, že české koruny jsou běžně v Holíči přijímány, ovšem v nominálním paritním přepočtu 1:1, zatímco slovenské koruny obchodníci v Hodoníně nepřijímají a je třeba je vyměnit ve směrnárně či v bance. Poplatky spojené s výměnou a kolísání kursu často znamenají pro obyvatele Holíče dodatečné náklady a odrazují je od větších nákupů v Hodoníně. To neplatí u osob, které v Hodoníně pracují a pobírají mzdu v české měně.

Sociální a zdravotní pojištění je vázáno na místo zaměstnání. Proto osoby zaměstnané v Hodoníně, které ale bydlí v Holíči, musí v praxi platit dvojí pojištění, nebo docházet k lékaři do místa, kde jsou zaměstnány. Až do konce roku 1999 poskytovala Všeobecná zdravotní pojišťovna, která působí v české i ve Slovenské republice, svým pojištěncům i nutnou lékařskou péči v druhém státě. Pro rok 2000 nebyla dohoda obnovena. Každá osoba cestující do druhé republiky by se proto teoreticky měla před každou cestou přes hranici připojistit, což ale při častém překračování československé hranice obyvateli obou měst není reálné. Způsob, jakým bude tento problém vyřešen, zatím nebyl nalezen.

Při řešení otázky státního občanství byly nejprve aplikovány předpisy o občanství republik, schválené koncem roku 1968 a 1969, kdy ovšem neměly žádný praktický význam, protože občané obou republik měli na celém území Československa stejná práva a stejné povinnosti. Každý československý občan se stal občanem té republiky, na jejímž území se narodil. U osob narozených po 1. lednu 1954 bylo důležité i místo narození rodičů: pokud se oba narodili na území téže republiky, měly jejich děti vždy občanství této republiky, i když se narodily na území druhé republiky. Pokud se každý z rodičů narodil na území jiné republiky, měly jejich děti občanství té republiky, na jejímž území se narodily, což znamenalo, že sourozenci mohli mít různé občanství. V případě zkoumaných měst Holíče a Hodonína je situace komplikována tím, že některé děti, jejichž rodiny žijí v Holíči, se narodily v nemocnici v Hodoníně. Komplikace se státním občanstvím nastaly v důsledku mechanické aplikace předpisů z doby federace. Na rozdíl od slovenského zákona zákon o státním občanství ČR č. 40/1993 Sb. nepřipouštěl současné občanství ČR a SR. Tuto tvrdost odstranila naštěstí novela z roku 1999.

Závěrem je třeba říci, že při narušení vztahů mezi obyvatelstvem Holíče

a Hodonína politickou hranicí vůbec nejde o národnostní problémy mezi Čechy a Slováky. Jde jen o problémy praktického rázu vyplývající z toho, že obyvatelé obou měst, kteří žili do 31. prosince 1992 v jednom státě, žijí dnes ve dvou různých státech. Řešení vzniklých problémů je otázkou politické vůle české a slovenské politické reprezentace v Praze a Bratislavě. I když se v tomto ohledu od roku 1998 situace zlepšila, nutno konstatovat, že stále není uspokojivá.

An Impact of the Political Border on the Life of the Inhabitants in the Moravian-Slovak Borderlands (an Example: Border Towns of Hodonín and Holíč)

Magdaléna Rychlíková

Holíč is situated on the other side of the border river Morava 5 km from Hodonín, an industrial town with population of 28 000. Before the split of Czechoslovakia in 1992 about one quarter of the working-able people of Holíč worked in Hodonín because there were more and better paid jobs. Hodonín was offering more opportunities for sport and cultural activities. There were also specialized secondary schools which did not exist in Holíč. Because there was no language barrier the pupils from Holíč could attend schools in Hodonín. All these possibilities were strictly limited after 1 January 1993, when two independent states – the Czech Republic and the Slovak Republic – came to existence. It is true, that the border can be crossed at any place on lieu of the Identity card but this does not affect children under 15 years of age. Subsequently, the contacts of children from both towns is now limited. There is a special agreement allowing the citizens of one republic to work in the second one. Indeed, there is still a certain number of people from Holíč working in Hodonín, but to employ them means for an employer an extra paper work. Unemployment in Hodonín led to a decrease of number workers from Holíč to about 10 % of pre-1993level. Public transport between Holíč and Hodonín was limited – there is now train connection only on working days, buses on weekends are only twice daily. Prices were increased and all discounts discontinued. Postal service is expensive and the mail goes via Brno and Bratislava which takes from 5 to 8 days. Problems occurred with transport of agricultural products and other items regardless that there is a customs union between both republics. There are also problems connected with citizenship, pensions as well as health and social insurance.

O slovenské „menšině“ v Československém státě (1918–1938)

Vladislava Barhoňová

Příspěvek, který se zabývá otázkou vztahů mezi Čechy a Slováky v první Československé republice, je shrnutím základních poznatků vyplývajících z mé bakalářské práce, nazvané „Nacionalismus v první Československé republice“ s podtitulem „Vztahy Čechů a Slováků v letech 1918–1938“. Závěry, které zde předkládám, byly vyvozeny na základě studia dobového tisku vydávaného v Čechách a na Slovensku.

V době vzniku první Československé republiky byl v Evropě vznik nového státu podmíněn existencí národní jednoty, neboť po první světové válce bylo samozřejmostí, že hranice národa mají být shodné s hranicemi státu. Jak se však později ukáže, jednalo se v případě Čechů a Slováků o dva samostatné, i když ještě ne zcela dotvořené národy.

V prvních dnech republiky ještě převládala v Čechách i na Slovensku všeobecná euforie a „jednota národa“ nebyla ničím rušena. Na Slovensku se ovšem tu a tam začínaly ozývat hlasy, varující před nebezpečím počestění. Z českých úst pak naopak zaznívala slova o zachování „slovenského nářečí“, která tak upírala Slovákům vlastní jazyk.

V prosinci roku 1918 zahájila, pod vedením katolického kněze Andreje Hlinky, činnost Slovenská strana ľudová, která se pasovala na mluvčího slovenského národa a jediného ochránce jeho zájmů. Tato strana zaznamenala jak v župních volbách v roce 1923, tak i ve volbách do parlamentu, konaných o dva roky později, obrovské úspěchy, a stala se nejsilnější politickou stranou na Slovensku. Přestože tento vzestup nyní přejmenované Hlinkovy slovenské ľudové strany byl z velké části způsoben obratnou propagandou, již sám fakt, že se tak stalo právě u strany národní, o něčem vypovídá.

V květnu roku 1932 došlo k další události, která potvrzovala svébytnost

slovenského národa. Kromě vědomí sounáležitosti a společné kultury je za jeden z nejdůležitějších znaků národa považován vlastní jazyk. Jeho ztráta je velkým krokem v procesu asimilace a národ každé náznaky v tomto směru velmi citlivě vnímá. Proto se v Matici slovenské strhla bouře v okamžiku, kdy měla být slovenština korigována v zájmu jejího přiblížení k češtině. Návrh pravopisné komise, která pracovala pod vedením českého odborníka profesora Vážného, vyvolal na Slovensku vlnu odporu a stal se podnětem pro další události. Na podzim téhož roku byl vytvořen Zvolenský pakt, který uzavřely dvě slovenské národní strany, Hlinkova slovenská ľudová strana a Slovenská národní strana. V tomto tzv. „sjednocení slovenského národa“ se spojila strana katolická a evangelická, aby tak demonstrovaly religiozitu slovenského národa, kterou by se měl tento lišit od národa českého. Na oslavách založení prvního křesťanského kostela na Slovensku knížetem Pribinou, konaných v srpnu 1933, uspořádali zástupci obou národních stran další masově podpořenou manifestaci slovenské národní jednoty. Ačkoliv vyhlášení autonomie Slovenska v říjnu roku 1938, které ve svém konečném důsledku vedlo ke vzniku samostatného státu, bylo podmíněno také mimořádnou mezinárodní situací, představovalo zároveň projev vůle Slováků tvořit samostatný stát, před nímž tentokrát rezignovala i česká strana.

Na závěr mého diskusního příspěvku mi ještě dovoluji říci několik slov k jeho názvu. V letech 1918–1938, v období trvání první Československé republiky, v této zemi samozřejmě žádná slovenská menšina neexistovala. První ČSR byla fakticky státem mnohonárodnostním, oficiálně však měla být státem Čechů a Slováků, kteří měli vůli tvořit jeden československý národ. Pojem „menšina“ v názvu příspěvku je míněn ironicky a má poukázat na přístup, který se na české straně vůči Slovákům často objevoval.

About the Slovak Minority in Czechoslovakia (1918–1938)

Vladislava Barhoňová

The paper deals with the question of relations between Czechs and Slovaks in the first, inter-war, Czechoslovak Republic (1918–1938). It is based on contemporary press, published in Bohemia and Slovakia.

The basic question was a gradual political self-identification of Slovaks. It is presented by means of the attitudes of Hlinka's Slovak People's Party in 1923 (regional elections), the struggle for the rules of Slovak grammar (1933–rejection of their adaptation to the rules of Czech grammar), the Zvolen pact between the catholic Slovak People's Party and the protestant Slovak National Party, the celebrations of the first Christian church in Slovakia (1933) and the declaration of Slovakia's autonomy (1938).

To conclude: in 1918–1938, during the existence of the first Czechoslovak Republic, there was no Slovak minority. The first Czechoslovakia was de facto a multiethnic country, though officially it was designed as a country of Czechs and Slovaks, who had the will to create a single, Czechoslovak nation. The notion "minority" in the name of the paper is meant ironically and is to point to the approach often applied by Czechs for Slovaks.

Miesto sociokultúrnej skupiny v urbánnom prostredí

(Železničari vo Zvolene)

Katarína Košťalová

Na konci 19. storočia bol Zvolen malým, etnicky, konfesiónálne, sociálne, profesijne heterogénnym mestečkom. Táto rôznorodá rozvrstvenosť, diferencovaná štruktúra mesta, determinovala spôsob života i charakter kultúry v ňom. Jednotlivé skupiny (profesijné, konfesiónálne, etnické, vekové a iné) sa viac či menej zapájali a podieľali na sociokultúrnom charaktere mesta.

V mojom príspevku sa venujem významnej profesijnej skupine, ktorá výrazne ovplyvnila život mesta. Tou boli vo Zvolene železničari. Zachytávam obdobie od vzniku železnice až po medzivojnové obdobie.

Na prelome 19. a 20. storočia dochádza v Uhorsku k výraznej kvalitatívnej i kvantitatívnej zmene v rozvoji dopravy. Toto obdobie bolo aj obdobím najintenzívnejšej výstavby železníc na Slovensku. Mesto Zvolen bolo zaradené do budovania významnej železničnej siete, ktorá mala navzájom spájať Pešť–Šalgótarján–Lučenec–Zvolen–Kremnicu–Vrútky a napojiť sa na Košicko-bohumínsku železniciu. Na prácach spojených s výstavbou železnice sa okrem Slovákov podieľali aj Česi, Bulhari, Nemci, Rumuni i Taliani¹.

Železničný úsek Šalgótarján–Lučenec–Zvolen bol odovzdaný do prevádzky v roku 1871 a Zvolen–Vrútky v roku 1872. Tým sa uskutočnilo priame spojenie Budapešti so severným Slovenskom a po Košicko-bohumínskej železnici so Sliezskom.

¹ Správy z časopisu *Obzor* z roku 1871 dokresľujú vznik železničnej siete – napríklad uvádzajú, že cesta vlakom z Pešti do Zvolena po novej železnici v roku 1872 trvala „rovných deväť hodín“. A ďalej: „Pri prácach stavania železnice zo Zvolena do Vrútok zamestnaných bolo v septembri 4250 nádeníkov, 1918 vŕšakovských remeselníkov, 289 koní...“ (Zvolen 1993:76)

To, že sa Zvolen stal súčasťou dôležitého železničného spojenia, malo pre mesto a jeho rozvoj veľký, mnohostranný význam. Vytvorenie nových, výhodných dopravných možností bolo predpokladom pre ďalší ekonomický rozvoj mesta. S výstavbou železničných tratí súvisí aj budovanie celého mechanizmu potrebného na prevádzku, údržbu i opravu železníc. Vybudovala sa železničná stanica, železničné dielne (dnes Železničné opravovne a strojárne) výhrevňa (dnes Rušňové depo). Rozširovaním železničnej siete sa vo Zvolene vytvorili nové podmienky na zamestnanie, nové pracovné príležitosti a počet obyvateľov mesta začína narastať. V roku 1870 mal Zvolen do 3 000, v r. 1890 už 6 173, v r. 1910 10 051 obyvateľov.

Podľa Služobného poriadku z roku 1907 boli do železničarskej služby prijatí muži², ktorí mali uhorské štátne občianstvo a ovládali maďarský jazyk, mali bezúhonnú minulosť, beztretnosť, predpísané školské vzdelanie, odbornú spôsobilosť, usporiadané majetkové pomery, vek 18–35 rokov, zmyslovú a telesnú spôsobilosť pre službu, ukončenú vojenskú prezenčnú službu a zložili osobitné odborné skúšky (Rkp.: Kmeť 1995: 29).

Zamestnanci zvolenských železníc boli etnicky diferencovaní. Celé vedenie a všetky dôležité pracovné pozície boli obsadené Maďarmi.

Slováci zastávali väčšinou remeselnícke a robotnícke miesta. Veľa z nich bolo kovorolníkov, pochádzajúcich zo Zvolena a okolitých dedín, ktorí si obrábali vlastnú pôdu.

Vytvorenie Československej republiky bolo dôležitým medzníkom a vplývalo na všetky sféry života.

„K obyvateľom mesta, už vtedy dôležitého železničného uzla, sa aj v tomto období informácie o všetkých nových udalostiach dostávali skôr ako v iných podobne veľkých mestách na Slovensku. Zvolenčania sa skoro dozvedeli aj o vyhlásení Československej republiky ...“ (Zvolen 1993: 86)

Obyvatelia Zvolena boli vo veľkej prevahe slovenskej národnosti. Z vytvorenia Československej republiky prejavovali radosť a nadšenie. No pocity nadšenia, ktoré sa striedali s obavami, boli oprávnené. Štátnoprávne i ekonomické zmeny boli veľké.

Nevyhnutnou sa stala výstavba nových železničných sietí, ktorými sa mali navzájom prepojiť jednotlivé oblasti Slovenska a rozšíriť spojenie

² Pre nedostatok pracovných síl počas 1. svetovej vojny boli do výkonnej práce (nielen do administratívy) prijímané aj ženy.

s Českom. Samozrejme, že v tomto období došlo aj k zásadným personálnym zmenám.

„Práca s personálom na zvolenskej stanici, ktorá bola silným maďarizačným elementom za maďarského režimu, šla dosť pomaly... Množstvo personálu odoprelo sľužiť slub republiky a presťahovalo sa do Maďarska. Zvolenský železničiar boli od nás prevzatí, vlastne skoro všetci rodom Slováci, občania zvolenský, ktorí tu mali svoje majetky, rodiny i príbuzenstvo.“ (Medvecký 1930: 283)

Do Zvolena, tak ako aj do iných miest, prišli kvalifikovaní českí odborníci, ktorí kladne ovplyvnili a v mnohom obohatili spoločenský život mesta. Podieľali sa na zakladaní rozličných vzdelávacích a umeleckých spolkov, boli iniciátormi mnohých kultúrnych – hudobných, divadelných podujatí a propagátormi i organizátormi športových, telovýchovných a turistických aktivít. Interetnické vzťahy medzi Slovákmi a Čechmi boli priateľské. Konfliktné situácie boli skôr ojedinelé a výnimočné.

„Bolo tu veľmi veľa železničiarov Čechov. Po I.svetovej vojne hádam aj väčšina. Zvlášť rušňovodičov bolo veľa Čechov. Až neskôr pribúdalo Slovákov. Ale tí Česi, doniesli určitý stupeň kultúry. Tí jednáli slušne s ľuďmi.“ (P. M., 1912)

„U železnici bolo veľa Čechov. No nemôžem na nich nič dopustiť. Veľa mi ich bolo kamarátov. Kadečo sme spolu pozažívali.“ (J. H., 1922)

„Čo boli Česi sa mi lepšie páčili ako Slováci. To boli rozumove vyspelejší. Aj humoru mali radšej.“ (K. G., 1903)

V roku 1932 bolo vo Zvolene 7 480 katolíkov, 5 426 evanjelikov, 550 židov a 796 iných vierovyznaní. Konfesionálne vzťahy medzi železničiarimi boli tolerantné. Najmä v práci neboli predmetom konfliktov. V zmiešaných manželstvách každý z manželov navštevoval „svoj“ kostol, manžel prípadne obidva.

Záujem o prácu na železnici bol veľký. Snáď najdôležitejším faktorom bolo, že železnica poskytovala sociálnu a ekonomickú istotu. Keď v roku 1922 ukončila činnosť vo Zvolene najvýznamnejšia továreň – Unionka, podstatne sa zhoršili pracovné možnosti a celková hospodárska i sociálna situácia. Naďalej sa však podporovalo dopravné zameranie mesta, najmä budovanie železničnej siete.

Na železnici platili presne stanovené zákony, pravidlá, morálne normy, ktorých dodržiavanie bolo dané zákonom a zároveň ich uplatňovanie

bolo stavovskou povinnosťou i hrdosťou. Ich dodržiavanie bolo zabezpečené aj prostredníctvom rôznych druhov sankcií. Sankcie sa uplatňovali nielen pri služobných previneniach, ale aj pri porušení stavovských povinností mimo službu³.

Zákony sa prísne dotýkali systemizácii miest, disciplíny, platobných dekrétov a postupov. Okrem pevného platu, ktorý bol na tú dobu značne vysoký, „...tak asi 2 400 korún dostal železničiar penziu za prvej republiky. To boli obrovské peniaze...“ (P. M., 1912) definitívni zamestnanci železníc mali mnohé sociálne výhody. Bolo im vyplácané výchovné a prídavky na deti⁴. Železničiar a ich rodinní príslušníci mali zľavnené, prípadne voľné lístky na cesty po železničných tratiach v republike i na zahraničných železničiach. Uhlie nakupovali za režijské ceny. Členovia sociálnych fondov, ktorých funkcia bola organizačná, spoločenská, podporná až charitatívna, mali možnosť chodiť do kúpeľov, sanatórií, mali právo na vyplácanie vdovského, sirotského, získať štipendiá na štúdium detí, príspevky a umiestnenie detí do prázdninových osád i príspevky na výbavu dcéram⁵.

Dôležitý železničný uzol vybudovaný vo Zvolene, kde končili aj pražské vlaky, bol pre mesto prínosom z viacerých dôvodov. Zvolen sa rozvíjal po stránke hospodárskej, obchodnej, kultúrnej i po stránke cestovného ruchu. Už samotný fakt, že železničiar veľa cestovali a často nadväzovali kontakty i mimo republiky, napovedá tomu, že prísun rôznorodých informácií do mesta bol ich prostredníctvom intenzívnejší i aktuálnejší ako kdekoľvek inde. Železničiar museli pravidelne, periodicky absolvovať odborné skúšky v Bratislave i Prahe, navyše mnohí v rámci zácviku pôsobili aj na iných železničných staniciach. Ich skúsenosti, inteligencia a samozrejme aj pomerne dobrá ekonomická situácia a životný štýl mali vplyv na to, že ich postavenie a sociálny status voči iným sociálnym skupinám v meste bolo lepšie. Oprávnené boli považovaní za nositeľov uvedomelého ducha a kultúry. Aktívne sa zapájali aj do politického života. Ľudia si ich vážili a pojem „železničiar“ mal vo Zvolene svoju úctu a váhu. Samotní železničiar doteraz majú svoju stavovskú hrdosť a aj v bežnom kontakte nezabudnú zdôrazniť, že oni boli železničiarimi.

³ Sankciované previnenia spojené s vykonávaním povolania: porušenie služobných povinností, opilstosť v službe, prijímanie úplatkov, pašovanie tabaku, štrajk a iné.

Porušenie stavovských povinností mimo služby: nemravné a nečestné jednanie, krádeže, opilstosť mimo služby, ťažké ublíženie a iné.

Sankcie: finančné, preloženie na nižšiu službu, prípadne prepustenie.

⁴ Výchovné a prídavky na deti sa vyplácali až do 18-teho veku dieťaťa, študentom stredných škôl do 21 rokov, študentom vysokých škôl do 24 rokov.

⁵ Výbavné v roku 1924 činilo 400–600 Kč.

„Za prvej republiky železničiar, to vtedy mal cenu. Vtedy si ctili železničiara. Mali sme definitívu. A aj keď bolo veľmi ťažko, každý rušňovodič vedel, ako skončí. Každý vedel, s akým platom pôjde do dôchodku a tak sa aj každý snažil získať čo najlepšie postavenie na železnici.“ (M. K., 1946)

„Mimoriadne priaznivé postavenie mali železničiari vo Zvolene...“ (J. A., 1915)

„A keď bol železničiar a ukázal režinku, dostal aj na bork. Aj v krčme, aj v obchode. Lebo mal knižku a obchodník vedel, že vždy dostane výplatu a že potom zaplatí.“ (M. Š., 1926)

Železničiari vo Zvolene tvorili výraznú, vnútorne heterogénnu sociálnu skupinu. Vyplyvajúc z ich postavenia sa „kastovali“ a každý si bol vedomý toho, aký sociálny status mu prináleží. „Sociálny status je pozícia, ktorú určitý človek alebo určitá skupina zaujíma vo vzťahu k druhým ľuďom v rámci daného spoločenského systému. Sociálny status je ovplyvňovaný vzdelaním, profesiou, príjmom, majetkom, mocou ap.“ (Bitušiková 1998: 26)

Dozriavali sa predpísané i nepísané, presne vymedzené vnútorné pravidlá správania sa. Na pracovisku sa vyžadovala a prejavovala vzájomná úcta. Odev, železničiarске uniformy s doplnkami mali dôležitú vonkajšiu znakovú funkciu. Aj v bežnom, každodennom náhodnom kontakte takto vedeli, kto má aké postavenie na železnici a zároveň, akú normu správania si jeho postavenie vyžaduje. Súhrn noriem správania, ktoré boli uznávané, vyžadované a dodržiavané, určoval hodnotovú orientáciu skupiny.

„Taká disciplína bola, veď to bol polovojenský útvar. To sa musel kdektoľvek pozdraviť nadriadenému a nie len svojemu. A slušne správať.“ (J. M., 1912)

„To každý vedel, komu čo patrí. To sa vyžadovalo. A vykať. Disciplína a úcta bola veľká v tom čase...“ (P. B., 1920)

Najvýznamnejšie postavenie na železnici mali výpravcovia, náčelníci a rušňovodiči. Tým, že mali zodpovednú funkciu a absolvovali celý rad odborných kurzov, mali ich zamestnanci v úcte.

„Železničiari a hlavne rušňovodiči, to bola výsadná kasta. Tí pracovali len 25 rokov a potom išli do penzie. A najlepšie boli platení. Neboli horšie platení ako prednostovia. A vtedy, keď iní mali 500 korún, on išiel s 2000 korunovým platom do penzie.“ (J. M., 1912)

„Aj keď sa kúrilo uhlím, mašinfírer na parnej lokomotive si dal rukavičky

a v tej lokomotive čo bolo z medi z bronzu sa muselo ligotať ako klučky v Betliari alebo v nejakom kaštieli. A on bol tak, že si mohol dovoliť rukavičky aj v takejto profesii.“ (M. K., 1946)

„Rušňovodiči chodili v celulojdových golieroch s pripätou mašlou, v rukavičkách. Prišiel, skontroloval či je všetko čisté, siahol na rukoväte, či sú čisté. Na mašine sa muselo všetko ligotať. Tie bronzové súčiastky to musel mať vyleštené. Nikde fúkať nesmelo. Obliekol si belastníky – modráky a až potom išiel s tým rušňom. To boli páni, kasta.“ (J. A., 1915)

Rušňovodiči sa schádzali vo svojom Železničiarском dome, ktorý existoval už v 20-tych rokoch 20.storočia. Nachádzal sa na terajšej Ulici J. C. Hronského. Bola tam malá predsienka, výčap a viacúčelová spoločenská miestnosť /50m²/, s vtedy modernou olejovou dlážkou. V Železničiarском dome bol biliard, kartové stoly a neraz sa hrávali aj kolky. Na stenách viseli veľké tablá generácií rušňovodičov a rôzne, železničiarom blízke predmety a symboly. Čapovali sa pivo, pila sa slivovica, aj tajne vypálená, fajčili sa cigarety. Železničiarский dom bol integrujúcim miestom, kde sa pre jeho neopakovateľnú atmosféru po práci veľmi radi stretávali. Keď niekto niekoho, prípadne niečo potreboval zohnať, šiel práve sem. Bola tu zriadená knižnica s rôznorodou literatúrou a časopismi i provizórne kino s papierovou kabínou. Organizovali sa tu aj podujatia pre deti. Iba v tomto prípade bolo povolené fajčiť „len“ pri výčape. Rušňovodiči pri pive dávali rady a zaúčali mladších kolegov. Rozvíjala sa tu aj narátorská tradícia. Navzájom si rozprávali príbehy z bežného života, o udalostiach osobných i verejných. K hlavným námetovým okruhom patrilo spomienkové rozprávanie a príbehy týkajúce sa ich profesie, (veselé zážitky, nešťastia, nehody) často úmyselne zveličené, chválenkárské – o tom, kto akú ťažkú situáciu zvládol, kto ako zachránil vlak, ako komu nechytily brzdy apod. Hoci Železničiarский dom nebol pre širokú verejnosť otvoreným verejným pohostinským zariadením, okrem rušňovodičov sem mohli a aj radi prichádzali aj ich kamaráti a známi.

„To sa prišlo do typickej krčmičky, ktorá mala svoje čaro. Hralo sa o peniaze, neplatili zákony obmedzenia fajčenia.“ (M. K., 1946)

„To sa schádzali do Rušňovodičského domu všetci známi. Schádzali sa tam starí priatelia. Boli tam veľké táfle a zišli sa niektorí, čo si rozprávali zážitky. Chodila tam aj inteligencia, lekárnik, gynekológ, zverolekár, aj iní kamaráti.“ (J. H., 1922)

Aj keď boli železničiarri vnútorne diferencovaní, navonok sa prejavovali kompaktné a podľa ich slov, tvorili jednu rodinu. Vyplývalo to pravdepodobne z ich prísneho pracovného režimu, zodpovednej práce, ktorá sa musela vykonávať nepretržite, každý deň, za každého počasia. Boli na seba odkázaní a prepojení. Vzájomné vzťahy medzi zamestnancami sa prenášali aj do súkromia a spoločné kamarátstva sa budovali na základe profesijného a susedského spolunažívania. Navzájom sa neformálne navštevovali, spoločne trávievali svoj voľný čas v každodenných i sviatočných chvíľach. V prípade potreby si vzájomne vypomáhali. Podporovali sa morálne a mnohokrát medzi sebou uskutočňovali i finančné zbierky. Vypomáhali si pri stavbe domu, pri práci na poličkách a podobne. Rušňovodiči boli údajne chýrni zakáľachi, a pretože mnohí železničiarri mali pri domkoch malé záhumienky s hospodárstvom, chodili si pomáhať aj pri zakáľáčkach.

Vo Zvolene už v r.1920 vzniklo všeobecné stavebné družstvo československých železničných zamestnancov, Jednota, ktoré malo povolenie na stavbu rodinných domkov. Postupne sa pri dnešnej starej stanici vybudovala železničiariska kolónia. Bolo to 74 menších rodinných domkov so záhradkami a studňami. Takto aj navonok, miestom svojho bydliska, prezentovali svoj status.

Väčšina železničiarov boli spoločenski ľudia, ktorí sa radi zabávali a aj vedeli baviť iných. Často bývali práve oni organizátormi zábav, výletov, športových podujatí, či rôznych iných stretnutí. Nevyhýbali sa ani spoločenským aktivitám, ktoré pripravovali iné, im sociálne, či kamarátsky príbuzné skupiny. Pekne sa obliekali, mali galantné vystupovanie a pretože aj ich ekonomická situácia bola pomerne dobrá, boli vyhľadávanou partiou pre mladé Zvolenčanky. Známosti nadväzovali na námestí, na korze, ktoré viedlo od pošty ku Grandu, alebo na tanečných zábavách a výletoch. Najviac zábav a plesov sa uskutočnilo počas fašiangového obdobia a na Silvestra. Nemenej obľúbené boli aj nedeľné tancovačky pre vyššiu spoločnosť, ktorých miestom konania bol najmä Grand a kúpeľné mestečko Sliač. Borová hora i Robotnícky dom „zastrešili“ menej náročných. Majálesy a juniálesy sa zvykli konať na „fabrike“ – Unionke, na Strážach, na Neresnici. Tancovačky bývali aj v kaviarni Pod lipami, kde sa tancovalo aj vonku. K životnému štýlu patrilo vedieť dobre tancovať, pekne sa obliecť a viesť spoločenskú konverzáciu. Železničiarri okrem svojho železničiarkeho domu najradšej navštevovali hotel Grand.

„Zábava železničiarov vo Zvolene vypadala veľmi dobre. Návšteva bola valná, cítil sa na zábave každý veľmi dobre a veselo!“ (Zvolenské noviny 1905)

„Inteligencia chodila do Grandu, remeselníci do Robotníckeho domu. Ovšem rušňovodič bol vítany všade, pretože mal peňazí. Nech je ako chce.“ (P. M., 1912)

„To by hádam ani nebol riadny muž, keby netancoval na Sliachi. Tam už nebolo turistickej výstroje na tancovačke. Musel byť oblečený akurát. Muži klobúky a dievčatá len v šatách a lodičkách. Kto nevedel tancovať, mohol byť akurát tak nešťastný. A to vtedy bolo veľmi vítané byť železničiarom. Najmä rušňovodičom. Dievčatá sa o nás zaujímali. To viete, keď mal stabilné zamestnanie, už sa mohol ženiť, už mal istotu.“ (J. H., 1922)

„Tancovať tango, valčík, foxtrot, to patrilo k základnému bontónu. Tu bol jeden tanečný učiteľ vo Zvolene, čo ma prišiel ko mne do bytu učiť tancovať. Stálo ma to 250 korún. Lebo ja som chodil do služby a nemohol som chodiť do tanečnej školy, tak prišiel on ko mne.“ (K. G., 1903)

Výraznou mierou k rozvíjaniu bohatej hudobnej tradície vo Zvolene v medzivojnovom období prispel aj Hudobný spolok železničných zamestnancov, ktorý nadviazal na tradíciu dychovej hudby továrne Union. Jeho povinnosťou bolo hrať na zábavách, štátnych oslavách, pri pohreboch členov spolku. Čistý zisk zo zábav a divadiel spolok odovzdával dobročinným, sociálnym fondom železničných zamestnancov.

„Cieľom tohto spolku bolo udržiavať a podporovať dychovú hudbu, pestovať vzájomnosť a starať sa o zdokonalenie odborného vzdelania tak medzi členmi kapely, ako i medzi ostatnými členmi spolku poriadanim prednášok, poučných i zábavných, odborných schôdzok členských.“ (Zvolen 1993: 228)

Stanovy spolku boli prijaté v roku 1927. Jeho prvým predsedom bol Ing. L. Machala a kapelníkom Hynek Homolka. V tomto období z približne 30 členného obsadenia bolo 20 hudobníkov českej národnosti. Vo svojom repertoári mali najmä tanečné, slávnostné i smútočné skladby. Muzikanti hrávali aj v iných kapelách, v iných mestách, čo tiež ovplyvnilo repertoár hudobného spolku.

„...a potom som bol do Zvolena stiahnutý ako kultúrny pracovník. V roku 1928 bol vo Zvolene Sokolský zlet. Tam, kde sú teraz internáty, za starým gymnáziom až po cintorín. Ja som hral na basovú trúbku v železničiarskej kapele vo Vrútkach. A vo Zvolene potrebovali basovú trúbku. Tak ma tam nechali.

Prednosta prišiel, že ostávam tu vo Zvolene. Ale ak mám dlžobu vo Vrútkach, musím si to splatiť. Na druhý deň som mal ísť na lekársku prehliadku a o tretej na skúšku. Zahral som im dve overtúry a bolo.“ (K. G., 1903)

„Boli sme humorná partia. Aj v robote si nás vážili. To preto, že sme koncertovali i kade-tade. Nebolo vtedy tak najhoršie. Teraz sa mi to nepáči. Vtedy sa viac humoru pestovalo. V kapele bolo veľa Čechov a oni boli dobrí na figle.“ (K. G., 1903)

Významnú úlohu v kultúrnom živote Zvolenčanov zohrávali aj rôzne spolky. Samotní železničiari ich mali niekoľko. Už od roku 1903 aktívne pracoval 17 členný strojuvodičský zbor.

„V spolku sa schádzali rušňovodiči, ktorí potom spoločne chodievali na rôzne kultúrne podujatia a hrávali krátke divadelné hry. Spolok mal aj sociálny program. Členovia mali povinnosť zúčastňovať sa na pohrebe zomretého člena zboru, ale mali aj finančne pomáhať pozostalým alebo pri nepredvídanej príhode.“ (Zvolen 1993: 271)

Členovia Zvolenského železničného potravinového družstva, založeného v roku 1907, mali nárok nakupovať lacnejšie potraviny. Spolok vykonával kultúrnu a osvetovú činnosť v oblasti racionálnej výživy.

V roku 1921 vznikol Spolok železničných kuričov, ktorý mal 130 členov. Spolok sa staral o zlepšenie pracovných podmienok kuričov lokomotív, o ich penzijné zabezpečenie a organizoval pre nich rôzne vzdelávacie podujatia.

Neďaleko starej stanice, vedľa reštaurácie Centrál, mali železničiari svoje kúpele, ktoré mohli navštevovať v utorok až sobotu. Každý železničiar mal nárok na lístky, ktoré ho oprávňovali ísť do kúpeľov zdarma. Nachádzal sa tam bazén so studenou a teplou vodou, sauna i miestnosť s vaňami. Aj kúpele boli integrujúcim miestom, nakoľko muži v saune neraz rozoberali najrozmanitejšie témy zo súkromného i pracovného života.

Vznik a rozmach železničnej siete rozhodne silnou mierou prispel k rozvoju mesta Zvolen. Po zrušení továrne na plech, Unionky, železnica predstavovala v podstate jediná možnosť stáleho zamestnania. Vytvorením pracovných príležitostí sa zlepšila hospodárska situácia mesta a jeho obyvateľov. Nastal prísun nových zamestnancov z rôznych kultúrnych prostredí, ktorí vniesli do mesta určitý stupeň vzdelanosti a kultúry.

S rozvojom železníc súvisí aj rozvoj cestovného ruchu a k nemu viažúci sa kultúrno-spoločenský život. Odborným vzdelávaním pracovníkov železníc, vzájomnými kontaktmi a prepojením s inými mestami súvisí prísun informácií do mesta, čím rastie aj duševný a kultúrny obzor samostatných Zvolenčanov.

Železničiari predstavujú vnútorne heterogénnu malú sociálnu skupinu, ktorá priamo i nepriamo ovplyvňovala spôsob a charakter života mesta. Kontakt s ostatným mestským obyvateľstvom bol priateľský, tolerantný, vzájomne sa rešpektujúci a obohacujúci. Boli iniciátormi mnohých kultúrnych a spoločenských podujatí v rámci mesta, na ktorých sa zúčastňovali aj inak profesijne orientovaní obyvatelia. Na druhej strane však predstavujú aj samostatnú, homogénnu skupinu s vlastným spôsobom i miestom zábavy, vyjadrovacích prostriedkov a jazyka. Mnohé železničiarske príhody prenikli do cyklu spomienkových rozprávání.

Vytvorením železničného uzla sa pre mesto Zvolen vytvoril základ pre jeho ďalší mnohostrannejší, kvalitatívnejší i rýchlejší rozvoj.

Literatúra

Hobl, J.: *Kalidoskopické obrázky zo stredného Slovenska*. Banská Bystrica: Slovenská Grafia, 1926.

Kmeť, L.: *Železničné dielne Zvolen 1872–1919*. (Rkp.)

Kmeť, L.: *Železničné dielne Zvolen 1919–1938*. (Rkp.)

Kolektív.: *Zvolen*. Martin: Gradus, 1993. ISBN 80-901392-2-1.

Medvecký, K. A.: *Slovenský prevrat zv. II*. Trnava, 1930.

Archívne materiály

Zvolenské noviny, 1905,

Zoznam informátorov

Ján Andris, 1915, železničiar, rušňovodič

Pavol Bartík, 1920, náčelník stanice

Ivan Beník, 1939, železničiar-robotník

Karol Grčč, 1903, železničiar, člen dychovej hudby Hudobného spolku železnič. zamestnancov

Rudolf Greguš, 1919, náčelník stanice

Jozef Hoffman, 1922, rušňovodič, zamestnanec Prevádzkového riaditeľstva vo Zvolene

Marián Kološta, 1946, železničiar, kultúrny pracovník

Pavol Maťáš, 1912, rušňovodič

Miloš Šiška, 1926, železničiar

Mára Šišková, 1933, železničiarka

The Place of a social and cultural Group in Urban Environment (Railwaymen in Zvolen)

Katarína Košťalová

The way of life and the nature of culture in Zvolen was determined at the close of the 19th century by a diverse number of distinctive ethnic, religious, social and professional groups. Starting the 1870s the life in the town was increasingly influenced by railwaymen. The presented paper deals with the position of this professional group and its importance in the development of Zvolen's cultural activities between 1872 and 1938.

The employees of Zvolen railways were ethnically differentiated. Under the Austro-Hungarian Empire the whole management and all senior posts were occupied by Hungarians. Slovaks mostly held the posts of craftsmen and workers. Many of them were farming factory-workers, originating in Zvolen and surrounding villages who farmed their own land. At the time of Czechoslovakia the number of railwaymen in Zvolen increased thanks to the construction of new railway networks. Qualified Czech experts came to the town. Relations between Slovaks and Czechs were friendly. Conflicts were quite exceptional.

Given their firm position in the social and economic sphere, their social benefits and cultural activities, railwaymen as a professional group enjoyed high social prestige in Zvolen's urban society.

They created a significant, internally heterogeneous social group. Depending on their position, they created Acastes. Everyone was aware of his social status. Clearly defined internal rules of behavior (hierarchy of respect, clothes, places of meeting, cultural activities, intergenerational cultural exchange, etc) were observed not only at work, but also outside it. Nevertheless, outwardly they assumed a unified position. The solidarity was reflected in their own association life (engine-drivers association B1903, foodstuff cooperative B1907, association of railway firemen B1921, construction cooperative B1922, music association B1930). However, this had also an impact on the town's social life (organizers of parties, trips, sports events, participants in various types of entertainment, social activities, work with close groups from similar social environment, organization of parties of the town's middle class).

With their contacts, which crossed the bounds of the town, the railwaymen mediated cultural information to the urban society and were bearers of new cultural trends.

Československá strana sociálnědemokratická a antisemitismus (1889–1899)

Blanka Soukupová

Atmosféra posledního desetiletí 19. století v zemích Koruny české byla poznamenána celou škálou výrazů pocitů nedoceněnosti všestranně vyspělé české společnosti v rámci Rakousko-Uherska. Z tohoto tehdejšího základního českého traumatu vyrůstala i agitace dobových politických stran, hnutí a snah. Sociálnědemokratická strana, v rakouském i českém měřítku po hainfeldském sjezdu (1889) ideologicky a organizačně znovu sjednocená,¹ vstupovala do 90. let minulého století s obrovskými ambicemi typickými pro hnutí, které přestálo dobu ostré perzekuce a rychle se měnilo v mohutný společenský proud. Maximální politická ctižádost, respektive boj o vítězství nad ostatními politickými stranami zahájený v širším evropském rámci, ji vedl k vyprofilování stereotypu výrazně odlišného prvořadého společenského problému. V sociálnědemokratické optice byla odcizenost rakouského státu hodnocena v prvé řadě jako důsledek neochoty státní (vídeňské), ale i zemské (pražské) vládnoucí byrokracie přiznat nemajetným vrstvám možnost politického spolurozhodování: všeobecné volební právo.² Pod vlivem jiné obsahové náplně vědomí křivdy a možnosti nápravy formovali ideologové strany své návody, jak se zachovat k požadavku českého státního práva, k většinovým českým

¹ Southrně např. Galandauer, Jan: *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ, České dělnické hnutí v letech 1889–1921*. Praha 1986, s. 15, 16 a d. – Podrobněji o Hainfeldu i Volf, Miloslav: *Naše dělnické hnutí v minulosti*. Praha 1947, s. 142–143. – Dále viz Kodedová, Oldřiška: Organizační předpoklady vzniku novodobé masové dělnické strany v Rakousku na počátku 90. let 19. století. *ČCH 11*, 1963, č. 5, s. 671–692.

² Požadavek všeobecného rovného volebního práva byl původním požadavkem rakouské sociální demokracie. Šolle, Zdeněk: *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897)*. Praha 1954, s. 138, dále viz s. 139 ad. Dále srov. Havránek, Jan: *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893*. Praha 1964.

reakcím na opakované neúspěšné vládní pokusy o národnostní smír mezi Čechy a českými Němci, včetně podpurných projevů vzedmutého českého nacionalismu, a k časovým národním podnikům (zejména k průmyslové a národopisné výstavě /1891 a 1895/, ale i k boji za českou školu v pohraničí a druhou českou univerzitu na Moravě).³ Tyto pokyny byly zároveň mocenskopolitickými reakcemi na aktivitu politických rivalů sílící sociální demokracie: křesťanskosociální a národněsociální, ve svých počátcích s mladočeskou stranou provázané, dělnické opozice (později strany)⁴ a stále výrazněji i nevlivnější Národní strany svobodomyšlné (mladočeské). Při svém společenském a politickém vzestupu těžila sociální demokracie z jedinečnosti historické chvíle; každý projev demokratizace českého společenského života ji přibližoval k místu na politickém výsluní. Platilo to však i naopak. Oslabení demokratismu a jeho nahrazování nacionálním šovinismem – tradičně doprovázeným antisemitismem – jí odvádělo příznivce do konkurenčních politických hnutí a stran.

Společenské dozvuky 1. května 1890 byly pro sociální demokracii jistě vhodnou příležitostí uvažovat o své historii a perspektivách dalšího působení, podobně jako o překážkách při mocenskopolitickém sebezprosazování se. Za nepřítel dělnictva číslo jedna, ve stranické terminologii škůdce, překážku, tehdy sociálnědemokratický čtrnáctideník *Zář* označil antisemitismus.⁵ V čase bezprostředně předcházejícím mohutné vlně moderního antisemitismu táhnoucí se od západu na východ ho definoval za pomoci vytyčeného cíle: maximálního zbavení židovstva občanských práv, případně jeho vypovězení ze země, a minimálního – rozšíření negativních názorů o židech v širokých lidových vrstvách, právě tak jako za pomoci jeho příčiny: podle sociálních demokratů zvolily klerikální kruhy židovstvo jako obětího beránka své neschopnosti účinně řešit tváří v tvář socialistické ideologii sociální otázku.⁶

³ Srov. Soukupová, Blanka: Sociální demokraté mezi češtvím a internacionalismem (O touze po socialistickém státu). Kap. z knihy *Česká společnost před sto lety, Identita, stereotyp, mýtus*, v tisku. – K výstavám srov. Skalníková, Olga: Společenský život dělnictva v Praze. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Šťastná, Jarmila: *Stará dělnická Praha, Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981, s. 62–65. Dále viz Štoviček, Jan: První dělnické výstavy. In: *Lidé města 6. Město a jeho kultura*, Praha 1994, s. 111–120.

⁴ Souhrnně Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914, Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 263–264. – Viz Jiroušek, Tomáš Josef: *Dějiny sociálního hnutí v zemích Koruny české*. Díl II., Od roku 1885 do roku 1895. Praha 1904, s. 33, 35, 38, 67, 68 ad. Díl III., Od roku 1895 do roku 1909. Praha 1905, s. 11, 12, 34 a d.

⁵ *Zář* 1, 1890, č. 5 z 24. 6., Antisemitismus a dělnictvo, J. Č. Křenovický (neodhalený pseudonym).

⁶ Tamtéž.

Sociálnědemokratická Zář vycházející z tehdejšího marxistického chápání společnosti a jejích polarit viděla hlavního nepřítele proletariátu v kapitálu, bez ohledu na to, v jakých rukou se nacházel: „Všecky ... stoupence kapitalismu zná dělnictvo co svoje vykořisťovatele, ... nechávajíce ... stranou jak evangelium, tak i talmud aneb bibli.“⁷ Z tohoto úhlu pohledu chápala sociálnědemokratická strana antisemitismus jako pokoření židovského národa, víry a jazyka, z hlediska stranických aspirací zcela nefunkčního („... po vymizení židů z dějiště světového (by) nastoupili kapitalisté křesťané aneb nekřesťané“)⁸. K této tezi se často vracela také břitká stranická satira. Sociálnědemokratický satirický měsíčník Rašple „sestavil“ v únoru roku 1891 pro křesťanské sociály – antisemity kandidující do vídeňské říšské rady následující „program“: „My se musíme domáhat a k tomu působit, by všecky závody a vůbec vše, co v rukou mají židovští šejdři, dostali do rukou křesťanští švindlři, a tak zamezili stávající bídu, kterou židé rozmáhají mezi chudým lidem, a místo ní zavedli křesťanskou nouzi, ve které lid bude plesat radostí.“⁹ (Jeho pozdější obdobou byla charakteristika antisemitského ideálního státu, jak ji načrtl roku 1896 sociálnědemokratický čtrnáctideník Právo: „Ve státě tomto prosta jest výroba i obchod židů, vše, co dnes náleží židům, jest majetkem čistokrevných ‚humánních‘ a ‚pocitivých‘ arijců. Pak pryí i dělník bude šťasten!“¹⁰

⁷ „... nám ... jedno, vykořisťuje-li nás křesťan nebo žid,“ zaznělo na veřejné schůzi lidu 8. února 1891 na Střeleckém ostrově z úst sociálního demokrata Václava Šturce. Zář 1, 1891, č. 21 z 28. 2. – „Antisemitismus je nespravedlivý už proto, že bouří proti kapitálu židovskému a kapitál křesťanský, který přece lid vykořisťuje tak jako židovský, nechává úplně s pokojem,“ uvedlo Heslo, sociálnědemokratický čtrnáctideník v roce 1891. Heslo 3, 1891, č. 3 z 13. 2., s. 22. – „My nejsme antisemity, poněvadž víme, že společenské neštěstí a zlo nepochází jen od židovských kapitalistů, nýbrž z celého nynějšího neurovaného a nespravedlivého hospodářského řádu, víme, že stejnou vinu nesou i kapitalisté křesťanští a číne proto jediné logické závěry: boj nutno vést proti všemu velikému kapitálu bez rozdílu, je-li v rukou židovských i křesťanských, boj nutno vést proti všem nepoctivým a vysavačům, ať pocházejí z jakéhokoli plemene nebo národa; židovský proletář je stejně naším bratrem jako židovský velkokapitalistický vykořisťovatel je naším úhlavním nepřítelem,“ objasňoval Sociální demokrat. Sociální demokrat 7, 1897, č. 9 z 26. 3. – „... křesťanskosociální strana všude nastrojuje si masku lidovosti, bouří také proti ‚kapitálu‘, ovšem jen tomu židovskému ... Miliónoví křesťanští boháč – nevíme jakým právem – činí nájedzy na milionáře židy ...,“ uvedl roku 1897 Sociální demokrat. Sociální demokrat 7, 1897, č. 3 z 22. 1. – „Dělníka vydírá stejně křesťan jako žid, Čech jako Němec,“ psalo Právo lidu roku 1898. Právo lidu 6, 1898, č. 139 z 20. 5. – „... ve vysávání dělníka koná kapitál český, německý a židovský dostihy a každé chvíle má některý z nich palmu priority ... Kdybychom dnes pracovali pro samé české křesťanské zaměstnavatele, neměli bychom se ani o mák lépe,“ dodávalo. Právo lidu 3, 1898, č. 217 ze 7. 8. – Internacionální brněnský čtrnáctideník Rovnost upozorňoval na mezinárodnost kapitálu, respektive na jednotný postup křesťanského a židovského kapitálu za účelem vysávání a zisku. Rovnost 10, 1894, č. 19 z 11. 5., s. 4. Rotšildova armáda. V době stávky na Ostravsku (1896) napsala: „Židovský a křesťanský kapitál slaví tam pravé orgie ...“ Rovnost 12, 1896, č. 10 z 5. 3., s. 1.

⁸ Zář 1, 1890, č. 5 z 24. 6., c.čl.

⁹ Rašple 2, 1891, č. 2 z 27. 2., s. 1, Před volbami.

¹⁰ Právo 1, 1896, č. 3 z 27. 10.

Na počátku 90. let sociální demokracie antisemitismus odmítla především jako rozhodující pojítko části dělnictva se silící křesťanskosociální opozicí – v polovině 80. let iniciované protiváhy k bezbožnému socialismu.¹¹ Vzestup křesťanskosociální strany ve Vídni roku 1895 komentoval sociálnědemokratický měsíčník Právo lidu za pomoci charakteristiky antisemitismu podané německým sociálním demokratem Eduardem Bernsteinem: „Videňští malí voličové však volbou antisemitů také lépe nepochodí, ani tito nejsou nikterak schopni sliby jim činěné splnit, jsouce pouhými fanatickými křiklouny, kteří z konkurenční závisti veškerou bídu svádějí na židy. Pohodlná to filozofie hloupých. My však z vlastní zkušenosti víme, že křesťan-antisemita tak jako žid stejně odírá toho, kdo mu do rukou vypadne ... Všude kapitál vysává, nechť si je v rukou žida neb křesťana.“¹² V dubnu následujícího roku stejný list dodal: „... u nás na váhu nepadá obřízka ani věrouka toho kterého vysavatele.“¹³ Deklarovaný pragmatický odvrát od antisemitismu provázelo odmítnutí ortodoxního židovství. Právě v této chvíli sociálnědemokratická strana, organizace nábožensky vlažných až fanaticky protiklerikálních a protinábožensky cítících průmyslových dělníků,¹⁴ zahájila svůj boj s další náboženskou orientací. Pro vzdělané sociálnědemokratické historiky náboženství znamenala židovská víra, obdobně jako další náboženství, bludný světový názor, který brzdil společenský pokrok: především rozvoj přírodních věd,¹⁵ jejichž reálné možnosti tradičně sociální demokraté až naivně přeceňovali.

¹¹ Měchýř, Jan: O pojmu „sociální hnutí“ (pokus o rekognoskaci). In: Kárník, Zdeněk: (edit.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí II., Z dob rakouských a předlitavských (1848–1918)*. Praha 1998, s. 94–95. – K dalšímu vývoji katolických stran souhrnně Urban, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 482–483.

¹² *Právo lidu* 3, 1895, č. 18, s. 141.

¹³ *Právo lidu* 4, 1896, č. 8 z 24. 4.

¹⁴ Stranický poměr k náboženství, respektive ke katolické církvi, objasnil např. sociálnědemokratický tisk Zář: „Ono je nejen nejsilnější podporou stávajících řádů společenských a odpírá převratům společenským, nýbrž vykonává i více nátlaku, nežli všeliké policejní orgány státní. Odtud nenávisť socialistů k církvi a jejím hlasatelům, odtud úsilí odvalit tento balvan z cesty.“ *Zář* 4, 1893, č. 2 z 18. 7., s. 13, Biskupové. – Jako víra jednotlivců bylo židovské náboženství tolerováno. Např. 27. listopadu 1895 se zúčastnili sociální demokraté židovského pohřbu Viléma Goldschmieda, svého člena, v Praze. Smuteční projev přednesl Josef Krapka – Náchodský, sociálnědemokratický novinář, básník a agitátor, původní profesí truhlář. *Rovnost* 11, 1895, č. 49 z 5. 12., s. 4. – Odsuzováno zůstalo domněle manifestáční překrývání vlastního původu. Např. v roce 1899 kritizovala *Rovnost* vystoupení Adolfa Stránského, mladočeského poslance Moravského zemského sněmu, proti půjce požadované olomouckou židovskou náboženskou obcí: „Od úterka platí po Brně pevně mínění, že doktor Stránský je „nežid“ a dle fámy antisemitský „Drak“ přinese na první straně obraz tohoto tribuna ku zvěčnění jeho s ověřenou hlavou bobkovými listy ...“ *Rovnost* 15, 1899, č. 8 z 11. 3., s. 1, Znáte exministra moravského, antisemitu dra. Stránského?

¹⁵ *Zář* 3, 1892, č. 3 z 28. 5., „Moudrosti“ talmudu, šifra NB.

Základní společenská polarita – antagonismus mezi kapitálem a proletariátem, vykořisťujícím a vykořisťovaným – utvářela jedinečný předpoklad k odmítnutí antisemitismu jako ideologie škodlivé pro dělnictvo, respektive jako agitačního a politického nástroje politických hnutí a stran soupeřících se sociální demokracií, v aktuálním okamžiku především nástroje křesťanskosociální opozice. Sociální demokracie však nemohla zamezit protižidovským představám rozptýleným ve všech společenských vrstvách, včetně průmyslových dělníků. Se smyslem pro potřeby strany a občas snad i mimoděk je stranická propaganda spojila s kritikou vykořisťujícího kapitálu. Sociálnědemokratický stereotyp židovského kapitalisty (popřípadě povýšeného do šlechtického stavu), tzv. pana židáka, i žurnalisty židovského původu ve službách tzv. buržoazního tisku si v rejstříku svých představ nezadal v ničem s mladočeským, národně sociálním nebo křesťanskosociálním antisemitismem. Také sociálnědemokratická propaganda spojovala s vlivným židovstvím přizpůsobivost vůči vládnoucí moci a ideologii, kontrastující se schopností britké pronikavé k podstatě věci jdoucí ironie, vnější názorovou pružnost a uhlazenost, posměch pro ideální národní snahy, všeobjímající touhu po kšeftaření a zisku, právě tak jako společenské moci i jejích vnějších projevech – titulech barona, baronky, chorobnou šetrivost přerostlou v hamižnost, zakořeněnou nepoctivost židovského obchodníka, stejně tak jako údajnou židovskou snahu vyhnout se vojenské službě.¹⁶ Převzala i představu tzv. židovské fyziognomie a karikovanou židovskou češtinu jako etnicko-sociální typ vzhledu a mluvy.¹⁷ Nezakomponován zůstal pouze stereotyp nečistotnosti židů. Za stranické obohacení dobového antisemitismu první poloviny 90. let lze naopak označit sociálnědemokratický obraz fanaticky protisocialisticky orientovaného židovského podnikatele a ještě propracovanější portrét mocného židovského novináře (sornalisty) – oportunního vůči požadavku volební opravy, píšícího v zajetí ustálené představy o špinavých, líných, věčně nenasytných dělnících, ochotného ke spolupráci s antisemitsky laděnou rivalitní křesťanskosociální dělnickou opozicí

¹⁶ K stereotypu židovského továrníka srov. *Právo lidu* 2, 1894, č. 2 z 11. 5., s. 8. – Nejlépe vypovídá o antisemitských stereotypech zakořeněných v sociálnědemokratickém prostředí stranická satira. Srov. *Rašple* 3, 1892, č. 11 z 30. 11., s. 3, Rozmluva továrníků Mautnera s Abelesem. Dále viz Přílohu I, Výbor ze sociálnědemokratického antisemitského humoru.

¹⁷ Závěry se opírají o excerpce sociálnědemokratického satirického tisku: čtrnáctideníku *Bič* (1890–1893), *Rašple* (1890–1899), satirickopolitického listu *Šlehy* (1898–1899) a čtrnáctideníku *Zumbera* (1892–1895).

neštítící se židovských peněz.¹⁸ Nejednoznačný postoj židovstva k stranám se silnou antisemitskou pečeti se stal oblíbeným zdrojem sociálnědemokratického humoru zejména po výrazných pečlivě mapovaných úspěších antisemitů v Prusku (1893)¹⁹ i jejich rakouských protějšků (datovaných rokem 1895, kdy antisemité ovládli nižší komoru parlamentu a výrazně posílili své pozice ve Vídni)²⁰.

S přílivem židů do řad sociálnědemokratického hnutí přímo souvisejícím s tímto rostoucím vlivem se objevil další stranický stereotyp: portrét bohatého žida porušujícího vychytralým způsobem závazek solidarity vůči chudému souvěrci – navíc poutníku, hostovi.²¹ Antisemity tradičně kritizované vědomí židovské sounáležitosti a z něho vyplývající morální příkaz podpory, ve svém důsledku ničící vše nežidovské, oficiální sociálnědemokratická propaganda odmítla. Nemajetnému židovstvu, vyloučenému z jejich antisemitských obrazů, nabídla svůj model stranické souvztáženosti, nezávislý na národnosti, případně původní víře. Zároveň vystoupila proti obrazu Žida – bohatého podnikatele, úředníka, lékaře, advokáta, respektive zámožného člověka odcizeného fyzické práci, a proti stereotypu

¹⁸ Satirická Rašple vytvořila postavu Isáka Porgelesa, jehož prostřednictvím karikovala údajnou prodejnost tzv. židovské žurnalistiky. Srov. *Rašple* 6, 1895, č. 1 z 28. 1., s. 2 ad.; zejména pak *Rašple* 6, 1895, č. 12 z 20. 12., s. 90.

¹⁹ Souhrnně Ginzler, Günther B.: *Antisemitismus, Erscheinungsformen der Judenfeindschaft gestern und heute*. 1991, s. 159–164.

²⁰ Srov. Johnson, Paul: *Dějiny židovského národa*. Praha 1995, s. 378. – Vzestup antisemitů ve Vídni sledoval pečlivě i stranický tisk. Srov. např. *Právo lidu* 3, 1895, č. 9 z 10. 5., s. 69. Dále viz *Právo lidu* 3, 1895, č. 10 z 24. 5., s. 76; *Rovnost* 11, 1895, č. 40 z 3. 10., s. 1. Po vídeňských volbách, *Rovnost* 12, 1896, č. 1 z 3. 1., s. 2. – Karl Lueger, hlavní představitel vídeňských antisemitů, byl trvale stranickým tiskem kritizován. *Právo lidu* roku 1896 označilo jeho stranu za „*reprezentanta podnikatelstva*“. *Právo lidu* 4, 1896, č. 20 z 16. 10. – Roku 1895 se *Rovnost* zamyslela dokonce nad příčinou úspěchu antisemitů ve Vídni. Vyslovila domněnku, že vídeňský šovinismus a antisemitismus narostl v důsledku rychlé přeměny hlavního města v metropoli („světové město“). Typický Vídeňák, malý konzervativní člověk, se údajně nedokázal vyrovnat s konfrontací s hybným velkoměšťákem, a proto přijal pohodlný antisemitismus: „*Z Vídně ... stalo se přímo násilně a přes den velké město, t.j. světové město. Kdejaká vesnice ve vůkolí Vídně byla připočtena nebo připojena co část Vídně, a tak dosáhla Vídně necelého půldruhého milionu obyvatelstva. Vídeňáci měli Velkovídeň, světové město, ale z gruntu jejich povahy i poměrů zůstali nadále maloměšťáky, občany počestného Kocourkova se všemi vlastnostmi špatnými i dobrými a s celou také lenivostí a copañstvím Kocourkování. Vídeňáci mají světové město s půldruhamiliony obyvatel, z nichž arcíř značná část pěstuje rolnictví, chov dobytka atd. Vídeňáci mají velkoměsto bez velkoměšťáckého života, ráno počestně vstávající a večer řádně před zloději o 10. hodině zavírající dům. Vídeňák zůstal malým obuvníkem, krejčím, truhlářem, hokynářem, hospodským. Avšak velké město přitáhlo svojí přirozenou magnetickou silou masy lidu cizího, podnikavého, spekulujícího a kalkulujícího ... – skutečně velkoměšťáky ... přišli zástupcové v lenosti v přemýšlení, zástupcové hlouposti ... a ukázali ná – žida.*“ *Rovnost* 11, 1895, č. 38 z 19. 9.

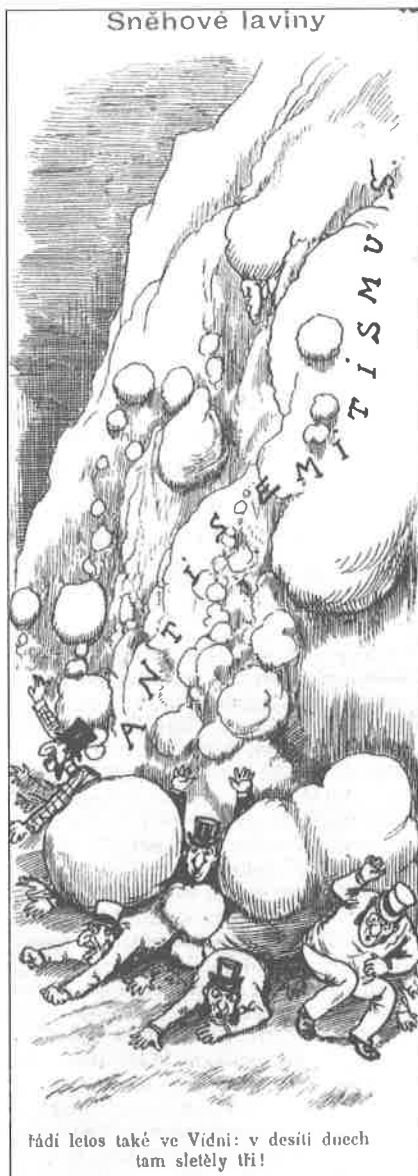
²¹ Srov. např. *Rašple* 6, 1895, č. 3 z 28. 3., s. 20, Dobrá výměna.

Tah na Vídeň. Mladočeská antisemitská satira znázorňující přistěhovalectví židů do hlavního města.

Humoristické listy 1895, č. 23 ze 7. 6. –

Foto: NK Praha, 1999. Výzkum: Blanka Soukupová, 1999

Vídeňští židé – sněhové laviny. Mladočeský antisemitský vtip ukazující růst antisemitského hnutí ve Vídni. Humoristické listy 1895, č. 29 z 27. 9. –

Foto: NK Praha, 1999. Výzkum: Blanka Soukupová, 1999

židovské solidarity. „... ze sedmi až osmi milionů židů žije jich takřka polovice v polské části Rakouska, Německa a Ruska ... máme spousty židovského proletariátu. Např. židovská čtvrť krakovská poskytuje hroznější obraz bídy než pověstná dělnická čtvrť Ostend ... Stačí přijít do Krakova, aby se rozptýlil názor, jako by židé byli vesměs kapitalisty ... Sociální solidarita mezi židy je právě takovou iluzí jako mezi křesťany aj.,“ napsal stranický tisk roku 1899 na adresu primitivního generalizujícího antisemitismu.²² Faktické rozdělení společnosti na buržoazii a proletariát, nikoli nežidy a židy, dokládala sociálnědemokratická propaganda i na faktu občasného uznání většinové české společnosti mladočesky zaměřeným židům kontrastujícím s bezvýhradným odmítáním židů – sociálních demokratů.²³

Antisemitismus bez tzv. židovského proletariátu, respektive pro bohaté a vlivné židovstvo, nevymizel ze sociálnědemokratického horizontu ani ve druhé polovině 90. let. Nadále byl používán jako motiv, i když slábnoucí, provázející a ozvlášťující kritiku vykořisťovatelského kapitálu. Řekla bych, že jí dodával na větší pestrosti, barvě a tedy i popularitě. Sociálnědemokratická propaganda ho přitom za antisemitismus nepokládala; v jejím pojetí v českých zemích existoval pouze tzv. národní antisemitismus, zřetelný od poloviny 90. let nejprve mezi radikálně nacionálními studenty.²⁴ Jako politická síla důsledně a aktivně vystupující proti antisemitismu se sociálnědemokratická strana doformovala až v historické chvíli zintenzívnění ideologickopolitické funkce antisemitismu mladočeského, národně sociálního a křesťanskosociálního střihu, v čase otevřených protižidovských vystoupení ústících v útoky na židy a jejich majetek (v prosinci 1897 v Praze, v dubnu roku 1899 v Náchodě, v období tzv. hilsneriády)²⁵. Svým proklamovaným internacionálním charakterem neslučitelným

²² Převažující profesní orientaci židovstva pokládala sociálnědemokratická propaganda za důsledek historického vývoje: „Vytkat židům, že jsou ve značné části obchodníky, že se nezabývají rolnictvím a málo prý řemesly ... (je) ... neznalost historie nebo její umlčování. Staří Hebrejci v Palestině nebyli národem obchodnickým jako Féničané ... ale národem rolnickým a pastýřským.“ *Rovnost* 15, 1899, č. 4 ze 4. 2., s. 1, Proč nejsme antisemity?

²³ *Srov. Právo* 1, 1896, č. 2 z 20.10.

²⁴ Viz reakce na příčiny (klasifikaci), hlavní znak antisemitismu (generalizaci) a jeho důsledek (rozdmychávání závisti, žádosťivosti, pomstychtivosti a surovosti) z pera Th. Zieglera, člena Spolku na obranu proti antisemitismu, kterou přeložil sociálnědemokratický list *Zář* 4, 1894, č. 8 z 30. 3., s. 61, O antisemitismu.

²⁵ Souhrnně dosud k bouřím 1897 Krejčová, Helena: Pražský prosincový pogrom roku 1897. In: Pešek, Jiří, Ledvinka, Václav (edit.), *Ponížení a odstrčení, Města versus katastrofy. Documenta pragensia* 16, Praha 1998, s. 73–78. Souhrnně k bouřím v tzv. hilsneriádě v 90. letech Bohumil Černý, *Justiční omyl, Hilsneriáda*. Praha 1990, zvl. s. 32; Krejčová, Helena: Českožidovská asimilace. In: Rybář, Ctibor (edit.), *Židovská Praha*. Praha 1991, s. 123–125; Kovtun, Jiří: *Tajuplná vražda, Případ Leopolda Hilsnera*. Praha 1994, zvl. s. 275, 276.

s programem dobového nacionalismu se, motivována sílící mocensko-politickou *ctižádostí*, stala stranou židům nejnakloněnější (byla by chyba přičítat zmíněnou charakteristiku tehdejším *snahám realistů*,²⁶ právě tak jako charakterizovat Masarykovu roli v hilsneriádě jako téměř osamocenu²⁷).

Vlastní příčinu vyprofilování vztahu sociální demokracie k antisemitismu – nástroji politických protivníků strany – si můžeme ukázat na dvou dobových anekdotách. Sociálnědemokratická satira z února roku 1897 znázornila antisemitismus jako křkavce, který přiletěl sebrat kost – V. volební kurii – ustavenou pro tzv. společenské vydědence.²⁸ Na další kresbě nalézáme v posteli ležícího umírajícího chudáka s povolányými léčiteli: antisemitismem, křesťanským socialismem a klerikalismem. V lékaři – antisemitismu – držícím v ruce lahvičku s kapkami Pryč se židy a plným proudem lijícím lék do hrdla chudáka poznáváme vrcholného představitele křesťanských sociálů, hlavního politického konkurenta sociálnědemokratické strany, vídeňského starostu, antisemitu Karla Luegra. Připojený text hodnotí zvolené prostředky jako takové, jež chudákovi „jistě navždy ulehčí“.²⁹

Odmítnutí antisemitismu jako v této chvíli možná neúčinnějšího způsobu masové ideologickopolitické manipulace politických soupeřů sociální demokracie poprvé zasahující aktivně do politického boje znovu zahrnul motiv stejnosti židovského a nežidovského kapitálu. Za svého soupeře sociálnědemokratická strana od této chvíle nepokládala jen křesťanskosociální stranu, ale čím dále tím silněji i Národní stranu svobodomyslnou. Stále okatější, po volbách do V. kurie na jaře roku 1897 populárnější antisemitismus radikálního křídla Národní strany svobodomyslné – k pražskému rukavičkářskému podnikateli Václavu Březnovskému se připojil i o jednu generaci mladší advokát Karel Baxa, jeden z bývalých vůdců pravice Strany státoprávně radikální³⁰ – charakterizovali sociální demokraté jako další symptom úpadku nejvlivnější české politické strany (první viděli v mladočeské *nedůslednosti* v zápase ze všeobecné volební právo).³¹ S otevřenou kritikou vystupovali i vůči vznikajícím antisemitským insti-

²⁶ K vztahu realistů a židů srov. Soukupová, Blanka: Realisté a pozitivní češství (O myšlenkové revoluci v české společnosti), kap. z knihy *Česká společnost před sto lety*, c.d.

²⁷ Krejčová, Helena, *Českožidovská asimilace*, c.d., s. 124. Právě tak není pravda, že Masaryk vystoupil „na obranu Židů“ (s. 123).

²⁸ *Rašple* 8, 1897, č. 2 z 25. 2., s. 16.

²⁹ *Rašple* 8, 1897, č. 3 z 30. 3., s. 24.

³⁰ Po volbách do V. kurie se psalo o sociálních demokratech jako o „žoldněřích židovských pokladen“, „židovských otrocích“. Dle *Sociálního demokrata* 7, 1897, č. 10 z 2. 4.

³¹ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 9 z 26. 3.

tucím spojeným určitým způsobem s mladočeštvím (6. dubna 1897 byla založena Národní obrana, jejímž nejdůležitějším členem se stal advokát Jan Vašatý, čerstvě vyloučený z mladočeské strany, radikální mladočech Václav Březnovský a redaktor Vyšehradu Jan Klecanda).³² Nově se objevila paralela poměru většinové společnosti k sociálním demokratům a k židům. Krystalizoval tu přírůstek ničím nepodloženého osočování židů a sociálních demokratů – prvých z úplatnosti, ze švindlu, druhých z beznárodnosti.³³ Na snahu radikálních maloburžoazních stran zdiskreditovat sociální demokracii označením za německožidovský, případně židovský prostředek k světovládě³⁴ vyjmenováním členů jejího vedení, kteří byli i nebyli židovského původu,³⁵ odpovídal sociálnědemokratický tisk výčtem politiků židovského původu v řadách mladočeské strany (zejména poslance Českého zemského sněmu Jakuba Scharfa a Moravského zemského sněmu Adolfa Stránského).³⁶ Obdobně odsoudil s mladočeštvím spjatého Jana Neruda, který svou brožurou Pro strach židovský začlenil český antisemitismus do mezinárodního kontextu.³⁷ Opakovaně poukazoval i na inzeráty židovských firem ochotně přijímané mladočeským deníkem Národní listy³⁸ i jeho staročeským protějškem – Hlasem národa³⁹. Nedůslednost antise-

³² K založení spolku srov. *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 11 z 9. 4.

³³ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 3 z 22. 1.

³⁴ Srov. např. *Právo lidu* 6, 1898, č. 217 ze 7. 8. – Podle Sociálního demokrata mladočeská a klerikální žurnalistika oscilovala mezi dvěma póly; buď tvrdila, že židé svými peněží podporují sociální demokracii, nebo vinila stranu z vyplácení finančních prostředků židům. *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 8 z 12. 3., reakce na atmosféru kolem pražských voleb v březnu roku 1897. – Obdobnou argumentaci využívali i českoněmečtí nacionalisté. Srov. *Právo lidu* 7, 1899, č. 14 ze 14. 1.

³⁵ Roku 1896 otiskla *Rovnost* jména reprezentantů evropské sociální demokracie, kteří byli za židy pokládáni omylem. Srov. *Rovnost* 12, 1896, č. 40 z 1. 10., s. 5. – Z důvodu diskreditace sociálnědemokratické strany označila mladočeská propaganda za žida i Josefa Steinera, brusiče skla, sociálnědemokratického publicistu spjatého s plzeňským dělnickým hnutím (s listem *Posel lidu*), od roku 1897 poslance ve vídeňském parlamentu. *Právo lidu* 5, 1897, č. 5 z 19. 2. – Roku 1898 přinesl antisemitský časopis *Brněnský drak* článek Ferdinand Lassalle, vzor židovského sociálního demokrata, pracující s běžnými antisemitskými stereotypy. *Brněnská Rovnost* příspěvek odsoudila jako nesolidní. *Rovnost* 10, 1894, č. 38 z 21. 9., s. 3.

³⁶ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 6 z 26. 2. – Právě tak poukazoval sociálnědemokratický tisk na využívání židovských volebních hlasů národně sociální stranou (*Právo lidu* 6, 1898, č. 184 z 5. 7.) – Obecně sociálnědemokratická propaganda stavěla na tom, že: „Bohatým židům se pánové klaní, aby tím více na chudých židech prováděli svůj ‚socialismus hloupých‘“. *Právo lidu* 7, 1899, č. 12 z 12. 1.

³⁷ *Právo lidu* 5, 1897, č. 21 z 20. 8., nekrolog od Julia Myslíka, sociálnědemokratického publicisty.

³⁸ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 14 ze 14. 5. – O Josefu Penížkovi, českožidovském redaktoru *Národních listů*, psala *Rovnost* posměšně jako o „židovském šmokovi“, „tovaryšovi ve vlastenecké fabrice *Němky Grégrové*“. *Rovnost* 13, 1897, č. 22 z 27. 5., s. 4.

³⁹ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 21 z 23. 7.

mitismu, pro který bylo typické národně hospodářské zabarvení, tepal rovněž důkazy závislosti tisku na židovských podnicích. Klerikální časopis *Čech i Katolické listy* se tiskly na papíře firmy Hynek Fuchs,⁴⁰ pro Katolické listy dodávala tiskařskou barvu staropražská podnikatelská rodina Kleinů⁴¹. Ani sociální demokraté však nepopírali specifiku působení židů v sociální demokracii; jejich vliv hodnocený jako pozitivní spatřovali v systematické, precizní péči o sociální vědu.⁴² Také oni židům, o jejichž inteligenci – stejně jako o inteligenci obecně – projevovali neskrývaný zájem, přičítali schopnost bezpečně dovést každý předmět zájmu k dokonalosti. Nově – i když ojediněle – ocenili jako příkladný i postoj židovského podnikatele (do roku 1897 sociální demokraté zpravidla dělili firmy na židovské a nežidovské). Libereckého továrníka K. Mendla, který toleroval 1. květen 1897 jako placený dělnický svátek, dal Sociální demokrat, sociálnědemokratický čtrnáctideník, za příklad ostatním křesťanským libereckým majitelům textilních továren, „vlnobaronům“, kteří reagovali na oslavu vypovídáním uvědomělých sociálních demokratů z práce.⁴³ Upřednostnění židovského podnikatele však nejen začínalo, ale také končilo hodnocením jeho projeveného postoje k sociálnědemokratickému hnutí. V lednu roku 1898 odsoudilo Právo lidu českožidovského obchodníka Lazara Picka agitujícího proti sociální demokracii.⁴⁴

Rok 1897 byl však především ve znamení propojení zápasu proti mladočeské straně, jejímu nacionalismu a antisemitismu. V proslulých antisemitsky silně zabarvených pražských prosincových bouřích po pádu Badeniho vlády zaujali disciplinovaní sociální demokraté vzorově internacionální postoj. Pražské demonstrace charakterizovali jako důsledek bankrotu mladočeské politiky, která, aby od sebe odvrátila pozornost, zmanipulovala masy proti Němcům a židům. Značnou roli přičítali i konkurenční zášti vůči židům.⁴⁵ Členové sociálnědemokratické strany otevřeně odmítli účast na drancování německého a německožidovského majetku, právě tak jako podíl na fyzickém násilí páchaném na židech a Němcích (a omylem i Češích).⁴⁶ Vyznění demonstrací hodnotili jako českou národní

⁴⁰ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 10 z 2. 4.; č. 14 ze 14. 5. – K obviňování sociální demokracie z tzv. židovského charakteru ze strany katolických kruhů a následně obraně srov. *Právo* 1, 1896, č. 1 z 13. 10.

⁴¹ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 14 ze 14. 5.

⁴² *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 9 z 26. 3.

⁴³ *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 14 ze 14. 5.

⁴⁴ *Právo lidu* 6, 1898, č. 23 z 23. 1. – Obdobně odsuzovala Rovnost protisocialisticky orientované brněnské továrny, údajně téměř vesměs židovského původu. *Rovnost* 10, 1894, č. 9 z 2. 3., s. 6.

⁴⁵ *Právo lidu* 5, 1897, č. 62 z 2. 12., Uprostřed bouří.

⁴⁶ Srov. tamtéž.

ostudu, která vyvolá protitlak – útoky na českou menšinu ve Vídni a v pohraničí.⁴⁷ V pověstných dnech se dobrovolně střídali v ochraně redakce *Práva lidu*, ústředního sociálnědemokratického deníku, a dělnické knihtiskárny.⁴⁸ S pýchou konstatovali, že se bouře vyhnuly Holešovickým-Bubnům, pražské čtvrti s největší koncentrací organizovaných sociálnědemokraticky smýšlejících dělníků, právě tak jako pražskému předměstí Libni.⁴⁹ Zpětně posílili kritiku mladočešství údajným sociálním dopadem demonstrací na chudé židy i Čechy. *Právo lidu* šířilo názor o tom, že bohaté židovstvo drancování ušlo. Představitelé vykořisťujícího kapitálu prý ujeli z Prahy, nebo se bezpečně skryli.⁵⁰

Protimladočeský postoj se stal novým pevným základem sociálnědemokratického odmítnutí antisemitismu. Pod zjevným vlivem rakouského stranického ústředí odmítla česká sociálnědemokratická propaganda – i když ne bezvýhradně – oprávněnost národního antisemitismu kulminujícího v roce 1897 a v letech následujících⁵¹. Znovu se přitom opřela o svůj ideologickopolitický konstrukt etnicity. Národnost chápala jako identitu nabytou bezděčně rodinnou tradicí a výchovou. Tuto jsoucnost bylo třeba respektovat, chránit, ale ne nadřazovat a zneužívat, jak se dělo při časovém zapojení principu češství (případně i křesťanství) do hospodářského života. Dobová hesla Kupujte jen od křesťanů!, Svůj k svému! cílená proti německému a německožidovskému kapitálu označila za nepoctivou a nemravnou reklamu.⁵² V konkurenčním boji shledala i hlavní

⁴⁷ Tamtéž. „Videňští Čechové budou nyní trpět za všechno, co vykonáno bylo v Praze,“ psalo *Právo lidu*. *Právo lidu* 6, 1898, č. 9 z 9. 1., Očista Prahy vyvolává i očistu jinde.

⁴⁸ *Právo lidu* 5, 1897, č. 62 z 2. 12., c.čl.

⁴⁹ *Právo lidu* 5, 1897, č. 65 ze 6. 12.

⁵⁰ *Právo lidu* 5, 1897, č. 63 z 3. 12., Smutné konce.

⁵¹ *Právo lidu* 6, 1898, č. 35 ze 4. 2., Antisemitismus a dělnictvo, jh. (Josef Hybeš).

⁵² Tamtéž. – Trvale sociálnědemokratický tisk tepal i antisemitickou nedůslednost pražského mladočeského magistrátu. Viz např. *Právo lidu* 6, 1898, č. 103 ze 14. 4., Antisemitism v teorii a antisemitism v praxi. Roku 1898 kriticky poukázal na skutečnost, že na pražské radnici padl návrh, aby na mikulášský a vánoční trh na Staroměstském náměstí neměli přístup židovští prodavači. Rozhodnutí označil za „české vydání antisemitismu „hloupého chlapa vídeňského““ a dodal, že český antisemitismus „bojuje proti židům malým, zatímco padá na břicho před židy bohatými“. *Právo lidu* 6, 1898, č. 324 z 23. 11. (*Právo lidu* kritizovalo i nezúčastněný postoj Jakuba Scharfa, předního představitele českožidovského hnutí, kterého údajně malí židovští obchodníci nezajímali. *Právo lidu* 6, 1898, č. 325 z 24. 11., Antisemitism na pražské radnici.) – Obdobnou kritikou stíhala brněnská Rovnost a vídeňské Dělnické listy radnici vídeňskou: „... antisemitská obecní rada, jejíž někteří členové plijí po chudém židovském hauzírniku, ukáže-li se týž někde v hospodě, pozvala k plesu města Vídně Žida Rotschilda.“ *Rovnost* 13, 1897, č. 8 z 18. 2., s. 5. – O něco později informovalo *Právo lidu* o úplatkářské aféře na vídeňské radnici, kde tzv. židovský kapitál získal výhodnou zakázku podplacením křesťanskosociálních úředníků. *Právo lidu* 7, 1899, č. 159 z 11. 6., Nový antisemitsko-židovský škandál ve Vídni.

Opět pražská „Pohlednice“

— pro naše obchodníky. —

Opět pražská „Pohlednice“. Mladočeská satira ukazující údajnou etnickou pružnost pražských židů. „Pohlednice“ nepřímo vyzývala k uplatňování antiněmeckého a antisemitského hesla Svůj k svému. Sipy 1899, č. 12 ze 14.3., s. 3. – Foto: NK Praha, 1999. Výzkum: Blanka Soukupová, 1999.

příčinu českého antisemitismu druhé poloviny 90. let. Ve své analýze ho však mylně pokládala za specifickou formu protižidovství: „... hospodářské zájmy českého kapitálu, stanovisko obchodní, zášť konkurenční stvořily a živí náš antisemitism ... Našim ‚velikým‘ vlastencům a křesťanům se nejedná pouze o židovské němectví neb dokonce o židovské vydírání dělnictva, nýbrž – a to především, o jejich obchody, o jejich peněžní moc na trhu obchodním. To je podklad jejich antisemitismu. Obchod a konkurence ... Konkurence plodí zášť ... židovství je vhodným prostředkem k ničení svého soupeře. Využívá jeho židovství k pomluvám, haně, označuje jej jako vysavače lidu, lenocha, který chce být lacino a lehko z lidu živ ... z takových intencí prýští antisemitism celý. Obalí se vlastenectvím, křesťanstvím a všemi pěknými vlastnostmi,“ psalo Právo lidu v únoru roku 1898.⁵³

Vlastní vztah sociální demokracie k židům byl objasňován v přímé závislosti na přílivu židů do jejich řad. Spolu se zopakováním základní

⁵³ Právo lidu 6, 1898, č. 35 ze 4. 2., c. čl.

poučky o vykořisťujícím kapitálu, procházející průběžně sociálnědemokratickým tiskem, upozornil sociálnědemokratický deník na neověřenost české antisemitské teze o agresivním protičeském vystupování židů, na skupinu českých židů, národnostně tolerantních německých židů i na údajnou prakticky obecnou (!) znalost češtiny a ochotu mluvit česky typickou právě pro židy.⁵⁴ V sociálnědemokratickém pojetí nebylo židovství ani potupou, ani zásluhou, nýbrž jednou z bezděčně nabytých identit (také sociální demokraté je, po vzoru českožidovského hnutí, deklarovali stále zřetelněji za víru).⁵⁵ Sociálnědemokratická deklarace se přihlašovala k souvztažnosti s českými i německými židy – sociálními demokraty. Jediné správné dělítko lidí viděla v jejich příslušnosti ke straně.⁵⁶

Internacionální a protimladočeský charakter si zachoval sociálnědemokratický zápas proti antisemitismu také vpředvečer hilsneriády. Včasné, průběžné, obšírné, o objektivitu usilující zpravodajství o Dreyfusově aféře, její francouzské předeherě v Čechách, patřilo k těm, jimiž se československá sociálnědemokratická strana otevřeně hlásila k stanoviskům zaujímaným evropskými sociálnědemokratickými stranami. Na pozadí vleklého a složitého procesu odsuzovala v první řadě demoralizující vliv militarismu. Kritizovala i sám fenomén vojenské špionáže jako jeden z projevů úpadku soudobého státu.⁵⁷ Mladočeským komentářům

⁵⁴ Tamtéž. Hybeš se zároveň zastával německví židů nabytého v procesu výchovy: „... nebylo-li by brutální chtít, aby žid pro svůj duševní instinkt byl ignorován, pronásledován a nucen stát se Čechem?“

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž. – Zároveň sociálnědemokratická agitace deklarovala neschopnost českožidovského hnutí vyřešit problém antisemitismu. Roku 1899 Právo lidu napsalo: „Malé děti – akademické českožidovství – sní něco o tom, že vlast je jejich vírou a že českožidovský ples přivede všechny české židy do samospasitelné církve mladočeskovlastenecké. Velké děti českožidovské – vůdcové – zamahuří před skutečností oči a oddávají se libému snění, ukolébávají důvěrou, že duha míru se konečně někdy překlene nad nimi, až budou všichni čeští židé odbírat a číst místo ‚Prager Tagblattu‘ ‚Národní listy‘ a ‚Národní politiku‘, až budou s úctou a v pokorě pohlížet k různým Březnovským a až jako vznešený projev úcty národa k českému židovstvu budou vítat kamení vrhané jim do oken pravověrnými vlastenci.“ Právo lidu 7, 1899, č. 240 z 31. 8.

⁵⁷ Srov. zejména Právo lidu 5, 1897, č. 41 z 11. 11.; č. 50 z 20. 11. Viz i Právo lidu 5, 1897, č. 72 z 12. 12., Francie. Srov. i Rovnost 13, 1898, č. 70 z 3. 9. (Revize Dreyfusova procesu byla přivítána zejména českožidovským tiskem a – Právem lidu. Poskytla naději, že „poctivější živly v republice roztrhnou to předivo lži a zločinu, jímž jsou opleteny nejvyšší kruhy armády a že s vítězstvím spravedlnosti a pravdy dostaví se i vítězství občanské moci a pokrokových živlů nad mocí vojenskou a spojeným s ní klerikalismem“. Viz Právo lidu 6, 1898, č. 303 z 2. 11. „Triumf pravdy v aféře Dreyfusově je triumfem osvícené demokracie v boji proti seštvaným šovinistickým pudům ovládaným masám a jejich militaristicko-klerikálním inspirátorům a zůstane povždy poučným a povzbuzujícím příkladem pro demokracii ve všech zemích,“ psalo Právo lidu

Dreyfuss má štěstí. Mladočeská satira zachycující Dreyfusovy obránce: realistický Čas a jeho šéfredaktora Jana Herbena a Viktora Adlera jako vrcholného představitele rakouské sociální demokracie (Adler má na hlavě tzv. demokratický širák, atribut sociálnědemokratického přesvědčení; jeho židovský původ zdůrazňuje antisemitská představa tzv. židovské fyziognomie: orientální vzhled kontrastující s evropským šatem, kónický velký nos, křivé nohy). *Šípy* 1899, č. 39 z 9. 9., s. 2. Foto: NK Praha, 1999. Výzkum: Blanka Soukupová, 1999.

vytýkala přílišné a naivní sympatie k Francii – mocenské protiváze Německé říše.⁵⁸

v červnu roku 1899, v čase očekávaných úspěchů levice v případě. *Právo lidu* 7, 1899, č. 154 z 6. 6., Triumf pravdy; viz i tamtéž, č. 163 z 15. 6.) – *Právo lidu* informovalo také o podvodech doprovázejících aféru. Např. *Právo lidu* 7, 1899, č. 1 z 1. 1. – V Dreyfusovi viděla sociálnědemokratická propaganda nešťastníka, oběť politicky zneužitě justice. *Brněnská rovnost* 2, 1899, č. 18 z 29. 7., s. 2; *Právo lidu* 7, 1899, č. 152 ze 4. 6. – Upozorňovala na tu skutečnost, že i v Rusku demokratické síly viděly v Dreyfusově případě justiční omyl a že odsouzení jeho obhájce Emila Zoly „působí pryč tam tak, jako kdyby byl Tolstoj odsouzen do Sibíře“. *Právo lidu* 7, 1899, č. 48 ze 17. 2. – Přesto *Právo lidu* informovalo o pogromech, ke kterým došlo jen o něco později v Rusku. *Právo lidu* 7, 1899, č. 132 ze 14. 5., Protižidovské nepokoje v Rusku. – Po Dreyfusově znovuodsouzení *Právo lidu* zavrholo vliv militarismu (*Právo lidu* 7, 1899, č. 251 z 11. 9.) a poukázalo na pozadí obdivu k Dreyfusovým obhájcům, na neskonale větší význam světového zápasu sociální demokracie: „Slavný a vítězný je boj, jež vedou Zola, Labore a jiní za odčinění křivdy na jednom člověku spáchané, ale neskonale mohutnější a dalekosáhlejší, třebaš méně hlučný, je onen, jež vede proletariát za osvobození milionů a milionů z otroctví sociálního ...“ (*Právo lidu* 7, 1899, č. 253 z 13. 9., Dojmy z rozsudku renneského).

⁵⁸ *Právo lidu* 6, 1898, č. 49 z 18. 2. Dále srov. *Právo lidu* 7, 1899, č. 149 z 1. 6. – *Právo lidu* varovalo příslušníky sociální demokracie před koupí tzv. krvavého románu Kapitán Dreyfus, jehož překlad z němčiny vydalo Hynkovo nakladatelství. *Právo lidu* 6, 1898, č. 74 z 15. 3.; č. 181 z 2. 7.

Do dalšího rozporu s radikálním mladočesstvím, jehož nedůsledný a utilitární antisemitismus na všech úrovních vytrvale ostře kritizovala (Arnošt Berner, sociálnědemokratický poslanec říšské rady, pokřtěný žid, dokonce při oslavě 1. května 1898)⁵⁹, se dostala sociálnědemokratická strana v souvislosti s protižidovskými bouřemi v Haliči (1898), které přinutily Thunovu vládu k vyhlášení výjimečného stavu v tamější oblasti. Ústřední sociálnědemokratický deník zavrhl mladočeskou propagandu s vedoucím motivem nesvědomitého, nelidského a bezohledného útlaču polského lidu tamějším židovstvím. Sociálnědemokratická strana vinila z útlaču polskou politickou reprezentaci – poslance Polského klubu jako spojence Mladočeského klubu – a představitele polských křesťanských sociálů a židovské církevní hierarchie, kteří údajně soustředili v ruku veškerou moc.⁶⁰ Se zadostiučiněním otisklo *Právo lidu* řeč polského sociálnědemokratického poslance I. Daszynského, kterou pronesl ve vídeňské sněmovně. Daszynski v ní poukázal na oběť antisemitských nepokojů – židovského proletáře – i jejich údajnou příčinu: postup kapitálu proti křesťanské a židovské chudině. V konečném důsledku měly bouře podle něho umožnit perzekuci polské sociálnědemokratické strany,⁶¹ jež se vytvořila v Haliči počátkem roku 1896⁶². V přímé reakci na bouře spojili čeští sociální demokraté odstranění antisemitismu, který nově definovali jako protižidovskou nenávist vůči židovskému proletariátu, poprvé s vítězstvím své strany.⁶³

Již před hilsneriádou měla česká sociálnědemokratická propaganda za sebou aktivní vystoupení proti kolínskému, kutnohorskému a brněnskému pokusu oživit středověkou pověru o rituální vraždě.⁶⁴ Na parlamentní půdě pomáhali sociálnědemokratičtí poslanci odvracet nebezpečí přijetí antisemitských zákonů (1898). Negativní rysy přičítané židovstvu označovali za obecné črty boháčů, původně pouze křesťanských, kteří pře-

⁵⁹ *Právo lidu* 6, 1898, č. 122 z 3. 5.

⁶⁰ *Právo lidu* 6, 1898, č. 184 z 5. 7., Spoutaná Halič.

⁶¹ *Právo lidu* 6, 1898, č. 187 z 8. 7., Proti výjimečnému stavu v Haliči.

⁶² Urban, Otto: *Česká společnost ...*, c. d., s. 490.

⁶³ *Právo lidu* 6, 1898, č. 198 z 19. 7. – 29. července 1898 proběhla v Brně sociálnědemokratická protestní schůze proti výjimečnému stavu v Haliči. Na manifestaci, které se zúčastnili němečtí i čeští sociální demokraté, vystoupil i Josef Hybeš s tezí o haličských bouřích jako zámince ke zničení tamější sociálnědemokratické organizace. *Rovnost* 13, 1898, č. 61 z 3. 8., s. 1.

⁶⁴ Podezření z domnělé rituální vraždy v Kolíně (1893) bylo odsouzeno v břitké satíře Davida Viléma, úředníka plzeňské nemocenské pokladny, vydavatele časopisu Bič (srov. Přílohu II). K dalším pokusům viz *Právo lidu* 6, 1898, č. 81 z 22. 3., „Rituální vražda“ a *Právo lidu* 6, 1898, č. 82 z 23. 3.

dali židovským zbohatlíkům své společenskosociální manýry.⁶⁵ Ojediněle vyzdvihla sociálnědemokratická agitace i větší soucit židů s chudými.⁶⁶ Na spolkové platformě docházelo k častým rvačkám mezi německými i českými národněsociálními antisemitsky orientovanými dělníky a jejich sociálnědemokratickými protějšky.⁶⁷ Ústřední sociálnědemokratický deník odsoudil rovněž výtržnosti antisemitské sebranky při pohřbu židovského spoluobčana Filipa Katze 23. května 1898 na pražském předměstí Žižkov.⁶⁸

S niterně zažitým prohlášením, že socialismus je lékem na všechny společenské neduhy, vstoupili sociální demokraté i do roku 1899, v němž kulminoval spojený český a rakouský antisemitismus. Neúspěšný zápas s antisemitismem svedlo sociálnědemokratické ústředí během mzdového boje textilních dělníků v Náchodě v březnu roku 1899. Po vypuknutí stávký varoval Josef Hybeš, sociálnědemokratický poslanec říšské rady, osobně tkalce před projev antisemitismu.⁶⁹ Sociálnědemokratický tisk jim připomínal, že mají tři nepřátele: vedle německožidovských továrníků i rakouskou byrokracii a především mladočeskou radnici.⁷⁰ Rozhořelé antisemitské bouře (6. a 7. dubna) provázené pleněním židovských domů a obchodů hodnotil jako důsledek slabé místní sociálnědemokratické organizace.⁷¹ V duchu stranické definice antisemitismu poukazoval pak na tu skutečnost, že drancování zasáhlo v prvé řadě židy sympatizující se stávkujícími (včetně právníka Bauera, obhájce dělnictva), zatímco dům neústupného továrníka Jakuba Picka – nyní s aureolou mučedníka – byl poškozen nejméně.⁷²

Josef Hybeš vystoupil i v tzv. hilsneriádě. Samotnou aféru hodnotil jako nový projev krachu mladočeské opoziční politiky krotké ve Vídni, a proto radikální alespoň doma při pogromech.⁷³ Stejný názor hájil na listopado-

⁶⁵ *Právo lidu* 6, 1898, č. 113 z 24. 4. – „Štvanice proti židům nejsou nic jiného než konkurenční zášť a laskominy na jejich jmění,“ dodávalo v této souvislosti *Právo lidu*.

⁶⁶ Tento závěr se opírá především o excerpci *Práva lidu* (1893–1899).

⁶⁷ Srov. Soukupová, Blanka: Národněsociální dělnická opozice a strana mezi češtvím, antiněmectvím a antisemitismem (O názorovém šovinismu), kap. z knihy *Česká společnost před sto lety*, c.d.

⁶⁸ *Právo lidu* 6, 1898, č. 144 z 25. 5.

⁶⁹ Časově zařadilo *Právo lidu* článek Antisemitismus ve středověku, příspěvek aktuálně odsuzující soudobý antisemitismus jako „nejčernější středověk“. *Právo lidu* 7, 1899, č. 95 ze 6. 4.

⁷⁰ *Právo lidu* 7, 1899, č. 71 z 12. 3., Stávka tkalců v Náchodě.

⁷¹ *Právo lidu* 7, 1899, č. 97 z 8. 4.

⁷² *Právo lidu* 7, 1899, č. 96 ze 7. 4.; č. 97 z 8. 4.

⁷³ „Kdyby nebyl Hilsner příčinou demonstrací, proč by každá demonstrace končila vytloukáním oken židům? ... Politika mladočeská si ale pomáhá, jak může, když to nejde ve Vídni, musí to jít

vé schůzi říšské rady před prázdnými mladočeskými lavicemi a za neustálého přerušování reprezentanty rakouského antisemitismu také Arnošt Berner, bývalý suplent na brněnském českém reálném gymnáziu, sociálnědemokratický publicista, navrhuje ustavení zvláštního vyšetřujícího výboru protižidovských bouří v Holešově a Vsetíně.⁷⁴ Ve své řeči vystoupil ostře i proti židovskému kapitálu posilujícímu moravské němectví a utlačujícímu nevědomý český živel, právě tak jako proti vlivu antisemitské křesťanskosociální strany na Moravě. Vřavu mezi antisemity a poslanci židovského původu bez rozdílu na politickou příslušnost však vyvolalo jádro Bernerova proslovu: odsouzení středověké pověry o rituální vraždě ve funkci časového politického hesla. V hlučné hádce vystoupil i mechanik Ernst Schneider, jeden z nejznámějších vídeňských antisemitů, zastánců rituální pověry, aby znovu rozvinul ideu vadného židovského charakteru – údajné příčiny všech rakouských potíží.⁷⁵ Na půdě vídeňské sněmovny se vyslovil i k novému časovému trendu – smíšeným křesťanskožidovským manželstvím. Ta označil za soužití zvířat.⁷⁶

V době hádek mezi antisemity a sociálními demokraty ve sněmovně se rozhodlo podpořit vídeňské ústředí sociálnědemokratické strany Masary-

doma, vezme se Hilsner a jím se vytloukají okna židům. Když hodně řinčí sklo, pak volají poslanci: slyšíte protest národa, cítíte tu jeho nezdolnou sílu? Před mladočeskou opozicí se musejí alespoň židovská okna třást, když se jich již nebojí vláda ani kdo jiný. Je to sice hloupá a záhubná opozice, ale je to opozice práce. A to je hlavní,“ napsal Josef Hybeš ve fejetonu ze 4. listopadu 1899. *Právo lidu* 7, 1899, č. 306 z 5. 11., Proč se konají mladočeské demonstrace, pod šifrou J.V. (Jednu z prvních zpráv o vraždě Anežky Hružové otisklo *Právo lidu* 2. května 1899. Již tehdy upozornilo na řadu nesrovnalostí v celém případě.) – Shodně se vyslovila o příčinách aféry také Rovnost: „Některý z našich listů napsal, že polenský proces u nás je malou aférou dreyfusovskou ... Všichni svobodomyšlní lidé neviděli v procesu Hilsnerově nic než proces u obyčejné vraždě, ale klerikálně-vlastenecká chasa – bylo to právě v době, kdy mladočeská politika byla na „ultimó“ – potřebovala, by se něčím pozornost lidu upoutala ... Národ úpěl pod novými daněmi z cukru, petroleje a piva, ale ve vlasteneckých listech jste měli Hilsnera na první i na poslední straně, jako by národ jiné starosti neměl ...“ *Rovnost* 15, 1899, č. 34 z 2. 12., s. 1, Studentské demonstrace v Praze, podepsáno šifrou Š.– (A. M. Špera).

⁷⁴ Srov. Kovtun, Jiří: Tajuplná vražda, c.d., s. 277, 275–276 a 278–279. Viz *Právo lidu* 7, 1899, č. 311 z 10. 11. – K holešovským bouřím s výrazným antisemitským laděním viz *Brněnská rovnost* 2, 1899, č. 26 z 28. 10., s. 2. – Vídeňské *Dělnické listy* otiskly řeč, kterou k holešovským a vsetínským bouřím přednesl na říšské radě advokát Jan Žáček, mladočeský moravský politik. Žáček viděl příčinu bouří v jazykových vyrovnáních. Bezprostřední impuls měla zadat střelba četnictva. Antisemitské ladění nepokojů souviselo podle Žáčka s německou orientací moravských židů. *Dělnické listy* 10, 1899, č. 90 z 12. 11., s. 1.

⁷⁵ Berner se střetl především s křesťanskosociálním poslancem Bieloahlavkem (Bělohlávkem). *Právo lidu* 7, 1899, č. 311 z 10. 11. – K Schneiderovu vystoupení srov. *Právo lidu* 7, 1899, č. 312 z 11. 11. Srov. Kovtun, Jiří: Tajuplná vražda, c.d., s. 277. – K bouřlivým scénám mezi sociálními demokraty a antisemity ve vídeňském parlamentu však docházelo již od roku 1897. Srov. např. *Sociální demokrat* 7, 1897, č. 15 z 28.5.

⁷⁶ *Právo lidu* 7, 1899, č. 318 ze 17.11., Říšská rada.

kův aktivní vstup do hilsneriády. Rozhodla o tom jak pravidla opoziční ideologie, tak vstřícnost realistů a zvláště T. G. Masaryka k sociální demokracii.⁷⁷

Dne 9. listopadu 1899 podal liberálně demokratický poslanec Ferdinand Kronawetter spolu s dalšími 17 členy parlamentu (z toho pěti českými sociálními demokraty) ve sněmovně interpelaci s textem ze zakázané Masarykovy brožury *Nutnost revidovati proces polenský*.⁷⁸ Tuto část interpelace, nyní nezávadného dokumentu, pak otiskl v plném znění vídeňský týdeník *Die Zeit* i české *Právo lidu*.⁷⁹ Rozhodným způsobem se sociální demokraté postavili za Masaryka i během antisemitských bouří na české univerzitě. *Právo lidu* psalo o neohroženém profesoru, za nímž stojí „*myslíci a lepší část studentstva*“, která se dokáže prosadit proti „*bezduchým křiklounům*“ komandovaným klerikálními kruhy. Do jejich kritiky vtěsnala sociálnědemokratická propaganda i svou společenskociální hořkost – v antisemitských studentech viděla blbou arogantní zlatou mládež studující z protekce bohatých otců.⁸⁰ V obha-

⁷⁷ K vztahu T. G. Masaryka a dělnictva v 90. letech minulého století srov. Soukupová, Blanka: Realisté a pozitivní češství, Příspěvek k myšlenkové revoluci v české společnosti v první polovině 90. let 19. století. Sb. z konference Bratislava 1999, v tisku. – K podpoře sociálnědemokratického deníku *Právo lidu* (od 1897) Masarykem viz i Solle, Zdeněk: *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848–1918*. Rozpravy Československé akademie věd 79, 1969, seš. 13, s. 28.

⁷⁸ *Právo lidu* 7, 1899, č. 314 z 13. 11.; č. 317 z 16. 11.; č. 322 z 21. 11. – K zneškodnění konfiskace brožury srov. Kovtun, Jiří: *Tajuplná vražda*, c.d., s. 274–275. – Na konci listopadu *Právo lidu* Masarykovu brožuru inzerovalo. *Právo lidu* 7, 1899, č. 325 z 24. 11. – Obdobně přinášelo *Právo lidu* i zprávy o bezprostředních antisemitských akcích souvisejících s polenskou aférou: o vyhrožování, kterému v Polně musel čelit Zdenko Aufedníček, Hilsnerův obhájce (*Právo lidu* 7, 1899, č. 250 z 10. 9.), o pouličním antisemitismu, protižidovských bouřích v Plzni (*Právo lidu* 7, 1899, č. 275 z 5. 10., V „*éře*“ Hilsnerově, František Soukup), o pardubických výtržnostech během pohřbu matky lékaře Viktora Vohryzka, angažujícího se v hilsneriádě, pozdějšího zakládajícího člena realistické strany (*Právo lidu* 7, 1899, č. 300 z 30. 10.), o bouřích v Kolíně (*Právo lidu* 7, 1899, č. 301 z 31. 10.).

⁷⁹ V *Právo lidu* vycházela Masarykova brožura na pokračování od 16. listopadu 1899. Deník upozorňoval, že proti brožurě vystoupili i mnichovští antisemité. *Právo lidu* 7, 1899, č. 320 z 19. 11.

⁸⁰ *Právo lidu* 7, 1899, č. 317 z 18. 11. – „*Ohromná řada klobouků mávala na pozdrav za odjíždějícím vozem neohroženého profesora. Masaryk může být jist, že myslíci a lepší část studentstva stojí v této věci za ním a toto že se postará o zlovení teroru poštvaných a bezduchých křiklounů ...*“ psalo *Právo lidu* bezprostředně po demonstračních. *Právo lidu* 7, 1899, č. 318 z 17. 11. Zároveň připomínalo, že na Masarykovu obranu se kromě dvou českožidovských studentů (jedním z nich byl Otokar Fischer, pozdější přední český germanista) postavilo vedení univerzity (profesor filozofie František Drtina, pozdější zakládající člen České strany lidové – „realistické“). *Právo lidu* 7, 1899, č. 317 z 18. 11. – K odsudku studentských demonstrací srov. i *Právo lidu* 7, 1899, č. 317 z 16. 11.; k odsudku antisemitské kampaně Akademické čítárny *Právo lidu* 7, 1899, č. 320 z 19. 11. – Obdobně se Masaryka zastala *Rovnost* 15, 1899, č. 34 z 2. 12., s. 1, Studentské demonstrace ..., c. čl.

jobě Masaryka vyzdvihl stranický tisk všechny akty odporu proti antisemitismu, popřel pomluvu o Masarykově úplatnosti.⁸¹ S neskrývanou zainteresovaností odsoudil i nízký politický styl hlavního Masarykova protivníka a autora denunciací – advokáta Karla Baxy – jako prototypu neprofesionálního politika.⁸² Daleko vzadu zájmu zůstala postava hlavního nedobrovolného aktéra aféry: odsouzeného Leopolda Hilsnera. Statečná masarykovská,⁸³ sociálnědemokratická⁸⁴ i českožidovská⁸⁵ optika deklarovala zájem o kolektivní národní, ne o individuální osud. Masaryk a pod jeho přímým vlivem sociálnědemokratická strana vyhlásila na podzim roku 1899 boj klerikálnímu antisemitismu prvořadě poškozujícímu charakter českého národa. V sociálnědemokratickém hnutí ho nadále vedl především Josef Hybeš,⁸⁶ k němuž se připojil František Soukup;⁸⁷ v jeho rámci však poprvé veřejně vystoupil také student práv Bohumír Šmeral, pozdější redaktor Práva lidu.⁸⁸

⁸¹ *Právo lidu* 7, 1899, č. 321 z 20. 11. – Dále k obhajobě T. G. Masaryka *Právo lidu* 7, 1899, č. 310 z 9. 11. – Masaryk byl dáván za vzor i jako vzorný vysokoškolský učitel. *Právo lidu* 7, 1899, č. 322 z 1. 12., fejton Židovští zaprodanci.

⁸² Karel Baxa byl charakterizován jako „politický pidimužák“, jenž „chce dělat politickou kariéru“, „jenž nedostatek věcnosti, serióznosti a opravdovosti nahrazuje politickou frází a národně-dělnickým espritem“, „nejšedivější soudní byrokrat“. *Právo lidu* 7, 1899, č. 324 z 23. 11.; viz i č. 325 z 24. 11.

⁸³ K Masarykově vystoupení v hilsneriádě srov. souhrnně, s kritickou reflexí dosavadní literatury Kovtun, Jiří: *Tajuplná vražda*, c.d., zejména s. 263–265, 286–308, 478–489; k postoji Masaryka k Hilsnerovi zejména s. 484, 488.

⁸⁴ „Nejde o Hilsnera, jako o boj proti surovému antisemitskému klerikalismu, proti demoralizaci a otupování lidu. Je-li šovinismus v Rakousku vodou na mlýn feudální šlechty, je antisemitismus mostem, po němž přechází do národa černý klerikalismus,“ prohlásil František Soukup na veřejné schůzi lidu na Novém Městě pražském v listopadu roku 1899. *Právo lidu* 7, 1899, č. 329 z 28. 11. – Sociálnědemokratická propaganda začala kritizovat také nedůslednost klerikálního antisemitismu: Katolické listy informovaly o krocích vídeňských a českých antisemitů v případě tzv. polenské aféry, jejich přívrženci však nakupovali v židovských závodech. *Právo lidu* 7, 1899, č. 303 z 2. 11.

⁸⁵ Soukupová, Blanka: Antisemitismus, sionismus a čeští židé (O reflexi konstrukce odlišnosti), kap. z knihy *Česká společnost před sto lety*, c.d.

⁸⁶ Také při svých agitačních cestách čelil Hybeš obvinění, že obhájuje Hilsnera. (Např. 18. prosince 1899 v Prostějově. Viz *Právo lidu* 7, 1899, č. 363 z 22. 12.)

⁸⁷ Na veřejné schůzi lidu na Novém Městě pražském v listopadu roku 1899 František Soukup kritizoval klerikální a mladočeský antisemitismus jako stranický mocensko-politický nástroj. *Právo lidu* 7, 1899, č. 329 z 28. 11. – Soukup a další reprezentanti sociálnědemokratické strany však, v duchu svého polaritního vidění světa, i v tomto hodnocení připomínali, že prvořadým společenským problémem není problém rituální vraždy, ale nevyřešená sociální otázka: „Martyrium Anežky Hrušové bylo děsné, ale co je to martyrium proti utrpení všech žen z proletariátu, našich mužů a našich dětí? ... Čin Hilsnerův a jeho posud neujštěných účastníků je bestiální. Ale není bestiálním jednání těch lidí, kteří dnes tak pomalu ale jistě pijí krev našeho lidu svým hospodářským vysáváním? ... nepoznáte v nich upíry jak židovské, tak i křesťanské?“ *Právo lidu* 7, 1899, č. 275 z 5. 10.

⁸⁸ Bohumír Šmeral vystoupil na veřejné schůzi lidu na Novém Městě pražském v listopadu roku 1899 s kritikou postoje univerzity k antisemitským demonstracím. Zároveň hájil tezi, že „nejde tu jen o Masaryka, ale také o nás samy“. *Právo lidu* 7, 1899, č. 329 z 28. 11.

Závěrem

90. léta minulého století byla obdobím vyprofilování antisemitismu jako ideologickopolitického nástroje moderních politických snah, hnutí a stran. Současně se stala počáteční etapou institucionalizovaného zápasu s antisemitismem. V tomto boji vystoupila v roli nejvýraznější politické organizace, která uplatnila aktivní odpor vůči zneužívání protizidovských nálad jako součást své ideologie, sociálnědemokratická strana. V politickém soupeření se svými rivaly se z podloží požadovaného internacionalismu v českém prostředí vymezila proti křesťanskosociálnímu i radikálně mladočeskému antisemitismu. Míra závažnosti přičítaná oběma protichůdným silám souvisela s intenzitou působení rakouského sociálnědemokratického stranického ústředí, s politickými ambicemi hnutí na domácí politické scéně, později i s prosazením Masarykovy autority. Sama sociální demokracie manipulovala s antisemitismem zasahujícím bohaté a společensky vlivné židovstvo, ve druhé polovině 90. let se však v řízeném procesu zbavovala i tohoto podhoubí vděčného pro kritiku stávajícího společenského řádu.

Zásluhou těchto kvalit sociální demokracie nezůstalo ani Masarykovo vystoupení v tzv. hilsneriádě téměř osamocené. Opíralo se o pevnou masovou nadnárodní zorganizovanou základnu členů sociální demokracie zaměřených proti antisemitismu. Přijmout tuto novou tezi však znamená nejen akceptovat levicové síly jako nedílnou součást společnosti, respektive jejich poctivý výzkum jako čestný badatelský úkol, ale také ochotu vnímat českou skutečnost jako součást středoevropských a evropských dějin; připustit, že nejdůležitější zápas proti antisemitismu svedla rakouská sociální demokracie v parlamentu. Nemyslím si, že takovéto konstatování snižuje Masarykovo velkou osobní statečnost. Spíše se ptám na podíl českožidovského hnutí, které od druhé poloviny 90. let stále zřetelněji posuzovalo sociální demokracii jako svého rivala, tehdejších pravicových stran (zejména mladočeské), budovatelů Masarykova obrazu nadstranického prezidenta za první republiky a konečně i poválečné marxistické historiografie dělnického hnutí mlčící o antisemitismu na vytvoření mýtu téměř osamělého hrdiny.

Příloha I – Národně-politické anekdoty

Truhlář: „Židovi Kollinovi ukradli za 3000 skvostů.“

Švec: „Zaplat' pábnůh, našinci se to stát nemůže.“

(Bič 1, 1890, č. 6 z 25. 7., s. 71.)

Židé trpí na „zlatou žilu“, každý prostředek k vyloučení je marný.

(Bič 2, 1891, č. 1 ze 14. 1., s. 6.)

Také starost o chléb vezdejší.

Pan bankéř Feigelstock: „Tu aby hrom do toho udeřil! Právě mi oznamuje Jan, že ústřice a šampaňské nedošly a hosté již sedí u stolu!“ –

Paní Sarah Feigelstocková: „Ó Bože, Bože, jaké my to máme starosti o výživu!“

(Rašple 6, 1895, č. 8 z 28. 8., s. 60.)

Výčitky svědomí.

Levy: „Co to děláš za obličej? Co se ti stalo?“

– Šmul: „Pomysli si: prodal jsem jednomu náramek za zlatý a teď nemohu celé noci spát.“

– Levy: „Nu, což byl náramek nepravý?“

– Šmul: „Co ti napadá – právě proto, že byl skutečně pravý.“

(Rašple 6, 1895, č. 10 z 28. 10., s. 74.)

Icik Silberstein: „Nu, žekni mi pšec, co z tvého malého Jakhuba bhudeš udělat?“

Mojžíš Goldberger: „Phu, wie heisst? Jak phánbu bhude chtít, udhělám z něj anthisemit.“

Icik: „Gott über Welt! Jsi thy meschügge!“

Mojžíš: „Nix bin jakh meschügge! Tho je dnes phece dobrý kšeft.“

(Rašple 7, 1896, č. 3 z 27. 3., s. 20.)

Baron Feigelstock: „Phodívej se, co sthojí v novinách, jak náš Moricleben vyznamenal se ve

Vídni. Vytáhl eppes z Dhunaje dhěvečku.“

Paní Sarah Feigelstocková: „Bhože, jak sprosthé! Dhěvečku? Cophak tham nebylo nic lepšího?“

(Rašple 7, 1896, č. 3 z 27. 3., s. 28.)

Tho se rozumí!

Paní baronka Sarah Feigelstocková (k jejímu manželu, jenž právě byl povýšen na šlechtice): „Bhože, Bhože, co by žekl thváj zemžely thateleben, kdyby thebe thed' uviděl?“

(Na zdi visí obraz ortodoxního žida, otce novopečeného barona – poznámka B. S.)

– Pan baron Feigelstock: „Nu, co by žekl? ‚Phane bharone,‘ by žekl.“

(Rašple 7, 1896, č. 12 z 21. 12., s. 92.)

U odvodu.

Pikeles: „Phane dokthor, já pšece nemůžu bhejt voják, tyš musím photphorovat mou stharou matkhu.“

Lékař: „Ale vždyť je váš otec ještě živ?!“

Pikeles: „Goth gerechte, šiv – aber von pude jít na celej rok do kriminál skrz ten malej phangrot!“

(Žumbera 1, 1893, č. 17 ze 17. 3., s. 123.)

Příloha II – Něco o Kolíně.

V Kolíně se dějí věci
hrůza až –
každodenně plné sloupce
toho máš.

Lid se jítí, lid se bouří,
bídu má;
a proto jen chce zatočit –
s židama.

Židé však jsou ubožáci
nevinní –
vinen všeho „ten pořádek“
jediný! –

Věru často prospěje nám
mnohý žid,
když však ale na pátery
věří lid!

Jiní ti nás „masakrují“,
„řezají“ –
na to ale často mnozí
nedají!

Krev nám pijí, zžebračují
„ostošest“
a to lidu všechno ještě
jedno jest! ...

(Žumbera 1, 1893, č. 19 z 21. 4., s. 137, David Vilém se podepsal pseudonymem V-da.)

Poznámka: článek byl vypracován jako devátá studie mého postdoktorandského grantu (Grantová agentura ČR, číslo 404/97/P063).

The Czechoslov Social Democrat Party and Anti-Semitism (1889-1899)

Blanka Soukupová

Czech historiography and ethnography have not yet fully realized how the atmosphere in Czech society was pushed forward by the Social Democrat struggle against anti-Semitism. After its reunification, embracing both ideology and organization, in 1889 the party opened a public space which was exploited in varying degree by the masses of its members and followers who were skillfully gained for the idea of internationalism. The paper analyzed the causes (functions) of the Social Democrat struggle against anti-Semitism, its content, means as well as the party's place in the „anti-anti-Semite” political camp which was in the making; this involved a reaction to the transition of anti-Semitism to an institutional framework. At the same time, it tried to refute some mistaken ideas, so far enormously popular both in the Czech historical consciousness and professional literature (such as the image of university teacher T. G. Masaryk as an almost lonely opponent of the ritual murder superstition during the Hilsner affair). However, within its ideological and political propaganda the Social Democrat Party first manipulated anti-Semitism, using it for criticism of rich and socially influential Jewry. This does not in any way lessen the impact and importance of its ideological fight, it only clarifies the real substance of the Social Democrat propaganda: a European struggle for a place on the political foreground. Anti-Semitism and struggle against it became one of the most efficient ideological and political instruments of modern political efforts, movements and parties.

Česká beseda v Liberci a česká menšina v 2. polovině 19. století

Jan Štovíček

Liberec v druhé polovině 19. století měl německou tvář a byl považován za centrum Němců v Čechách (jakési druhé hlavní město). Češi zde byli v menšině. Tvořili ji sociálně slabší vrstvy drobných řemeslníků a obchodníků, řemeslnických a továrních dělníků, služek apod.¹ Když se počátkem 60. let 19. století v rakouské monarchii uvolnily poměry a začaly v početné míře vznikat nejrůznější spolky, přikročili liberečtí Češi k tomu, že v roce 1863 založili svůj spolek. Nesl název Česká beseda a sdružoval všechny vrstvy českého obyvatelstva ve městě.

Česká beseda v Liberci byla založena 22. června 1863 za přítomnosti 163 členů. Svůj název obdržel spolek podle tehdy oblíbeného českého společenského tance – besedy. První taneční večer s besedou se zde uskutečnil 6. března 1862 na libereckém předměstí Vesci v tamním hostinci. Čistý výnos 11 zl. byl určen na založení knihovny pro české dělníky v Liberci.² Nebyla to ovšem první akce pro zdejší české obyvatelstvo. S tou přišla římskokatolická církev, když zavedla v roce 1844 česká kázání v libereckém filiálním kostele sv. Kříže. Prvním českým kazatelem byl liberecký kaplan P. Antonín Čapek, jehož nástupce P. Josef Bernart patřil k zakladatelům České besedy.³

Liberecká Česká beseda si kladla za cíl „vzdělávati a poučovati ušlechtilou zábavou členy i širší obecnost, hlavně řemeslnictvo a dělnictvo české v Liberci“.⁴ Byl to spolek národní, který chtěl ve svých řadách podchytit

¹ Ruda, V.: Z prvních let České besedy v Liberci. In: Z prvních let České besedy v Liberci. *Zprávy České besedy* č. 20, Liberec 1979, s. 3.

² SOA Liberec, *Česká beseda, Paměti České besedy v Liberci 1862–1882*, s. 6–10.

³ Ruda, V.: op. cit., s. 4.

⁴ SOA Liberec, *Česká beseda, Paměti České besedy v Liberci, 1862–1882*, s. 48.

zájemce ze všech vrstev zdejšího českého obyvatelstva. Brzy však se z něho začalo vyčleňovat dělnictvo, které mělo specifické zájmy politické a sociální a které se také v tomto duchu sbližovalo s internacionálně orientovanými německými dělníky.

V roce 1865 byl v Liberci založen pro zdejší Čechy Potravní a úvěrní spolek, z něhož se zakrátko vyvinula Včela a v roce 1866 Řemeslnicko-dělnický podporovací spolek Dobročín, který však vešel v život až na valné hromadě, konané 31. května 1868. Jeho cílem bylo podporovat dělníky a řemeslníky, kteří se ocitli v nemoci či jiných nesnázích (včetně úmrtí v rodině) peněžními dary a půjčkami.⁵

Česká beseda v Liberci byla od samého počátku vystavena nepřátelskému a mocenskému tlaku zdejších Němců. Vlivem jejich perzekuce byla nucena často měnit spolkovou místnost v některém ze zdejších hostinců. Ještě mocnější zásah mezi řady členstva České besedy přinesla akce ředitelství Liberecko-pardubické dráhy. Ta pohrozila v září 1863 jejím členům z řad zaměstnanců dráhy (byli jimi úředníci i železniční dělníci) propuštěním z práce. Ti z existenčních důvodů tlaku ředitelství dráhy podlehli a z České besedy vystoupili.

Přes nepřátelství vůči České besedě se národně společenský život českého Liberce nadále rozvíjel. V roce 1868 Česká beseda uspořádala první české divadelní představení v Liberci a zároveň vznikl divadelní odbor. O rok později začala podnikat výlety do blízkého i vzdálenějšího okolí. Ty přispívaly k upevnění vzájemných pout členstva a k bližšímu poznání. V roce 1870 potom liberecká Česká beseda pomohla založit Českou besedu v nedalekém Jablonci n. N. Velkou národní slavností se stala oslava 10 let trvání České besedy v Liberci, která se uskutečnila 6. července 1873. Zúčastnilo se jí na 600 lidí. Mezi účastníky byly i výpravy bratrských Českých besed z Lomnice n. Popelkou, Českého Dubu, Libštátu, členové Měšťanské besedy a Sokola z Turnova, dále Sokolové z Lomnice n. Popelkou, Nové Paky, Jičina, Železného Brodu apod. Početnou deputací byl zastoupen i Sokol pražský. Slavnost byla zahájena mohutným průvodem od libereckého nádraží k spolkové místnosti, kde pokračoval program, v němž vystoupil pěvecký spolek z Lomnice n. Popelkou aj. Sokolové našli kupodivu také přátelské přijetí u zdejších německých turnerů, kteří je ochotně provedli svými místnostmi v Turnhalle. Slavnost se vydařila a byla kladně přijata i zdejšími Němci, jak by dokládalo zmíněné přijetí mezi turnery. Kronika České besedy v Liberci o tom napsala: „*Vznešený ten*

⁵ *Ib.*, s. 50.

*den lze čítati mezi nejskvělejší v životě České besedy a jest zároveň důkazem, že možné jest přátelské srozumění obou kmenů v Liberci, když nepovolané štváře nespádá k výstřednostem a nesnášenlivosti“.*⁶

V roce 1874 byl založen pěvecký odbor a v roce 1875 tělocvičný odbor České besedy, ze kterého se později vyvinul liberecký Sokol. Stalo se tak v roce 1886. Ještě dříve – v roce 1881 – došlo z iniciativy České besedy k založení české obecné školy v Liberci. Podporu jí poskytla Ústřední matice školská v Praze, která dostala příslušné povolení od pražského místodržitelství 30. srpna 1881. Škola zahájila vyučování 10. září 1881 jako soukromá pětitřídní obecná škola. Tehdy do ní začalo chodit 140 dětí. Jejich počet však v následujících letech vzrostl. V roce 1883 do ní už chodilo 320 dětí. V září 1884 byla potom veřejnosti slavnostně předána vlastní budova Maticíni školy v ulici Na svahu, vystavěná s podporou Ústřední matice školské; předtím se vyučovalo v pronajatých prostorách. Slavnost se však neobešla bez povyku zdejších Němců. Když hosté opustili budovu školy, četní němečtí demonstranti povykovali v ulici Na svahu, v níž škola stála, vykřikovali hanlivá hesla a tropili další výtržnosti.

Další fáze v dějinách liberecké obecné školy se začala psát na konci školního roku 1882–1883, kdy podalo 283 rodičů žádost zemské školní radě v Praze o zřízení české veřejné obecné školy v Liberci, a to pro 469 českých dětí školou povinných. Žádost byla prošetřována libereckou školní radou, která doporučila zemské školní radě tuto žádost zamítnout, protože v Liberci stačí Čechům pětitřídní česká obecná škola Ústřední matice školské. Zemská školní rada však v prosinci 1883 nařídila nové šetření o zřízení české veřejné obecné školy v Liberci. Nyní nastaly pro české rodiče zlé časy. Někteří byli vypovídáni z bytů, pronásledováni, jmenováni v německých novinách apod., takže z původního počtu 469 dětí zbylo už jen 198! Zemská školní rada však nedbala protestů města Liberce a rozhodla dne 3. července 1884 zřídit od 1. ledna 1885 v Liberci českou veřejnou obecnou pětitřídní školu. Další stížnost města Liberce podaná ministerstvu kultury a vyučování ve Vídni byla zamítnuta. Stejný osud postihl rekurs, který byl podán nejvyššímu správnímu dvoru. Česká veřejná obecná škola v Liberci tak vešla v život a mohlo se na ní začít vyučovat, i když materiální podmínky neměla zrovna příznivé.⁷

O něco později, dne 20. prosince 1886, byl v Liberci založen Sokol, a to na slavnostní schůzi konané v České besedě, která už předtím poskytovala

⁶ *Ib.*, s. 89–90.

⁷ Sto let české školy v Liberci 1881–1981. In: *Zprávy České besedy* č. 34. Liberec 1981, s. 6–8.

cvičencům prostory. Vyvinul se, jak bylo uvedeno, z tělocvičného odboru České besedy.⁸ Tlak zdejších Němců však způsobil, že členové libereckého Sokola nemohli dlouho nosit obvyklý sokolský kroj. Ve stanovách z roku 1886 bylo zakotveno, že jednota při veřejných vystoupeních užívá „občanského kroje s odznakem“. Avšak už v roce 1887 v lednové schůzi výboru bylo přijato, že napříště budou členové libereckého Sokola oblékat jako kroj červenou košili, černou čamaru, černé spodky, sokolský pás s monogramem a úzký kulatý černý klobouk. K němu se měl nosit dlouhý černý kabát s vlající pláštěnkou.⁹

Předchozího roku 1885 byl v Liberci založen místní odbor Národní jednoty severočeské. Ten úzce spolupracoval s Českou besedou a poté i Sokolem a byl mluvčím zájmů české menšiny na celém severu Čech. Koordinace zmíněných spolků v Liberci byla usnadněna tím, že v jejich čele stál lékař dr. Václav Šamánek, neohrožený bojovník za zájmy liberecké české menšiny.

V září 1889 bylo slaveno 25-leté trvání spolku Česká beseda v Liberci. Slavnost se uskutečnila v besedním domě a slavnostní řeč měl zemský poslanec spisovatel Antal Stašek ze Semil. Vystoupení hudby turnovských ostrostřelců a pěveckého sboru z Turnova bylo však libereckým magistrátem zakázáno.

Následujícího roku 1890 byl s podporou České besedy založen místní odbor Klubu českých turistů.

V roce 1891 se konala v Praze Jubilejní zemská výstava. Česká beseda poskytla ze svých prostředků finanční podporu výpravě libereckých českých dětí na tuto výstavu a chtěla se kolektivně zúčastnit vítání císaře Františka Josefa I. za jeho návštěvy Liberce, ale to jí bylo libereckým magistrátem znemožněno. Udál se přitom incident namířený proti všemu českému, jak zpravuje kniha protokolů ze schůzí České besedy v Liberci: „Před příjezdem císařských stalo se, že prapor byl zabeđen, aby útočníci nebyli vyrušováni. O tom učinil oznámení p. dr. Šamánek na zdejší magistrát“.¹⁰ Toto oznámení však vyznělo naprázdno, neboť magistrát byl na straně zdejších Němců, jak též dokládala jednatelská zpráva České besedy za rok 1891: „Při návštěvě J. V. císaře dne 1. října m. r. ozdobena budova besední v barvách říšských a německých, tu však v noci před příjezdem J. V. císaře prapor červeno-

⁸ 50 let Sokola v Liberci 1886–1936. Liberec 1936, s. 20–25.

⁹ *Ib.*, s. 96.

¹⁰ SOA Liberec, Česká beseda, VI. kniha protokolů ze schůzí 1888–1893, zápis z výborové schůze 3. 10. 1891.

bílý stržen a ukraden. Pachatelé ovšem vypátráni nebyli. Beseda přihlásila se též ke korporacionímu špalíru, avšak na toto přihlášení, ač bylo urgováno – nedostalo se nám od c. k. magistrátu ani odpovědi; nezbylo tudíž nic jiného, než aby členové jednotlivě uvítání se zúčastnili“.¹¹

Počátkem 90. let 19. století pokračovala Česká beseda ve spolupráci s ostatními českými spolky a ve společenské a kulturní činnosti mezi zdejšími Čechy. Např. v březnu 1892 bylo zdejšímu ženskému spolku Karolina Světlá propůjčeno jeviště k provedení národní Selské svatby a od ledna 1893 byly s povolením libereckého magistrátu pořádány taneční hodiny. Zároveň se rozvinuly sbírky na postavení nového besedního domu.¹²

Dlouholetá perzekuce České besedy a její časté stěhování z místa na místo způsobily, že v roce 1884 byl pro Českou besedu zakoupen dům v ulici Na rybníčku a k němu přikoupen i sousední pozemek. V té době se budova České besedy stala mocnou oporou spolku. Stala se i střediskem dalších libereckých českých spolků, které s Českou besedou úzce spolupracovaly a které tu našly přístřeší a podmínky pro svou činnost. Byl mezi nimi např. jak Sokol, tak i místní organizace československé sociálně demokratické strany dělnické, která tu pořádala své schůze i velká politická shromáždění. Besední budova však byla už z roku 1803 a byla dosti sešlá. Proto se již od roku 1896 zabýval dr. Šamánek se svými spolupracovníky myšlenkou postavit českému obyvatelstvu nový důstojný stánek. Po důkladných úvahách a konzultacích bylo v roce 1903 rozhodnuto o stavbě nové budovy. Na jaře 1904 byl starý besední dům zbořen a na jeho místě a části přilehlého pozemku byla postavena nová budova, jejíž název změněn na Národní dům. Ten byl veřejnosti předán v roce 1905.¹³ Tím se českému obyvatelstvu a jeho spolkům v Liberci dostalo nového stánku pro činnost a nastal další rozmach českého národního života v Liberci, který ovšem byl blokován zesíleným nacionalismem a šovinismem ze strany zdejších Němců.

¹¹ *Ib.*, jednatelská zpráva za rok 1891.

¹² SOA Liberec, *Česká beseda, VII. kniha zápisů protokolů schůzí výboru České besedy v Liberci 1893–1899*.

¹³ Tomsa, J.: 120 let České besedy. In: 120 let České besedy. *Zprávy České besedy* č. 41. Liberec 1983, s. 5–6.

Česká beseda in Liberec and the Czech Minority in the second Half of the 19th Century

Jan Štoviček

In the second half of the 19th century Liberec was considered as a center of Germans in Bohemia. Czechs, almost exclusively members of lower social strata, formed an ethnic minority there. After the fall of the Austrian neo-absolutism, in the situation of the initial development of association life in the monarchy, the Liberec Czechs established their association – Česká beseda (1863). At the time of its foundation it associated all strata of the Czech population in the town. However, soon after this, the workers started to distinguish themselves as they had their own specific political and social interests and approached internationally oriented German workers.

From the very beginning Česká beseda (Czech Popular Educational Association) was exposed to hostile power pressure by local Germans – the pressure was exerted at the community, professional as well as neighborly level. For all the pressures, thanks to the work of Česká beseda patriotic social life of the Czech Liberec was continually developing (theater, trips, singing, physical education). In 1881 Česká beseda prompted the foundation of a private Czech elementary school and in 1884 a public elementary school. In 1885 the local branch of Národní jednota severočeská (National North Bohemian Unity) and in 1886 a Sokol unit were founded. In 1890 thanks to the direct supported from Česká beseda a local branch of Klub Českých turistů (Club of Czech Tourists) was founded. Czechs from Liberec established contacts with Czech associations in other towns of North Bohemia by means of Česká beseda's association activities.

In cooperation with other Czech associations Česká beseda was a major factor in the process of social and cultural emancipation of Liberec Czechs.

Minority v minoritě a národnostní školství

Helena Nosková

Úvodem

V novodobých regionálních dějinách Čech, Moravy a Slezska po roce 1945 sehrály a sehrávají svoji roli národní a etnické minority. Ve svém příspěvku se pokusím charakterizovat některé z nich – zejména pak slovenské minority – s ohledem na jejich vztah ke vzdělávání v mateřském jazyce a kulturní potřeby v tomto jazyce. Záměrně užívám množného čísla, protože podrobný etnografický výzkum v prostředí zdejších malých slovenských enkláv a diaspor rozšířený o studium archívních pramenů prokázal, že novodobá slovenská menšina měla a má v českém prostředí více podob. Často nám však bývá nabízena jen jedna podoba – podoba půlmilionové (někteří slovenští mluvčí uváděli až 700 000) asimilované (též mluvčí hovořili o „násilně asimilované“) slovenské menšiny, o kterou bylo Slovensko připraveno zejména v letech 1945–1989. Pro porovnání asimilačních tlaků, které se podepsaly také na absenci vzdělávání menšin v mateřském jazyce, v omezování rozvíjení jejich národních kultur na našem území atd., za něž byla v těchto letech odpovědná československá vláda a její vnitřní politika vůči menšinám, zmiňuji také problematiku národnostního školství dalších menšin v českých zemích – t. j. polské, německé a romské.

Jak ukázal dlouhodobý výzkum, části národních menšin, především slovenské v českém prostředí, měly a mají také charakter kulturních, sociálních /kulturně sociálních/ a sociálně profesních minorit. Tato nová (i ve smyslu regionálním) společenství vznikla po roce 1945 většinou v důsledku územních migrací obyvatelstva, ekonomických tlaků a posléze jako následek politických proměn společnosti.

U slovenské menšiny se nabízí ještě jeden problém, zda šlo o národní menšinu. Z historického hlediska Slováci v českých zemích do roku 1945 národní menšinou nebyli, protože nesplňovali podmínky opravňující je k tomuto označení. Nežili zde v minulosti, netvořili územní enklávy. Žili na svém území a do Čech přicházeli na určitou dobu, často na studia nebo sezónní práce. Ti, kteří se zde usadili natrvalo, žili na území rozptýleně, nejčastěji s manželským partnerem české národnosti a trvalou změnu národního prostředí považovali za věc individuální volby, která nevyvolávala touhu po národní emancipaci. Kromě toho oceňovali etnicky příbuzné prostředí, které umožňovalo na tehdejší dobu takřka bezproblémové přijetí většinovou společností. V letech 1918–1938 byli částí státotvorného národa na území celého státu, tudíž nemohli být národní menšinou ve svém státě, právě tak jako nemohlo být menšinou 120 000 Čechů žijících v té době na Slovensku. Předpoklad pro vznik slovenské národní menšiny byl dán vyhlášením klerofašistické Slovenské republiky. Po roce 1945 se sice situace změnila státoprávně, přesto zde zůstalo několik předpokladů hovořících ve prospěch možnosti konstituovat slovenskou menšinu v českých zemích, ovšem za určitých podmínek. V závislosti na naplnění podmínek bylo možné na tyto předpoklady navázat, nebo je eliminovat. Pokusím se připomenout některé z nich, protože na pomyslném rozcestí být či nebýt slovenskou menšinou v Čechách mohly sehrát svoji roli.

Ihned v roce 1945 zasáhly české země migrace. Migrace vyvolal transfer německého obyvatelstva z Československa a předpokládaný transfer Maďarů z jižních a východních území Slovenska. Již zmíněné kulturní, sociální a sociálně-profesní minority vznikaly a vyvíjely se ve svých původních národních menšinách, ale s postupujícím časem také stále více pod vlivem majoritní společnosti a jejích struktur. Významová poloha těchto menšin, s ohledem na komunikaci a další vztahy s majoritou, se postupně stávala více či méně polohou hraniční v obou směrech – směrem k minoritě i k majoritě. Lze se domnívat, že právě tyto tři minority, kde za daných podmínek hlavní roli nehrála národní příslušnost, svou hraniční polohou mezi dvěma společenstvími přispěly k postupné integraci těchto původních menšin založených na národnostním principu s českou společností. Posléze pod ekonomickým a politickým tlakem, s vyšší mírou své integrovanosti do sociálního a sociálně profesního společenství přispěly k částečné asimilaci původních národních menšin. Zdá se, že kulturní, sociální a sociálně-profesní minority nejvýrazněji ovlivňovaly regionální společenství Slováků v ČR, především díky historickému vývoji této menšiny v čes-

kých zemích, jejímu původu, těsnému susedství, společnému státu a dalším okolnostem, které provázely její každodennost v ČR v uplynulých více než 50 letech; a také proto, že v české společnosti vznikala v dané době obdobná anebo stejná společenství. Mezi Slováky v ČR měly a mají své výrazné místo kulturní minority – např. Slováci z Rumunska, Maďarska i dalších zemí.

Kulturní minorita

Pod pojem kulturní minorita lze např. zařadit části většinového obyvatelstva i národní menšiny na daném území, případně části těchto národních menšin. Podmínkou je, aby kulturní minorita měla své charakteristické rysy, jež ji vydělují z většinového obyvatelstva nebo národní menšiny do té míry, že je akceptují dvě nebo tři zúčastněné strany; většinová společnost, národní menšina a samotná kulturní minorita. Současně však by měla mít společné znaky se svou původní kmenovou společností – národní, nebo etnickou. Konkrétním příkladem kulturní minority mohou být např. Slováci z Maďarska v českých zemích (ale také ve své původní vlasti na Slovensku), právě tak jako Slováci z Rumunska, Zakarpatské Ukrajiny, dokonce i Slováci z východního Slovenska. Všichni uvedení mají svá kulturní specifika daná historickým vývojem, variantou mateřského jazyka, různou mírou identifikace se slovenským národním povědomím atd. Etnografická literatura popsala mnohá specifika těchto minorit a hledala souvislosti mezi projevy těchto specifík a národním vědomím dané minority. Závažnou skutečností však bylo, že tyto kulturní minority uvykly v toku mnoha let svého pobytu mimo své etnické prostředí života v jinonárodním prostředí, který je omezoval právě ve vzdělávání v mateřském jazyce i v rozvíjení širších národních zájmů, zejména pak v oblasti profesionální kultury. Odkazoval je tak k rozvíjení lidové kultury, nepsané slovesnosti a ke gramotnosti v jiném jazyce – v maďarštině, rumunštině, atd. Dvacet let života v předválečném Československu je nemohlo poznamenat novodobým národním vědomím, právě tak jako období klerofašistické Slovenské republiky, protože obojí je nemohlo ovlivnit přímo, a pokud vůbec, tak jen zprostředkovaně. Očekávaný a v letech 1945–1947 slovenskými politiky slibovaný návrat do země předků, na Slovensko, se neuskutečnil. Jedinou možností k osídlení po reemigraci zůstaly české země a role národní minority. Do životaschopnosti národní minority krajanům scházely atributy – znalost slovenského spisovného jazyka a gramotnost v něm, schopnost artikulace a prosazení kolektivních

Textilka Tosta Aš zaměstnávala v letech 1945–1960 mnoho slovenských dělníků. V pozadí Slovenský dům, ve kterém se hrálo slovenské ochotnické divadlo. Foto Jiří Nosek, 1998.

menšinových práv a kulturních požadavků v mateřském jazyce. Slovenští krajané z Rumunska, Maďarska a dalších zemí se tak ocitli v roli několika kulturních minorit. Podle zemí, z nichž reemigrovali, vytvářeli své malé enklávy a diaspory a dávali jim určitý charakter: podle své původní příslušnosti k regionu, lidové kultury ovlivněné náboženským vyznáním, soužitím s bývalou majoritou. Ze svého předchozího prostředí nebyli zvyklí konzumovat profesionální slovenskou kulturu a nečinili tak ani po přesídlení (viz příloha archivních dokumentů). Etnicky příbuzné prostředí regionů českých zemí se pro ně nestalo výzvou k zásadní emancipaci, ale spíše výzvou k přizpůsobení.

Sociální minorita

Sociální, zde také kulturně sociální minorita, tvořící se ze základu národní, etnické (i kulturní) menšiny v tomto případě obsahovala zpravidla tři komponenty nabízející se k jejímu vymezení. První je odvozena z původní příslušnosti k odvětvové struktuře, s níž osídlenci opouštěli svůj původní domov. Tato příslušnost jim umožňovala zaujmout v pohraničí buď pozici v odvětvové struktuře, která odpovídala pozici původní, anebo

Žebráky, okr. Tachov. Obec osídlená v roce 1948 slovenskými reemigranty z rumunského Rudohoří v Sedmihradsku a volyňskými Čechy. V místní škole se krátkodobě vyučoval v odpoledních hodinách slovenský jazyk (1948–1950).

Foto Jiří Nosek, 1998.

získat výhodnější pozici v těžce struktuře. V poválečných letech byl reálný přesun z jedné odvětvové struktury do jiné odvětvové struktury a tím se stal reálným také přesun v rámci sociálních struktur, které lze označit jako druhou komponentu. Tento zvláštní typ sociálních, sociálně kulturních minorit, lze opět ilustrovat na příkladu Slováků v českých zemích v poválečných letech, ovšem právě tak na Rusínech, Ukrajincích, ale i volyňských Čechích. Postup byl následující. Slovák z východního Slovenska přišel jako textilní dělník do pohraničí, kde získal samostatnou zemědělskou usedlost. Přemístil se tak z odvětví průmyslu a řemesla do odvětví zemědělství a lesnictví. V rámci sociální struktury se pak přemístil z kategorie dělníků do kategorie samostatných, aby se posléze, po politických změnách, přemístil z kategorie samostatných do kategorie dělníků státního statku. Díky nedostatku pracovních sil v pohraničí se mohl dále přesunout do kategorie dělníků v průmyslových závodech, dolech apod. Tyto další posuny ovlivněné politickými a ekonomickými změnami se staly třetí komponentou a zasáhly stejnou měrou i další osídlenec – Čechy, Němce, Poláky, Maďary, Ukrajince i Rusíny.

Migrace obyvatel, prolínání uvedených přesunů a změn pak vytvářely

Studánka u Aše, původně zcela osídlena slovenskými reemigranty z Nadlaku v Rumunsku. Budova národní školy pro děti slovenských reemigrantů, ve které hrávali slovenští reemigranti ochotnické divadlo v letech 1950–1968, také hry Jozefa Gregora Tajovského. Foto Jiří Nosek, 1998.

v pohraničí společenství obyvatel, které lze nazvat také sociální minoritou, byť zcela ojedinělou. Tuto zvláštní sociální minoritu pozůstávající právě tak z českých jako i slovenských osídlenců poznamenalo stigma vykořeněnosti z původního, „domácího“ prostředí, s nímž se měla teprve postupně vyrovnat.

Pokud kulturní a sociální minority s národnostním podtextem existovaly i v předválečném Československu, v poválečném Československu se změnila hlavně jejich národnostní struktura. Německé kulturní a sociální minority se z velké části rozpadly zejména ve městech, protože transfer výrazně zasáhl do jejich struktur. Obdobně, avšak méně a teprve postupně byla zasažena polská národní minorita. Židovské minority a předválečné české Romy v českých zemích zničil holocaust a genocida.

Z nově se tvořících kulturních a sociálních minorit v pohraničí (místo původně německých) měly svůj význam slovenské minority, minority českých a slovenských reemigrantů (z českých zejména volynští Češi, Češi z Rakouska, Češi z Polska), pokud v zájmu politické moci, t. j. komunistů, nedocházelo k omezování jejich reemigrace a posléze po únoru 1948 k jejich řízenému rozptylu po celém území. Důvodem k rozptylu se stala jejich údajná politická nespolehlivost. Pravým důvodem k rozptylu

Libá, okr. Cheb. Dům, ve kterém se v letech 1947-1948 scházeli členové MOMS. Foto Jiří Nosek, 1998.

ale byla jejich schopnost vytvářet v pohraničí pevné kulturní a postupně i sociální enklávy. Existující enklávy stmelené stejnou sociální příslušností byly v budoucnu schopny klást odpor politice komunistů a prosazovat vlastní zájmy. Zdá se, že tyto sociální přesuny zaměstnávaly vědomí osídlenců více než problémy národní či národnostní.

Sociálně profesní minority

Sociálně profesní minority vznikly po únoru 1948 v prostředí sociálních minorit a kulturních minorit, které krátkodobě existovaly v pohraničí, ale také v dalších regionech ve vnitrozemí mezi většinovým obyvatelstvem. Byly odpovědí na vnitřní politiku moci namířenou vůči již existujícím strukturám. Poúnorové politické změny nejdříve zlikvidovaly předchozí rozdělení do sociálních struktur. Poté se konsolidovala určitá sociálně profesní společenství např. sklářských nebo textilních dělníků, horníků, strojírenských dělníků, apod., členů JZD, nebo státních statků. Jejich členové

mohli mít navíc společnou národnost, v pohraničí často jinou než českou, společný původ a z toho plynoucí společné kulturní znaky, atd.

Sociálně profesní struktury, v nichž se stalo společným jmenovatelem zaměstnání nebo povolání a tím příslušnost k jedné ze tří tříd proklamovaných lidově-demokratickým zřízením, nutně nahradily předchozí sociální struktury, kde bylo určující majetkové rozvrstvení. Pevnější sociálně profesní minority existovaly tam, kde se mohly opřít o stejnou národnostní příslušnost anebo politickou příslušnost. V západočeském pohraničí jsme se pak mohli setkat se sociálně profesními minoritami sklářských dělníků slovenského původu (většinou ze slovenských reemigrantů z Maďarska), jež si zachovaly původní charakteristiku své kulturní minority, textilních dělníků původem z východního Slovenska a z rumunského Nad'ľaku, z nichž každá si ponechala specifické rysy své výchozí kulturní minority, zemědělských dělníků státních statků, kam náleželi slovenští reemigranti z Rumunska a Slováci z východního Slovenska. V jižních Čechách převládaly sociálně profesní minority lesních dělníků, dělníků z papíren a členů státních statků a JZD, zatímco na Ostravsku převažovaly sociálně profesní minority horníků, hutníků a stavebních dělníků, na Šumpersku opět lesních dělníků a dělníků státních statků.

Do těchto sociálně profesních minorit náležely osídlenci v první a zčásti i v druhé generaci po přesídlení. Další generace odcházela do měst ve vnitrozemí a její sociálně profesní zaměření se měnilo. Právě tak se měnil charakter jejich kulturní minority, který se v českém prostředí rozplýval.

Z uvedených tří minorit dlouhodobě přežívají kulturní minority. Všechny slovenské minority ponechávaly řešení přenosu slovenského vzdělávání i slovenské profesionální kultury do Čech na bedrech úředníků, osvětových inspektorů a pracovníků Matice Slovenské (viz archívní příloha). Zajímaly je pracovní podmínky, postup na sociálním žebříčku, ale i náboženský život a udržení vlastních kulturních minorit a krajanských pospolitostí v novoosídleneckých lokalitách.

Minority a jejich národnostní školství v ústavách a zákonech

Všechny národní minority procházely na našem území po dobu půlstoletí svým vlastním vývojem, který však byl výrazně ovlivněn politikou československé vlády. Vláda a politické strany se rozhodly nenavázat na meziválečnou politiku vůči menšinám. Domnívaly se, že právě tato vstřícná politika s kolektivními právy pro menšiny vedla k rozbití Československa. Proto se rozhodly, že menšiny nebudou mít kolektivní práva. Nejpočet-

nější menšiny, německá a maďarská, byly zbaveny i veškerých občanských práv a připraveny na transfer. Československá vláda jednala v souladu s tehdejšími řešeními problematiky menšin, které prosazovali představitelé velmocí. Podle jejich koncepce již menšiny neměly mít kolektivní práva a zvláštní ujednání o jejich ochraně. Naopak, ve snaze posílit demokracii a práva jednotlivce, bez ohledu na národnost, měla být obecně zachována lidská důstojnost a posilováno občanství. Proto menšiny pozbyly svá nadpráva zakotvená v předválečných mezinárodních úmluvách a měly přijmout veškerá demokratická občanská práva, která měla při správném aplikování zajistit jejich ochranu. Evropský, nově se vytvářející systém, však nepočítal s proměnou demokratických práv v postupně nastolovaných totalitních systémech, kde se totalitní moc spojovala s pojetím ideje internacionalismu, anebo, v horším případě, s hledáním třídního nepřítelů v různých identifikovatelných, většinou nedominantních společenstvích lidí, která navíc nemohla počítat s výraznějšími sympatiemi ze strany dominantní společnosti. Léta 1945–1947 byla poznamenána hledáním vztahu k menšinám v celém Československu. Zatímco německá a maďarská menšina byla vnímána záporně, postavení polské menšiny bylo takřečeno na vážkách, právě tak jako postavení Ukrajinců a Rusínů v českých zemích. Romové jako etnická menšina neexistovali. Tato hledání vztahu se nejvýrazněji odrazila v národnostním školství, tedy ve vzdělávání minorit v mateřském jazyce.

Léta 1945–1947 můžeme z pohledu české společnosti vnímat také prizmatem hledání nového vztahu k Slovákům přicházejícím do Čech. Vztah k nim si vytvářely jak slovenské vládní orgány, tak i české instituce. V té době Slováci v českých zemích stáli na rozcestí, z něhož jedna z cest mohla směřovat k etablování více méně atypické, ale přece jenom, byť v omezeném smyslu, menšiny, která si uchová vlastní národní znaky v novém prostředí. Ve vědomí Čechů a Slováků ještě doznívalo vědomí oddělení a nedávná existence samostatné slovenské státnosti. O začlenění Slovenska do Československa bylo sice rozhodnuto, existovala však slovenská vláda představovaná Slovenskou národní radou, která rozhodovala o slovenských věcech a fungoval Sbor povereníků a pověřenectva, která měla charakter ministerstev s pravomocí pro Slovensko. Ačkoliv Slováci v českých zemích měli dle všech zákonů stejné postavení jako Češi (právě tak zákony deklarovaly stejná práva pro další slovanské národnosti), jejich nečekaný, rychlý odliv za prací a půdou do českých zemí vyvolal skrývaný nesouhlas slovenské vlády. Další byl odliv slovenských úředníků a sloven-

Libá, okr. Cheb. Místní hřbitov s hroby slovenských osídlenců. Foto Jiří Nosek, 1998.

ské inteligence do centrálních úřadů, tedy především do Prahy, ale i do Brna, Olomouce, Ostravy a dalších měst.

Slovenská vláda žádala na českých politikách zcela opačný postup týkající se řešení slovenské otázky. Měl spočívat v přesunu průmyslových podniků z Čech na Slovensko a ve vytvoření mnoha pracovních míst pro Slováky na Slovensku. Přesun podniků se však nerealizoval tak rychle, navíc na Slovensku scházely kvalifikované pracovní síly a Slováci volili raději odchod za prací do Čech než čekání. Kromě práce v průmyslu je lákaly hlavně příděly zemědělských usedlostí, a tak v prvních dvou poválečných letech přesídlilo ze Slovenska asi 110 000 Slováků. Na tyto migrace musela slovenská vláda reagovat. Z její reakce je patrné, že jednala v přesvědčení své suverenity a Slováky v českých zemích chápala jako svoji minoritu, k níž mají obě vlády povinnosti. Po jejich naplnění nemělo dojít k odnárodnění Slováků v českém prostředí, ale naopak, k zachování této minority.

Slovenská vláda také nehodlala posilovat pražské vládní instituce slovenskými úředníky. Spíše chtěla decentralizaci a posílení slovenských vládních orgánů. Slovenská vláda se svými pravomocemi měla sídlit v Bratislavě.

Slovenská vláda při zachování svých kompetencí pro Slovensko tak mohla sledovat dva cíle. Pokud by se přesídlení a migrace stalo trvalými, v Čechách

Hazlov, okr. Cheb. Kolumbárium s urnami slovenských osídlenců. Foto Jiří Nosek, 1998.

by se konstituovala menšina slovenského obyvatelstva, které by odolávalo asimilaci a zachovávalo by svůj mateřský jazyk, mohla prosazovat vzdělávání v něm, slovenskou kulturu a tím i slovenskost v českém prostředí.

Pokud by bylo přesídlení krátkodobé a cirkulující, tím spíše považovala za nutné udržet slovenské národní vědomí na příslušné výši, právě tak jako vzdělávání dětí v mateřském slovenském jazyce, aby se bez problémů mohly po svém návratu zařadit zpět do domácího prostředí na Slovensku.

České vládní instituce naopak vycházely z bezprostředních zkušeností, stavu slovenského obyvatelstva a také ze stále živého čechoslovakismu, který mimo jiné ponechával na samotných slovenských migrantech rozhodnutí o jejich vzdělávání, kulturních potřebách apod. Navíc české orgány chápaly slovenské migrace jako krátkodobé a cirkulující, podobně jako příliv slovenských krajanů, který měl být rovněž dočasný – do doby uvolnění životního prostoru na Slovensku odsunem Maďarů a do vyřešení dalších, ryze slovenských problémů, které provázely osídlování krajanů. Čeští politici chápali vládu jako centrální a československou a postupně do této polohy vmanévrovali slovenské politiky.

Slovenská národní rada podle usnesení předsednictva Sboru povereníků z roku 1946 v následujícím roce žádala po Úřadu předsednictva vlády, aby zajistil veškeré vzdělávací a kulturní potřeby Slováků v Čechách a tím zamezil jejich odnárodňování.

Další popud pro žádost SNR dalo pověření pro informace, které vyslalo do českého pohraničí své úředníky společně s delegací zástupců Matice Slovenské. Podle jejich zjištění žilo v pohraničí mnoho Slováků, jejichž potřeby byly velmi různorodé. Slovenské krajany jak z Rumunska, tak i z Maďarska označili za kulturně zaostalé, neovládající slovenský jazyk, často negramotné s nízkým národním povědomím, často indiferní vůči národně povznášejícím snahám Matice Slovenské. Postřehli také jejich inklinaci k církvi, katolické nebo evangelické, a požadovali na české vládě, aby slovenské instituce mohly do pohraničních měst a vesnic poslat slovenské duchovní. Česká strana požadavek přijala a do pohraničních oblastí se přistěhovali slovenští duchovní.

Další požadavky jsou obsaženy v níže citovaném přípisu pověření pro informace. „*Okrem týchto vecí náležajúcich jednotlivým resortom sú tu ešte veci čisto politického rázu. Je to otázka zastúpenia v MNV. Na mnohých miestach sa presídľenci ponosujú, že složené obyvateľov v niektorých obciach sa od volieb 26. mája 1946 podstatne zmenilo. Celé obce boli vystahované a bol do nich natahovaný živel slovenský, ktorý miestami tvorí značnú časť obyvateľstva, miestami má v obciach absolútnu väčšinu. Ale toto sa nijak neodzrkadluje v složeniach MNV. Slováci sa toho dožadujú, ale bezvýsledne. Náš úradník zachytil niektoré prípady, ale ak sa touto vecou hodlá zaoberať SNR, bolo by vhodné najst' primeraný spôsob, ako zistiť jednotlivé prípady a ako im odpomôcť.*

Boli zachytené ponosy na správanie sa niektorých Čechov a to jednak v hospodárstve, jednak v škole, jednak v továrni. Je iste zvláštnosťou, keď pri nedávnych štrajkoch v Chebe proti preneseniu priemyslu na Slovensko stávkovali aj Slováci, lebo neboli informovaní o čo ide.

Treba teda zásadne riešiť otázky, kto a ako má vyšetriť sociálne pomery Slovákov, ako upraviť, aby vysielanie pre Slovákov z Teplic–Šanova bolo vedené zo Slovenska, treba dohodnúť, či je politicky únosné, aby v Čechách vychodil týždeník pre Slovákov.“

O školách, kde by se vyučoval slovenský jazyk, anebo ve slovenském jazyce, se dokumenty nezmiňují. Přesto české instituce nabízely zařazení vyučování slovenského jazyka do základních škol v některých městech a obcích – v Aši, Oloví, Kraslicích, Teplicích v Čechách, Hranicích v Čechách. V Aši, Oloví a Kraslicích se slovenský jazyk vyučoval v odpolední výuce jako nepovinný předmět, ale zájem žáků a rodičů nebyl trvalý. Vyučování po půlroce zaniklo. Právě tak zaniklo vyučování dospělých krajanů slovenskému jazyku, které organizovala v několika menších pohraničních městech Matice Slovenská.

Slovenští krajané z Rumunska v daném období, právě tak jako slovenští Romové, nespatořovali hlavní hodnoty ve vzdělávání svých potomků. Pravidelná docházka do školy činila problémy jak dětem, tak rodičům, kterým pak scházela dětská pracovní síla v hospodářství i v domácnosti. Slováci z Rumunska při výchově svých potomků kladli důraz na výuku náboženství a tam své děti také důsledně posílali. Díky sledování vyučování náboženství a účasti na církevním životě ze strany Stb, lze tuto důslednost z mnoha měst a obcí dokladovat situačními zprávami o působení církve v různých okresech, nejvíce pak na severní Moravě a ve Slezsku. Naproti tomu vyučování slovenštiny neprosazovali a o rozšířenou odpolední výuku neměli zájem. Rusíni vykazovaní ve statistikách rovněž jako Slováci, respektive jako obyvatelé příšlí ze Slovenska, by asi byli přivítali vyučování v rusínském jazyce. Ke slovenštině se stavěli indiferečně. Patřili k trvalým osídlencům, a proto přijali české školy.

Nejsložitější byl postoj Slováků z Maďarska. Část těchto Slováků inklinovala k maďarštině, která však byla v pohraničí zakázaným jazykem. Část z nich uváděla svůj rusínský (lemkovský) původ a spíše se přikláněla k rozhodnutí posílat své potomky do škol s českým vyučovacím jazykem. Evangelické náboženské vyznání a užívání biblické češtiny v liturgii stavělo do zvláštní role další podstatnou část Slováků z Maďarska (Sarvaš, Békešcaba). Ani tito se nestali prosazovateli slovenského národnostního školství, ani odpoledního volitelného vyučování slovenského jazyka.

V dobových archívních pramenech se dočteme, že ani slovenští politici nebyli přesvědčeni o zachovaném národním povědomí Slováků z Maďarska. Sami je považovali za živel již dosti maďarizovaný, a proto spíše počítali se Slováky z Jugoslávie, kteří po usídlení se na jižním Slovensku kraj slovakizují a pozvednou i národní vědomí slovenských přesídlenců z Maďarska. Nenaplnění očekávaného přílivu jugoslávských krajanů a co do počtu neočekávaně omezená výměna obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem však posunula celý problém do jiné roviny a Slováky z Maďarska do pohraničí českých zemí.

Po nastíněné problematice vzdělávání v mateřském jazyce se nelze divit, že nebyl zájem ani o zásilky slovenských knih a zakládané slovenské knihnice v některých městech – Aši, Chebu, Sokolově, Dalovicích, Bruntále a jinde. Zájem byl ve větších městech – Praze, Olomouci, Brně, ale i Jablonci nad Nisou. Vycházel ze zájmu místní slovenské inteligence (Praha, Brno) a nadšených českých slovakofilů (Olomouc, Jablonec nad Nisou).

Oloví, okr. Sokolov. Slovenští repatrianti z Francie v roce 1945 těsně před repatriací. Lille, Francie. *Repro Dagmar Havránková, 1984.*

Kynšperk nad Ohří, okr. Sokolov. Slovenští optanti ze Zakarpatské Ukrajiny, obec Husák. *Repro Dagmar Havránková, 1984.*

Ministerstvo školství a osvěty se nezávisle na těchto skutečnostech pokusilo o zřízení slovenských dětských knihoven v některých základních školách, o pravidelné odebírání slovenských dětských časopisů, o zakupování knih slovenských pohádek do mateřských škol, které navštěvovaly slovenské děti. Nesetkalo se však se zájmem a tak jeho činnost postupně ustala.

V okresech s vyšším procentem slovenského obyvatelstva zřídilo slovenské oddělení Úřadu předsednictva vlády na žádost slovenských vládních orgánů instituce slovenských osvětových inspektorů, kteří měli pracovat mezi místními Slováky a zjišťovat jejich sociální, vzdělávací a kulturní potřeby.

Z působení slovenských inspektorů a jejich zpráv plyne, že místní Slováci skutečně neměli zájem o slovenské školství. Inspektoři se snažili zjistit důvody. Ve svých zprávách psali, že většina slovenských dětí pochází z rodin slovenských krajanů z Rumunska a Maďarska. Jejich rodiče, uvyklí cizímu prostředí, dali přednost českým školám. Slováci ze Slovenska zase často

Sabina, okr. Sokolov. Slovenští reemigranti z Maďarska, Békešcaba. *Repro Dagmar Havránková, 1984*

Kynšperk nad Ohří, okr. Sokolov. Slovenské optantky ze Zakarpatské Ukrajiny, obec Onok. Svatodušní svátky 1949. *Repro Dagmar Havránková.*

migrovali a hlavně zde žili svobodní muži a ženy, anebo teprve nově zakládané rodiny, které děti ještě neměly vůbec, nebo teprve předškolního věku. Někteří přímo a ostře psali o lidech pocházejících ze Slovenska jako o bývalých přísluhovačích Tisova režimu, kteří museli opustit Slovensko, aby skryli svou minulost. Proto přesídlili do pohraničí českých zemí a podle slov inspektorů nedělali v něm Slovákům dobré jméno. Tato tvrzení je však třeba chápat v dobových souvislostech, kdy i mnoho slovenských politiků a osobností bylo obviňováno z téhož. Obava z nového luďáctví vrcholící v roce 1947 přece jen vytvářela určitou atmosféru podezření, které dopadalo i na Slováky v českých zemích a mohli ji revokovat místní Češi (viz příloha archívních dokumentů).

Co se týče národnostního školství, sami inspektoři zastávali názor, že zřízení slovenských škol v lokalitách s vyšším procentem Slováků není v dané době možné, protože tomu buď neodpovídá věková struktura, anebo je důvodem nezájem místního slovenského obyvatelstva.

Dalším problémem bylo zřízení slovenského rozhlasového vysílání pro

Slováky v Čechách, organizování kulturních zájezdů s divadelními představeními, estrádami a pod. (viz příloha).

Matice Slovenská založila při jedné ze svých cest v roce 1947 asi 27 místních poboček. Z nich pracovala hlavně pobočka v Chomutově, pobočka v Praze a Olomouci. Ostatní pro nezájem svých členů rychle zanikly. Tím také aktivity slovenských institucí končily. Již po volbách v roce 1946 byla vítězná Demokratická strana nařčena z luďáctví. Nařkli ji slovenští komunisté i čeští komunisté. Propagace slovenství v českém pohraničí mohla vést také k nařčení z návratu k luďáctví a separatismu. Jediným možným představitelem a prezentantem zájmů Slováků v českých zemích se stal slovenský komunistický čtrnáctideník Slovenské Hlasy, které začaly vycházet v létě 1947. Psaly o slovenských dělnících, údernících, zemědělcích, o slovenských krajanech ze zahraničí osídlujících pohraničí. Nezmínily se ani jednou o potřebě slovenské školy, anebo vzdělávání ve slovenském jazyce, ba ani o potřebě přenosu slovenské profesionální kultury do Čech. Vycházely do konce roku 1948.

Ministerstvo školství a osvěty, které se pokoušelo zřídit několik mateřských škol se slovensky mluvícími učitelkami, neuspělo právě tak jako v základním školství.

Dobový popis různých pokusů o prosazení slovenského vzdělávání a kulturních potřeb nás vede k dílčímu shrnutí, že problematika školství, vzdělávání, kultury, spolkového života Slováků v českých zemích v poválečných letech spolu úzce souvisela. Ze strany Slováků samých nebyl dostatečný zájem. Nedostatek zájmu způsobila sezónnost pobytů, časté migrace, různorodost slovenských osídlenců, jejich sociální rozvrstvení, s návaznou vzdělanostní škálou. V této škále ve většině míst scházela nejen inteligence, ale i lidé gramotní ve slovenském jazyce a gramotní vůbec (jinde se naopak vyskytovala jen slovenská inteligence). Svoji roli sehrávalo etnicky příbuzné prostředí, které zejména ve městech přivádělo Slováky do struktur majority a nenutilo je budovat vlastní struktury. Svoji roli sehrála atmosféra doby, která nepřála národnímu uvědomování nových menšin. Slovenská minorita v ní měla své osobité postavení. Otázkou je, zda toto postavení mohlo změnit nebo posílit několik slovenských minorit s různými kulturními charakteristikami.

Německé menšinové školství nebylo po válce obnoveno. S pozbytím občanských práv Němci pozbyli i právo na vzdělání v mateřském jazyce. Stali se nedominantní skupinou s ubývajícím počtem obyvatel.

Polská národnostní menšina považovala poválečnou rekonstrukci svého polského školství za prvořadou záležitost. V květnu 1945 se utvořil Polski komitet Szkolny, který již v červnu dosáhl toho, že ministerstvo školství vydalo dekret o obnovení polských měšťanských škol na Těšínsku v rozsahu, jaký zaznamenaly před rokem 1938. Situaci ztěžovaly silné antipolské postoje a různé neregulérní zásahy ze strany národních výborů, často i fyzické napadání rodičů, učitelů, falšování výsledků zápisů do škol apod. Poláci aktivovali všechny své spolky, obnovili vydávání časopisů, včetně časopisů pro děti. Bedlivě sledovali situaci a důsledně se domáhali svých práv. Svoji důsledností si postupně vynutili respekt českých institucí. I zde však byl různý přístup. Zatímco ústřední a krajské orgány respektovaly polské menšinové školství, situace v okresech a obcích byla méně příznivá. V letech 1945–1960 se na Těšínsku vyučovalo na 81 polských základních školách a 11 středních školách. V provozu také bylo 76 mateřských škol. Nadále vycházely dětské časopisy. Teprve postupné snižování počtu dětské populace zmenšilo koncem sedmdesátých let počet polských škol.

Přestože národní menšiny byly po květnové ústavě 1948 v prvních desetiletích vystaveny integraci a asimilaci, přestože tato ústava nepřiznávala kolektivní ani jiná práva žádné národnostní menšině, tím méně pak kulturní minoritě, polská menšina udržela své školství a prosadila i své kulturní zájmy prostřednictvím PZKO.

Postavení Slováků, kteří na území českých zemí žili ve vlastním státě, bylo i po květnové ústavě opět specifické. Měli nadále nárok na své školy i užívání mateřského jazyka, neboť ministerstvo školství se pro užívání češtiny i slovenštiny vyslovovalo ve svých vyhláškách, které měly platnost na celém území Československa. Avšak řádově několik slovenských kulturních minorit v prvním více než dvacetiletí života v Čechách toto právo neprosazovalo, protože ve své kulturní rozmanitosti nenašlo jednotící prvek, který by minority stmelil a dal jim společný cíl. Výjimkou byla Karviná, kde byla v roce 1956 otevřena slovenská základní škola, která měla záhy asi 1 000 žáků slovenské národnosti.

Další minoritou, která neprosazovala vzdělávání ve slovenském jazyce, byli Romové. Vzhledem k vágnímu pojetí národnosti a mateřského jazyka při sčítání v roce 1950 byli vykazováni také v kolonkách obyvatel slovenské národnosti. V poválečném období se jejich počet v českých zemích pohyboval v rozmezí 16–30 tisíc. Romské děti navštěvovaly české školy a to i v Karvině, kde vzhledem k svému původu mohly inklinovat ke škole se slovenským vyučovacím jazykem.

Jindřichovice, okr. Sokolov. Slovenská reemigrantka
z Rumunska – Rudohoří v Sedmíhradsku.
Repro Dagmar Havránková, 1986.

Slovenskou kulturu do českých měst pak důsledně přinášela Československá společnost, pořadatelka výstav slovenských výtvarných umělců, slovenských knih a besed nad knihami, organizátorka a spoluautorka vědeckého bádání nad československými vztahy, organizátorka výměnných zájezdů pro dospělé, děti a mládež, udržovatelka všech kontaktů na poli česko-slovenské vzájemnosti až do svého nuceného zániku na počátku padesátých let.

Slovenské kulturní minority díky své početnosti a životaschopnosti přetrvaly i přes poměrně nepříznivé podmínky, které je potkaly v padesátých a na počátku šedesátých let.

Patřila k nim kolektivizace, nucené přesuny malých slovenských diaspor z důvodů budování hraničního a vojenského pásma i vodních děl apod. Ač původně, v druhé polovině 40. a na počátku 50. let, sídlily početně větší a kompaktnější slovenské skupiny ve vesnicích, zejména v pohraničí celé Moravy a Čech, jež osídlovaly, na počátku šedesátých let se jejich již dospělí potomci přesouvali do měst: v západních Čechách to byl Cheb, Karlovy Vary, Ostrov, Sokolov, Tachov, Stříbro, Plzeň, v jižních Čechách Kaplice, Český Krumlov, České Budějovice, Prachatice, atd. Ve městech tak vzrůstalo procento obyvatel slovenské národnosti, které však již netvořilo žádné minority. Žilo rozptýleně, nejčastěji ve smíšeném manželství s partnerem české národnosti. Původní minority přetrvávaly se značnými obtížemi právě díky stálému odlivu mladé i střední generace do českých měst.

Sociální struktury byly likvidovány v důsledku politických změn a s nimi i sociální minority. Částečně pak přetrvaly v nově utvářených sociálně profesních minoritách, z nichž některé měly i národnostní základ, tzn. sdružovaly také členy určité národnostní příslušnosti.

Po roce 1948 nastal dle archívních pramenů výrazný odliv Slováků zpět

Jindřichovice, okr. Sokolov. Dívky z rodin slovenských reemigrantů z Rumunska po přijímání v místním kostele v roce 1966. *Repro Dagmar Havránková, 1984.*

na Slovensko. Statistiky ho však nezaznamenaly, protože byl nahrazován tzv. náboranty. Příliv náborantů znamenal výraznější kumulaci slovenského obyvatelstva v některých větších městech: na severní Moravě v Ostravě, Karvině; v severních Čechách v Ústí nad Labem, v Mostě, Litvínově. Zasáhl i jiná města – Prahu, Prostějov, Brno či Olomouc.

Ztenčená německá minorita nadále neměla právo na vlastní školství. Bylo jí však kolektivně vráceno občanství. V padesátých letech sice fungovaly odpolední kroužky německého jazyka v některých pohraničních městech (Sokolov, Liberec), ale nemohly nahradit pravidelné vzdělávání v německém jazyce. Rapidně ubývalo dětské populace a tento úbytek se měl s léty ještě zvětšit.

Polská menšina koncentrovaná do oblasti Těšínska zachovala své národnostní školství prakticky v předchozím uvedeném rozsahu. Neprojevilo se však nárůst. Důvodem byla častá národnostně smíšená manželství s českým partnerem, kde část dětí byla hlášena již k české národnosti a tudíž spíše navštěvovala české školy.

Ústava z roku 1960 přinesla zejména polské národnosti a ukrajinské národnosti (na Slovensku) vzdělávací a kulturní práva. Netýkala se však

Oloví, okr. Sokolov. Slovenští reemigranti z Maďarska, členové spolku Czemadok, založeného v obci v 60. letech, hrají v místním ochotnickém divadelním spolku Jiráskovu Lucernu, 1964. Kostýmy a masky připravily slovenské reemigrantky z Maďarska (Sarvaš). *Repro: Dagmar Havránková, 1986.*

Němců a z jiných důvodů ani Slováků či Romů. Slováků proto, že nebyli národnostní menšinou ve vlastním státě a Romů proto, že nemohli uvádět romskou (cikánskou) národnost, ale vykazovali národnost českou, slovenskou, případně jinou. Navíc nebyl kodifikován spisovný romský jazyk.

V roce 1968 byl přijat ústavní zákon č.144/1968 Sb. o postavení národností v ČSR, který umožnil rozvoj národnostního školství i rozvoj národnostních kultur. Využily ho všechny národní minority, včetně Romů, kteří v té době založili Svaz Romů.

Zvláštní bylo nadále postavení Slováků v Čechách. Opět se nestali národní menšinou v ČSFR, ale založili několik kulturních spolků – např. Slovenský akademický klub, Matičný akademický klub, Miestny odbor Matice Slovenskej v Praze. Odmítli založení slovenské základní školy v Praze, ale v Karviné byla otevřena 2. slovenská základní škola. Jejich kulturní minority v několika městech českého pohraničí obnovily svá ochotnická divadla a folklórní soubory, které v nich působily v těsně pováleč-

Oloví. okr. Sokolov. Slovenští reemigranti z Maďarska z ochotnického divadelního spolku při zkoušce hry Ostrovského »I chytrák se spálí« v roce 1966. *Repro Dagmar Havránková.*

ných letech. Federalizace znamenala další přílivové vlny Slováků do Čech. Výrazně se projeví v armádě, ve vládních institucích, ve stranických institucích, v centrálně řízených podnicích apod.

Zatímco Poláci, Němci a Romové zůstávali nedominantními skupinami, Slováci byli rovnocennými partnery.

Jako reakce na počet Slováků v Praze (24 000), vznikl v roce 1986 Dům slovenské kultury v Praze. DSK pak šířil slovenskou kulturu do pražského prostředí a zprostředkoval řadu neformálních kontaktů mezi českými a slovenskými osobnostmi na poli kultury, vědy i politiky.

Významným předělem v životě národností se stal rok 1989, kdy byly přijaty některé zákony, které obsahují práva pro menšiny a tedy i pro národnostní menšiny, přičemž řada jejich práv je obsažena v dalších zákonech z předešlých let.

Po rozdělení Československa na přelomu 1992–1993 slovenská občanská sdružení deklarovala vznik slovenské národnostní menšiny. Mnoho

Oloví, okr. Sokolov. Fotbalové mužstvo slovenských reemigrantů z Maďarska – Békéšcaba, Sarvaš, Niygyrháza, sedmdesátá léta. *Repro Dagmar Havránková, 1985.*

Slováků v českých zemích se s tímto prohlášením neztotožnilo a uplatňují právo na své nemenšinové postavení a občanský přístup. I toto postavení je oprávněné.

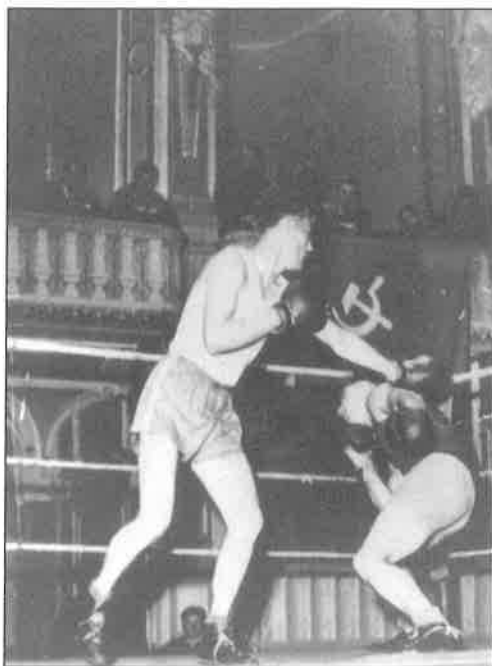
9. února 1994 byl přijat *Koncept přístupu vlády k otázkám národnostních menšin*, který byl zpracován na půdě Rady pro národnosti a je východiskem pro národnostní politiku. Pracovně vymezil pojem národnostní menšina čtyřmi znaky:

1. příslušníci menšiny trvale žijí v ČR a jsou jejími občany,
2. sdílí etnické, kulturní a jazykové znaky, odlišné od většiny obyvatel státu,
3. projevují společné přání být považováni za národnostní menšinu v zájmu uchování a rozvíjení vlastní identity, kulturních tradic a mateřského jazyka,
4. mají dlouhodobý, pevný a trvalý vztah ke společenství žijícímu na území ČR.

Jsou nedílnou součástí společnosti ČR a mají zaručena stejná práva jako ostatní občané ČR a nesmí trpět žádnou formou diskriminace.

Podle Listiny základních práv a svobod mají zaručeno právo:

1. na rozvoj vlastní kultury,
2. na šíření a přijímání informací v mateřském jazyce,
3. na sdružování ve vlastních národnostních sdruženích a politických stranách,
4. na vzdělávání v mateřském jazyce,
5. na užívání mateřského jazyka v úředním styku,
6. na účast na řešení věcí týkajících se záležitostí národnostních menšin.

Slovenský box v Karlových Varech na počátku 60. let. Slovák J. Hankovský, osídlenec z Oloví, okr. Sokolov, přeborník v boxu. *Repro Dagmar Havránková, 1986.*

V tomto příspěvku se budu dále věnovat jen vzdělávání v mateř-

ském jazyce (bod 4.), protože charakterizuje současný stav národního vědomí menšiny i její historický vývoj na území ČR a prolíná se rovněž s body 1–3. Z územního hlediska se zabývám především situací v Praze, která je centrem sídel většiny národnostních sdružení, s výjimkou polské menšiny, jejíž středisko je sice v Českém Těšíně, ale i ona má v Praze své zastoupení.

Jak již bylo výše uvedeno – Česká republika dosáhla po roce 1945 značného zjednodušení své národnostní struktury. Oproti předchozím 3 miliónům Němcům, 80 000 Polákům, 40 000 Rusům a Ukrajincům na území českých zemí zůstal na tomto území pouze zlomek obyvatel jinonárodní příslušnosti. Jejich procentuální zastoupení se od roku 1950 pohybuje v desetínách a setínách procenta. Výraznější je nyní počet a procento Slováků (314 tisíc obyvatel). V tomto počtu je však zastoupeno také obyvatelstvo romského původu, pouhým odhadem tvořící asi třetinu z úhrnného počtu. Dalším specifikem slovenské menšiny je její již zmiňovaná

Výstava KSK v ČR „Století Slováků v českých zemích“ v Státním okresním archivu v Českém Krumlově ve květnu–červnu 2000. Panely s lety 1930–1944. Foto Jana Haluková, 2000

segmentace na kulturní minority s parciálními zájmy. Mimo menšinu stojí Slováci, kteří v ČR žijí, ale necítí se být menšinou, jsou prostě občany ČR slovenské národnosti.

V Praze samé žije několik národnostních minorit s výrazněji zastoupenou dětskou populací ve věku předškolní a školní docházky.

Nejpočetnější je romská dětská populace, která však doposud není vymezována jako národní menšina. Romští mluvčí ji charakterizují jako národnostní minoritu (32 903 v ČR). Mluvčí z české majority se pokoušejí o její charakteristiku na podkladě sociálních ukazatelů.

U dalších národních (národnostních dle vymezení institucí) menšin v Praze – slovenské, maďarské (19 932 osob v celé ČR), polské (59 383 v celé ČR), německé (48 556 v ČR), ukrajinské (8 220 v ČR) byl zjištěn velmi malý počet dětí v daných věkových skupinách. Z nových menšin přibyla po roce 1948 na naše území řecká menšina v počtu asi 12 000 obyvatel. V současnosti jde asi o 2 600 Řeků, z toho v Praze žije asi 900 obyvatel řecké národnosti.

Malý počet a rozptýlené rozsídlení příslušníků národnostních menšin

má integrující a asimilační důsledky ve prospěch české majority ihned v nejranějším předškolním a školním věku, protože děti všech uvedených národností navštěvují česká předškolní a školní zařízení.

Značný vliv na utváření podmínek i přímé provozování národnostních školských zařízení s výukou mateřského jazyka a literatury, dějepisu a reálií mají v současné době občanská sdružení národnostních menšin (Svaz Němců v regionu Prahy a středních Čech, Svaz Maďarů v ČR, Szkoła polonijna v Praze, Spolek řeckých obcí – Praha, Fórum slovenských aktivit v ČR, Romská občanská iniciativa, atd.). Občanská sdružení vycházejí z Ústavy ČR a Listiny základních práv a svobod, podle kterých mají národnostní menšiny právo na vzdělávání v mateřském jazyce za předpokladu, že svoji potřebu deklarují a postupují v dohodě s příslušnými orgány státní správy a samosprávy. Minority a jejich občanská sdružení mají právo zakládat a spravovat své školy a jiná vzdělávací zařízení v souladu s platným právním řádem a působit tak, aby v národnostně smíšených oblastech byly ve všech školách součástí vzdělávacích programů i informace o národnostních menšinách.

Občanská sdružení národnostních menšin a vzdělávání v mateřském jazyce

Svaz Němců v regionu Prahy a středních Čech otevřel 1. 9. 1991 *Soukromou základní školu s vyučováním v německém a českém jazyce* v Žernosecké ul. v Praze 8. Škola vzdělává v současné době asi 163 českých dětí a 5 německých dětí v ročnících 1–8. Na ni navazuje Gymnázium Thomase Manna.

V koncepci národnostního školství v ČR je tato škola vedena jako součást německého národnostního školství. Tento typ dvojязыčné školy v Praze je považován za model pro případná další školní zařízení německého, (ale i slovenského, polského ukrajinského, řeckého, romského) národnostního školství. Cílem již působící školy a gymnázia není pouze zprostředkovat znalost němčiny na vysoké úrovni, ale také poskytnout žákům výuku odborných předmětů v němčině, přiblížit jim německou kulturu a mentalitu. Škola svou důslednou péčí o oba jazyky (český a německý) vede děti k dvojязыčnosti. Chce dát žákům znalosti, které jim umožní studium na českých středních školách, na středních školách v německy mluvících zemích i na vysokých školách v těchto zemích. Ve škole vyučují německý jazyk i odborné předměty většinou rodilí němečtí mluvčí, kteří vystudovali jazyk i některé odborné předměty na německých vysokých školách.

V roce 1997 však mělo na pokyn MŠMT dojít k omezení výuky odborných předmětů v němčině v souvislosti s dodržováním školského zákona, podle kterého musí být u dětí do 15 let zachována výuka odborných předmětů v mateřském jazyce, v tomto případě v jazyce českém. Uvedený typ školy totiž navštěvuje, jak již bylo výše uvedeno, 163 dětí české národnosti se zájmem o německý jazyk, asi šest dětí německé národnosti a dalších asi 15 dětí má různou národnost (italskou, bulharskou, rumunskou, ruskou, atd.) Navazující gymnázium však umožňuje pokračování v původním trendu, soustředí se ovšem do vyšších ročníků.

Slovenská občanská sdružení iniciovala vznik čtyřletého státního menšinového slovenského národnostního *Gymnázia Milana Rastislava Štefánika*, které obdrželo zřizovací listinu 1. 2. 1997 od MŠMT a také prostory v Praze 4, Družstevní ohoz 3. Toto státní menšinové národnostní gymnázium se slovenským vyučovacím jazykem bylo projektováno jako gymnázium humanitního zaměření. Po dva roky bylo toto gymnázium udržováno bez žáků, protože se v prvním roce jeho otevření přihlásili pouze čtyři zájemci. Ve druhém roce své existence bylo přiřazeno k jednomu z nejžádanějších pražských gymnázií, konkrétně ke gymnáziu Na Vítězné pláni, kdy se k přijímacím zkouškám přihlásilo osm zájemců, z nichž však základním přijímacím řízením prošli jenom dva uchazeči. Tito dva frekventanti však odmítli vyučování slovenského jazyka.

V současné době slovenské gymnázium existuje v nabídce odboru Školského úřadu na Praze 4, kde v případě zájmu budou opět otevřeny dva první ročníky čtyřletého cyklu.

Od roku 1998 organizuje Klub slovenské kultury kurzy slovakistiky pro zájemce z řad dětí, mládeže i dospělých, které nabízejí výuku slovenského jazyka a literatury, výuku slovenského dějepisu, reálií i dalších oborů podle zájmu zúčastněných. Do cyklu se přihlásili dva čeští studenti z českých gymnázií.

Další již probíhající projekty se soustředily na romskou populaci v ZŠ za podpory MŠMT a mnoha dalších nadací. V rámci projektů se zřizují nulté ročníky při MŠ, ZŠ, ZvŠ Prahy 3, 4, 5, 8 (Praha 3, ZŠ Havlíčkovo nám. 300, Praha 4, MŠ Na Lánech, Praha 5, ZvŠ Pod radnicí, ZvŠ Na Zlíchově, Praha 8, ZvŠ Molákova ul., atd.), které mají usnadnit adaptaci romských dětí ve škole pro děti majoritní společnosti. Romské děti se zde učí především český jazyk, učí se komunikaci a základním pravidlům chování v kolektivu majority.

Speciální programy pro romskou populaci mají ve svém učebním plánu čtyři školská zařízení:

ZŠ Havlíčkovo nám. 300, Praha 3, ZvŠ Molákova ul. Experimentální romská škola pod Vítkovem, Praha 8, ZvŠ Chabařovická se SOU (obor krejčová) a s internátním zařízením v Praze 8, ZvŠ Pod radnicí, Praha 5.

Vzdělávací a výchovné programy čtyř škol nabízejí prozatím tři směry v procesu výchovy a vzdělávání romské populace. Úspěšnost jednotlivých programů je závislá na místních podmínkách, populačním vývoji, schopnostech učitelů, schopnostech komunikace, sociálních podmínkách a jejich vývoji atd.

Polská, maďarská a řecká menšina v Praze řeší problémy s vyučováním mateřského jazyka prostřednictvím svých občanských sdružení.

Pro děti polské národnosti s polským občanstvím funguje Polská škola při zastupitelství Polské republiky v Praze 2 v Sokolské ul. 5. Škola plní učební plán plně ZŠ a gymnázia. Řídí se polskými osnovami, výuka všech předmětů probíhá v polštině. Polské národnostní školství je pak soustředěno v okresech Karviná a Frýdek místek – 29 ZŠ (3 000 žáků) a čtyři střední školy (800 žáků).

Děti polské národnosti se státním občanstvím ČR, české děti se zájmem o polonistiku navštěvují *Szkoła potonijnu* v Praze, která je občanským sdružením založeným na národnostním principu, nedotovaným MŠMT. Vyučování probíhá v odpoledních hodinách 2x týdně. Vyučuje se zde polský jazyk a literatura, polský dějepis a polské reálie.

Obdobně organizuje kurzy maďarského jazyka a reálií pro děti maďarské národnosti a české děti se zájmem o hungaristiku *Svaz Maďarů v ČR*. Kurzy probíhají 2x týdně v ZŠ Truhlářské ul., Praha 1, v Maďarském kulturním středisku v Rytiřské ul., Praha 1, kde rovněž probíhají kurzy maďarštiny pro dospělé.

Řecká menšina organizuje prostřednictvím *Spolku řeckých obcí v ČR – Praha* již po léta kurzy novořečtiny pro děti řeckého původu a pro české děti. Kurzy probíhají v jazykové škole na Národní třídě, Praha 1.

Při ruském zastupitelství v Praze 6 působí jedenáctiletá střední škola s ruským vyučovacím jazykem se všemi ročníky. Vyučuje se zde podle ruských osnov a navštěvují ji děti s ruským státním občanstvím.

S přílivem Ukrajinců do ČR řeší občanské sdružení *Ukrajinská iniciativa v ČR* problém spíše opačný. Ukrajínští rodiče z řad imigrantů se na ni obracejí spíše se žádostmi zřízení kurzů českého jazyka pro své školou povinné děti. Teprve později zřejmě přistoupí i zájem o výuku ukrajinského jazyka, literatury, dějin i reálií.

Vzhledem k tomu, že Praha se stává imigračním městem i pro další

národnosti zejména z oblasti Asie, lze předpokládat, že postupně vyplynou požadavky na vzdělávání dětské populace ze strany čínské a vietnamské minority.

Závěrem

Kromě slovenských občanských sdružení žádná sdružení nežádala MŠMT o zřízení národnostní školy pro svoji menšinu právě proto, že početné zastoupení dětské populace je v jednotlivých minoritách velmi malé a disperzita osídlení je naopak velká.

V případě zájmu o vyučování svého mateřského jazyka organizovala jazykové kurzy, anebo za pomoci nadací založila soukromou školu.

Každá z minorit počítá s výukou mateřského jazyka, nejenom pro děti své minority, ale také pro zájemce z majoritní společnosti. Další vzdělávací programy minorit směřují taktéž do české společnosti a jsou Pražany také vyhledávané, např. programy maďarské menšiny, německé, řecké i polské menšiny.

Současný stav národnostního školství a vzdělávání v mateřském jazyce dokumentuje také současný stav a národnostní cítění minority. Nejvýraznější posun zde nastal u slovenské národní menšiny, jejíž reprezentace občanských sdružení soustředěná v Praze důsledně prosazuje existenci minority zejména v bodech 1 a 3, které naplňuje vlastními silami. Bod 4, tj. vzdělávání v mateřském jazyce, je zatím nerealizovatelný právě z důvodů historického vývoje slovenské menšiny v ČR, její disperzity a dalších faktorů, které vyústily v segmentaci menšiny do dalších minorit, ve kterých národnost není pro generaci rodičů, t.j. dnešní střední generaci, první a nejdůležitější veličinou. Mezi její mladou generací pak zcela zaniká. Nelze však do budoucna vyloučit další slovenské migrace, které by mohly přispět k realizaci určitého typu gymnázia, na němž by se realizovala výuka slovenského jazyka jako volitelného předmětu a reálií, právě tak jako do budoucna nelze vyloučit zájem některých českých dětí o osvojení znalosti slovenštiny.

Úsilí o založení slovenského národnostního menšinového gymnázia ukázalo, že činnost některých slovenských občanských sdružení se soustředila spíše na politické ambice a prosazování svého vlivu i v oblasti vzdělávání zdůrazňováním početnosti, než na zhodnocení skutečných základních demografických ukazatelů a historického vývoje této menšiny v ČR.

Polská národní menšina citlivě uplatňuje dvojí přístup. V okresech s větší kompaktností osídlení dbá na udržení svého národnostního školství pro-

střednictvím MŠMT, zatímco v Praze organizuje vzdělávání ve svém mateřském jazyce z vlastních menšinových zdrojů.

Zcela atypický přístup, vycházející ze své věkové struktury, pak volila německá občanská sdružení, když připravila ZŠ a gymnázium přitažlivé pro většinové obyvatelstvo.

Ostatní minority vycházejí ze zájmu svých členů a ze zájmu většinového obyvatelstva o svůj mateřský jazyk.

K problému asimilace Slováků v českém prostředí lze závěrem připomenout, že ze strany českých vládních orgánů v prvních poválečných letech nešlo o přímý záměr, spíše o zažitý čechoslovakismus a o jakousi pomyslnou výměnu – místo prvorepublikových Čechů na Slovensku uvolnit prostor Slovákům v Čechách. V podstatě za stejných vstupních podmínek, které však nemohly být a nebyly stejné. Vše se odehrálo v jiném čase a s jiným typem obyvatel. Svoji roli sehrávaly již uvedené časté migrace, původ těch Slováků, kteří přicházeli do českých zemí, jejich sociální struktura, někdy kolonizované národní vědomí v případě četných skupin slovenských krajanů, stigma vykořeněnosti i tíhnutí k česko-slovenské vzájemnosti. A také politická situace, politicko-ekonomické změny a tím i změny v sociálních strukturách obyvatel, hlásání nových ideologií, zejména role internacionalismu, kterou důsledně propagovaly české a slovenské stranické orgány po roce 1948 až do roku 1989. Vytvoření jakékoliv menšiny se tak stalo v letech 1945–1989 nereálným a je zřejmé, že Slováci v Čechách o ně ani neusilovali. I oni brali svoji přítomnost v českém prostředí jak věc vlastní volby, kdy měli současně zajištěnou možnost návratu. Situace po roce 1989 a deklarování slovenské národní menšiny s její mnohotvárností si zaslouží hlubší studium a také určitý časový odstup.

Příspěvek byl napsán díky finanční podpoře, kterou udělila Research Support Scheme of the Open Society Support Foundations na projekt RSS NO.: 129/98.

Prameny a literatura

SÚA, fond ÚPV 1945–1950, fond 23 1945–1950.

SNA, Bratislava, fond PIO 1945–1950, fond ÚP SNR 1945–1950.

LAMS, Matica Slovenska Martin, fond MOMS v Čechách a na Moravě, 1945–1953.

Statuty občanských sdružení národnostních menšin a jejich vzdělávacích institucí, uložené na OŠMT Magistrátu hl. m. Prahy.

- Frištenska, H., Sulitka, A.: *Průvodce právy příslušníků národnostních menšin v České republice*. Demokratická aliancia Slovákov v ČR, Praha 1994.
- Glatz, E.: *Otázka menšin v střednej Európe*. Budapešť 1993.
- Kadlubiec, K. D. a kol.: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 1997.
- Csémy, T., Sadílek, P.: *Maďaři v České republice. 1918–1992*. Praha 1995.
- Nosková, H.: Migrace v českých zemích v letech 1945–1950 a jejich důsledky pro současnost. In *Etnické minority na Slovensku*. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice 1997, s. 159–173.
- Nosková, H.: Slováci v českých zemiach po roku 1945, základ pre budúcu národnostnú menšinu? In *Slováci v českej republike*. Dom zahraničných Slovákov, Bratislava 1999, s. 13–24.

Příloha archivních dokumentů

1. ZPRÁVA ZO ZÁJAZDU PO ČESKOM POHRANIČÍ

V dnech 10. okt. až 29. okt. 1947 usporiadalo Povereníctvo informácií zájazd medzi Slovákov do českého pohraničia. Pre tento prvý raz volil sa taký spôsob, aby bol prijateľný každej spoločnosti, nakoľko ani odhadnúť sa nedalo, ako to vyzerá so stránky sociologicko-politickej v českom pohraničí. Preto sa vybral kvalitný súbor operných spevákov a pritom vypracovali sa prednášky o hospodárskom poslaní našich robotníkov v Čechách, o česko-slovenskej vzájomnosti a o Matici slovenskej, nakoľko Matica slovenská je jediným spolkom, v ktorom sa majú sdružovať tamojší Slováci. Účinkovali Mária Matejčeková, Elena Lembovičová, Ing. Dušan Djordjevič, pri klavíri prof. Maczudzinská a vo svojom žánre František Krištof Veselý, prednášali Dr. Rudolf Mrlian, odborový radca Pov. inf. A prof. Ján Hološ. Repertoár tohoto súboru bol miešaný, lebo sa vychádzalo so stanoviska, že popri ľahších veciach možno uviesť aj veci vážnejšie, čo vo výsledku sa veľmi uplatnilo, keďže popri tanečných piesňach a slovenských ľudových piesňach veľký úspech mali aj umelé piesne, prípadne operné árie.

Podľa skúseností na mieste treba sa zmieniť o organizačných možnostiach v budúcnosti, aby takéto zájazdy boli už vopred tak pripravené, aby účastníci zájazdu nemuseli na mieste vykonať podstatnú časť organizácie. Základná chyba pri organizovaní tohto zájazdu urobila sa v tom, že sa to robilo prostredníctvom miestnych odborov Matice slovenskej, ktoré boli tam niekedy pred rokom založené, od týchto čias však Ústredie Matice slovenskej nemalo skoro nijakého kontaktu s týmito odbormi a preto až na malé výnimky sú všetky tieto odbory v desorganizačnom stave, v osobných škriepkach funkcionárov a nadovšetko v absolútnej izolácii od miestnych činiteľov úradných, či už sú to miestne národné výbory alebo okresné osvetové rady. Ďalší dôvod, popri tejto slabej organizácii vo vnútri odborov, že sa to nemá robiť prostredníctvom nich, je hlavne tá okolnosť, že sa tu nevytvorila nijaká spolupráca medzi českými úradmi a medzi odbormi Matice slovenskej alebo lepšie povedané, že Slováci takýmto spôsobom sa vedome separovali a tým pravda všetky ich podniky, ak doteraz tam nejaké boli, no špeciálne tento náš zájazd, v počiatkoch zlyhal, lebo je absolutne nemožné, aby aj na základe spolkovom nerobili sa podniky medzi Slovákmí za spoluúčasti miestnych úradných miest. Preto pre budúcnosť je rozhodne žiadúce, aby činnosť Povereníctva informácií medzi Slovákmí v českom pohraničí diala sa úradnou cestou, a to

tak, aby sa upovedomili prostredníctvom Ministerstva školstva a osvetu a Ministerstva vnútra okresné osvetové rady a miestne i okresné národné výbory, aby sa povinne účastnili organizácie všetkých podujatí, robených zo Slovenska medzi Slovákami v pohraničí. Pritom treba zdôrazniť, že len takouto cestou možno uviesť na správnu mieru spolužitie Čechov a Slovákov v tejto časti Republiky, keď na slovenské podniky budú pozývaní aj Česi a zase opačne. Miestne odbory Matice slovenskej pri týchto akciách treba vyzvať, aby sa spoluúčastnili jednak na organizácii, ale hlavne na príprave účasti všetkých Slovákov na týchto podnikoch. To by sa požiadali aj príslušné české úrady, aby ku organizácii prizvali jako jedného z hlavných poriadateľov tieto matičné odbory.

Ďalej v tejto zpráve chcem podať niekoľko pohľadov, ktoré som nadobudol z priameho pozorovania a z priameho styku s ľuďmi tak so Slovákami ako Čechmi z niekoľkých oblastí verejného života. Predovšetkým uvediem niekoľko závažných skutočností so stránky politickej. Vcelku možno skoro jednoznačne povedať, že pomer a spolunažívanie Čechov a Slovákov v tomto pohraničí je celkom zlé a podľa mojej mienky neudržateľné. Najmä so strany slovenskej vo väčšine prípadov nadávajú na Čechov, Česi zase naopak skôr sa chovajú pasívne a nesnažia sa ani v najmenšom tento dobrý pomer prehľbovať. Príčinou takého stavu je niekoľko skutočností. Predovšetkým treba uviesť, že do českého pohraničia dostali sa tak so Slovenska tak aj z Čiech nie najpovolanejšie živly, ktoré išli tam za tým cieľom, aby koristili a využívali. So stránky charakterovej sú to väčšinou ľudia, tak Slováci jako Česi, nie dosť na výške, čoho najlepším dokazom je tá skutočnosť, že jesto mnoho prípadov, pomerne viac Slovákov, že v továrňach kradnú, defraudujú, sú zaistovaní a prepúšťaní z tovární. /Podrobnosti s presnými údajmi uvádza prof. Hološ vo svojom referáte./ Tak teda, z tejto charakterovej stránky, je tu vzájomná nevráživosť, ktorá sa prenáša na inú koľaj, a to na koľaj národnú. Ďalšou príčinou zlého pomeru Čechov a Slovákov je, že zo Slovenska dostali sa tam ľudia štátnopoliticky nespoľahliví. Vo väčšine prípadov sú to príslušníci bývalej Slovenskej Hlinkovej gardy a HSĽS, ktorí v pravom slova smysle utiekli zo Slovenska ešte roku 1945. Dôkazom na túto skutočnosť sú momenty, že sú celé skupiny ľudí, ktorí ešte dneska, určite nie z náboženských pohnútok, nosia ostentatívne krížiky, ako v Dolnom Litvinove, tábor 33, to je tábor, kde žijú výlučne slovenskí robotníci, ďalej čiastočne je to v Chebe, tu snáď len jednotlivci, ďalej v Erveniciach a snáď vo Vratislaviaciach. Jednotlivci sú roztrúsení po celom pohraničí. No najlepším dôkazom sú práve výroky pri osobných rozhovoroch, a to najmä s takými ľuďmi, ktorí a priori nadávali na Čechov, sťažovali si na nie dobrý pomer Čechov k nim. A tu sa dalo zistiť po

menších informativních otázkacli, že sú to naozaj bývalí príslušníci HG alebo HSLS, alebo dokonca ľudia, ktorí boli v ruskom zajatí, ako vojaci z východného frontu, ktorí bojovali so Slovenskou armádou proti Rusom. Takíto ľudia veru pochopiteľne nemožu mať kladný pomer nielen k Čechom, ale ani k tejto Republike. Treba však túto otázku obrátiť aj s druhej strany. Vcelku nemožno povedať, že by Česi mali nejaký zvlášť srdečný pomer k týmto Slovákom a k Slovensku vôbec. Pravda, v našej prítomnosti činitelia vychádzali veľmi v ústrety, no podľa zistení stali sa na mnohých miestach prípady, že nechceli pripustiť Slovákov do MNV, do osvetových rád a sťažujú im prácu, najmä v miestnych odboroch Matice slovenskej, a tým že im nedávajú vhodné spolkové miestnosti, alebo priamo hatia ich činnosť. Takéto prípady, podľa výpovedí Slovákov, sa vyskytli vo Varnsdorfe, v Libavskom Údolí, v Rosbachu, uvádzam typické prípady. Z tejto národnopolitickej stránky bolo by rozhodne potrebné jednak konštruktívnou prácou pôsobiť na obidvoch stranách v záujme výchovy a pozdvihnutia úrovne, jednak vylúčiť provokatérov z obidvoch strán a prehlbovať vzájomný pomer národný, lebo daromné bude úsilie všetkých tých poctivcov, ktorí tam išli s najlepšimi úmyslami pomôcť pri výstavbe tejto Republiky, keď určití jednotlivci alebo celé skupiny budú túto prácu znemožňovať.

Trocha inak vyzerá život týchto Slovákov zo stránky sociálno-hospodárskej. Nestreitol som prípad, že by sa Slováci boli sťažovali, že sú v práci odstrkovaní, že by boli im pridelené podradné práce, a tým že by boli ukracovaní na denných mzdách. Skoro všeobecne možno konštatovať, že zarábajú veľmi slušne, žijú na prijateľnej úrovni. V práci uplatňujú sa niektorí jako kvalitní robotníci, vo väčšine prípadov podniku ich školia a potom podľa psycho-technických skúšok sú zaradovaní na prácu. Stretli sme sa s prípadmi, myslím vo Varnsdorfe, že niektoré dievčatá, Slovenky, dosiahli stachanovský výkon. Tu je veľmi vážny moment pre Slovensko s veľmi slubnými perspektívami, že totiž rastie nám tam kvalitné robotníctvo, ktoré môže sa v našom priemysle, keď sa vráti na Slovensko, veľmi dobre uplatniť. Ide totiž o to, že medzi priemyselnými robotníkmi nestreitol som sa ani s jedným prípadom, že by títo robotníci chceli v českom pohraničí ostať na trvalo. Každý spomína, že sa rozhodne vráti na Slovensko, len keď si niečo zarobí, mnohí by sa vrátili už aj teraz, keby si mohli previežť nábytok a iný majetok, ktorý tam vlastní. Táto nechť ostať v českom pohraničí je vyvolávaná, podľa mojej mienky, hlavne nezvyčajným prostredím a všetkými tými okolnosťami, ktoré som už vyššie uvádzal. Možno, že určitá časť týchto robotníkov za pár rokov po príslušnom aklimatizovaní bude naopak chcieť zostať v pohraničí.

Je zaujímavé, že Slováci aj tam, kde majú možnosť, nechcú brať účasť či už v MNV, ale najmä v závodných radách, lebo vraj ich hlas tam nič neznamená a sú vždycky prehlasovaní. Bolo by snáď potrebné uvažovať, či by nebolo možné aspoň s poradným hlasom, aby pri miestnych národných výboroch bol vždycky Slovák nie jako príslušník niektorej politickej strany, ale jako zástupca Slovákov v príslušnom mieste. Lebo ako príslušník niektorej strany nemôže sa odvolávať pri svojom návrhu na súhlas všetkých Slovákov. V tejto súvislosti treba spomenúť, že vcelku nevyskytujú sa medzi Slovákami nejaké stranícko-politické boje.

Čo znamenal vo výsledku tento náš zájazd? Okrem týchto neoceniteľných skúseností pre tamojších Slovákov to znamenalo úžasné povzbudenie a uvedomenie národné, ale aj uvedomenie pracovnej povinnosti v tomto novom prostredí, lebo na každom mieste sme sa snažili kliesniť tú myšlienku, že pracou na obnovení a vo výrobe českého pohraničného priemyslu prispievajú rovnako na zvýšení úrovne českého ako aj slovenského človeka. A ďalej mal nesmierny významu tento zájazd osvetový, priblížiť týmto Slovákom slovenskú kultúru, či už vo forme umenia alebo vo forme prednáškových prejavov. Na druhej strane to malo priamo nesrovnateľne úspech v tom, že česká verejnosť stretla sa tu s kvalitným súborom umeleckým, lebo vo väčšine prípadov ide o takú českú verejnosť, ktorá sa nestretla ešte s nijakými inými Slováknami alebo ich kultúrou, jako s tými, ktorí prišli do českého pohraničia. A preto boli priamo nadšení i výkonom i spôsobom.

Záverom treba len zdôrazniť, že so Slováknami v českom pohraničí treba udržiavať neprestajné spojenie, či už novinami, brožúrami, publikáciami, knihami, alebo prednáškami a väčšími umeleckými zájazdmi. V tejto oblasti bolo možno pozorovať na jednej strane záujem minimálny, najmä o slovenské noviny, viac však prejavovali záujem o knihy, ktoré už tam mali v putovných knižniciach. Dá sa to však vysvetliť aj tým, že sú to ľudia, ktorí ani na Slovensku nemali o tieto veci záujem, no vplyvom vyššej úrovne českých kolegov osobne sú nútení mať záujem aj o tlač, publikácie, knihy a rozhlas. Len jedna základná je tu chyba, že nemajú schopných vedúcich, ktorí by im vedeli veci zprostredkovať, viesť miestne odbory Matice slovenskej a byť tlmočníkmi na úradoch a iných inštitúciach. V celom pohraničí stretol som jedného jediného maturananta. Práve za to permanentné spojenie Slovenska s nimi je nevyhnutné.

V Bratislave dňa 13. novembra 1947.

SNA, Bratislava, fond PIO, k. 75.

Věc: Zpráva zo zájazdu skupiny Fr.Kr. Veselého.

Pripojene predkladá – zprávu zo zájazdu po českom pohraničí v dňoch 10. 10. – 19. 10. 1947.

Prednosta referátu D.p. Nečitateľný podpis.

2. MIESTNY ODBOR MATICE SLOVENSKEJ V DOLNOM RYCHNOVE – DŇA 20. XI. 1947

Č.j. 187/47

P.T.

Povereníctvo informácií
v Bratislave !

MOMS v Dolnom Rychnove dovoľuje si Vám úctive odpovedať na Váš ct. dopis zo dňa 7. XI. 47.

Stručnú správu o zájazde umeleckej skupiny p. Fr. Krištofa Veselého sme Vám i Ústrediu MS hneď 26. X. 47 zaslali, v ktorej však sme nezodpovedali všetky body došlého obežníka. Sme ďaleko toho, aby sme lichotili. Svedkami sú všetci prítomní onoho speváckeho večera, že každé vystúpenie bolo odmenené dlhotrvajúcim búrlivým potleskom, čo je dôkazom toho, že sa dosiahlo v plnej miere toho, čo sme od umelecko-zábavného večera mohli očakávať. Tie postavy našich najpopulárnejších umelcov sú nám stále pred očami a ich krásny spev zvučí nám ešte v ušiach vzbudzujúc tak krasocit v srdciach túžiacich po slovenskom umení. Nie sme ani odborníkmi, aby sme mohli konštatovať umeleckú hodnotu; Je však isté, že ľudia veľmi umelecko-zábavný večer chválili a súčasne veľmi ľutovali, že sa nekonal v sobotu 25. X. bola by o mnoho hojnejšia návšteva. Dolní Rychnov nemá dopisovateľov do časopisov, iba keď bratia Česi niečo poriadajú je to v novinách.

Podobné zájazdy majú veľký výchovný význam, len by sa museli časove prispôbiť tunajším pomerom. Vždy v sobotu po prvom a pätnáctom. Ináč je návšteva slabá.

Časopis ZAS-u sme doposiaľ neobdržali. Pre MOMS prosíme na ukážku a pri vhodnej príležitosti ho doporučíme širšej verejnosti. V Západočeskej sklárni a na dole „Antonín F.H.D.“ v Dol. Rychnove pracuje mnoho Slovákov. Závodné rady týchto podnikov odoberajú rôzne časopisy a pravdepodobne by i tento časopis odoberali. Práve sme obdržali noviny tzv. „Slovenské Hlasy“, je to týždenník Slovákov v českých zemiach. Mimo toho odoberáme „Matičné Čítanie“, „Domov a Svet“, „Naše divadlo“. Súhlasíme s tým, aby

sme mali časopis, ktorý by sa zaoberal našimi aktuálnymi otázkami. „Slovenské hlasy“ majú tiež ten samý účel. Ovšem, ktorý časopis bude lepší, pre ten sa rozhodneme. Predajňa novín je v Dol. Rychnove iba jedna ale slovenské časopisy a noviny nepredáva, že sa mu to nevypláca, že slovenské noviny neradi čítajú, tak mu vraj skoro všetky ostaly keď aj objednal. Je to firma Zeman Hřbitovní ul. č. 2. Dol. Rychnov u Západočeskej sklárni.

Zkrátka; dopisovateľom by bol tajomník MOMS Pavel Beer, predavačom spomenutá firma (Trafika) p. Zeman a výška respekt. o kvantume by rozhodovala akosť novín, lebo sme ich ešte nevideli, nemôžeme určiť komu sa budú líbiť.

Dotazník sme príležitostne rozdali lenže mnohí akosi nedôverčivo na to hľadeli, to bude vraj dajaký figeľ. ktorí žiadali aby som im vyplnil tak ich prirojene zasielam.

Končíme s prejavom dokonalej úcty

Pavel Beer
tajomník MOMS

SNA, Bratislava, fond PIO, k. 75.

Zpráva o Slovácích v českém pohraničí, 1947.

Zájazd kult. div. F. K. Veselého.

3. SLOVENSKÝ ROZHLAS SPOLOČNOSŤ S RUČ. OBM. POD NÁRODNOU SPRÁVOU

Bratislava, Zochova ul. č. 3

K č. 363/47 – progr. riad.

P.T.

Povereníctvo informácií

Do rúk p. poverenka Dr. Belluša

Bratislava

Októbrovo nám.

19. mája 1947

Zástupca Povereníctva informácií, prezidiálny šéf D. Fedor Jesenský a zástupcovia rozhlasu na Slovensku hlavný riaditeľ Bálinth, programový riaditeľ Rapoš, riaditeľ Ing. Chrobák, šéf Kostra a šéf Horovčák rokovali dňa 8. mája so zástupcom Čs. rozhlasu v Prahe a šéfom regionálnych vysielaní

F. K. Zemanom o možnostiach slovenského vysielania v českých pohraničných rozhlasoch v Liberci, v Plzni a Ústí n/ Labem. Na základe týchto rokovanií prezidiálny šéf Dr. Jesenský a programový riaditeľ Rapoš v Prahe mali dohovoriť konkrétnu realizáciu. Po rozhovoroch s prednostou rozhlasového odboru Ministerstva informácií Dr. Burianom a generálnym riaditeľom Čs. rozhlasu v Prahe Bohuslavom Laštovičkom bolo zistené, že celá táto otázka je v Prahe chápaná v prvom rade politicky a jej praktická realizácia v smysle našich návrhov podlieha schváleniu vlády, ktorej ju predloží Ministerstvo informácií. Po dohovore s prezidiálnym šéfom Dr. Jesenským prosíme, aby pripojený list p. povereník Dr. Belluš postúpil úradne Ministerstvu informácií a to urýchlene vzhľadom na to, že máme záujem na čím skoršom zorganizovaní slovenského rozhlasového vysielania pre Slovákov osídlených v českom pohraničí. Navrhujem, aby kópie listu boli poslané všetkým členom vlády so žiadosťou, aby celý problém podporovali a žiadali jeho urýchlenie prerokovanie.

S prejavom úcty

SLOVENSKÝ ROZHLAS
Bratislava

SNA, Bratislava, fond PIO, 1945–1952, k. 73.

Věc: Slováci v českom pohraničí.

4. OSÍDĽOVACÍ ÚRAD PRE SLOVENSKO

Zápisnica,

Napísaná na porade, svolanej Poverenictvom školstva a osvetu dňa 10. decembra 1947 vo veci ľudovýchovej a osvetovej starostlivosti o Slovákov osídlených v českom pohraničí za prítomnosti zástupcov povereníctiev školstva, informácií, sociálnej starostlivosti, úradu predsedníctva SNR, Matice slov., Slovenskej ligy a Čsl. spoločnosti.

Otvorenie porady.

Poradu otvoril predsedajúci hl. odb. radca Šimon Struhárik, prednosta ľudovýchovného odb. PŠO. Po privítaní prítomných oznámil cieľ porady a predniesol stručnú zprávu o neutešenom položení našich rodných bratov v českom pohraničí.

Oznámil, čo sa mieni so strany PŠO v tejto veci urobiť a čo sa dosiaľ vykonalo.

Pridelenie osv. inšp. MS.

MS po návrate svojej delegácie informovala PŠO o skúsenostiach členov delegácie a o potrebách našich bratov v Čechách. Navrhla, aby jej boli pridelení osvetoví inšp., ktorí by v intenciách MS a cez jej odbory vykonávali ľudový-chovnú činnosť. PŠO pranie MS nemohlo akceptovať.

Pridelenie osv. inšp. Ústr. osv. rade v Prahe.

Na porade zástupcov MŠNO a Ústr. osv. rady z Prahy dňa 3. a 4. sept. 47 dohodnuté bolo, že osv. inšp. pre túto službu platiť bude MŠNO a prideli ich Ústrednej osvetovej rade, ktorá ich prikáže jednotlivým oblastiam podľa potreby. Tento návrh predložený bol vláde a má byť prerokovaný, čo sa však dosiaľ nestalo.

Súhlas p. povereníka školstva.

Pán poverenik s návrhom súhlasil a taktiež si prial, aby boli darované väčším strediskám knižnice, aby boli poriadané do českého pohraničia pravidelné zájazdy divadelných, vedeckých, literárnych a umeleckých pracovníkov, aby osvetová práca tam organizovaná bola pomocou odb. organizácií, aby podniky navštevovali aj českí ľudia.

Darované knižnice.

Spomína ťažkosť o získanie súcich a zodpovedných ľudí na miesta osv. inšp. a žiada o pomoc MS. Oznamuje, že dosiaľ darované boli mestu Aš dve kompletné a Daloviciam pri Karl. Varoch jedna knižnica. PŠO má i teraz pripravených 10 sérií po 100 sväzkoch, ktoré MS najbližšie má odovzdať patričným mestečkám.

Spolupráca PŠO a MS

Víta spoluprácu MS a všetkých činiteľov, ktorí chcú sa zhostiť pre národ a štát tak významného diela.

Za úrad predsedníctva SNR prehovoril odb. radca Imrich Majerský. Spomenul, že si všíma a s pozornosťou sleduje úrad predsedníctva SNR osud našich rodákov v Čechách. Navrhuje, aby bol vypracovaný čo najpodrobnejší elaborát o veci a predložený vláde cestou p. povereníka, aby si vec vláda osvojila, čím tá dostala by ráz verejný, úradný. Nech je žiadosť naša aj

štatisticky podložená. Prípomína dôležitosť starostlivosti sociálnej medzi Slovákami z cudziny, a starostlivosť o náboženské zaopatrenie pomocou putovných kňazov. Žiada vyčísliť potrebný finančný náklad, v ktorom by bolo pamätané na odstránenie všetkých nedostatkov. Uvádza, že min. soc. star. s touto skutočnosťou počíta, a preto preliminovala v rozpočtu pre r. 1948 o 70 miliónov viacej.

Za MS ústr. taj. Ján Štefánik, nesúhlasí s takým veľkorysým riešením vecí, ktorej uskutočnenie vyžiadalo by väčšieho časového rozpätia, čo nijako neznesie naliehavá potreba pomôcť našim slovenským bratom v českom pohraničí, ktorí sú netrzepliví, znechutení a sklamaní. Dosť časté delegácie a návštevy im veľa nasľubovali a nič nesplnili, čím sú ešte väčšmi rozhorčení a hnaní do zúfalstva, čo rozklad ich prostredia po stránke národnej, kultúrnej a hlavne mravnej len urýchljuje. Prišli do celkom neznámeho prostredia, bez súvislosti, odkázaní sú celkom sami na seba, oddávajú sa alkoholizmu a iným nerestiam. Je potrebné sblížiť ich so živlom českým, vyvolať v nich moment scelujúci a potlačiť v nich sklony separatistické, ktoré prinášajú rozhárané pomery politické. MS poverená bola PŠO o starostlivosť našich bratov. Sama však nestačí. Založila 32 odborov, má 200 členov. Pre veľkú vzdialenosť jej pôsobnosť je veľmi nákladná. Je nevyhnutne potrebné, aby boli tam poslaní trvalí skúsení osvetoví pracovníci. Rozhodne sa nemože čakať na zdĺhavé úradné vyriešenie vecí. Po stránke finančnej treba postaviť akciu na pevný a trvalý základ. Sblížiť treba našich odcuzených bratov s národnými ideálmi, získať ich pre čl. vzájomnosť, pre štáto tvornosť, pre chápanie ich poslania v českom pohraničí pre národ, vlast' a pre dvojročný plán.

Štefan Pleško v zastúpení Slovenskej ligy tvrdí, že hospodársky stav našich bratov v Čechách je žalostný. Sú vraj okrádani, vykorisťovaní a v pracovnom výkone nespravodlivo podceňovaní. Potrebovali by výbojných a vzdelaných robotníkov, vodcov, ktorí by hájili ich záujmy v podnikoch a továrňach. Nie je postarané o nich po stránke náboženskej výchovy. Potreby sociálne a hospodárske nech sú kladené pred kultúrne.

Za poverenictvo informácií obširny referát podal Ján Holdoš, člen delegácie Pov. informácií, ktorá nedávno navštívila našich rodných bratov. Svoje skúsenosti opísal v 40 str. brožury, ktorú mieni rozmnožiť a rozdať všetkým členom SNR. Podľa jeho líčenia položenie našich rodných bratov v Čechách je krajne žalostné po každej stránke. Je ich tam do 300.000. Sú medzi nimi poctiví a statoční, najviac je ich však zlých. Sú i čl. orientácie, je však veľa gardistov, fašistov, politicko-partajníckych extrémistov, ktorí terorizujú ostatných. Sú tam starousedlíci, ktorí v r. 1939 nevrátili sa na Slovensko, slúžili Nemcom, s nimi kolaborovali a bojovali proti slovenskému povstaniu, atď. Žijú v úbohých hospodárskych pomeroch. Veľké zárobky prepájajú, ožierajú sa, sú bitkári, ich mravné položenie je krajne zúfalé. Sú negramotní, špatné ubytovaní a o kultúrne potreby nejavia žiaden záujem. Ženy a deti rozprávajú už len česky.

Navrhuje vyslať tam osv. inšp. a do ľud. škôl slov. učiteľov. Rozšíriť dennú tlač, počet rádioprijímačov, vysielanie slov. relácií, zriaďovať divadelné krúžky, premietañ slov. filmy atď. Odstrániť mzdové diferencie medzi slov. a českými robotníkmi.

Ján Štefánik, taj. MS, poznamenáva k referátu J. Hodoša, že sa mu zdajú niektoré veci predimenzované a skreslené. Pripomína, že prehánaním skutočných nedostatkov, veci nijako neposlúžime. Chyby majú aj českí ľudia, netreba všetko zlé vidieť len na svojich. Finančnú zábezpeku pokladá za jedinú možnosť, ktorou by MS prostredníctvom svojich odborov vedela účinne zasiahnuť.

Zástupca Čsl. spoločnosti E. Markovič žiada, aby pri všetkých podujatiach počítané bolo aj s odbočkami Čsl. spoločností, ktorých je v českom pohraničí veľa a majú dobrých a skúsených osvetových pracovníkov. Vytýka zájazdu Pov. informácií, že sa nikde neopieral o ich odbočky a nevyhľadával ich spoluprácu.

Predseda porady Šimon Struhárik po odznelých referátoch prítomných hostí uzaviera, že jediné riešenie veci je riešenie úradné, tedy cesta shora môže viesť k cieľu. MS nie je pokladaná za oficiálnu a nebola by dostatočne rešpektovaná. PŠO má svoj oprávnený aparát a úradným riešením zabezpečený

náklad. Naši osv. inšpektori budú vedieť pracovať aj v Čechách. Nedoporučuje vysielat do Čiech kňazov, čo sa neosvedčilo a bolo veci len na škodu. Navrhuje požiadať MNO o vysielanie aktívne slúžiacich slovenských kaplánov do posádok v českom pohraničí, ktorí by zároveň obstarávali aj cirkevné potreby slov. veriacim. Navrhuje pričleniť slovenské knihy do českých knižníc, aby ich aj Česi čítali, poriadat kurzy pre osvetových pracovníkov a funkcionárov kultúrnych spolkov aj medzi našimi rodákmi v Čechách. Do ľudovýchovnej práce zapojiť študentov – štípendistov, nadviazať spoluprácu s odbočkami Čsl. spoločnosti. Informácie nech propagujú aktuality za spolupráce PŠO. Žiadať, aby osv. inšp. platení boli zo zdrojov MŠNO. Věc ustanovovania slovenských učiteľov na tamojšie školy dotýka sa A sekcia PŠO.

Záverom usniesli sa prítomní zástupci ústredných úradov a zainteresovaných ustanovizní na tom, že pokladajú za neodkladne potrebné vyslať MŠNO do českého pohraničia potrebný počet osvetových inšpektorov, podľa potreby i ženské sily, ktoré by boli ustanovené na miesta dekrétom MŠNO, aby sa opierať mohli při vykonávaní svojich zodpovedných úkolov na všetky úrady a orgány osvetovej služby v Čechách. Prítomní zástupci spoliehajú sa s dôverou na ľudovýchovný odbor PŠO a s dielčím programom na všetkých zainteresovaných činiteľov, že dielo vykonané bude úspešné.

D.a.a.

SNA, Bratislava, fond PIO, k. 70.

5. HLÁSENIE

o zázazde Slovenského komorného divadla T. Sv. Martina do miest severozápadného českého pohraničia, usporiadaného v čase od 2. mája do 22. mája 1947.

1) Ako došlo k zázazdu.

Po návšteve zástupcov Povereníctva školstva a osvetu, Povereníctva informácií a Matice slovenskej začiatkom tohto roku v mestách severozápadného českého pohraničia, v ktorých pracujú a žijú naši rodáci, zistilo sa, že je

potřebné starať sa o našich rodákov. Matica slovenská prikočila k zakladaniu svojich miestnych odborov, okolo ktorých sa Slováci zorganizovali.

Asi koncom februára v osobnom rozhovore s prezidiálnym šéfom Povereníctva informácií pánom Dr. Fedorom Jesenským boli sme vyzvaní, aby naše divadlo usporiadalo zájazd do severozápadného pohraničia ČSR k Slovákom, ktorí tam prišli pracovať po odsune Nemcov. Povereníctvo informácií sa zaviazalo na tento zájazd prispieť aj finančne. A len na základe tohto príslubu mohli sme prikočiť k organizácii zájazdu nášho divadla, lebo dalo sa prepokladať, že zájazd skončí so značným deficitom, ktorý uhradiť nebudeme môcť v rámci svojho úzkeho rozpočtu. Zájazd sme teda uskutočnili z iniciatívy Povereníctva informácií, bližšie, z priameho popudu pána Dr. Fedora Jesenského, prezidiálneho šéfa PI.

2) Organizácia zájazdu.

V prostred marca t.r. rozposlali sme informatívne listy do týchto miest: Aš, Jablonec, Vratislavice, Most, Planá, Kraslice, Oloví, Varnsdorf, Podmokly, Plzeň, Liberec, Ústí n./ Labem, Dolní Rychnov, Stráže n./ Nisou, Ervénice, Vyklice, Teplice-Šanov, Cheb, Falknov a Františkovy Lázně. Listy sme adresovali na miestne rady osvetové a v tých miestach, kde sú i miestne odbory Matice slovenskej aj týmto. Na naše vyzvanie vobec neodpovedali mestá: Jablonec, Most a Cheb a tak sme tieto mestá vypustili z programu. Planej nevyhovoval termín a z Plzne sme dostali negatívne zprávy, nuž i tieto dve mestá z programu vystali. Kvôli informácii nebude vari od veci citovať z listu Riaditeľstva mestských divadiel v Plzni, ktoré vo svojom liste z 9. apríla t. r. medzi iným píše: „...kolonie Slováků sice v Plzni je, jsou to však většinou dělníci, bydlící v okolí města a není jisto, že bychom je do divadla dostali. Pobočka Matice slovenské byla zřízena teprve nedávno a nevykazuje dosud v tomto směru žádnou činnost. Také nutno uvážit, že termíny, které nabízáte, jsou v květnu, kdy na naši operní scéně pořádáme tzv. májový cyklus, který je obelán hosty zahraničními světových jmen. Měla by tedy Vaše představení silnou konkurenci.“ S Okresnej rady osvetovej, ktorá píše vo svojom liste z 10. apríla t. r. i toto: „Jednal jsem o věci s některými Slováky, kteří zde pracují, i s ředitelstvím zdejších městských divadel. Slováci sami neprojevíli o věc valného zájmu... Kromě toho vychází nám ředitelství divadla velmi vstřícní tím, že dává nám k dispozici úplně zdarma větší počet lístků na běžná představení ve zdejších divadlech. Při rozdělování těchto vstupenek jsem pak poznal, že nemají o ně všichni Slováci zájem ani když je dostávají zadarmo; nevím tudíž opravdu, bylo-li by možné žádat po nich, aby divadlo při Vašem případném zájezdu zaplnili, když by měli vstupenky kupovat.“

Ešte vypadli dve obce, a to Oloví a Stráže nad Nisou, a to len preto, že im volné termíny, ktoré sme ešte mali k dispozícii, nevyhovovali.

Počas trvania zájazdu dostali sme pozvanie od odbočky Československej spoločnosti v Roudnici a pozvanie staršieho dáta do Uhorského Hradišťa, takže zájazd sme vyjednali a uskutočnili do týchto miest:

Podmokly, Ústie, Chabařovice, Vyklice, Dolní Rychnov, Kraslice, Aš, Ervěnice, Liberec, Vratislavice, Varnsdorf, Teplice-Šanov, Roudnice a Uhorské Hradišče.

Vo Falknove bolo predstavenie vyjednané, ale pre malú účasť obecnstva odpadlo, o čom ešte budeme referovať.

Oslovili sme o pomoc a podporu ústredie Československej spoločnosti v Prahe. Ubezpečili nás o svojej morálnej pomoci, no pri uskutočňovaní zájazdu sme nepobadali, že by táto spoločnosť bola niekde v náš prospech zasiahla. Vyjednanie zájazdu do Roudnice bolo bez pokynu ústredia.

O podporu sme oslovili ešte Ministerstvo informácií v Prahe a Slovenskú odborovú radu v Bratislave.

Pred zájazdom sme rozposlali program zájazdu všetkým našim významnejším denníkom, ale nevieme o tom, že by tento podrobný program bol čo i len jeden z nich uverejnil. Vôbec naša tlač venovala nášmu zájazdu malú pozornosť.

3) Program zájazdu a jeho uskutočnenie.

do susednej dediny (Vyklice) poslali nám pridelený autobus.

Slabá, až zarážajúca návšteva bola v Liberci (106) ľudí.

Tiež v Tepliciach-Šanove (184 a 300). V tomto meste bol v čase nášho vystúpenia (18. mája 1947) zjazd Slovákov z českého pohraničia. Kvôli tomuto zjazdu sme pozmenili celkovú štruktúru nášho zájazdového programu, čím sa nám zájazd predĺžil a zdražel. Chybu vidíme v tom, že v čase predstavenia bola programovaná aj veselica.

Celkovo sme vlakom absolvovali cesty Martin-Podmokly, Podmokly-Ústí, Teplice-Šanov-Martin cez Uhorské Hradišče, čo reprezentuje 1303,5 km. Autobusové ostatné cesty, čo reprezentuje 962 km. Celkove sme prešli 2,265,7 km.

Dňa 6. a 7. mája t.r. sme mali voľno, lebo na ten čas nepodarilo sa nám zaistiť nijaké predstavenie (akosi žiadnemu mestu tieto dni nevyhovovali). Cez tieto dni súbor bol v Prahe, kde videl dve predstavenia, a to v Komornom divadle Vec Makropulos a v Národnom divadle Cár Ivan Hrozný.

4) Skúsenosti divadelné.

Pri každom predstavení sme sa znovu a znovu presviedčali, že programo-

vaný zájazd má velký význam. I keď naše divadlo nešlo se zameraním reprezentatívnym do českého pohraničia, jednako len naše predstavenia aj takto vyznievali, lebo vo všetkých mestách po prvýkrát hralo slovenské profesionálne divadlo. Tu žijúci Slováci, organizovaní v miestnych odboroch Matice slovenskej a ochotníckych krúžkov, sice už usporiadali niekoľko ochotníckych predstavení, ktoré však, treba priznať, neboli na žiadnej umeleckej výške (ako sme mohli vybaďať z rozhovorov s Čechmi i Slovákmi) a tak pohľad českého človeka na naše scénické umenie, predstavované ochotníkmi, nebol ten najpriaznivejší a aj pre toto bolo potrebné sem prísť. Zisťovali sme, že i po tejto stránke rovnako Česi ako aj Slováci vítali naše pohostinské vystúpenia.

Umelecká výška našich predstavení bola štandardná a zodpovedná k doterajšej našej povesti i napriek únave hercov a rozličným technickým nedostatkom (niekde bolo iné prúdové napätie, takže sme nemohli použiť vlastné reflektory a miestni činitelia nijaké nemali). Ba porovnávajúc naše výkony s predstaveniami činohier tunajších divadiel, na ktorých predstaveniach sme sa vše zúčastnili, nijako nezaostávame, ba naopak – zdá sa – predstihujeme výšku tu existujúcich divadiel. Referáty v novinách (bolo ich pomerne dosť, naisto viacej ako u nás při podobných príležitostiach) všetky jednohlasne vyznievali v chválu nášho súboru. Kvôli informácii dovoľujeme si odcitovať aspoň jeden na ukážku, a to z týždenníku Sever (zo dňa 20. mája 1947) pod nadpisom: „Tleskali jsme slovenským hercům...“ (M. Gorkij: Vasa Železnova, hráno Slovenským komorním divadlem z Turč. Sv. Martina. Režie: M. Hollý, výprava I. Geguš, hráno 7. 5. 1947.) „V době, kdy se mluví na stránkách našich novin o divadelní krizi, rozjel se slovenský komorní soubor z Turč. Sv. Martina do českého pohraničí, aby přinesl kousek kultury a domova Slovákům u nás pracujícím. A rádi přiznáváme, že nám svým výkonem dokázal, jak z krise ven. Zahrál nám rané drama Gorkého o srážce rodičích se předrevolučních pokrokových sil s rozporuplnou a bezideovou měšťáckou třídou carského Ruska.

V potmělé atmosféře Gegušovy scény oprostil režisér M. Hollý hru vši vnější divadelnosti a správně soustředil vše na vnitřní rozkol společenského konfliktu. Se svým mladým kolektivem, jehož členové nepřekročili ještě vesměs třicet let, dosáhl představení přesvědčujícího, řekl bych rusky realistického s citlivým hmatem pro charakterové pokreslení.

Titulní role V. Kusé by sama zasloužila podrobné studie. Její Vasa byla chladná žena, celou svojí bytostí chránící zbytky svého odumírajícího světa. Proti ní stála emigrantka Rasja T. Hurbanovej, nositelka nové silné myšlenky pokroku, ve svém projevu však ne vždy plně přesvědčivá. E. Horvath vytvořil svého Prochora

Borisoviče, dekadentního pijana, problematicky složitého ruského člověka, potácejícího se trpně a zmateně životem, nejměstšími výrazovými prostředky ve výborné masce a dokonalé mimice. Největším však překvapením byl výkon M. Královičové v roli Ludmily. Všechny škály dívčího zmatení, sexuální naivnosti a citového vzruchu se střídaly v její promyšlené hře. H. Kříčová v Natalii, Ctibor Filčík v pathologickém Piaťorkinovi s L. Kulháankovou doplňovali znamenité představení.

Litujeme na koniec jen, že osvětová rada i Slovenská Matice učinily tak málo pro propagaci této vzácné příležitosti k dalšímu vzájemnému poznání, tak důležitému právě na poli kulturním. Hlediště a to ještě z části, zaplnili většinou jen Slováci, zatím co česká veřejnost byla zastoupena až na malé výjimky jen oficiálně. Škoda, bylo to představení, jakého jsme na ústecké činoherní scéně nebyli svědky.” K-ra.

5) Skúsenosti všeobecné.

Při organizácii zájazdu i jeho absolvovaní stretávali sme sa vo všeobecnosti s láskavosťou a pomocou českých ľudí. Pre dokonalú ilustráciu treba však poznamenať, že kde organizácia bola sverená len českým orgánom osvetovým (miestne rady osvetové) tam vo všeobecnosti bola návšteva menšia (pripomíname už spomínaný Falknov, kde predstavenie odpadlo). Falknova si však musíme všimnúť aj z druhej strany. Je síce pravda, že ten obchodník, čo mal lístky v predpredaji, mal práve tri-štyri dni pred našim vystúpením zatvorené, ako je aj pravda, že na zákrok predsedu MOMS z Dolného Rychnova vylepili plakáty (veľmi malinké) naozaj na poslednú chvíľu. Lenže je aj pravda, že v tomto meste ako aj na jeho okolí sú zamestnaní Maďari a nie Slováci (počuli sme hodne hovoriť na ulici i v hostinciach – i v Dolnom Rychnove – po maďarsky) a je tu aj hodne Cigánov. Pre tento fakt asi nebolo záujmu u „Slovákov“ o naše predstavenie. Záujem však neprejavili ani Češi. Tých pár, čo prišlo na predstavenie, toto naozaj veľmi mrzelo.

Za typické pokladáme uviesť, že pri vyjednávaní o autobus išli nám českí úradníci na riaditeľstve ČSD v Ústí do krajnej miery v ústrety. Z garáže telefonovali (telefonickému rozhovoru bol prítomný náš tajomník), že taký malý autobus a či už čo, že nemajú, na čo vedúci úradník odtelefonoval, že za každých okolností autobus musí byť, nestrpí nijaké výhovorky, že ide o celoštátny záujem a aby k autobusu prideliť všeobecne vzdelaného riadiča.

Ako sme mohli vypozerovať, je tu fyzicky tá najlepšia vrstva našich ľudí (od 16, 18 veku do 40, 50). Všeobecne po finančnej a hospodárskej stránke sa nemajú zle. Pomerne dobre si zarobia, veľa im však neostane, lebo v cudzom prostredí a v nových pomeroch ich požiadavky vzrástli. Všeobecne sú to pracovníci dobrí (až na výnimky nejakých Cigánov, ktorí opúšťajú zamestnanie alebo aj naozaj pár darebákov Slovákov, ktorí sem prišli viac za dobrodruž-

stvom ako za zárobkom). V Aši sme sa stretli s mladým Slovákom – stachanovcom.

Pracovný kontakt s českým, prípadne s nemeckým živlom je priaznivý a súladný. Neboli sme svedkami nejakých ponôs, ktoré by stály za zmienku. Azda v Krasliciach, kde vraj nemeckí odborníci dostávajú vyššie mzdy, ale to je samozrejme, lebo naši, i keď sú účenliví, ešte nie sú takí odborníci. – Nestranne treba skonštatovať, že naši mladí ľudia sa dobre ujímajú. Tak napr. v Aši v rozličných tkalcovniach naši sa vyučili za 5–8 mesiacov tak dobre, že samostatne pracujú a ovládajú složité stroje, kým Nemcom údajne výučná lehota trvala až dva roky.

Národnostne sa naši držia, no možno badať i značné prispôsobňovanie sa. Naším netreba pripomínať heslo, ako sme my svojho času pripomínali Čechom, ktorí na Slovensku pracovali už radu rokov. Naši, najmä ľudia z východného Slovenska (aspoň tak sme boli svedkami), za pár mesiacov, keď aj nie správne, ale hovoria po česky. Usúdili sme, že to asi preto, že ich slovenčinu Češi ešte horšie rozumejú ako spisovnú a tak pod heslom „náš zákazník – náš pán“ rečove sa prispôsobňujú. Kde sú väčšie celky Slovákov, tí se držia, ale aj tam badať snahu prispôsobňovať sa, najmä, keď sa dievča vydá alebo mládenec ožení.

Sú však snahy aj o očistu. Tak napr. v Krasliciach nám spomínali, že chcú spraviť kurz slovenčiny, pre reemigrantov a Reslovákov. A za závažné pokladáme pripomenúť, že by sa im v týchto snahách malo pomôcť na Slovensku. Bolo by treba vyslať tam učiteľov – profesorov slovenčiny, lebo mnohí i takzv. dobrí Slováci nevedia správne hovoriť po slovensky, čo sme my mohli dobre postrehnúť (zlé vykanie apod.).

Tiež by sme za súrne pokladali vyslať jedného dvoch rozhlasových pracovníkov. V Ústi n./ Labem i v Tepliciach-Šanove vysielajú krajové vysielачky (ústecká už bola prevzatá Československým rozhlasom) niekoľko relácií po slovensky. Toto vysielanie dobre vedú tam už dávnejšie žijúci (v Ústi profesor hudby, ktorý je tu už niekoľko rokov) Slováci, no práve preto, že sú tu už dávnejšie, vývin slovenčiny zameškali a prispôsobnili sa v mnohom češtine (vykanie, niektoré príbuzné výrazy apod.). Bolo by žiadúce, aby toto vysielanie bolo v správnej slovenčine.

Kultúrne tiež podnikajú všade, kde len môžu a na čo im sily stačia. Organizujú oslavy, usporiadajú ochotnícke predstavenia, zábavy apod. Pri týchto kultúrnych podujatiach by však mali mať všestranného poradcu, lebo sa stáva, že si nevyberú primeranú hru, prípadne ju dobre ani ochotnícky nenaštudujú a takéto podujatia, pravda, v očiach českého človeka, ktorý je tu zvyknutý

dívat sa cez tieto miestne pomery na pomery celonárodné, skresľujú vlastnosti všeobecného štandardu Slováka. Myslíme, že aj po tejto stránke sme na pravú mieru priviedli mienku o našom scénickom umení tých Čechov, čo na predstaveniach boli.

6) Finančný obraz

Na zájazd, samozrejme, doplatíme. Kedy sme museli deficit hradiť z prostriedkov vlastného rozpočtu, tak zájazd by sme neboli mohli absolvovať. Prísľub podpory Povereníctva informácií však bol závažný v našom rozhodovaní. Podporu nám tiež prisľúbilo Ministerstvo informácií a Predsedníctvo Sboru povereníkov.

Zájazd podporili miestami aj miestne odbory Matice slovenskej a miestne, prípadne okresné národné výbory sľavnením poplatku za dvoranu, prípadne jeho odpustenie, uhradenie výdavku na plakáty, nocľážné apod. – celkovú sumu týchto podpor odhadujeme do výšky 6.000,- Kč.

7) Rekapitulácia

Zájazd bol potrebný a uskutočnený bol vari v najpriaznivejšej chvíli. Morálne sa vydaril nad očakávanie. Naše vystúpenie všade zanechala ten najlepší dojem.

Ak nám nie je ľahostajný osud tu žijúcich Slovákov a či sa vrátia do tela svojho národa alebo nie, je potrebné, sa im venovať. Treba vyslať sem umelecké telesá dobrej povesti a rozhodne sem treba vyslať niekoľko osvetových pracovníkov, ktorí by tiež bedlili nad pracovnou morálkou a mali možnosť takého jednotlivca, ktorý sa previnil proti dobrej povesti nášho národa, vykázať z tejto oblasti, s tým, aby sa vrátil do svojho predchádzajúceho pôsobiska. Len takto zachránime týchto ľudí pre národ a len takto ochránime dobré meno nášho národa u českého človeka.

SNA, Bratislava, fond PIO, k. 70.

Vč: Zprávy o Slovákoch v Čechách, 1945–1952.

Minorities as a Minority and National School System

Helena Nosková

In the introduction the author looks at the position of Slovaks in the Czech Lands, whether they form an ethnic minority or whether they are subject to assimilation in the Czech environment. On the strength of data from field research she proves that modern ethnic minorities have lost the attributes which were signs of their ethnic life in the past. Given many changes in whole communities and the economic system, transformation of social structures, the demographic structure as well as migration movements there was the emergence of other minorities – cultural, social, and professional.

She stresses that in the latter two new minorities there has been an interplay of minorities with the majority society, which has brought about acceleration integration. The researcher also pays attention to the specificities of Slovaks in Bohemia and arrives at the conclusion that differences were and still are given facts, that a substantial part of Slovaks has not moved to Bohemia from Slovakia, but from other countries such as Romania, Hungary, Yugoslavia, Subcarpathian Ruthenia and France. Just these fellow countrymen gave rise to significant cultural minorities in some Czech and Moravian regions which had a different cultural background than Slovaks coming to Bohemia directly from Slovakia. Moreover, they had their own ideas about the education of their children and their life in the Czech and Moravian environment.

In the next part the author pays attention to the activities of Slovak politicians which focused on the creation of a certain status of Slovaks in Bohemia. They were to acquire the character of Slovak ethnic minority, although they were living on the territory of their own country. She explains why this intention was not fulfilled in the past and why it is being implemented at present. She analyzes the issue of ethnic education, centering not only on Slovaks, but also on the education in maternal tongue in the environment of the German, Polish, Romany and Greek minorities. She brings information about the relevant civic associations of ethnic minorities and their work.

Pozice vzdělání v procesu integrace imigrační skupiny

Dana Bittnerová

Proces integrace – včleňování imigračních skupin do makrostruktur hostitelské společnosti lze sledovat na základě analýzy nejrůznějších aspektů jejich života. Výrazně se procesy adaptace a integrace ukazují ve změnách vztahu imigrační skupiny ke vzdělání. Vůle změnit své hodnotové orientace ve vztahu ke vzdělání, stejně jako tempo těchto přeměn, závisí pak nejen na výchozích charakteristikách skupiny a na celospolečenském kontextu, který určuje majoritní – hostitelská společnost (většinou stát). Stejně důležité jsou i konkrétní společenské a ekonomické podmínky lokality (obce), v nichž se imigrační skupina po svém příchodu ocitá a v nichž prožívá následující léta vymezená její skupinové adaptací a integrací.

Ve svém příspěvku se tedy chci zaměřit na otázku: Jak konkrétní společenské a ekonomické podmínky lokality ovlivnily vztah ke vzdělání dvou komunit původně z jedné imigrační skupiny? Tedy řečeno jinak: Jak a proč došlo k odlišnému postoji ke vzdělání jako prostředku pro nalezení svého místa v společenské hierarchii obce a regionu? Zvolenou otázku budu řešit na příkladu reemigrační skupiny Slováků z Rumunska (= rudohorští Slováci),¹ která se po druhé světové válce (v letech 1946–49) usadila v obcích pohraničí českých zemí.²

¹ Etnografickou skupinou Slováků z Rumunska se zabývala celá plejáda badatelů. Práce vyšlé do roku 1984 zahrnuje bibliografie Salzmann, Z.: Bibliografía k dejinám Slovákov a Čechov v Rumunsku. *Slováci v zahraničí*, 11, 1985, s. 181–212. Novější literatura je pak např. obsažena ve studii Bittnerová, D.: Slovenští reemigranti z rumunského Rudohoří. In: Tomaszewski, J. – Poláčková, Z. – Bittnerová, D. – Jurová, A.: *K problémům minorit. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Ústav pro soudobé dějiny*, Praha 1999, s.100–103.

² Problematikou reemigrace z Rumunska a z jihovýchodní Evropy se zabývali: Nosková, H., Váchová, J.: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska, (1945–1954). Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Ústav pro soudobé dějiny*, Praha 2000; Vaculík, J.: Reemigrace a usídlování rodin rumunských Slováků v pohraničí českých zemí v letech 1946–1949. *Zpravodaj KSVI ÚEF*, 1987, č. 5, s. 55–81.

Život Slováků v Rumunsku před příchodem do Československa byl blízký osudu řady jiných etnik, které se v 18. a ještě v průběhu první poloviny 19. století podílely na osídlování Balkánu.³ Na přelomu 18. a 19. století využila také řada slovenských rodin nabídku vrchnosti a opustila domov, aby se v novém místě pokusily začít nový, ekonomicky úspěšnější život. V rumunském Rudohoří tak vznikly etnicky homogenní obce, v nichž noví osadníci navázali na svůj výchozí způsob života. Rustikální charakter osídlení a ekonomika se za 150 let života v rumunském Rudohoří jen málo měnily. V době odchodu do Československa si Slováci uchovali svůj jazyk, živou tradiční lidovou kulturu, způsob života odvozeného a závislého na rytmu zemědělského roku.⁴ V této struktuře pak hodnota vzdělání nezaujímalá významné místo. Vzdělání lidé – farář, úředníci či zaměstnavatelé při sezónních pracích, se kterými se Slováci v rumunském Rudohoří setkali, nepatřili do jejich sociální skupiny. Jejich výjimečné postavení vnímali en bloc jako dané – nedosažitelné a vylučující. Nemohli tedy ve vzdělání ještě spatřovat „propustku“ do vyšších společenských vrstev. Vzdělání tedy nejen podceňovali, ale často i ignorovali. Do Československa přijížděli z větší části negramotní, nevyučení.

Naopak vývoj vzdělanosti v českých zemích odpovídal trendům středoevropským a západoevropským. Autochtonní obyvatelé českých zemí pokládali v době příjezdu svých nových spoluobčanů základní vzdělání za samozřejmost. Střední a vyšší školy pak byly v jejich představách předpokladem lepšího pracovního uplatnění a v návaznosti na ně i prostředkem postoupení v hierarchii společnosti.

Setkání těchto dvou koncepcí vztahu ke vzdělání pak podpořil mezietnický a meziskupinový kulturní konflikt mezi rudohorskými Slováky a českými obyvateli obcí. Postavil rudohorské Slováky logicky na nejnižší vzdělanostní stupeň a tedy i na nejhůře společensky hodnocenou pozici v obci. Otevřený školský systém československého státu byl pro rudohorské Slováky potenciální nabídkou, jak změnit svůj ekonomický i společenský status v rámci obce i v rámci společnosti jako takové.

Tato možnost se otevřela také rudohorským Slovákům ve dvou sledovaných obcích, ve vesnické lokalitě Hoštce a městysi Přimdě. Obě obce

³ Sirácky, J.: *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava 1966.

⁴ Michalčáková, E.: *Stahovanie Slovákov do Sedmohradska a spôsob ich života*. *Slováci v zahraničí*, 6, 1980, s. 159–178; táž: *Vnútorná kolonizácia Sedmohradského rudohoria slovenským obyvateľstvom (1835–1918)*. *Slováci v zahraničí*, 7, 1981, s. 176–183; táž: *Zvyky a obyčaje Slovákov v Bihore (3. časť)*. *Slováci v zahraničí*, 8, 1982, s. 107–114; táž: *Zvyky a obyčaje Slovákov v Bihore*. *Slováci v zahraničí*, 13, 1987, s. 172–181.

jsou v tachovském okrese západních Čech a katastrálně spolu sousedí, i když je přímo nespojuje žádná silnice. Přesto ekonomika i společenská situace byly v obou obcích diametrálně odlišné – ve výchozím okamžiku příchodu skupin i v následujícím vývoji let 1947–1990.⁵ V průběhu těchto let pak budu sledovat vývoj vztahu ke vzdělání obou skupin.

Analyzovaná data o úrovni a vztahu ke vzdělání ve sledovaných obcích vycházejí ze tří zdrojů. Základem se staly údaje zachycené ve sčítacích arších Sčítání obyvatelstva v letech 1950,⁶ 1970,⁷ 1980⁸. (Materiály za rok 1960 byly bohužel skartovány, primární data sčítání z roku 1991 nejsou s ohledem na změnu strategie v zacházení s osobními údaji obyvatelstva zpřístupněny ani badatelům.) Druhým zdrojem se stala data z církevních i civilních matrik – knih narozených a knih manželství z let 1946–1990.⁹ Třetí typ údajů pak pochází ze zjištění terénního výzkumu, který v obcích probíhal v letech 1988–1990.

První ze zmiňovaných obcí – Hošťka byla a je komunikačně izolována od okolního světa. K této izolovanosti geografické se pak přidružila i izolovanost společenská. Neatraktivnost obce při osidlování pohraničí způsobila, že jedinými osídlenci, kteří se v obci natrvalo usídlili, byli právě rudohorští Slováci.¹⁰ Ti zaujali v obci téměř 80% většinu. Na nich ležela ekonomika obce, orientovaná na horské zemědělství a lesnictví. Většina, kterou zaujímali, jim zároveň zajistila určující postavení ve společenském životě obce. Tedy i když byli rudohorští Slováci v době svého příchodu do obce nevzdělaní – negramotní a vesměs nevyučení, jejich početní převaha i charakter zaměstnání, který se v obci nabízel, eliminovaly pocit rudohorských Slováků, že jejich vzdělání je v kontextu společnosti, do níž přisdělili, neadekvátní.

Situace v sousedním městysi Přimdě byla zcela odlišná. Tato obec dříve patřila k jednomu ze správních center oblasti. Ležela na komunikačně

⁵ Bittnerová, D.: c.d., s. 45–104.

⁶ SÚA Praha: Sčítací operáty, NSL 1950, Hošťka, Přimda, okr. Tachov.

⁷ SÚA Praha: Sčítací operáty, SO 1970, Hošťka, Přimda, okr. Tachov.

⁸ SÚA Praha: Sčítací operáty, SO 1980, Hošťka, Přimda, okr. Tachov.

⁹ MÚ Tachov: Kniha manželství MNV v Tachově 1969–1970; Kniha manželství MNV v Tachově 1972–1973; Kniha manželství MNV v Tachově 1973–1974; Kniha manželství MNV v Tachově 1986–1988;

OÚ Hošťka: Kartotéka přítomného obyvatelstva, OVV;

OÚ Přimda: Taufmatrik Fraumberg 1926–1949; Matrika narozených na Přimdě 1950–;

Trauungsbuch Fraumberg 1924–1949; Kniha manželství MNV na Přimdě 1949–1988;

Kniha manželství MNV na Přimdě 1988; Geburts-und Taufbuch 1939–1949; Kniha narození MNV Hošťka 1950–; Trauungs-Buch Hesselsdorf 1936–1949.

¹⁰ Bittnerová, D.: c.d. s. 60

velice výhodném místě (hlavní tah k hraničnímu přechodu). Tomu pak odpovídala nejen struktura ekonomiky, ale i zájem osídlit obec. Čeští osídlenci zaujímali 60% většinu. (Rudohorští Slováci se podíleli na počtu obyvatel obce 36 %).¹¹ Z hlediska vzdělání měli Češi plnou vzdělanostní strukturu (tedy byli vysokoškoláky, středoškoláky, vyučenými i se základním vzděláním) tak, aby využili pestrou nabídku zaměstnání v obci. Rudohorské Slováky pak právě pro jejich nezdělanost zařadili na nejnižší pozici v ekonomické i společenské struktuře obce. Z jejich pohledu byly rudohorští Slováci nejen kulturně odlišní, ale navíc nic neuměli (byli nekvalifikovaní).

Zatímco v Hoštce rudohorští Slováci plně nepocítili společenský odsudek své kultury – své odlišnosti – tedy i své negramotnosti a nekvalifikovanosti ze strany Čechů, jejich krajané v Příruďe se s negativním přijetím nových sousedů vyrovnat museli. Tento počáteční rozdíl v pohledu na nezdělanost rudohorských Slováků ze strany Čechů nastartoval u obou sledovaných skupin odlišný vývoj vzdělanostní struktury a vztahu ke vzdělání.

Hoštka

Izolace Hošťky byla nadále určující. Absence konkurenčních kulturních vzorů a tedy společenská a do jisté míry i ekonomická soběstačnost komunity v padesátých letech neměnila vztah rudohorských Slováků ke vzdělání. Profese, ve kterých se uplatňovali, přímo nevyžadovaly školní poznatky. V několika mimořádných případech, v důsledku specifičnosti situace v obci (v důsledku nedostatku pracovních sil a společensko-mocenského rozložení trvale bydlícího obyvatelstva) byla vyzdvižena zkušenost pracovníka nad malé školní vědomosti (např. vedoucí pohostinství vykonával svoji profesi pouze s absolutoriem kursů trivia pro dospělé, spisovou agendu za starostu vykonávala česká úřednice).

Zásah ovšem přišel zvenčí. Nejprve povinná školní docházka závazná pro všechny děti od 6 do 15 let věku postupně zvyšovala stupeň vzdělání v komunitě. Školní výuka na jedné straně otvírala mladé generaci možnost seznámit se s realitou za „oponou“ vlastní skupiny, na straně druhé však školní vzdělávání nadále v ekonomice jakož i v hierarchické struktuře společnosti obce mladí využít nemohli.

Postoj ke vzdělání přehodnocovali rudohorští Slováci z Hošťky až v okamžiku státní politiky trvalého zvyšování kvalifikace především v dělnic-

¹¹ Tamtéž, s. 58–59.

kých profesích. Od konce 50. let povinně nastupovaly děti z rodin rudohorských Slováků do učení, a to nejen chlapani, ale také dívky. Cílené prohlubování kvalifikace vedlo zpočátku chlapance výhradně do učebních oborů vhodných pro ekonomiku obce, dívky do učení v nejbližším podniku. Vedle ekonomického hlediska stejně důležité bylo i hledisko společenské. Učňovské školy si mladí Slováci vybírali kolektivně, s ohledem na své sousedy a příbuzné (chlapani se učili v podnicích zaměřených na zemědělskou výrobu, dívky v textilní továrně).

Zvyšování vzdělání se ovšem zatím nepromítlo výrazně do života rudohorských Slováků v Hoštce. V průběhu první a druhé třetiny 60. let se většina mladých mužů po vyučení vracela do obce, kde přijímala stejná místa, jaká zaujímali jejich starší krajané, mladé ženy se po narození prvního dítěte pak zcela vzdávaly své profese a nastupovaly na místa nekvalifikovaných pomocných zemědělských dělnic. Podle jejich chování tedy kvalifikace ještě nebyla plně oceňovanou a využívanou hodnotou, i když si byli již vědomi výhody vyššího příjmu pro kvalifikované pracovníky.

Společenské otevírání se komunity rudohorských Slováků v Hoštce české společnosti regionu, které provázelo vývoj skupiny od konce 60. let 20. století, se promítlo i do roviny vzdělání. Nyní mladí lidé hledali svoji specializaci především podle svých představ, utvářených na základě zkušeností jejich starších sourozenců. Při výběru se však nadále orientovali na obory učňovského školství. Jejich vizí bylo stát se kvalifikovaným dělníkem v zajímavém oboru. Svoji vzdělávací kariéru tedy již neplánovali výhradně podle vzoru svých příbuzných a sousedů. Spektrum učebních oborů, které si vybírali, se tak rozšířilo, i když nadále převažovaly specializace orientované na zemědělství, lesnictví, stavebnictví a textilní průmysl. (Některým pak volba „netradičního“ dělnického oboru umožnila trvale se osvobodit od komunity.) Uvolnit závislost na výchozí komunitě chtěli i ti, co zůstali. Proto se rozhodli pracovat výhradně ve své specializaci. Toto rozhodnutí ovlivnilo především chování dívek, které mohly svoji profesi realizovat ve většině případů jen mimo domovskou obec. Ony první se trvale stávaly členy i jiné než pouze vlastní komunity. V novém prostředí se pak seznamovaly i s dalšími možnostmi uplatnění, které garantoval vzdělávací systém.

Snad právě proto to byly první dívky, které v polovině 70. let začaly studovat na středních školách. Na konci tohoto desetiletí se k nim přidali i chlapani. Ovšem zatímco dívky si hledaly obory, které by jim zajistily prestižní postavení ve společnosti (zdravotní sestra, učitelka-vychovatelka)

s možností práce i mimo obec, chlapci se opět zaměřili na střední zemědělské školy, s vizí zůstat v obci. „Objevení“ středního školství zůstalo maximem ve vzdělávací kariéře potomků rudohorských Slováků i v letech osmdesátých. Matky a otcové, kteří kvalifikaci nezískali či ji absolvovali v letech šedesátých pro forma, vzdělání plně nedoceňovali. Vážili si kvalifikovaných dělnických profesí, ovšem dosud nevytvářeli dostatečně podnětné prostředí, aby své děti směřovali na vysoké školy. Stejně tak se i většina mladých Slováků v obci nedokázala orientovat ve vzdělávacím systému a využít ho k dalšímu postoupení v hierarchii společnosti. Jejich ambicí byl dobře zvolený učební obor či střední škola, které by jim ve svém důsledku umožnily zůstat v obci, pracovat v ní nebo pravidelně dojíždět za prací a nezpřetrhat vazby lokální a rodinné. Zvolená hranice vzdělání integrovala sice členy komunity do české společnosti, avšak současně podporovala společenskou stabilitu výchozí lokální imigrační skupiny.

Přimda

Vývoj vztahu ke vzdělání rudohorských Slováků, žijících v sousední Přimdě, předznamenal na jedné straně kulturní konflikt mezi nimi a českými sousedy. Na straně druhé jej ovlivnilo prakticky okamžité navázání příbuzenských vazeb s mladými Čechy, kteří dočasně pobývali v regionu (vojáci). Rozpor vyplývající ze vstřícného postoje jedněch a odmítavého hodnocení druhých motivoval již v první polovině 50. let mladé rudohorské Slováky k dodatečnému získávání kvalifikace. Snaha přesvědčit Čechy o vlastních schopnostech a zároveň českými příbuznými zprostředkovaná představa o společenské hierarchii profesních specializací pomohla rudohorským Slovákům rychle se zorientovat a hledat společensky atraktivní i finančně dobře oceněné obory. S ohledem na jejich dosavadní školení však mohli volit pouze ze škály dělnických profesí. Pestrá nabídka pracovních míst v obci stejně jako poměrně dobré spojení s okolními lokalitami podpořily jejich záměry. Ve srovnání s Hoškou pak svoji cestu za dosažením kvalifikace a tedy svoji cestu vzestupu hledali individuálně.

Velmi záhy, již v druhé polovině 50. let, mladí rudohorští Slováci zjistili, že prostřednictvím své specializace se mohou osvobodit od své skupiny. Ověřili si, že v novém prostředí je to právě vzdělání, byť dosud v dělnickém oboru, které jim umožní nejen žít mimo vlastní rudohoroslovenskou komunitu i mimo obec, ale také získat v novém prostředí společenské ocenění. Volili tedy záměrně vzdělání v dělnické profesi daleko od obce

a tedy často i v oboru vzdáleném ekonomice obce. Cílevědomě tedy prostřednictvím vzdělání nastupovali samostatnou cestu integrace.

Poznatek, že vzdělání je prostředkem k získání společenské prestiže, pak předali mladí lidé i svým rodičům – generaci vesměs negramotných pomocných dělníků. I v nich byl pocit hořkosti ze společenského odmítnutí českými sousedy a vůle je přesvědčit o vlastní hodnotě. Proto již v 60. letech oni i starší sourozenci vedli mladé rudohorské Slováky ke studiu na středních školách. Studium dospívajících dětí se pro starší generaci stalo otázkou společenské prestiže, a to nejen ve vztahu k Čechům, ale i v rámci vlastní komunity. Vztah mladých Slováků ke vzdělání byl pak formován právě v tomto duchu. Zajímavé je, že nyní se výběr střední školy přibližoval realitě ekonomického života obce. Mladí volili obory, které znali. Tento postoj ve svém důsledku ovlivnil změnu v pohledu na vzdělání. K aspektu společenské prestiže se začala pojít představa o vzdělání jako o nutné, žádoucí strategii pro získání odbornosti ve zvoleném povolání. Tedy nejen společenská prestiž, nýbrž i vůle kultivace vlastní osobnosti začala být hodnotou, hodnotou ostře vnímanou v kontextu vlastního osobního sebeocenení a seberealizace.

Rychlé pronikání a využívání vzdělávacího systému státu pak v druhé polovině 70. let dalo komunitě první vysokoškoláky, byť nejprve z potomků z etnicky smíšených manželství (kde ovšem český partner měl nejvýše maturitu). Svoji připravenost pokračovat ve studiu na vysoké škole prokázaly opět nejprve dívky a až poté mladí muži. Mnozí z nich rozhodně volili svoji vzdělávací kariéru s ohledem na vlastní představu budoucího uplatnění. Byli však i tací, kteří zůstávali v zajetí společenských aspirací rodičů a ztotožňovali se s nimi. Jejich motivací nebyl zájem o studijní obor, ale nadále touha po zvýšení společenské prestiže.

V 80. letech pokračoval nastoupený trend. Komunita rudohorských Slováků a jejich potomků v Přimdě využívala vzdělávací systém státu podle osobních zájmů a schopností svých členů. Čím dále zřetelněji ti, kteří vyrůstali v obci, si hledali vzdělávací kariéru, aby mohli i v obci zůstat. Tím se ovšem ve svém důsledku zřekli možnosti aspirovat na zařazení se do akademických struktur společnosti. Vysokoškolské vzdělání bylo dosud orientováno na užití v praxi zemědělské, lesní či průmyslové výroby a v základním školství.

Vývoj vztahu ke vzdělání v obou sledovaných obcích byl jednoznačně ovlivněn konkrétní společenskou situací v té které lokalitě. Změna vztahu

ke vzdělání v Hošťce byla vyvolána zvenčí, z iniciativy státu zvyšovat vzdělání obyvatelstva. Proto se mladým lidem nedostávalo výrazné podpory ze strany rodičů a svoji cestu hledali pomalu, návazně na proměny společenské struktury vlastní komunity. Vzdělání se stalo především prostředkem pro naplnění vlastní profesní kariéry. Naopak v Přimdě vůle získat vyšší vzdělání vznikla z vlastní iniciativy členů komunity jako odpověď na přezíravý postoj českých sousedů. Rychlé zorientování se v možnostech, které nabízel vzdělávací systém, umožnilo staré i mladé generaci rudohorských Slováků posilovat vlastní společenskou prestiž. Pojetí vzdělání jako prostředku hierarchizace společnosti pak opustili potomci Slováků z rumunského Rudohoří v okamžiku, kdy dosáhli na vysokoškolské vzdělání. Otázku vzdělání přijali jako otázku osobní profesionalizace.

Tab. 1: Etnické složení obce Hošťka v letech 1950,1970 a 1980
– v procentech.

rok	rudohorští Slováci	Češi	Slováci	Němci	ostatní	celkem
1950	77,10	12,22	3,82	3,43	3,43	(n= 262) 100
1970	77,89	15,83	2,26	1,26	2,76	(n= 398) 100
1980	73,43	23,28	2,69	0,30	0,30	(n= 335) 100

Pramen: Sčítací operáty. SÚA Praha, NSL 1950, Hošťka okr. Tachov; SO 1970, Hošťka, okr. Tachov; SO 1980, Hošťka, okr. Tachov.

Tab. 2: Etnické složení obce Přimda v letech 1950,1970 a 1980
– v procentech.

rok	rudohorští Slováci	Češi	Slováci	Němci	ostatní	celkem
1950	36,28	60,78	–	0,98	1,96	(n= 204) 100
1970	39,75	49,68	4,49	4,80	1,28	(n= 312) 100
1980	26,93	66,85	2,93	2,38	0,91	(n= 546) 100

Pramen: Sčítací operáty. SÚA Praha, NSL 1950, Přimda, okr. Tachov; SO 1970, Přimda, okr. Tachov; SO 1980, Přimda, okr. Tachov.

Tab. 3: Nejvyšší dosažené vzdělání mladých lidí z rodin rudohorských Slováků podle pohlaví a roku narození – v procentech.

Hošťka, muži:

rok narození	1940-1945	1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965
bez vzděl.	7,14	-	-	-	-
ZŠ	21,43	28,5	26,1	8,0	-
vyučen	71,43	78,5	65,2	92,0	91,7
SŠ	-	-	8,7	-	8,3
VŠ	-	-	-	-	-

Hošťka, ženy:

rok narození	1940-1945	1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965
bez vzděl.	16,7	-	-	-	-
ZŠ	83,3	23,8	214,3	18,2	-
vyučen	-	42,8	61,9	81,8	62,5
SŠ	-	9,6	23,8	-	37,5
VŠ	-	-	-	-	-

Přimda, muži:

rok narození	1940-1945	1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965
bez vzděl.	20,0	-	-	-	-
ZŠ	-	27,3	13,3	-	-
vyučen	80,0	63,6	80,0	83,3	60,0
SŠ	-	9,1	6,7	16,7	20,0
VŠ	-	-	-	-	20,0

Přimda, ženy:

rok narození	1940-1945	1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965
bez vzděl.	-	6,2	-	-	-
ZŠ	44,4	18,8	-	-	-
vyučen	44,4	62,5	76,5	40,0	75,0
SŠ	11,4	12,5	17,6	40,0	-
VŠ	-	-	5,8	20,0	25,0

Pramen: Viz pozn. 6-10.

Literatura

- Auerhan, J.: *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku v Maďarsku a v Bulharsku*. Praha 1921.
- Bittnerová, D.: Slovenští reemigranti z rumunského Rudohoří. In: Tomaszewski, J. – Poláčková, Z. – Bittnerová, D. – Jurová, A.: *K problémům minorit. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1999, s. 45-104.
- Bittnerová, D.: Sňatečnost a manželské partnerství etnické diaspory 1947-1990 v Čechách. *Český lid*, 82, 1995, s. 19-32.
- Dvořák, J.: Vztahy Čechů a Slováků na území bývalého Českobudějovického a Jihočeského kraje v letech 1948-1967. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 1998, s. 117-121.
- Fojtík, K. (ed.): *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno, ÚEF ČSAV 1986.
- Gellner, A.: *Národy a nacionalismus*. Praha, Hříbal 1993.
- Haišman, T. – Heroldová, I. – Matějová, V.: Stabilizace, společenská a kulturní integrace obyvatelstva pohraničních obcí v jižních Čechách a na Severní Moravě (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov, Branná, o. Šumperk). *Český lid*, 70, 1983, s. 11-34.
- Hamaš, E.: Z dejín Slovákov v Rumunskej socialistickej republike. *Slováci v zahraničí*, 2, 1974, s. 107-129.
- Heroldová, I.: Příklad Sloveských reemigrantů do českých zemí. *Český lid*, 73, 1986 s. 202-234.
- Heroldová, I.: Slovenští reemigranti z rumunského Rudohoří. *Český lid*, 70, 1983, s. 55-57.
- Heroldová, I. – Vančík, E.: Vytváření domova v novoosídlené pohraniční vesnici. *Český lid*, 42, 1955 s. 193-200.
- Kaplan, K.: *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha 1990.
- Krátký, Č.: O vzniku sbírky tradičních lidových písní slovenských přesídlenců z Rumunska. *Český lid*, 42, 1955 s. 271-280.
- Loewenstein, B.: My a ti druzí. *Sociologický časopis* 31, 1995, s. 187-200.
- Michalčáková, E.: Sťahovanie Slovákov do Sedmohradska a spôsob ich života. *Slováci v zahraničí*, 6, 1980, s. 159-178.

- Moravcová, D.: K zákonitosti vyrovnávání přistěhovalecké skupiny s českou společností. (Pohraničí 1946–1990) In: *Češi v cizině*, sv. 6, 1992, s. 53–57.
- Moravcová-Bittnerová, D.: K otázce konstituování znaku jako prostředku identifikace etnografické skupiny. (Slovenští reemigranti z rumunského Rudohorí). *Ethnologica Europea Centralis*, 3, 1996, s. 23–30.
- Navrátilová, A.: K úloze obřadní kultury rumunských Slováků v integračním procesu novoosídlenecké obce. *Český lid*, 70, 1983, s. 76–82.
- Nosková, H. – Váchová, J.: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska. (1945–1954). Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2000.*
- Nosková, H.: Slováci zo Sedmohradského Rudohoria presídlení do západných Čiech a ich kalendárny zvykoslovný cyklus v priezere uplynulých štyridsiatich rokov. *Slováci v zahraničí*, 17, 1991, s. 36–48.
- Nosková, H.: Slováci zo sedmohradského Rudohoria v západných Čechách. *Slováci v zahraničí* 18–19, 1993, s. 87–97.
- Nosková, H.: Slovenští a čeští reemigranti z Rumunska v českých zemích 1948–1950. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 1998, s. 111–116.
- Robek, A.: Integrační a desintegrační tendence malé etnické skupiny. *Slovenský národopis*, 31, 1983, s. 487–492.
- Salzmann, Z.: Bibliografia k dejinám Slovákov a Čechov v Rumunsku. *Slováci v zahraničí*, 11, 1985, s. 181–212.
- Sirácky, J.: *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava 1966.
- Slezák, L.: *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 1978.
- Sulitka, A.: Slovenskí reemigranti z Rumunska a ich miesto v českej majoritnej spoločnosti v pohraničí. *Zpravodaj KSVI ÚEF*, 1986, č. 3, s. 101–110.
- Vaculík, J.: K reemigraci a usídlování Slováků z Rumunska v pohraničí českých zemí v letech 1946–1949. *Slováci v zahraničí*, 13, 1987, s. 92–109.
- Živná, C.: Příbuzenské vztahy a jejich úloha v životě slovenských reemigrantů z Rumunska. *Sborník Okresního muzea v Tachově*, 14, 1981, s. 12–22.

The Role of Education in the Process of the Integration of an Immigration Group

Dana Bittnerová

The text observes the process of integration–inclusion of immigration groups into macrostructures of the host society following the example of changes in the approach of an immigration group to education. There was the question of primary priority: How did specific social and economic conditions of a locality influence the approach to education in two communities emerging from a group which was originally only one? The analyzed immigration group was provided by Slovaks from Romania who resettled a number of villages of the Czech borderland after World War Two (in 1946–1949).

The Slovaks had lived in Romania continually for 150 years. In the isolation of ethnically homogeneous, agricultural villages they preserved their language, a traditional, distinctive folk culture and their way of life. In this structure the value of education did not assume any significant place. The Slovaks who arrived in Czechoslovakia were largely illiterate and unskilled.

By contrast, the development of education in the Czech Lands was consistent with central and west European trends. Basic education was taken for granted. Secondary and higher education was regarded by Czechs as a precondition of a better career in work and in conjunction with it a means of advancing on the social ladder.

The encounter of these approaches to education was enhanced by an inter-ethnic and inter-group cultural conflict between Slovaks from Romania and the Czech population of the villages. Logically, it placed Slovaks from Romania on the lowest educational degree, which involved the poorest social position in the village, as evaluated locally. The open school system of Czechoslovakia was for the Rudá hora Slovaks a potential offer for changing their economic as well as social statute.

This opportunity was also provided to Slovaks from Romania in two specific places. Although the two localities are adjacent, the economy and social situation in them—a village and a small town—were diametrically opposed, not only at the time of their arrival, but also in subsequent years, which were observed—between 1947 and 1990.

The analyzed data on the achieved level of and approach to education in the considered localities were based on three sources: the population censuses taken in years 1950, 1970, and 1980; church and civilian registers from 1946–1990; and a field research conducted in the localities in 1988–1990.

In the first places under consideration Slovaks from Romania made up a majority of population, which they maintained even in subsequent years. Social isolation was reflected in professional self-sufficiency of the village. The situation in the neighboring small town was quite different. The majority was made up by Czechs of all types of professions and degrees of education. Due to their poor education

Slovak settlers from Romania were placed in the competition to the lower position in the locality in economic as well as social terms. While in the former village Slovaks did not fully feel the social contempt by Czechs due to their culture – their distinctiveness – which involved illiteracy and a lack of skills, their fellow counterparts in the neighboring small town had to come to terms with negative acceptance by their new neighbors. The initial difference in the look at the Slovaks' poor education on the part of Czechs triggered in both observed groups a different development of the educational structure and approaches to education. Subsequently it caused Slovaks from Romania from both localities to adopt differing approaches to education. The change in the approach to education in the former locality (village) was prompted from outside, from the government's effort to enhance the educational level of the population. This is why young people lacked any major backing from their parents. They were searching for their way slowly, depending on the transformation of social structure of their own community. Education chiefly became a means of fulfilling their own professional career, for which apprenticeship in a specific field was sufficient.

By contrast, in the neighboring small town the effort to acquire better education was prompted by the own initiative of the community members as a reply to the contemptuous attitude of Czech neighbors. A rapid orientation in the opportunities offered by the educational system made it possible for both the old and young generations of Slovaks to enhance their own social prestige. The approach to education as a means of hierarchization of society eventually brought the descendants of Slovaks from Romania to universities.

Mensšiny ve městě

Projekt globální výchova – výchova k toleranci

Zuzana Hadj Moussová

Kultura, do níž jsme se narodili, je z psychologického hlediska základním rámcem vývoje naší osobnosti. V kulturním prostředí získáváme (kromě jiného) základní hodnoty, které nám pak slouží jako referenční rámec pro posuzování jiných kultur a jejich hodnot. Každá kultura má soustavu hodnot, která tvoří její specifičnost a dovoluje jedincům, aby se identifikovali jako skupina, sdílející podobné cíle a podobné vidění světa. Když se příslušníci různých kultur dostanou do kontaktu, dochází ke konfliktu mezi jejich hodnotami, protože jsou v mnoha případech opačné nebo nesourodé, i když jiné mohou být podobné nebo dokonce identické.

Hodnoty jsou výsledkem kultury, takže odrážejí zájmy společnosti. Jsou kulturními prvky, které jsou buď v rozporu, nebo jsou akceptovány jako nové způsoby vidění života. V současném otevřeném a globalizovaném světě se stírají hranice mezi kulturami a nerozlišeně se na nás valí kulturní vlivy, které často nejsme schopni zpracovat. Setkáváme se s tolika různými podněty, že to začíná otrásat naší vlastní kulturní identitou.

Prvním krokem, který lze učinit k řešení problému, je poznání, že naše kultura není něco samozřejmého, daného, že podobným způsobem prožívají svou kulturu a kulturní hodnoty i příslušníci jiných kultur. Uvědomění si multikulturního charakteru světa (a zde bych chtěla poznamenat, že takový byl svět vždycky, pouze v současné době tento rys globalizací světa vystupuje více do popředí) by mělo vést přes respekt a uvědomění si vlastní kultury k respektu a toleranci vůči kulturám odlišným. Zde má nezanedbatelnou roli výchovné a vzdělávací působení. Ukazuje se totiž, někdy i velmi tragickým způsobem, že pouhý kontakt, pouhé přebývání různých kulturních skupin ve stejném prostoru, nevede k poznání, tím méně k toleranci a respektu.

Mezikulturní výchova a vzdělávání by měla umožnit jedinci rozvíjet pochopení a přijetí různorodosti jako pozitivního jevu, měla by mu pomoci hodnotit rozdíly mezi lidmi z různých kultur jako přínosné. Mezikulturní vzdělávání a výchova vede k vytváření respektujících vztahů mezi různými kulturami, které umožní vyhnout se negativním událostem, ke kterým dochází v multikulturních společnostech, a to ne pouze v majoritní skupině – jako např. odmítání menšinové skupiny (rasismus, xenofobie) – ale také mezi menšinami, jako je asimilace, akulturace, ztráta kulturních hodnot, ztráta individuální identity, opovrhování vlastní kulturou, násilná integrace a adaptace.

Termín globální výchova je používán v posledních letech ve snaze identifikovat řadu výchovných nároků, které jsou kladeny stále globálnější společností na výchovné systémy celého světa. Globální výchova se snaží rozrušit hranice a poskytnout otevřenější vidění světa, ve kterém žijeme, aby tak umožnila kolektivní uvědomění světového občanství v globální vesnici solidarity a odpovědnosti, řešení problémů životního prostředí, vytváření sociálního vědomí, aktivní rozvíjení tolerance a dialogu, respektu a ocenění kulturních rozdílů pomocí mezikulturního vzdělávání.

Jako příspěvek k řešení tohoto úkolu vznikl z iniciativy dobrovolníků z organizace AFS ve Španělsku didaktický materiál Global education, který by měl mezikulturnímu vzdělávání a výchově pomáhat. (AFS je nevládní nezisková organizace, zabývající se zprostředkováním kontaktů mladých lidí z různých zemí. Existuje v 55 zemích světa, kromě jiného také v ČR jako AFS-Mezikulturní programy.) K projektu se posléze připojily organizace AFS v Portugalsku, Itálii, Francii a Belgii. Česká AFS-Mezikulturní programy se k projektu připojila v loňském roce a dnes již máme přeloženou a upravenou příručku, s níž začali v letošním školním roce pracovat učitelé na čtyřech gymnáziích v České republice (gymnázia v Brně, Turnově, Šternberku a Příbrami). Do příštího školního roku počítáme s rozšířením programu na další čtyři školy, se kterými již AFS vede jednání; byl navázán i kontakt se středními odbornými učiteli.

Základem projektu Globální výchova a vzdělávání je program aktivit pro studenty středních škol (vychází to ze zaměření činnosti AFS na věkovou kategorii 15–18 let). Vytvoření didaktického materiálu ke globální výchově pro střední školy představuje součást širšího výchovně-vzdělávacího projektu, který jde od přípravy učitelů, přes použití materiálů a vzdělávání žáků až k výměnám studentů a profesorů z různých zemí. Celý projekt byl

vypracován v rámci programu Evropské unie Socrates, konkrétně aktivity Comenius 2, který je zaměřen na mezikulturní výchovu a vzdělávání.

Obsah příručky je rozdělen do tří tematických bloků: Výchova k hodnotám, Mezikulturní výchova a Výchova dobrovolníků. Každý z bloků obsahuje teoretický úvod k tématu a větší či menší počet konkrétních aktivit k tématu se vztahujících. Některé aktivity je možno přirovnat ke hrám, které jsou používány v různých výcvikových programech – zvláště tam, kde jsou zaměřeny na sebepoznání či komunikaci. Jindy aktivity představují návrhy krátkodobých či dlouhodobých projektů, které studenti uskutečňují. Učitel má možnost používat aktivity podle možností své práce ve škole, podle předmětů, které vyučuje, případně i podle možností spolupráce s ostatními kolegy. Důležité je, že aktivity Globální výchovy a vzdělávání lze chápat jako multidisciplinární, to znamená, že řada témat, na které jsou zaměřeny, může postupovat do obvyklých vyučovacích předmětů (literatura, zeměpis, dějepis, ale i výtvarná či hudební výchova apod.)

První z bloků obsahuje témata: lidská práva, výchova k míru, rasismus a xenofobie, rozvoj a životní prostředí. Druhý blok se dotýká témat: kultura, kulturní hodnoty, stereotypy, verbální a nonverbální komunikace, mezikulturní vzdělávání. Ve třetím bloku jsou témata: práce pro společnost, nevládní organizace a dobrovolnická práce.

Studenti by měli mít základní znalosti o Všeobecné deklaraci lidských práv, opírající se o univerzální hodnoty, uznávané mezinárodní komunitou. Pouze tak je možno dosáhnout zvýšené citlivosti studentů k porušování těchto práv i angažovanosti v boji za jejich ochranu.

Cílem mezikulturního vzdělávání je vybavit studenta nástroji, které mu usnadní pochopení kulturní různorodosti a porozumění a respekt k hodnotám různých kultur. Jde především o vymezení pojmu kultury a dále pak je podrobněji věnována pozornost kulturním hodnotám, kulturním předsudkům a stereotypům a verbální a nonverbální komunikaci.

Prostřednictvím výchovy dobrovolníků by měli studenti získat přístup ke konkrétním činnostem ve svém okolí, aby dokázali konat na místní úrovni, ale v globálních souvislostech. Zde je zřetelná souvislost s místem vzniku programu, tj. v nevládní neziskové společnosti. Základem je myšlenka, že občanskou společnost je možno vybudovat pouze aktivní angažovaností každého jedince.

Mezikulturní studie jsou centrálním tématem, které by mělo být přítomno ve všech oblastech vzdělávání, protože rozvíjí univerzální hodnoty,

jako je spravedlnost, tolerance a solidarita, založených na poznání vlastní kultury a na studiu jiných kultur a porozumění jim. Znamená respektování kulturní rozmanitosti, která stále vzrůstá a otevírá cestu různým způsobům života, myšlení a chápání světa. Studenti se učí komunikovat s ostatními na základě studia vlastní kultury a porozumění jiným kulturním formám, za použití svých vlastních prostředků vyjádření a jsou vedeni k tomu, aby si stále více uvědomovali méně nápadné aspekty různých kultur. Kritická analýza a pochopení lidí z jiných kultur by měly utvářet motivaci k učení a mezikulturním výměnám vyplývajícím ze solidarity a měly by vést k reflexi nad sociálními a ekonomickými nerovnostmi.

Přestože je pracovní materiál pro učitele rozdělen do několika odlišných částí, je samozřejmé, že témata se prolínají, takže mluvíme-li o kultuře a respektu k odlišnostem, mluvíme zároveň o lidských právech, patřících každému jedinci bez rozlišení. Mezikulturní výchova a vzdělávání rozvíjejí konkrétní náměty a integrují je do globálnějších pohledů. V multikulturním světě mohou zvyky a způsoby chování různých kulturních skupin, které žijí dohromady, vyvolávat konflikty a rozpory, ale zároveň je naplňují možnostmi vzájemného obohacování prostřednictvím výměny perspektiv.

Protože u nás projekt probíhá už zhruba půl roku, je možno uvést první zkušenosti s jeho použitím na zapojených středních školách. Celkově jsou aktivity i způsob práce v rámci projektu studenty přijímány velmi pozitivně – jistě i proto, že se liší od běžného vyučování. Učitelé ovšem uvádějí, že studenty např. zaráží fakt, že na řadu otázek či problémů, kterými se jednotlivé aktivity projektu zabývají, neexistují odpovědi typu „dobřešpatně“ či jednoznačná řešení. Již po půl roce je však možné u studentů pozorovat zvýšení schopnosti vyjadřovat své vlastní názory, ale také reagovat na ostatní a tolerovat odlišný názor. Zároveň se podle učitelů celkově mění a zlepšují vztahy a sociální klima ve třídách. Další pozorovanou změnou v postojích studentů je výrazné zvýšení zájmu o aktivní zapojení do pomoci potřebným lidem. Např. profesorka z Příbrami uvádí, že její studenti spontánně přišli s nabídkou zorganizovat doučování pro děti z romské komunity a připravili i další projekty.

Lze tedy konstatovat, že vlivem použití projektu Globální výchovy a vzdělávání skutečně dochází u studentů k určitým změnám, a to žádoucím směrem. Vzhledem k tomu, že jde zatím pouze o půlroční práci s projektem, jsou tyto posuny velmi slibné a lze doufat, že účinnost celého projektu bude ještě výraznější.

Literatura

Globální výchova a vzdělávání (1997–98). Praha, AFS.

Hadj Moussová, Z.: Projekt Globální výchova. *Sborník konference Multi-kulturní výchova v období globalizace*. Olomouc, PeF UP 1999.

Hayesová, N.: *Základy sociální psychologie*. Praha, Portál 1998.

Helus, Z.: *Sociální psychologie I*. Praha, Karolinum 1995.

Murphy, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha, SLON 1998.

Surian, A : Promoting an European Dimension of Intercultural Education. *European Journal of Intercultural Studies*, vol. 9, 1998.

A Project of Global Education

Zuzana Hadj Moussová

The paper informs about a new program focusing on multi-cultural education which has started to be tested at a number of Czech schools. It is the program Global Education and Upbringing, destined for secondary school pupils. It is mainly devised to realize one's own cultural conditioning through experience activities. This helps understand cultural diversity of people from other cultures. The paper also summarizes the teachers' first experiences with the application of the program.

Řešení multietnického soužití na státní a lokální úrovni na příkladu českého a romského obyvatelstva

Jaroslava Kadeřábková

Současné integrační procesy v Evropě a zcela nové podmínky ekonomického, sociálního i kulturního rozvoje české společnosti přinesly také nové pohledy a přístupy k řešení multietnického a multikulturního soužití v našich podmínkách. Především změny, které probíhají, nejtíže dopadly na romské obyvatelstvo. To se díky předlistopadové politice státu musí vyrovnávat se specifickými problémy intenzivněji než většina české společnosti. V budoucnu bude záviset na tom, jak česká společnost dokáže tato specifika řešit na různých úrovních řízení státu. V tomto smyslu sehrávají orgány státní a zejména lokální správy významnou úlohu.

Postavení romského obyvatelstva v České republice a řešení jeho soužití s většinovou společností má mnoho aspektů. Postupy, kterými můžeme ovlivňovat nekonfliktní soužití českého a romského obyvatelstva, by měly vycházet z vědeckých poznatků a vyvarovat se chyb minulosti.

Pro politická rozhodnutí a řešení problematiky česko-romského soužití budou do budoucna nezbytné analýzy jako významný podklad pro řídicí činnost. Na základě těchto analýz by měly navazovat odborně zpracované krátkodobé i dlouhodobé programy, koncipované podle podmínek a možností současného vývoje společnosti. Tyto projekty a programy by měly odpovídat konkrétním podmínkám jak na úrovni státní, tak na úrovni regionální nebo lokální. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že přímočaré a okamžité řešení neexistuje. Na základě našich i zahraničních zkušeností není romská problematika pouze sociálním problémem, ale také problémem kulturním, vzdělanostním a společenským, problémem, který je kromě jiného velmi podstatně ovlivňován zejména historickými a sociálně ekonomickými podmínkami.

Většina Romů, kteří dnes žijí v České republice, jsou potomci těch, kteří přišli na Moravu a do Čech po roce 1945 ze Slovenska a ze Zakarpatské Ukrajiny, neboť po nacistické genocidě zůstalo v českých zemích přibližně 300 rodin, tj. necelý tisíc Romů. Největší příliv tohoto etnika směřoval do pohraničních regionů, do průmyslových oblastí a do větších měst. Nejprve řízená, později spontánní migrace Romů ze Slovenska byla a je motivována většími možnostmi pracovního uplatnění, a zejména lepšími sociálními podmínkami i relativně menšími xenofobními tendencemi než v místě jejich původního domova.

Od dob Marie Terezie se v politice státu vůči Romům střídala období snahy o integraci romského obyvatelstva do ostatní populace s obdobím represivní politiky. Tyto snahy, vedené často dobrými úmysly, nepřinesly prospěch ani státu, ani romskému obyvatelstvu. Řešení tzv. „cikánské otázky“, jak je realizovala první republika a později totalitní komunistický režim, se ukázalo neúčinné a přineslo více problémů než pozitivních výsledků. Romové nadále žijí z větší části izolovaně a ostatní obyvatelé si o nich vytvářejí stále negativnější obraz. Dochází také k množícím se projevům etnické a rasové nesnášenlivosti. Romové jsou většinou obyvatelstva odmítáni a zaháněni zpět do svého společenství, což vytváří „začarovaný kruh“, který zvyšuje nároky na odbornost jakýchkoliv politických a společenských rozhodnutí.

V minulosti se naše společnost přes všechna negativa snažila vytvářet podmínky k zařazení romského obyvatelstva do naší společnosti. Nebrala však v úvahu sociální a kulturní vyhraněnost romské society, její historické zkušenosti, její složitý zápas o přežití a překonání vzájemné nedůvěry a hlubokých předsudků společnosti, ve které žijí. Dnešní doba přinesla ještě řadu dalších problémů a konfliktů. Při vypracovávání programů řešení romské otázky jak v celostátním, tak i regionálním nebo lokálním měřítku je proto nutné vycházet ze znalostí historických kořenů sociální i kulturní svébytnosti romského obyvatelstva.

Dosavadní poznatky ukazují, že se Romové brání jakékoliv formě asimilace, což je především odrazem jejich historického vývoje. Naopak, dnes jsme svědky spíše růstu jejich etnické emancipace a posilování vědomí etnické příslušnosti a sounáležitosti. Dochází k trvalé konfrontaci odlišných životních způsobů a přežívání oboustranných etnických stereotypů. Tyto tendence působí jak na romské občany, tak i na ostatní obyvatele a vedou k zhoršení podmínek řešení tohoto stavu.

Jedna z cest, která může přinášet pozitivní výsledky, vede přes „sladění“

a akceptaci soužití Romů s ostatními obyvateli (existují obce, zejména města, kde již mají určité zkušenosti s programy a projekty *tolerantního soužití* – např. Pardubice, Český Krumlov, Ústí nad Labem a další). Rovněž spolupráce na úrovni státní a veřejné správy anebo na úrovni nestátních a neziskových organizací může podstatně přispět k řešení naléhavých úkolů spojených se zlepšením vztahů obou etnik. Propojenost a provázanost zmíněné spolupráce se ukazuje být velmi efektivní a potřebná.

V tomto smyslu mají mimořádný význam také odborné semináře pořádané vědeckovýzkumnými institucemi spolu s představiteli zejména samosprávných organizací. Toto sepětí umožní využití vědeckých poznatků při vypracovávání projektů nezbytných pro snížení problémů, které provázejí multietnické soužití. Především odborníci těch oborů, které teoreticky i metodologicky sledují multietnická a multikulturní specifika, k nimž se řadí např. obory sociologické, sociálně a kulturně antropologické anebo etnologické, mohou k řešení této problematiky velmi účinně přispět svým zaměřením i výsledky studia.

Politická kultura a odpovídající koncepce vytváření podmínek pro soužití romského obyvatelstva s českou společností musí i nadále vycházet zejména z procesu emancipace kulturního a duchovního života Romů a z jejich vlastní snahy o sociální a kulturní vzestup. Společnost, ve které žijí, může velmi účinně pomoci tím, že bude vytvářet podmínky pro tuto emancipaci. Jedná se o cestu, která je dlouhodobá. Přináší však pozitivní výsledky – jak naznačuje zahraniční praxe.

Nezbytnost nového přístupu k této problematice ovlivňují zkušenosti z dosavadních postupů a přístupů, kdy stále dochází spíše k nesnižujícímu se počtu interetnických konfliktů. Kromě toho je třeba analyzovat pozitivní i negativní výsledky dosud probíhajících projektů a programů. V tomto smyslu bude multidisciplinární analýza a využívání vědeckých poznatků velmi přínosná. Tento přístup by mohl napomoci zvýšit efektivnost i do značné míry snížit finanční náročnost dosavadního systému podpor a projektů týkajících se této problematiky.

K těmto účelům mohou přispět komunitní výzkumy, které realizují různá vědecká, výzkumná i univerzitní pracoviště (např. univerzitní pracoviště v Praze, Brně, Ústí nad Labem, vědeckovýzkumné nadace atd.).

Dosavadní spolupráce našeho pracoviště (katedra veřejné správy a regionálního rozvoje VŠE Praha) se samosprávnými organizacemi ukazuje, že zájem o poznatky k problematice multikulturního soužití i k problémům etnických konfliktů je ze strany zástupců státní a veřejné správy velký.

Především starostové a zastupitelé měst i obcí, kde dochází k problémům soužití více etnik, mají o odborné poznatky velký zájem.

Odborné semináře mohou být prostorem, který napomůže prohlubovat poznatky o různých sférách tolerance a napomůže pochopení multietnického a multikulturního soužití, které bude čím dál tím víc aktuální. Otevřenost světa, integrační a globalizační procesy zkracují vzdálenosti a otvírají nové možnosti etnického soužití a kulturní tolerance. Přinášejí však také nové problémy. Chceme-li stačit vyspělému světu, musíme tyto problémy odborně analyzovat i řešit.

A Solution to Multi-ethnic Coexistence at National and Local Levels shown by using the Example of the Czech and Romany Populations

Jaroslava Kadeřábková

The author analyzes the attention devoted to the role of civil service when settling the problems of multi-ethnic and multi-cultural coexistence in the towns, villages and regions of the Czech Republic. She stresses the importance of an expert analysis and cooperation with specialists in charge of questions of multi-cultural and multi-ethnic coexistence. She deals with the professional questions by using the example of the Romany population. Previous experience with the solution to these problems has indicated that specialists from the civil service are interested in cooperation with academic and research institutes. The cooperation will have to be used more intensively in the future.

Hledá školní mládež pozitivní hodnoty? (Pohled na vietnamskou komunitu)

Miloslava Turková

Budovat pozitivní vztahy a postoje v rámci mezilidských kontaktů včetně kontaktů mezinárodních znamená (nebo lépe řečeno mělo by znamenat) pro každou společnost v kterékoliv době důležitý a prioritní úkol. Z historie víme, že řada společností, ať už v době dávno minulé či nedávné, tento úkol nezvládla. Ale ani současnost na tom není o mnoho lépe. Existuje mnoho zemí, a to včetně tzv. zemí vyspělých, kde jsou negativní mezi-skupinové vztahy na denním pořádku. Také v současné české společnosti představuje budování nekonfliktního klimatu velmi obtížný úkol, navíc složitější v tom smyslu, že naše společnost byla po desetiletí společností uzavřenou před vnějšími vlivy a kontakty, včetně kontaktů mezinárodních.

Po druhé světové válce a odsunu převážné části německého obyvatelstva z pohraničí se v prostoru dnešní ČR vytvořila z hlediska etnického téměř homogenní společnost. Početně nevýznamné mezinárodní kontakty (re-emigranti, zahraniční pracovníci v průmyslu a zemědělství, vlny romského etnika ze Slovenska) se odehrávaly pouze na bázi lokální. Rovněž etnické skupiny žijící kontinuálně na území ČR (Němci v pohraničí, Poláci na Ostravsku a Těšínsku) byly chápány jako regionální a okrajové. Navíc existovala všeobecně sdílená představa postupného včleňování všech menšin do české společnosti s vizí jejich naprosté integrace.¹

Celospoolečenské ale i celoevropské změny po roce 1989 nastolily úplně jinou situaci. Příliv cizinců na naše území, stejně jako emancipace zde žijících etnických skupin, způsobily, že mezinárodní soužití zcela ztratilo

¹ Samozřejmě s výjimkou „dočasně“ zde žijících vojáků sovětské armády a jejich rodinných příslušníků v období po roce 1968.

lokální a regionální, ale především okrajový charakter a stalo se problémem celé společnosti. Mnohá česká města se postupně stávají multikulturním a multietnickým prostorem, prostorem, kde se soužití Čechů s „jinými“ („druhými“, „cizími“), tj. s těmi, jejichž kulturní hodnoty a vzorce chování jsou odlišné, jeví jako realita všedního dne. Tato realita představuje pro současnou českou veřejnost zcela nový fenomén a pro část veřejnosti fenomén nepředstavitelný a proto i obtížně přijatelný. A právě tato skutečnost vede k problémům ve vztazích mezi většinovou českou společností a etnickými skupinami, přičemž zpravidla jde o problém oboustranný. Postoje českého obyvatelstva ovlivňují dlouhodobě přetrvávající kulturní předsudky a stereotypy, které u některých skupin (lokálních, socioprofesionálních, generačních) vyvolávají za určitých problémových situací silné xenofobní reakce. Tato atmosféra je navíc uměle „přiživována“² světem masmédií. Výrazné novinové titulky a mnohokrát opakované televizní šoty se věnují především negativům a nedostatkům ve vzájemném soužití a uměle vyvolávají u jednotlivců či skupin z řad běžných konzumentů psaného i mluveného slova nevstřícné a negativní postoje.

Určitou naději na zvládnutí tohoto velmi palčivého problému současné společnosti dává pohled do budoucna. Nastupující generace dnešních školáků, pro které je situace před rokem 1989 z jejich pohledu jakýmsi „pravěkem“, by mohla za deset, patnáct let považovat život v multikulturní a multietnické společnosti za úplnou samozřejmost. Položme si tedy otázku, zda existují u dnešních dětí staršího školního věku předpoklady takových budoucích postojů? Nebo jinak řečeno, zda 13–14leté děti (tj. děti ve věku, kdy si začínají vytvářet vlastní samostatné názory a postoje) hledají či mají vůli hledat pozitivní vlastnosti u „jiných“, „druhých“, „cizích“, „odlišných“?

Odpověď budeme hledat v analýze výpovědí dětí z osmých tříd základních škol z nejrůznějších oblastí ČR, kterým byl položen dotaz „Co obdivuješ na Vietnamcích?“ Tato otázka byla součástí širšího výzkumu pro potřeby MŠMT.³

Úvodem je třeba zdůraznit, že tato pozitivně formulovaná otázka, která vybízela k hledání kladných charakteristik, vlastností, schopností či

² V zásadě lze hovořit o jednoznačně negativním vlivu naprosté většiny sdělovacích prostředků, především pak těch řadících se do kategorie „bulvárních“.

³ Výzkum i výzkumný soubor je charakterizován v příspěvku Mirjam Moravcové *Romové v pohledu české mládeže*.

dovedností, které by děti byly schopné a ochotné považovat za hodné obdivu, neměla v dotazníku (a to záměrně) paralelu, která by se dotazovala na to, zda se dětem něco na Vietnamcích nelíbí. Respondentům – 13–14 letým školákům byl dán prostor k vyjádření pozitivních postojů ve vztahu k Vietnamcům, tedy ke skupině na jedné straně transparentně odlišné od většinové české společnosti a na straně druhé ke skupině, která je vzhledem ke svým obchodním aktivitám běžnou součástí naprosté většiny českých, moravských a slezských měst.

Úhrnný počet respondentů, kterým byla položena otázka „Co obdivuješ na Vietnamcích?“ činil 3438. Jednalo se o žáky základních škol z našich největších měst (zastoupeny byly především pražské, brněnské a ostravské školy), z dalších měst krajských⁴ či okresních (např. Hradec Králové, Olomouc, Kutná Hora, Děčín, Jindřichův Hradec, Nový Jičín, Pardubice, Kroměříž, Sokolov, Tábor, Příbram, Strakonice, Český Krumlov, Frýdek Místek. atd.), ale i z měst menších (např. Bruntál, Česká Kamenice, Choceň, Kaplice, Kláštere nad Ohří, Letohrad, Velešín atd.).

Z celkového počtu dotázaných téměř jedna třetina (31,5 % tj. 1082) tuto otázku v dotazníku zcela pominula, nezformulovala nebo nebyla ochotna zformulovat žádnou odpověď. Zbývající dvě třetiny tj. 2356 školáků se k dotazu s různou intenzitou pozornosti vyjádřily, přičemž významná část z nich (954 tj. 27,7 % ze všech oslovených a 40,5 % ze všech, kteří odpověděli) volila jednoduchou a jednoslovnou odpověď „nic“ a 114 žáků (3,3 % z oslovených a 4,8 % ze všech odpovědí) uvedlo „nevím“. Ostatní respondenti (tj. přes 54 % z těch, kteří nějakou odpověď napsali) se ve svých výpovědích pohybovali v širokém spektru výroků oscilujících mezi výrazným obdivem na straně jedné a zásadním nesnášením na straně druhé, mezi etnickou tolerancí a intolerancí a mezi hledáním kladných a záporných vlastností, přičemž někteří zastávali více méně neutrální pozice. To znamená, že ačkoliv byl dotaz formulován jednoznačně v tom smyslu, aby děti hledaly hodnoty či vlastnosti pozitivní, uvedl nezanedbatelný počet 13–14 letých dětí výroky laděné jednoznačně negativně (*drzost, rozpínavost, nehezký vzhled*)⁵ nebo dokonce konfrontačně (*nesnáším je, je jich tu moc*).⁶ Souhrnně však převažovaly výpovědi pozitivního charakteru. (Srv. tab. č. 1)

Vedle odpovědí typu „nic“ a „nevím“ se dotázaní školáci ve svých výpo-

⁴ Jednalo se o „krajská“ města z pohledu bývalého krajského uspořádání.

⁵ Tyto výroky se objevovaly opakovaně.

⁶ Výroky uvedeného typu se vyskytly u více respondentů.

vědích v první řadě soustředili na nejmarkantnější jev spojovaný s Vietnamci, a to na obchodní činnost, ať už na všudepřítomné stánkaře nebo na stále se zvyšující počty vietnamských obchodníků v tzv. kamených obchodech. S různým stupněm obdivu (*smysl pro obchod, mají dobré obchody, dobří obchodníci, prodávají levné věci, skvěle se s nima obchoduje, mají dobré obchody a umí v nich pracovat, kdo by nás oblékal?, trpělivost jednat s českými zákazníky, kteří k nim často nebývají moc slušní*)⁷ hodnotilo obchodní aktivity Vietnamců 279 respondentů tj. 11,8 % ze všech, kteří dotaz zodpověděli. (srv. tab. č. 1) Druhé nejpočetnější zastoupení pozitivně vnímaných vlastností (212 tj. 9 % ze všech odpovědí) se týkalo hezkého vzhledu Vietnamců, kde děti oceňovaly především pěkné oči a vlasy a někdy i postavu či celkový vzhled (*jejich šikmé oči, mají hezký tvar očí, mají hezký vočička, super vlasy, jsou nádherní, je roztomilé, jak jsou malí*).⁸ Relativně vysoké zastoupení odpovědí, ve kterých respondenti obdivovali fyzický vzhled, vynikne ještě více ve srovnání s řádově nižším počtem (celkem 21) výroků, kdy dotázaní na otázku po obdivu reflektovali naopak nepěkný vzhled (*křivý oči, jsou pidlovoký, vypadaj, že mají žloutenku*).⁹

Takto negativně laděné odpovědi týkající se vnímání fyzického zevnějšku představovaly pouze desetinu výroků pozitivních. Obdobný, i když ne tak výrazný poměr, vykazovaly i odpovědi o souhrnně kladných a souhrnně záporných vlastnostech, kdy pozitivních (*odvážnost, pracovitost, usměvavost*)¹⁰ reakcí bylo 140 a negativních (*drzost, rozpínavost*)¹¹ pouze 24.

Nejpočetněji zastoupený negativní vjem se týkal hodnocení typu „honba za penězi, vtíravost“. V tomto smyslu se vyslovilo 98 respondentů (*jejich sebezapření, aby vydělali peníze, jsou hrozně vlezlí, vtíraví*)¹², přičemž řada z nich ke svým výroům připojovala „to neobdivuju“, aby bylo zcela jasné, že takové charakteristiky nepovažují za hodné obdivu. Naopak 2,6 % školáků (celkem 61) obdivuje jazyk, jazykové schopnosti a dvojjazyčnost u Vietnamců žijících na našem území (*zajímavý jazyk, rychle se domluví, dobře a rychle se učí česky*).¹³

Dvě procenta odpovědí (tj. 48 respondentů) se týkala nekvalitního zboží (levný šmejd, že se jim rozpadá oblečení, prodávají nekvalitní věci)¹⁴

⁷ Výroky z dotazníků č. 0318, 5318, 1815, 6103, 2204, 0754, 6182, 1488.

⁸ Výroky z dotazníků č. 0280, 6034, 2787, 1668, 2786, 1955, 1956, 2632, 1452, 1197, 5325.

⁹ Výroky z dotazníků č. 2522, 5751, 2653.

¹⁰ Takovéto odpovědi se objevovaly opakovaně.

¹¹ Rovněž negativní odpovědi tohoto typu se vyskytly u více respondentů.

¹² Výroky z dotazníků č. 1195, 0905, 2818.

¹³ Výroky z dotazníků č. 5522, 0757, 5317.

¹⁴ Výroky z dotazníků č. 0755, 2760, 1961.

jako symbolu spojovaného s přítomností Vietnamců, respektive vietnamských tržišť v našich městech. Ať už se jednalo u těchto 48 školáků o přijetí obecné představy o druhořadém zboží vietnamských obchodníků nebo o osobní zkušenost s koupí nekvalitních věcí, bylo subjektivní vnímání těchto skutečností natolik silné, že ho zformulovali do odpovědí v podstatě odsuzujících, i když některé výroky by bylo možné chápat i jako určitou míru obdivu (*že umějí prodat to šmejké zboží, že si dokážou přilákat lidi, aby u nich nakupovali, i když vyrábějí samy šmejdy*).¹⁵

Celkem 38 (1,6 %) dětí se k otázce jednoznačně stimuluje vstřícnost (Napiš, co obdivuješ na Vietnamcích) vyjádřilo z pozice etnické intolerance, přičemž intenzita netolerantních postojů se pohybovala od mírnějších výroků (*rákosníci, že nás tu dovedou otravovat, křováci, nic jinýho*)¹⁶ až po výroky hrubé, cynické (*kurvy žlutý, fuj jsou jako vši, ať táhnou odkad přišli*)¹⁷ a genocidní (*do plynu*).¹⁸ K postojům této skupiny etnicky netolerantních školáků se přiblížilo i 30 těch, kteří zaujali pozici obecně xenofobní, shrnutou do odpovědi typu „nesnáším je“ (*nemám je ráda, přímo je nesnáším, jsou mi proti srsti*).¹⁹ Výrazem xenofobie byly i odpovědi skupinky 17 respondentů, kteří místo hledání pozitivních charakteristik uváděli výroky typu „je jich tu moc“ (*už jsou všude tak rozlezlí, už jsou na každém rohu*).²⁰ Naopak etnicky tolerantní výroky zazněly pouze v 11 případech (*správní hoši z Asie, nevaděj, šikmovoký kámoši, nejsem rasista*).²¹

Sportovní schopnosti, především pak znalost bojových umění (*jsou sportovní a bojovní, jsou mrštní a umějí bojová umění, karate, Kung-fu*)²² vyzdvihlo jako předmět obdivu na straně Vietnamců jeden a půl procenta (celkem 35) těch, kteří odpověděli. Osobnostní charakteristiky typu „úsilí o vzestup – přizpůsobivost“ (*snaha něčeho dosáhnout, schopnost přizpůsobit se*)²³ zhodnotilo jako hodné obdivu 22 žáků a odvahu žít v České republice (*že měli odvahu přijít do ČR, že tady v Čechách ještě vydrželi*)²⁴ ocenilo 18 respondentů.

Vedle početně bezkonkurenčně pozitivního hodnocení obchodní čin-

¹⁵ Výroky z dotazníků č. 2132 a 2293.

¹⁶ Výroky z dotazníků č. 1289, 1612, 2157.

¹⁷ Výroky z dotazníků č. 1303 a 1365.

¹⁸ Výrok z dotazníku č. 1443.

¹⁹ Výroky z dotazníků č. 1868, 2270, 1911.

²⁰ Výroky z dotazníků č. 6044 a 2258.

²¹ Výroky z dotazníků č. 1624, 2247, 1621, 0841.

²² Výroky z dotazníků č. 1803, 1675, 1854.

²³ Výroky z dotazníků č. 0794 a 5691.

²⁴ Výroky z dotazníků č. 1950 a 6170.

nosti se našla ve zkoumaném souboru i skupinka 30 školáků, kteří položili důraz na jinou oblast materiálních hodnot, a to na vyspělost průmyslu a techniky (*jejich výborné výrobky, mají dobrou elektroniku*).²⁵ Kulturním hodnotám dalo naopak přednost pouze 14 žáků.²⁶

Určitou rozvahu, na rozdíl od některých povrchních a zbrklých výroků, projevil 16 dětí, které na položenou otázku odpověděly, že Vietnamce neznají, a to nikoliv ve smyslu, že by se s nimi nikdy nesetkaly, ale že je nepoznaly natolik, aby je mohly nějak, ať už pozitivně nebo negativně hodnotit (*neznám je, abych o nich mohl něco psát, znám je jen z trhu*).²⁷ Naproti tomu 13 respondentů projevilo více méně nezájem, jak o Vietnamce, tak o odpověď (*nezajímám se o ně, nezájem*).²⁸ Stejný počet 13 dotázaných cítil potřebu zdůraznit nedodržování zákonů ze strany Vietnamců, zejména pak při jejich podnikatelské činnosti (*jejich drzost, neplatit daně, schopnost pašovat*).^{29, 30}

Významový i obsahový rozptyl dalších odpovědí byl tak velký, že se k sobě přibližovaly vždy pouze v několika málo případech.³¹ Z málo početně zastoupených výroků je třeba vyzdvihnout skupinku sedmi výpovědí, které kladly důraz na skutečnost, že se nelišíme, že jsme všichni lidé (*hlavně, že jsme všichni lidé, i když mluvíme každý jinou řečí, jsou to lidé, jako my*).³² A zbývající jednotlivé výroky byly natolik individuální a specifické, že je nebylo možné zařadit do žádné z charakterizovaných skupin.

Tolik k obsahové analýze výpovědí 13–14 letých respondentů jako celku. Nyní se soustředíme na to, zda se struktura výroků obdivu (ale i kritiky či negativního hodnocení) ve vztahu k Vietnamcům lišila podle pohlaví respondentů, podle vzdělání a sociálního zařazení otce žáka a podle lokality. V tomto detailním rozboru se zaměříme především na ty typy odpovědí, které byly zastoupeny nejpočetněji.

Frekvence odpovědí v závislosti na pohlaví respondentů (srv. tab. č. 3) se výrazně odlišila především u odpovědi typu „jazyk, jazykové schopnosti“, „nevím“, „nekvalitní zboží“ a „etnická intolerance“. Obdiv k jazyku a jazykovým dovednostem ocenilo mnohem více dívek (75,4 %) než chlapců (21,3 %). Na druhou stranu si zase více děvčat (69,3 %) než

²⁵ Výroky z dotazníků č. 1469 a 2099.

²⁶ V obměnách zazněly výroky „kulturu“, „jejich kulturu, umění“.

²⁷ Výroky z dotazníků č. 1384 a 2680.

²⁸ Výroky z dotazníků č. 2821 a 1241.

²⁹ Výroky z dotazníků č. 1932 a 2812.

³⁰ Detailní absolutní i procentuální zastoupení jednotlivých typů odpovědí viz tabulka č. 1.

³¹ Konkrétně v deseti a méně – viz tabulka č. 2.

³² Výroky z dotazníků č. 0339 a 0832.

hochů (27,2 %) nelámalo s odpovědí příliš hlavu a prostě konstatovalo, že nevědí. Při zdůrazňování nekvalitního zboží a etnické intolerance převažovali v 58 % chlapci. Zbývající charakteristiky analyzované z hlediska pohlaví (tab. č. 3) nevykazovaly nijak podstatné rozdíly. A u odpovědí, kdy děti uváděly obecně kladné vlastnosti, byl poměr hochů (68) a dívek (67) naprosto vyrovnaný.

Zatímco zastoupení dívek a chlapců v celém souboru bylo rovnoměrné (47 % chlapců a 48 % dívek – zbývající část respondentů údaj o pohlaví neuvedla), z hlediska vzdělání otce respondentů tomu tak zdaleka nebylo (základní – 7,8 %, odborné – 26,3 %, střední – 36,7 % a vysokoškolské – 20 %). Z tohoto zorného úhlu je třeba nahlížet na frekvenci jednotlivých typů odpovědí ve vztahu ke vzdělání otců (viz tab. č. 4). U všech analyzovaných typů odpovědí je zastoupení respondentů, kteří u otce uvedli základní vzdělání, nejnižší a přibližuje se poměrnému vzdělanostnímu zastoupení v celém souboru. Výjimku představuje vyšší zastoupení těchto dětí (12,5 %) u odpovědí typu „nekvalitní zboží“ a naopak nižší zastoupení u výroků „etnická intolerance“ (pouze jeden respondent) a „honba za penězi“ (čtyři respondenti). Ovšem vzhledem k nízkým absolutním hodnotám jednotlivých výpovědí je obtížné z těchto údajů vyvozovat závěry. Zůstává proto otázkou, zda relativně vyšší podíl dětí, které zdůraznily špatnou kvalitu zboží, je odrazem jejich větší osobní zkušenosti se zakoupením nekvalitních věcí. Rovněž přihlášení se pouze jednoho respondenta k etnické intoleranci z těch, kteří deklarovali u otce základní vzdělání, nevypovídá automaticky o větší etnické toleranci u této skupiny dotázaných. Mimo jiné i z toho důvodu, že k etnické toleranci se přihlásil rovněž pouze jeden žák s otcem se základním vzděláním.

Četnost analyzovaných typů výpovědí u skupiny dětí, které uvedly u otce odborné vzdělání, kopíruje přibližně procentuální (26,3 %) zastoupení v celém souboru (srv. tab. č. 4) s odchylkou směrem nahoru u oceňování jazykových schopností (34,4 %) a směrem dolů u etnické intolerance (15,8 % tj. 6 žáků). K etnické toleranci se z této skupiny přihlásili dva. Rovněž žáci s otcem středoškolákem nevybočili z poměrného zastoupení své skupiny, až na větší důraz na ocenění jazyka a jazykových dovedností (41 % tj. 25 dětí, ze všech těch, kteří položili důraz na tento typ odpovědi).

Skupina dětí s otci vysokoškoláky měla v celém souboru přibližně 20 % podíl. Od něho se paradoxně odchýlila směrem dolů (8,2 %) při hodnocení jazyka a směrem nahoru u etnické intolerance (36,8 %). Toto procentuální zastoupení etnický intolerantních postojů představuje v abso-

lutních číslech nízkou hodnotu 14 jednotlivců. Uvážíme-li však, že naopak k etnické toleranci se přihlásil pouze jeden respondent s otcem vysokoškolačkem, jsou tyto výpovědi varující.

Z hlediska sociálního postavení otců (srv. tab. č. 5) se detailněji zaměříme na dvě nejpočetněji zastoupené skupiny, a to děti zaměstnanců a podnikatelů (46,8 a 28,2 %). „Zaměstnanecká“ skupina položila větší důraz (62,3 %) na ocenění jazyka a jazykových schopností, zatímco „podnikatelská skupina“ označila tyto schopnosti ze strany Vietnamců za hodné obdivu pouze v 11,5 %. I když deklarování otců za zaměstnance v sobě patrně zahrnuje velmi odlišné typy – od zaměstnanců ve výrobě po zaměstnance ve školství či státní správě a podobně – projevil se zde (u dětí zaměstnanců jako celku) výraznější příklon k duchovním hodnotám. Podstatný rozdíl se objevil i v postojích dětí zaměstnanců (58,3 %) a podnikatelů (29,2 %) ve výpovědích typu „nekvalitní zboží“. Zde se s největší pravděpodobností odrazil odpovídající rozdíl v koupěschopnosti rodin zaměstnanců a podnikatelů. Výroků z pozic etnické intolerance pronesly děti podnikatelů celkem 19, což představuje ze všech etnicky netolerantních hodnocení 50 %, děti zaměstnanců se takto vyjádřily v 11 případech (28,9 %). Vezmeme-li v úvahu naopak dva případy etnicky tolerantních postojů (z celkových 11) u „podnikatelské“ skupiny oproti 5 u „zaměstnanecké“ skupiny, nevyznívá toto srovnání pro školáky z podnikatelských rodin příznivě.

Vazbu nejčastěji frekventovaných typů odpovědí ve vztahu k lokalitě, respektive velikosti lokality, ve které se jednotlivé školy nacházely, jsme sledovali z pohledu čtyř podskupin. Do první jsme zařadili pražské školy, do druhé velká města Brno, Ostravu, Olomouc a Hradec Králové, do třetí školy z okresních měst a do čtvrté školy z menších lokalit (např. z Bruntálu, Kaplice, Letohradu a dalších). Až na několik výjimek se v rámci detailně analyzovaných typů výpovědí neprojevovaly u těchto lokálních podskupin výraznější rozdíly (srov. tab. č. 6). Pouze souhrnně kladné vlastnosti hledali u Vietnamců procentuálně častěji (39,3 %) žáci pražských škol a „jazyk“ naopak oceňovali nejčastěji (42,6 %) školáci v menších lokalitách. Na výroci typu „honba za penězi, vtíravost“ se děti jak z pražských škol, tak ze škol v okresních i malých městech podílely v rozmezí mezi 20 a 30 %, kdežto velká města byla zastoupena pouze 13,3 %. A více než třikrát častěji (41,7 % oproti 12,5 %) položili důraz na nekvalitní zboží pražští školáci než žáci z malých měst. Na pozicích intolerance se z celkových 38 případů podílely děti z Prahy, velkých a okresních měst

26 až 29 procenty, kdežto menší lokality zde byly zastoupeny sedmi případy tj. 18,4 %. V této rovině osvědčili školáci z menších lokalit větší vstřícnost, ovšem na druhé straně při hledání kladných vlastností se naopak jako vstřícnější deklarovali žáci z Prahy. (srv. tab. č. 6)

Z analýzy výpovědí, které děti zformulovaly či nezformulovaly na dotaz „Co obdivuješ na Vietnamcích?“ vyplývá:

1) Přestože otázka, která byla 13–14 letým dětem položena, měla stimulovat k hledání pozitivních a oceňujících charakteristik, řada dětí zvolila odpovědi naopak kritizující, odsuzující, v některých případech s xenofobním podtextem.³³

2) Významná část respondentů si s odpovědí příliš hlavu nenamáhala a odpověděla „nic“, popřípadě „nevím“. A téměř jedna třetina oslovených nechala dotaz zcela bez povšimnutí.

3) Závislost frekvence jednotlivých typů odpovědí ve vztahu k pohlaví respondentů a ke vzdělání a sociálnímu postavení otců se ve vyšší intenzitě projevila pouze u několika typů výroků³⁴, a to především u odpovědi „jazyk, jazykové schopnosti“, „nekvalitní zboží“ a „etnická intolerance“. Míra rozdílností u dalších typů výpovědí již nebyla tak výrazná.

4) Z pohledu velikostních skupin jednotlivých lokalit se – až na několik výjimek – podstatné rozdíly v analýze nejfrekventovanějších typů odpovědí neprojeví.³⁵ Na jedné straně se – ve smyslu etnické tolerance – vyjadřovali vstřícněji žáci ze škol z menších měst, na druhé straně – ve snaze nalézt u druhých, cizích, jiných, odlišných kladné vlastnosti – byli vstřícnější pražští školáci, tedy děti z velkoměsta.

5) Z postojů těch 13–14letých školáků, kteří dotaz zodpověděli aktivním způsobem, převládly ty, které se snažily hledat ve vztahu k Vietnamcům pozitivní a vstřícné charakteristiky. Nikoliv nevýznamná část respondentů se však přiklonila spíše k postojům negativním se sklonem ke xenofobii.³⁶

Závěrem je třeba zdůraznit, že 13–14letí respondenti představují tu část populace, u které se teprve začínají formovat pevnější a stálejší životní postoje, vzorce chování a stereotypy ve vztahu k druhým, jiným, cizím, odlišným. Tato věková skupina je stále ještě otevřená nejrůznějším vlivům (pozitivním i negativním) a je relativně snadné ji strhnout na tu či onu

³³ Srovnej tabulku č. 1 a 2.

³⁴ Srovnej tabulky č. 3, 4 a 5.

³⁵ Viz tabulka č. 6.

³⁶ Srovnej tabulku č. 1 a 2.

stranu. To se týká zejména té části školní mládeže, která se ve zkoumaném souboru k položené otázce vůbec nevyslovila. A záleží především na tom, zda si tato dosud indiferentní část mladých vytvoří do budoucna takový pozitivní vztah k druhým (cizím, jiným, odlišným), že bude představovat spolu s dnešními již tolerantními³⁷ a vstřícnými 13–14 letými školáky většinové zastoupení v generaci dospělých v moderní, pluralitní, otevřené, multikulturní a multietnické společnosti České republiky v rámci budoucí sjednocené Evropy třetího tisíciletí.

A zcela na závěr odpověď na úvodní otázku. Ano, dnešní školní mládež (alespoň její určitá část) hledá, a také v mnoha konkrétních případech nalézá, pozitivní hodnoty ve vztahu k druhým, cizím, odlišným.

Tabulky:

Tabulka č. 1

Přehled typu odpovědí, které se opakovaly více než desetkrát

odpovědi typu	absolutně	% ze všech dotázaných	v % ze všech, kteří odpověděli
nic	954	27,7	40,5
obchodní činnost	279	8,1	11,8
hezký vzhled	212	6,2	9,0
souhrnně kladné vlastnosti	140	4,1	5,9
nevím	114	3,3	4,8
honba za penězi, vtíravost	98	2,9	4,2
jazyk, jazyková schopnost	61	1,8	2,6
nekvalitní zboží	48	1,4	2,0
etnická intolerance	38	1,1	1,6
sport, bojové umění	35	1,0	1,5
nesnáším je	30	0,9	1,3
dobré výrobky, průmyslová a technická vyspělost	30	0,9	1,3
souhrnně záporné vlastnosti	24	0,7	1,0
úsilí o vzestup, přizpůsobivost	22	0,6	0,9
nehezký vzhled	21	0,6	0,9

³⁷ A jak ukázala analýza výpovědí ze zkoumaného souboru respondentů, zdaleka nepředstavovala tato skupina již dnes tolerantních a vstřícných jednotlivců zanedbatelnou část.

odvaha žít v ČR	18	0,5	0,8
je jich tu moc	17	0,5	0,7
neznám je	16	0,5	0,7
kultura	14	0,4	0,6
nezajímají mě	13	0,4	0,6
nedodržování zákonů, zejména při obchodní činnosti	13	0,4	0,6
válka ve Vietnamu	12	0,3	0,5
etnická tolerance	11	0,3	0,5

Tabulka č. 2

Přehled typu odpovědí, jejichž četnost byla deset a méně

odpovědi typu	počet odpovědí v absolutních číslech
oděvní styl	10
jídla, nápoje	10
životní styl	10
odvaha k emigraci	9
nic moc	9
vynalézavost	8
nelišíme se	7
profesní dovednost	6
všechno	5
vydrží diskriminaci	5
životní prostředí, příroda	5
dobré zbraně, armáda	3
peníze, bohatství	3
inteligence	3
soudržnost vlastní komunity	2
národní hrdost	2
nedostatek vzdělání	2
jednotlivé, individuální výroky nezařaditelné do žádné z charakterizovaných skupin	29

Tabulka č. 3

Odpovědi podle pohlaví respondentů

odpovědi typu:	neuveдено absol. v %		chlapci absol. v %		dívkы absol. v %		celkem absol. v %	
nic	33	3,5	465	48,7	456	47,8	954	100,0
obchodní činnost	16	5,7	157	56,3	106	38,0	279	100,0
hezký vzhled	5	2,4	99	46,7	108	50,9	212	100,0
souhrnně kladné vlastnosti	5	3,6	68	48,6	67	47,8	140	100,0
nevím	4	3,5	31	27,2	79	69,3	114	100,0
honba za penězi, vtíravost	2	2,0	43	43,9	53	54,1	98	100,0
jazyk, jazyková schopnost	2	3,3	13	21,3	46	75,4	61	100,0
nekvalitní zboží	3	6,3	28	58,3	17	35,4	48	100,0
etnická intolerance	3	7,9	22	57,9	13	34,2	38	100,0

Tabulka č. 4

Odpovědi podle vzdělání otce respondenta

odpověď typu:	neuveдено	základní	odborné	středoškolské	vysokoškolské	celkem	
nic	absol.	59	63	260	365	207	954
	v %	6,2	6,6	27,2	38,3	21,7	100,0
obchodní činnost	absol.	16	19	74	99	71	279
	v %	5,7	6,8	26,5	35,5	25,5	100,0
hezký vzhled	absol.	22	15	56	69	50	212
	v %	10,4	7,1	26,4	32,5	23,6	100,0
souhrnně kladné vlastnosti	absol.	8	7	42	49	34	140
	v %	5,7	5,0	30,0	35,0	24,3	100,0
nevím	absol.	13	7	25	50	19	114
	v %	11,4	6,1	21,9	43,9	16,7	100,0
honba za penězi, vtíravost	absol.	5	4	24	36	29	98
	v %	5,1	4,1	24,5	36,7	29,6	100,0

absol.	6	4	21	25	5	61
jazyk, jazykové schopnosti						
v %	9,8	6,6	34,4	41,0	8,2	100,0
absol.	5	6	12	15	10	48
nekvalitní zboží						
v %	10,4	12,5	25,0	31,3	20,8	100,0
absol.	2	1	6	15	14	38
etnická intolerance						
v %	5,3	2,6	15,8	39,5	36,8	100,0
procentuální zastoupení jednotl. vzdělanost. skupin v celém souboru	8,8	7,8	26,3	36,7	20,4	100,0

Tabulka č. 5

Odpovědi podle sociálního postavení otce respondenta

odpověď typu:	neuvedeno	dělník	zaměstnanec	podnikatel	člen družstva	svob. povol.	důchodce	nezaměst.	celkem
absol.	42	67	473	286	9	44	14	19	954
nic									
v %	4,4	7,0	49,6	30,0	0,9	4,6	1,5	2,0	100,0
absol.	16	31	129	78	4	12	6	3	279
obchodní činnost									
v %	5,7	11,1	46,2	28,0	1,4	4,3	2,2	1,1	100,0
absol.	17	20	98	63	1	7	4	2	212
hezký vzhled									
v %	8,0	9,4	46,2	29,7	0,5	3,3	1,9	1,0	100,0
absol.	8	6	54	54	3	9	4	2	140
kladné vlastnosti									
v %	3,7	4,3	38,6	38,6	2,1	6,4	2,9	1,4	100,0
absol.	9	10	53	25	2	9	4	2	114
nevím									
v %	7,9	8,7	46,5	21,9	1,8	7,9	3,5	1,8	100,0
absol.	6	4	48	34	2	3	0	1	98
honba za penězi									
v %	6,1	4,1	49,0	34,7	2,0	3,1	0,0	1,0	100,0
absol.	5	9	38	7	0	1	0	1	61
jazyk									
v %	8,2	14,8	62,3	11,5	0,0	1,6	0,0	1,6	100,0

absol. nekvalitní zboží	4	1	28	14	1	0	0	0	48
v %	8,3	2,1	58,3	29,2	2,1	0,0	0,0	0,0	100,0
absol. etnická intolerance	3	2	11	19	0	2	1	0	38
v %	7,9	5,3	28,9	50,0	0,0	5,3	2,6	0,0	100,0
procentuální zastoupení jednotl. soc. skupin v celém souboru	6,9	8,4	46,8	28,3	1,0	5,0	2,0	1,6	100,0

Tabulka č. 6

Odpovědi podle velikosti lokality

odpovědi typu:	Praha absol. v %	Krajská města absol. v %	Okresní města absol. v %	Menší města absol. v %	Celkem absol. v %
níc	266 27,9	197 20,6	284 29,8	207 21,7	954 100,0
obchodní činnost	81 29,0	58 20,8	75 26,9	65 23,3	279 100,0
hezký vzhled	54 25,5	42 19,8	62 29,2	54 25,5	212 100,0
souhrnně kladné vlastnosti	55 39,3	27 19,3	27 19,3	31 22,1	140 100,0
nevím	35 30,7	23 20,2	26 22,8	30 26,3	114 100,0
honba za penězi, vtíravost	33 33,7	13 13,3	21 21,4	31 31,6	98 100,0
jazyk, jazykové schopnosti	12 19,7	8 13,1	15 24,6	26 42,6	61 100,0
nekvalitní zboží	20 41,7	10 20,8	12 25,0	6 12,5	48 100,0
intolerance	10 26,3	11 29,0	10 26,3	7 18,4	38 100,0

Are Schoolchildren seeking Positive Values?

A look at the Vietnamese community

Miloslava Turková

Every society faces a vital task of building positive values and attitudes within inter-human, including inter-ethnic, contacts. For the current Czech society the creation of a non-conflict atmosphere is a complex task. Before 1989 Czech society was more or less ethnically homogenous and now it is facing difficulties when coping with the current state in which a number of Czech cities are becoming a multicultural and multiethnic space.

A look into future provides a hope. The present-day 13 to 14-year-old schoolchildren could consider the life in multicultural and multiethnic society as normal and natural in ten to fifteen years. Now the question is: do the present-day 13 to 14-year-old schoolchildren have the will to look for positive values also among other, foreign, different, distinctive people as a precondition of future coexistence without any problems?

Now let us look for the answer in the replies of children from elementary schools from various regions of the Czech Republic in which the following question was asked (within a broader survey conducted for the needs of the Ministry of Education and Youth): „*For what do you admire the Vietnamese?*“ The total number of respondents was 3,438, while almost one-third of them did not answer the question at all. The remaining two-thirds did answer the question, but a significant part replied with only one word: „*nothing*“ or „*don't know*.“ The rest of the respondents or more than 54% of those who wrote some answer ranged in a wide spectrum from admiration to intolerance, from ethnic tolerance to ethnic intolerance.

The following findings resulted from an analysis of the answers given or not given by the children to the question „*For what do you admire the Vietnamese?*“:

(1) Although the question was designed to prompt a search for positive and appreciating characteristics, a number of children preferred criticising answers, which sometimes included xenophobic background.

(2) A dependence on the frequency of individual types of answers in relation to the sex of the respondents as well as education and social position of fathers only appeared with a significant intensity in a few types of answers. Apart for a few exceptions, as regards the size of individual towns there were no substantial differences.

(3) In the attitudes of 13 to 14-year-old schoolchildren there was a prevalence of those who tried to look for positive and obliging characteristics in the relationship with the Vietnamese. However, some respondents also voiced negative attitudes.

The youth from the sample under observation makes part of that population in which established life attitudes and stereotypes to other, different, foreign and

distinctive people are only in the making. These schoolchildren are therefore still open to both positive and negative influences. Hence the relative ease with which to push them to this or that position. This is particularly true of that part which did not voice any opinion about the asked question in the sample under consideration. It is very important whether this so far indifferent part of the youth will in the future form such a positive relationship to other (foreign, different, distinctive) people that along with current tolerant and obliging schoolchildren it will make a majority share in the population of adult people in a modern, open, multi-cultural and multiethnic society of the Czech Republic within the framework of a future, unified Europe of the third millennium.

To conclude, let it be noted that the present-day schoolchildren are searching and have found in many real cases positive values in relation to other (foreign, different, distinctive) people.

Východiska soužití

Romové v názoru žáků 8. tříd české základní školy

Mirjam Moravcová

Opakované problematizování vztahu českého obyvatelstva k romským spoluobčanům se stává traumatem přítomnosti České republiky. Pozornost, která je věnovaná dialogu mezi Romy a Čechy, nabyla takové priority, že v zásadě překryla zájem veřejnosti nejen o vzájemné vztahy české populace a ostatních etnických skupin, komunit a národních menšin, které žijí na území České republiky, nýbrž i zájem o mezietnické vztahy vycházející ze souvislostí dějinného vývoje českých zemí a české národní společnosti.

Problém bariér v komunikaci Čechů a Romů, problém otevřený a různě kulturně i sociálně determinovaný, je často spojován s problémem vzájemné subjektivní reflexe těch *druhých*, více či méně kulturně odlišných spoluobčanů – Romů a Čechů. Subjektivita pohledu na ty *druhé*, tedy subjektivita etnického obrazu a jeho ukotvení do etnických stereotypů, jsou v určitém směru nahlíženy jako jedny z důležitých příčin česko – romského nedorozumění a vnitřního konfliktu. Změna pohledu na ty druhé a odmítnutí negativních ustálených soudů, které je představují v nerozlišujícím etnickém obraze, jsou pak v těchto souvislostech chápány a hodnoceny jako jedna z cest ke vstřícnosti, porozumění a vzájemné etnické toleranci.¹

¹ Jaworski, R.: Osteuropa als Gegenstand Historischer Stereotypenforschung. In: *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Socialwissenschaft*, 13, 1987, s. 63–76. – Týž: Diskuse o střední Evropě. *Listy*, 20, 1990, č. 4, s. 28–32. – *Stereotypvorstellung im Alltagsleben*. Ed. Gerdt, H. München, Münchner Vereinigung für Volkskunde 1988. – Bausinger, H.: Name und Stereotyp. In: *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder- Selbstbilder- Identität*. Ed. Gerndt, H. München 1988, s. 13–19. – Krejčí, J.: *O češství a evropanství. D. I.*, Ostrava, Amosium servis 1993, s. 19, 34. – Bergmann, K.: Wir und die anderen. Lernen an und aus Geschichte. In: *Internationale Schulbuchforschung*, 15, 1993, seš. 2/3, 201–258. – Hahn, H.H.: Stereotypen in der Geschichte und Geschichte im

Proces zvažování a revize vztahu k Romům jako plnoprávným občanům ČR probíhá ve všech generacích české populace. Poznamenává i postoje mládeže. Ta je vystavena konfrontaci vlastních zkušeností s názory, které jí zprostředkovávají rodina, škola, lokální společnost, zájmové a přátelské skupiny, a také mediálně šířené informace. Ze všech těchto podnětů, získávaných mimovolně i řízeně, si mládež vytváří aktuální názor na Romy, názor dosud nevykrytalizovaný, v němž mohou být ukotveny jak pozice kulturně otevřené, tak pozice přehlíživé a xenofobní. A tento názor je v zásadě dosud neznámý a nezmapovaný.

Výzkumný záměr

Společenské potřebě zjistit pohled české mládeže na romské spoluobčany, tedy zjistit jimi traktovaný etnický obraz Romů, jsme vyhověli při výzkumu xenofobie a etnické intolerance mezi žáky 8. tříd české ZŠ. Výzkum, realizovaný metodou dotazníkového šetření, jsme uskutečnili z podnětu MŠMT ČR v květnu a červnu roku 1998 ve vybraných městech Čech, Moravy a Slezska.²

Výběr městských lokalit respektoval výchozí výzkumný záměr – analyzovat postoje dětí staršího školního věku s ohledem na intenzitu jejich mezietnického kontaktu a současně v souvislostech jejich rodinných a lokálních východisek. Upřednostnil velká města, v nichž mezietnický diskurs probíhá intenzivněji.³ (Srov. Příloha, tab. VIII.) Požadavek srovnání

Stereotyp. In: *Historische Stereotypenforschung. Methodische Überlegungen und empirische Befunde*. Ed. Hahn, H. H. Oldenburg 1995, s. 190–209. – *Narady i stereotypy*. Ed. Wałas, T.: Kraków 1995. – Gracová, Blažena: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*. Ostrava, *Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, č. 115, Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 1998.

² Zadání výzkumu, výběr lokalit, metodu zpracování a hlavní závěry srov. Moravcová, M.: Výzkum etnické intolerance mezi žáky základních škol. *Lidé města*, 1/1999, s.143–149, táž: *Češi – jací jsme a jací chceme být. Pohled dospívající mládeže na sebe sama*. *Lidé města*, 2/1999, s. 42–44. – Šetření provedli ve vybraných školách a třídách tazatelé z řad studentů IZV UK v Praze. Žáci dotazník vyplňovali sami za přítomnosti učitele a tazatele. Byli instruováni, že dotazník je anonymní, že mají svobodnou volbu na jednotlivé otázky odpovědět, vyjádřit nesouhlas s položenou otázkou nebo neodpovědět, a dále, že mají možnost napsat své stanovisko k jednotlivým jeho otázkám. Byli ujištěni, že údaje ve třídě zjištěné nebudou poskytnuty škole ani jakkoli zneužity. K dotazníku, jednotlivým otázkám i situaci ve třídě se mohli vyjádřit i učitelé a ředitelé škol.

³ Všechny jinoetnické skupiny a národní menšiny v ČR v roce 1991 žily a stále žijí především v městských lokalitách. Příznačná je koncentrace těchto skupin do měst čítajících více než 20 tis. obyvatel. S výjimkou menšiny slovenské, polské a skupiny německé všechny ostatní etnické skupiny v ČR, skupiny, které jsou především předmětem intolerantních postojů, mají tendenci se ve vysokém podílu soustřeďovat do Prahy, statutárních měst a dalších okresních měst. V těchto městských centrech vytvářejí osobité komunity, vzýrazňují se svými aktivitami ekonomickými, svým životním stylem a nejednou také svým

situace v různých lokalitách a regionech ČR nás pak vedl k soustředění výzkumu na děti téhož věku a záměr zaznamenat tvořící se individuální stanoviska k orientaci na nejstarší žáky ZŠ, tedy na děti 13 a 14 let staré.⁴ Základní zkoumanou jednotkou se stala třída. Výzkum registroval názor jednotlivce prvoplánově jako člena konkrétní třídy a teprve v druhém plánu jako reprezentanta určité věkové, národní (etnické), lokální a sociální skupiny.

V rámci širě koncipovaného souboru otázek byl položen i dotaz „*Co obdivuješ na Romech?*“ (a ovšem také na Američanech, Čechách, Švédech a Vietnamcích). Analýzou odpovědí na tuto jedinou otázku se pokusíme vysledovat názor 13 a 14 let starých dětí na Romy v aktuální situaci počátku dobrovolné emigrace romských skupin z ČR.

Dotaz „*Co obdivuješ na Romech?*“ zodpovědělo 3 438 žáků⁵ z 25 městských lokalit. Zachyceny byly názory dětí v Praze,⁶ Brně, v jednom statutárním (Havířov) a šesti okresních městech na Moravě a ve Slezsku (Bruntál, Frýdek-Místek, Kroměříž, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Ostrava), a dále v 11 okres-

společenským jednáním. Výběrem lokalit jsme tedy zohlednili intenzitu mezietnického dotyku většinové a menšinové populace v ČR, na níž jako na vymezujícím činiteli kvality mezietnického kontaktu a komunikace budovala vstupní hypotéza. Východzími se stala data sčítání lidu v ČR v roce 1991. – Odpovědi žáků tedy zmapovaly situaci především v prostoru etnického dotyku a střetu, v prostoru, kde se v živelném procesu nejen vytvářejí, ale i transparentně fungují aktuální mezietnické nálady a postoje. Naopak prostor, kde k mezietnickému kontaktu dochází v menší intenzitě nebo vůbec ne, zachytily pouze jednotlivé srovnávací sondy.

⁴ Výzkum cíleně sledoval postoje žáků 8. tříd, tedy postoje dětí ve věku 13 až 14 let. Byli jsme si ovšem vědomi postupného názorového vyhrávaní dětí v průběhu 6. až 9. třídy základní školy, vyhrávaní, které ovlivňuje i stanoviska k námi zkoumaným problémům. Pro žáky 8. tříd (termín výzkumu vyloučil možnost sledovat názory žáků 9. tříd) jsme se však rozhodli záměrně. Naši volbu podmínila následující rozvaha: a. děti ve věku 13 a 14 let mají alespoň rámcově vybudované národní vědomí, b. mají již názor na jiné etnické skupiny korigovaný autentickou zkušeností kontaktu, zkušeností, kterou dovedou myšlenkově zhodnotit, c. budoují si vlastní postoj k názorově vyhrávaným skupinám mládeže a konečně, d. dosud je společně formuje základní škola, kdežto přechodem na vyšší vzdělávací stupeň se výchovné působení školy rozevře (a podle našich zjištění výrazně diferencuje mezietnické postoje dospívajících mladých lidí). – V analýze takto shromážděných dat spatřovala vstupní koncepcí možnost verifikovat či odmítnout vstupní hypotézy.

⁵ Podle údajů Českého statistického úřadu žilo k 31. prosinci 1997 v ČR celkem 134.015 dětí ve věku 13 let (68,6 tis. chlapců, 65,4 tis. dívek) a 134.532 dětí ve věku 14 let (69,0 tis. chlapců, 65,5 tis. dívek). Kolik z nich navštěvovalo v červnu školního roku 1997/98 osmé třídy nelze přesně určit. V předpokladu však zachycený soubor 3.438 dětí znamená zhruba 2,56 % žáků 8. tříd základních škol ČR. Srov. Moravcová, M.: Češi – jací jsme ..., c. d., s. 42–44.

⁶ V Praze výzkum vycházel ze záměru získat srovnatelná data ze čtvrtí s vyšší koncentrací romského obyvatelstva. Sledoval názory žáků základních škol v Praze 3 (Žižkov), 4 (Nusle, Pankrác), 5 (Smíchov), 7 (Holešovice, Letná), 8 (Karlín), 9 (Libeň, Klánovice) a 10 (Višovice, Strašnice).

ních a čtyřech menších městech v Čechách (*Česká Kamenice, Český Krumlov, Děčín, Hradec Králové, Choceň, Jindřichův Hradec, Kaplice, Klášterec nad Ohří, Kutná Hora, Letohrad, Litoměřice, Pardubice, Sokolov, Tábor, Velešín*). (Srov. Příloha, tab. I., tab. VIII.) Těmito lokalitami byl vymezen i prostor ČR, o němž výsledky provedeného etnologického výzkumu vyprávějí. (Srov. mapa 1.)

Ve své podstatě návodná otázka „*Co obdivuješ na Romech*“ záměrně vybízela k formulaci kladných pozic. Nabádala k hledání pozitivních rysů romských spoluobčanů. Skutečnost, že nebyla položena protisměrná otázka „*Co ti vadí na Romech*“ podměnila odůvodněné výhrady ředitelů škol k jejímu položení.⁷ Přesto i kladně formulovaná otázka dala dětem prostor vyjádřit nejen vstřícné, nýbrž i rezervované, odmítavé a xenofobní postoje. V těchto případech děti účelově a bez zábran pracovaly s nadsázkou, žertem a sarkasmem.

Postoj k otázce

Na položenou otázku *Co obdivuješ na Romech?* Zareagovali 13 a 14 let staří žáci vybraných 8. tříd pěti rozličnými způsoby: 1. ignorováním dotazu, 2. bezradností, 3. odmítnutím dotazu, 4. formulováním kulturních a společenských jevů, skutečností a interakcí, pro které Romy lze či naopak nelze obdivovat, 5. odmítnutím možnosti jakéhokoli obdivu k Romům a 6. deklarací absolutní sympatie či antipatie. (Srov. Graf 1., Příloha, tab. II.)

Frekvence té které reakce vypověděla o základním postoji dotázaných k otázce jako takové – postoji odmítavém, vstřícném, lhostejném. Vypověděla však současně o míře ochoty a připravenosti dětí staršího školního věku vyjadřovat se jak k mezietnickým vztahům vůbec, tak ke vztahu k Romům. Poměr mezi odmítnutím otázky, deklarací rovnocennosti, formulací kulturních osobitostí a negováním obdivu naznačil značnou nejasnost, nevědomost a tabuizování diskurzu.

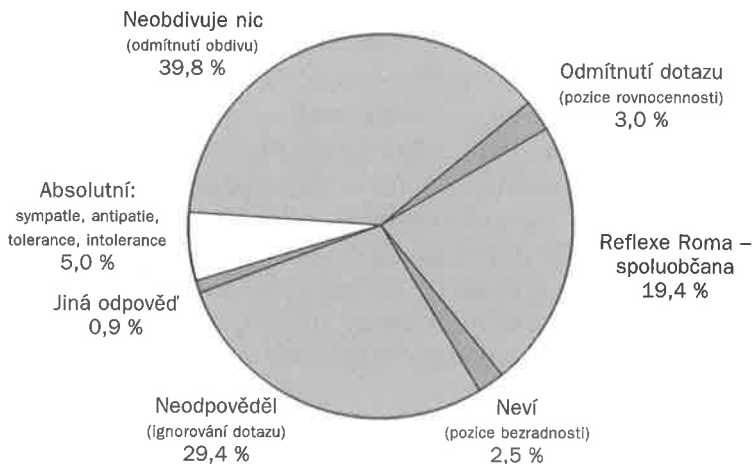
Ignorování a bezradnost

Z celého souboru 3.438 dotázaných se celkem 1.010 t.j. 29,4 % k otázce nevyjádřilo, otázku **ignorovalo** a svůj postoj **nijak nezdůvodnilo**. Dalších 85 (2,5 %) vyjádřilo svou **bezradnost** slovem *nevím*. (Srov. tab. 1.)

Podíl žáků, kteří ignorovali dotaz, co obdivují na Romech, se v zásadě

⁷ Dotázaní ředitelé škol poukazovali, že jakákoli otázka, která dává prostor k evokování xenofobních a intolerantních pozic, narušuje v mikroklimatu školy pedagogické působení směřující k etnické toleranci.

Graf 1. Reakce na dotaz v %
3.438 = 100%

kryl s podílem těch, kteří se nevylovili ani k Američanům, Čechům, Švédům a Vietnamcům. Jedinci, kteří ignorovali dotaz na Romy, vesměs ignorovali otázku vůbec. Ignorování signalizovalo tedy nechuť k otázce jako takové a nikoli odmítavou pozici k určitému etniku, na něj zněl dotaz. Vycházelo z obecnějších nálad dětí nevyjadřovat se k mezietnickému soužití. Početná skupina dotázaných 13 a 14 let starých dětí tedy přijala tabuizování dotazu na jiná etnika za programovou součást svého dialogu o mezietnických vztazích.

Tab. 1. Pozice ignorování a bezradnosti. Názory chlapců a dívek.

typ odpovědi	celkem		z toho					
			chlapců		dívek		nevedl	
	a	%	a	%	a	%	a	%
neodpověď	1.010	29,4	462	28,7	490	29,3	58	37,4
neví	85	2,5	19	1,2	63	3,8	3	1,9
Celkem	1.095	32,9	481	29,9	553	33,1	61	39,3

Ignorování dotazu, tedy nechuť formulovat stanovisko k obdivu, se ovšem jednoznačně ukázala prioritní záležitostí dětí z určitých městských lokalit. Ve vysokém podílu otázku ignorovaly zejména děti z České

Kamenice (77,6 %), Ostravy (69,5 %), Sokolova (59,1 %), Děčína (57,1 %) a Pardubic (54,5 %). Naopak značně vstřícné k jejímu zodpovězení byly především děti z Nového Jičína (8,1 %), Kutné Hory (8,8 %), Prahy – Žižkova (11,5 %). Chocně (12,6 %), Českého Krumlova (13,8 %) a Litoměřic (13,8 %). (Srov. Příloha, tab. III.) Vzhledem k tomu, že oba protipólné přístupy k dotazu – vysoké ignorování i vysokou vstřícnost – vyjádřily děti z lokalit intenzivního meziethnického kontaktu, z lokalit, kde probíhá řada osvětových programů posilujících meziethnické porozumění, příčina jejich postoje leží v místně ohraničených spontánních náladách, tendencích a vypěstovaných bariérách vyjadřovat či nevyjadřovat se k meziethnickému soužití jako takovému. V kontextu etnických východisek pak tendenci nevyjádřit svůj názor na Romy projevily ve vyšším podílu děti, které své otce označily za Slováky (38,0 %).⁸ Obdobné tendence u pozice bezradnosti se nepodařilo prokázat.

Odmítnutí dotazu

Nesouhlas s položenou otázkou projevily děti jednak ostentativní proklamací kulturní rovnocennosti, jednak verbálně manifestovaným nezájmem o Romy. Své odmítnutí rozevřely tedy do dvou stanovisek, jimiž vyjádřily dvě základní protipólné pozice meziethnického vztahu: sebeohraničování a vstřícnost na základě oboustranného respektování. Zdůvodnění svého nesouhlasu vyslovilo ovšem pouze 102 dětí (3 %). Z hlediska celého souboru nebyly početně významné, avšak právě ony již deklarovaly osobní, uvědoměle zastávanou meziethnickou pozici.

Zdůvodněné odmítnutí otázky, vysvětlené **nezájmem** o romské spoluobčany a o soužití s nimi, zůstalo výjimečným stanoviskem třinácti jednotlivců (0,4 %). Ti ovšem okázale deklarovanou lhostejnost směřovali adresně vůči Romům – tedy vůči konkrétnímu etniku.⁹ Jednoznačnou odpovědí buď typu nevšímám si jich, nebo typu nezajímají mě, nezám, nezajímám se, přijali v povědomí české společnosti široce ukotvenou pozici meziethnického vztahu – pozici sebeohraničování a izolacionismu. V podstatě ukázali tedy svou nepřipravenost řešit předloženou otázku. Z hlediska celého souboru zůstali zanedbatelnou, sociálně a lokálně neohraničenou skupinkou.

⁸ Příčiny a souvislosti vyšší nechuti dětí otců – Slováků vyjádřit své stanovisko k obdivu Romů výzkum nemohl odhalit. Lze ovšem upozornit na možnost promítnutí etnického složení obyvatelstva v Ostravě a Děčíně.

⁹ Pouze tři z těchto dotázaných vyjádřili i svůj nezájem o některé z dalších etnik, na něž zněl dotaz. Ani v jednom případě však výrok *nezajímám se* nezazněl na adresu všech.

Kulturní rovnocennost jako východisko vztahu k Romům přijalo 85 dotázaných dětí (2,5 %). K myšlence ekvivalence etnických východisek a současně k myšlence osobní zodpovědnosti každého jednotlivce za své jednání se přihlásily pěti různými způsoby. Učinily tak /1/ poukazem, že v každém etniku jsou lidé různých kvalit – dobří i zlí, /2/ poukazem, že nelze hodnotit druhého aniž bychom ho znali,¹⁰ /3/ poukazem, že *se nelišíme*, že Romové jsou *normální lidé jako ostatní*,¹¹ /4/ protipólným poukazem, že Romové jsou sice *jiní, odlišní od Čechů, ale jsou to také lidé, jsou občani jako my*¹², *pouze se o nich více mluví*¹³ a konečně /5/ strohým odsudkem položeného dotazu jako xenofobního a etnofobního – výrokem *bez komentáře*.¹⁴ Tyto děti tedy již vyšly z filozofického názoru, který otázku o kolektivní oblíbenosti (či neoblíbenosti) kteréhokoli etnika pokládá za eticky neúnosnou.

V konkrétním zdůvodnění postoje kulturní rovnocennosti vycházely děti jak ze zakódovaných stereotypních soudů, tak z myšlenek, které se v české společnosti teprve postupně prosazují. Z hlediska nazírání širokých vrstev české populace je novým postojem přijetí faktu kulturní odlišnosti a současně rovnocennosti kultury Romů jako perspektivy života občanské společnosti ČR.¹⁵ Tento postoj ovšem deklarovaly téměř výlučně děti z Prahy a východočeských měst.

Naproti tomu stanovisko, že nelze hodnotit příslušníky národa či etnika jako celek, stanovisko doložené ve všech zkoumaných lokalitách, ve vztahu k Romům vybudovaly děti na rozlišení *jedněch a druhých*. Vesměs pracovaly s kontrastem dvou protikladných obecně etických hodnot. Proti *slušným* postavily *agresivní, nepoctivý*¹⁶ a proti *dobrým (fajn)* položily *zlý, špat-*

¹⁰ V této souvislosti zazněl i výrok: *každý je něčím zajímavý* – 1504 (Velešín).

¹¹ 1455 (Kaplice), 5781 (Praha 7).

¹² 2119 (Kutná Hora).

¹³ 5849 (Praha 8).

¹⁴ Výrok *bez komentáře, no comment* napsalo 8 dětí. Z nich 6 tímž výrokem odpovědělo i v souvislosti dotazu na Američany, Čechy, Švédy a Vietnamce. V těchto případech je výklad výroku jako nesouhlasu s položenou otázkou jednoznačný. Ve zbývajících případech může být ovšem vyložen dvojznačně, tedy i jako nesouhlas s možností na Romech cokoli obdivovat. Srov.: 1191, 1192 (Brno), 2344 (Bruntál), 5331 (Český Krumlov), 2648, 2651, 2652 (Praha 5), 5703 (Praha 7).

¹⁵ Tuto pozici deklarovali pouze jednotlivci – 0225 (Letohrad), 0296, 0314 (Hradec Králové), 0399 (Praha 4), 0560 (Olomouc), 1714 (Pardubice), 1768 (Jindřichův Hradec), 2210, 2222 (Choceň).

¹⁶ 0105 (Děčín), 5295, 5305 (Český Krumlov), 0367 (Praha 4), 5871 (Praha 8), 1644 (Pardubice), 0300 (Hradec Králové), 2120, 2150 (Kutná Hora), 2200 (Letohrad), 2323 (Bruntál), 2397 (Nový Jičín), 5570 (Havířov), 0588, 0589, 0859 (Olomouc), 1190, 1233, 1323 (Brno).

ný, protivný, nesnesitelný, (šmejd, hrozný).¹⁷ Pouze ojediněle, avšak přesto, zazněla i konkretizovaná tvrzení typu: někteří jsou *chytrí*,¹⁸ *přátelští*,¹⁹ *občas pracovití*,²⁰ *užiteční*.²¹ Zde vlastní zkušenost začala pracovat proti stereotypu a pohled na romskou komunitu rozevřela.

Tab. 2. Odmítnutí otázky. Názory chlapců a dívek.

typ odmítnutí	celkem		z toho					
			chlapců		dívek		neuevdl	
	a	% ¹	a	% ¹	a	% ¹	a	% ¹
nezajímá se	13	0,4	5	0,3	6	0,4	2	1,3
deklaruje rovnocennost	85	2,5	31	1,9	53	3,2	1	0,6
z toho:								
jsou dobří i zlí	56	1,6	17	1,0	38	2,3	1	0,6
neznám žádné	5	0,2	2	0,1	3	0,2	–	–
nelišíme se	16	0,5	8	0,5	8	0,5	–	–
bez komentáře	8	0,2	4	0,4	4	0,2	–	–
nechce odpovědět	3	0,1	2	0,1	1	0,0	–	–
Celkem	101	3,0	38	2,3	60	3,7	3	1,9

Poznámka: ¹ 100 % = počet všech – chlapců – dívek – neuevdl.

Pozice kulturní rovnocennosti zůstala opět stanoviskem jednotlivců, a to jednotlivců, které nespojovala ani sociální a vzdělanostní určenost rodinného zázemí²² ani lokální východiska.²³ Formulovaly ji ovšem výlučně děti českých a slovenských otců. Nezazněla od dětí z rodin polských, ruských, romských, vietnamských a dalších.²⁴ Vědomí kulturní

¹⁷ 0193 (Letohrad), 1647, 1695 (Pardubice), 2097 (Hradec Králové), 2279 (Sokolov), 5322, 5325, 5332, 5339, 5344 (Český Krumlov), 6182, 6186, 5819 (Praha 8), 5689 (Praha 7), 0912, 0849 (Opava), 1130, 1331 (Brno), 2395 (Nový Jičín).

¹⁸ 1261 (Brno), 2500 (Kláštevec n. Ohří), 2682, 2686 (Praha 10).

¹⁹ 0300 (Hradec Králové), 5325 (Český Krumlov).

²⁰ 1202 (Brno).

²¹ 2127 (Kutná Hora).

²² Děti otců se ZV – 32,0 %, s OV – 40,1 %, se SS – 33,6 %, s VŠ – 34,4 %.

²³ Stanoviska kulturní rovnocennosti ovšem častěji vyslovili jednotlivci z Českého Krumlova (11), Brna (10), Olomouce (7), Hradce Králové (6), Kutné Hory a Prahy 8 (5). Formulovali je však i jednotlivci z jiných lokalit. Nezazněla v Praze 3, Klánovicích, České Kamenici, Litoměřicích a Kroměříži.

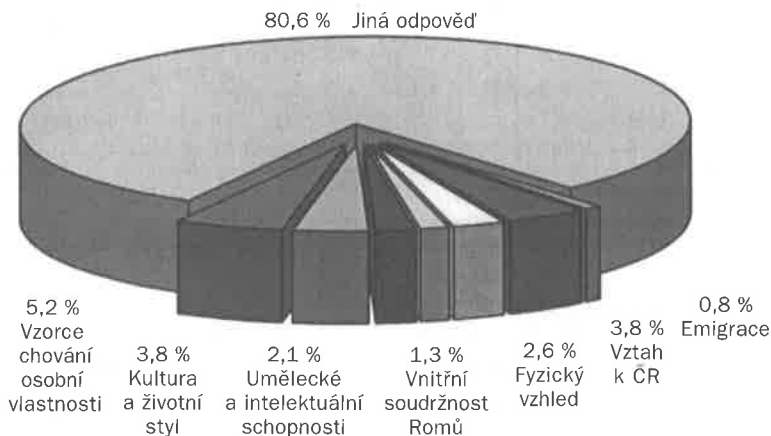
²⁴ Toto zjištění nemusí být až do té míry překvapující. Děti z rodin, které samy usilují o společenské zařazení do struktur české společnosti, které se necítí být „rovnocenné“, nemožnou rovnocennost prosazovat. Jejich cílem je vyrovnat se, teprve dosáhnout pocitu rovnosti, kterého mohou překvapivě dosáhnout jen tím, že předběhnou českou společnost.

rovnocennosti ve vztahu k Romům se tedy zřejmě formuje v konkrétním českém a slovenském rodinném prostředí a nepatří dosud ke stanoviskům žádné sociální či lokální skupiny. Ovšem ty 13 a 14 let staré české a slovenské děti, které toto stanovisko proklamovaly, ho přijaly jako východisko k mezietnickému soužití. Učinily krok k etnické toleranci.

Vize Roma spoluobčana – obdiv a kritika

Názor na romské spoluobčany, vyjádřený obdivem i kritikou subjektivně vnímaných projevů jejich způsobu života, kultury a společenských postojů, formulovalo z celého souboru 3.438 dotázaných pouze 668 dětí, tedy necelá jedna pětina (19,4 %). A tyto děti téměř důsledně nazíraly Romy v nerozlišujícím pohledu jejich etnických východisek. Hodnotily je jako spoluobčany vyšlé z týchž kulturních kořenů a těmito kořeny závazně determinované. V tomto kulturním vymezení si děti všimly šesti souvislostí existence Romů v ČR: /1./ modelu chování a osobních vlastností, které ze svého pohledu viděly jako pro Romy typické, /2./ kultury a životního stylu Romů, /3./ vnitřních vazeb romské společnosti, /4./ fyzického vzhledu Romů, /5./ postavení romského obyvatelstva v ČR a konečně /6./ vztahu Romů k občanské společnosti republiky, která se jim stala domovem. (Srov. graf 2.) Naproti tomu profesní dovednost a řemeslný um

Graf 2. Reflexe Roma – spoluobčana v %
3.438 = 100 %

Romů, jejich úspěšnost v povolání, v pracovních aktivitách a také jejich životní úroveň děti v kontextu položené otázky téměř úplně pominuly.²⁵ Nezminily je ani z pozice obdivu ani z pozice zpochybňujícího odsudku.

Škála osobních osobitých **vlastnosti** Romů a pro ně typického modelu chování zůstala v tvrzeních dětí překvapivě sevřená. Hodnoceno názorovým měřítkem 13 a 14 let starých dětí ke kladným osobním vlastnostem Romů náleží: odvaha,²⁶ schopnost prosadit se,²⁷ vytrvalost,²⁸ bojovnost,²⁹ temperament,³⁰ a také bezstarostnost a dobré nervy³¹ – tedy vlastnosti, které děti staršího školního věku obdivují, uznávají a které přisuzují frajerům.³² Výjimečně děti poukázaly i na trpělivost,³³ vstřícnost k přátelství,³⁴ upřímnost³⁵ a hrdost³⁶ Romů. Pokud naopak chtěly děti představit Romy v negativním světle, pak je viděly jako lidi drzé a vychytralé,³⁷ kteří fabulují (*lžou*),³⁸ nerespektují majetek druhých

²⁵ Pouze deset dětí (0,29%) zmínilo profesní orientaci Romů. Uvedly je jako nekalifikované pracovníky: kopáče – 2099 (Hradec Králové), šikovné manuální pracovníky – 2791 (Ostrava), dobré uklízeče – 5346 (Český Krumlov), levnou pracovní sílu – 0147 (Choceln), oranžové vesty – 2795 (Ostrava), lidi vykonávající podřadné práce – 2172 (Letohrad).

²⁶ Srov. výroky: *umějí se postavit* – 2205 (Letohrad), *dokáží jít přes překážky* – 0371 (Praha 4), *odvaha, neutěšou, když se perou* – 0289 (Praha 5), 1183 (Brno), 1405, 1453 (Kaplice), 1496 (Velešín), 1540 (Bruntál), 2429 (Nový Jičín), *nebojí se prosazovat svůj názor* – 2700 (Praha 10), 2751, 2774 (Praha 10), *zřekovali Sládku* – 2776 (Praha 10), 5855 (Praha 8), 5941, 5977, 5979 (Klánovice), 6043 (Praha 3), *umějí se postavit* – 2205 (Tábor), 5285, 5286 (Český Krumlov).

²⁷ 2880, 5499 (Havířov), 0209 (Letohrad), 0760 (Praha 10), 6020 (Praha 9), 5963 (Klánovice).

²⁸ 0801, 0221, 2157, 5571, 5597 (Havířov), 5850 (Praha 9), 0153, 0188, 5926, 5941, 5986 (Klánovice), 6044 (Praha 3), 6185 (Praha 8), 5328 (Český Krumlov).

²⁹ 0740 (Praha 10), 5811 (Praha 8), 5617 (Praha 7), 0277 (Praha 5), 1416 (Kaplice).

³⁰ Srov. výroky: *prudčí* – 5979 (Praha 9), *temperament* – 0421 (Praha 4), *energie* – 2001 (Tábor), *veselost – když nepřeroste v agresivitu* – 5233 (Český Krumlov), *bouřliví* – 2367 (Bruntál).

³¹ 1764 (Frýdek-Místek), 2367 (Bruntál), 2750 (Praha 7), 5835 (Praha 8), 1697 (Pardubice), 1946 (Hradec Králové).

³² 1275, 1277 (Brno), 2878 (Havířov), 2471 (Kláštepec n. Ohří).

³³ 0522, 2063 (Hradec Králové), 0794, 2784 (Praha 10), 1618 (Praha 3), 5306 (Český Krumlov), 2789 (Ostrava).

³⁴ 0774 (Praha 10), 5970 (Klánovice), 1437 (Kaplice), 1275 (Brno). Ojedinele zmínily děti i v obecné rovině obdiv k povaze Romů – 1853 (Frýdek-Místek), 1946 (Tábor), 5252 (Český Krumlov).

³⁵ 1888 (Kromčářž).

³⁶ 0442 (Praha 4), 5306 (Český Krumlov).

³⁷ 1241, 1403, 1417, 1418, 1474 (Kaplice), 0097 (Děčín), 2459 (Kláštepec n. Ohří), 0155 (Choceln), 1678, 1685 (Pardubice), 2034 (Hradec Králové), 2190 (Letohrad), 5327 (Český Krumlov), 1920 (Tábor), 6047 (Praha 3), 0361, 0364, 5774 (Praha 4), 0280, 0288 (Praha 5), 5803, 5831 (Praha 8), 5890 (Praha 9), 0729, 0787, 2707, 2714, 2708, 2722 (Praha 10), 1336, 1339 (Brno), 0871, 0853 (Olomouc), 2821 (Ostrava).

³⁸ 2198 (Letohrad), 2457 (Kláštepec n. Ohří), 2848 (Havířov), 5746 (Praha 7), 1817 (Frýdek-Místek).

(*kradou*),³⁹ vyvolávají konflikty,⁴⁰ jsou lhostejní k českému kodexu etiky,⁴¹ a také – v podání těchto kritizujících jednotlivců – jsou lehkomyslní⁴² a neteční.⁴³ Kladně a současně i záporně tedy děti vnímaly a vysvětlily velkorysejší přístup Romů k realitě života a obdobně i jejich vztah k práci. A příznačně obě tvrzení: Romové jsou pohodoví – jsou lehkomyslní, Romové odmítají pracovat⁴⁴ – jsou pracovití⁴⁵ zazněla téměř v rovnovážném poměru.

Tab. 3. Vize osobních vlastností a modelů chování romské populace

typ odpovědi	celkem	
	a	%
vlastnosti, vzorce chování	180	5,24
z toho:		
obdivované	88	2,56
odmítané	92	2,68

Protichůdné se ukázaly názory dětí na **intelektuální a kreativní schopnosti** Romů. Zatímco 18 z dotázaných jim odmítlo přiznat jakýkoliv talent, naopak 54 vyslovalo obdiv k osobitým vlohám, jimiž disponují. (Srov. tab. 4.) Širší obdiv budilo jejich hudební a pohybové nadání a v návaznosti i jejich osobitý projev při interpretaci hudby a tance. Výjimečně jednotlivci upozornili také na jazykový talent a vysokou schopnost sociální adaptability Romů. Byly to zejména děti vysokoškoláků, které tyto schopnosti viděly.

³⁹ Srov. např. výroky: *nikdo je nechytne* – 0332 ((Praha 4), *umění krást* – 0363 (Praha 4), 0439, 5762 (Praha 4), 5711 (Praha 7), *kradou víc než Češi* – 5800 (Praha 9), 6020 (Praha 9), 5815 (Praha 8), 0728 (Praha 10), *nebojí se krást* – 0446 (Choceň), 2066 (Hradec Králové), 1411 (Kaplice), 0607, 0608, 0872 (Olomouc), 1135, 1224, 1238, 1340, 1357 (Brno), 1827 (Frýdek-Místek), 2346 (Bruntál), 2844, 5529, 5530 (Havířov).

⁴⁰ Srov. např. výroky: *daj všem do obličej a nenechají si nic líbit* – 0351 (Praha 4), 0926 (Opava), *věčně provokují a bijí* – 2384 (Nový Jičín), *furt se bijí* – 2889 (Havířov).

⁴¹ 1750 (Jindřichův Hradec), 2659 (Praha 5). Srov. též obecněji formulovaný výrok: *konají zle* – 0889 (Opava).

⁴² 1480 (Kaplice).

⁴³ 0145 (Choceň).

⁴⁴ Srov. např. výroky: *nepřizpůsobivost k práci* – 1236 (Brno), *záporný vztah k práci* – 1251 (Brno), 1358 (Brno), *líní jako prasátka* – 1514 (Velešín), 1668 (Pardubice), 2463, 2525 (Klášterec n. Ohří), 2783 (Praha 10), *vyhýbají se práci* – 2310 (Bruntál), *nechtějí pracovat a být bohatý* – 2356 (Bruntál), *umění nepracovat* – 2809 (Ostrava), *nepracují a krádu* – 2844 (Havířov).

⁴⁵ 0522, 2063 (Hradec Králové), 1618 (Praha 3), 0794, 2784 (Praha 10), 2789 (Ostrava), 5306 (Český Krumlov).

Tab. 4. Vize uměleckých a intelektuálních schopností Romů.

typ odpovědi	absolutně	v %
bez talentu a intelektu	18	0,5
jazykový talent	3	0,1
hudební a taneční talent	47	1,4
jsou inteligentní	4	0,1
celkem	72	2,1

Stejně rozporně vyznělo také ocenění **osobité kultury a životního stylu** Romů. Rovněž při tomto hodnocení jednotlivci, kteří upozornili na svébytnou kulturu a styl života romských spoluobčanů, v naprosté většině (ze 70 %) formulovali svůj obdiv v pozitivním, nepochybnujícím slova smyslu. (Srov. tab. 5.) Jako pozoruhodný fenomén zdůraznili kulturu Romů a jmenovitě opět jejich obzvláštní styl hudby a tance. Výjimečně někteří poukázali i na způsob zábavy a zvykové prvky tuto zábavu doprovázející.⁴⁶ V těchto fenoménech spatřovali, vyjádřeno slovem jedné dívky, pravou *romskost*. V emocionálním pohledu na minulost olašských Romů pak celkem osm dětí vyzdvihlo také romantiku kočovného života,⁴⁷ tedy v jejich představách záhadnou romantiku života svobodného, volného, ničím neomezovaného a nespoutaného.

Ve srovnání s těmito obdivnými stanovisky pouze malá skupina dětí formulovala své výhrady k životnímu stylu Romů. Budovala je na komparaci českého a romského kulturního modelu. Z těchto pozic zpochybnila Čechům nepochopitelné soustředění pozornosti Romů k aktuální přítomnosti, vyjádřeno slovy dětí jejich *lehkost žití, myslí na dnešek, neuvažují, co bude zítra*,⁴⁸ způsob jejich života jako takový,⁴⁹ avšak především jejich údajný ambivalentní vztah k pořádku a hygieně.

Představa nedostatečného smyslu pro pořádek a hygienu jako skupinové charakteristiky se dostala v pohledu dětí do významově odlišné polohy. Zatímco výhrady k míře pořádnosti byly vždy vztaženy adresně ke způsobu

⁶ 0232 (Litoměřice), 2027 (Tábor), 1537 (Bruntál), 2804 (Ostrava), 2706 (Praha 10).

⁴⁷ 0093 (Děčín), 0855 (Olomouc), 1763 (Jindřichův Hradec), 2085 (Tábor), 2175 (Letohrad), 2284 (Sokolov), 5630 (Praha 7), 5798 (Praha 8).

⁴⁸ 1639 (Jindřichův Hradec), 5635 (Praha 7).

⁴⁹ Srov. např. výrok: *mají svůj styl, ale nelíbí se mi* – 5679 (Praha 7), 0730 (Praha 10), 1679 (Pardubice), 2290 (Sokolov).

bydlení,⁵⁰ výhrady k hygieně děti formulovaly nekonkrétně. Konstruovaly je výlučně na obecně xenofobním hodnotícím stereotypu *cizího*, tedy toho, který je pro nás *neznámý* a proto *nečistý*.⁵¹ Výhrady k hygieně vyjadřovaly vztah nepřijetí a nikoli reflexi vlastní zkušenosti. Navíc z hlediska celého souboru dotázaných zůstala tato tvrzení naprosto marginální. (Srov. tab. 5.)

Tab. 5. Vize kultury a životního stylu Romů.

typ odpovědi	a	%	a	%
obdiv:				
ke kultuře	19	0,55		
ke stylu hudby a tance	28	0,81		
stylu života	8	0,23		
ke zvykovým tradicím	4	0,12		
k jazyku	8	0,23		
ke kočování	8	0,23	celkem	75 2,2
odsudek:				
nepořádku	15	0,44		
nedostatku hygieny	12	0,35		
styl života	4	0,15	celkem	31 0,9
celkem				106 3,1

Jedním z oceňovaných kladných rysů, které děti na Romech našly, byla **vnitřní soudržnost** romské společnosti – v postojích dotázaných dětí nahlížená jak v souvislostech rodiny,⁵² tak v souvislostech romských lokálních komunit a romského etnika jako takového. (Srov. tab. 6.) Diskurs mezi různými romskými skupinami žijícími v ČR tedy děti neregistrovaly. Pro ně Romové tvoří jednotnou vnitřně hluboce provázanou společnost, která *drží při sobě, stojí za sebou*. V souvislostech rodinných vazeb děti docenily, že Romové respektují *rodinná pouta* a pečují o nejstarší

⁵⁰ 0316 (Hradec Králové), 2109, 2153 (Kutná Hora), 2082, 2083 (Tábor), 0612 (Olomouc), 1363 (Brno), 1816 (Frýdek-Místek), 1899 (Kroměříž), 2385 (Nový Jičín), 0327 (Praha 4), 2684, 2688 (Praha 10).

⁵¹ 0447, 0448 (Praha 4), 5886 (Praha 9), 1218 (Brno), 1641 (Pardubice), 2121 (Kutná Hora), 2292 (Sokolov), 5271, 5276, 5279 (Český Krumlov), 5500, 5572 (Havířov).

⁵² 1855 (Frýdek-Místek), 1950, 2080 (Hradec Králové), 2677, 2691, 2718; 2719 (Pardubice).

generaci.⁵³ V souvislostech společnosti a úlohy romské elity v ní pak zdůrazňovaly, že *i když mají problémy, řeší je spolu*,⁵⁴ že *ti slušní se staví za všechny Romy*,⁵⁵ že *stojí při sobě, i když o tom druhým vědí co je zač*,⁵⁶ že *se staví za svůj národ, i když za to i někdy tvrdě zaplatí*.⁵⁷ Soudržnost Romů děti vnímaly jako vysoce pozitivní hodnotu, i když ve svém důsledku její poznání nese v sobě bariéry jak otevření se romské skupině, tak vstupu do ní.

A příznačně tento rys romských komunit téměř nezmiňují děti vysokoškoláků.

Tab. 6. Obdiv k romské soudržnosti.

typ odpovědi	a	%
soudržnost:		
nespecifikovaná	23	0,67
rodin	10	0,29
společnosti	10	0,29
celkem	43	1,25

Fyzický vzhled Romů upoutal pozornost 89 dotázaných (2,6 %). Zareagovali trojím způsobem: chválou, odsudkem a žertem. Pro více než polovinu dětí, které daly přednost hodnocení fyzického vzhledu před ostatními charakteristikami, jsou Romové lidé hezcí (56 %), kdežto pouze 13 je označilo za nehezké (14,6 %). Zcela výjimečným předmětem obdivu se staly oči, chrup a vlasy Romů.⁵⁸ Obdiv i kritiku vzbudila naopak především jejich pleť. Byla opakovaně uznána za krásnou ve své snědosti a také v jemnosti.⁵⁹ Pouze pro osm jednotlivců se stala terčem intolerantních výpadů – pak vždy byla nazvána černou.⁶⁰

⁵³ Srovnej např. výroky: *Drží spolu, u nich se nestane, že by dali své rodiče do domova důchodců* – 2173 (Letohrad), *Dokáží se postarat o své staré rodiče* – 2305 (Bruntál).

⁵⁴ 1399 (Kaplice).

⁵⁵ 1906 (Kroměříž).

⁵⁶ 1338 (Brno).

⁵⁷ 0750 (Praha 10).

⁵⁸ Oči a zuby zmínily dvě dívky, vlasy holek dva chlapci.

⁵⁹ Obdiv k barvě pleti vyslovilo 35 dotázaných, k jemnosti kůže tři. Sedm dětí deklarovalo, že Romové jsou krasavci a jeden žák označil vzhled Romů za *standovní*.

⁶⁰ Z osmi dětí, pro které se barva pleti Romů stala terčem intolerantních výpadů, celkem pět označilo fyzický vzhled Romů za *odporný*.

Tab. 7. Stanovisko k fyzickému vzhledu Romů.

typ odpovědi	a	%
obdiv	50	1,45
kritika	13	0,38
žert	26	0,76
celkem	89	2,59

Také všechny žerty, jejichž předmětem byl fyzický vzhled Romů, operovaly snědou barvou pleti. Jako výhodu uváděly: Romové se *nemusí opalovat* (13), *nejsou vidět ve tmě – v noci* (8), *mají ochranné zbarvení* (1) a *nemusí se mýt* (1). Tón žertů naznačoval recesi – nepřecházel do černého humoru. Použití vtipu namísto vlastního výroku se stalo typické pro žáky určitých tříd ze tří lokalit výzkumu: z Litoměřic, Klášterce nad Ohří a Prahy-Smíchova. Zde tedy zřejmě patřil k folklóru třídních skupin.⁶¹

Postavení Romů v ČR a jejich postoj k většinové české společnosti zohlednila ve svých odpovědích skupina 131 dětí, tedy 3,8 % dotázaných. V rozporu se vstupními předpoklady děti, které tak učinily, přistupovaly k Romům se značnou vstřícností a pochopením pro jejich pozici v občanské společnosti ČR. Postavení Romů tito 13 a 14 let staří žáci hodnotili ze čtyř úhlů pohledu. Jedni Romy nazírali jako občany, kteří si uchovávají svou etnickou identitu. Pak vyslovovali nejen obdiv, že dokáží žít v nevstřícném prostředí a mají odvalu se s tímto prostředím trvale vyrovnávat, ale také obdiv, že se dokáží bránit a prosazovat své požadavky. Druzí viděli Romy jako pasivní oběti, které neodporují bezpráví a jsou neteční k intolerantním náladám. Třetí akcentovali jejich snahu přizpůsobit se.⁶² Čtvrtá, početně nevýrazná, skupina naproti tomu vyslovila kritiku některých Romů pro jejich agresivitu,⁶³ snahu zneužívat sociální výhody ČR⁶⁴ a tendenci účelově slovně napadat a odsuzovat její občanskou společnost.⁶⁵ Nutno ovšem konstatovat,

⁶¹ Výjimečně zazněly žerty i od dětí z dalších lokalit. Ve vyšším počtu se k této formě odpovědi uchýlily dívky.

⁶² 0440 (Praha 4), 2623 (Praha 5), 6012 (Praha 9), 0741 (Praha 10), 0161 (Choceň), 1721 (Pardubice), 1462 (Kaplice).

⁶³ 0362 (Praha 4), 2546 (Praha 5), 1436 (Kaplice), 5288 (Český Krumlov), 1529 (Bruntál).

⁶⁴ 0427 (Praha 4), 5903 (Praha 9), 2739 (Praha 10), 1936 (Tábor), 2296 (Sokolov), 0519, 1919 (Hradec Králové), 0564 (Olomouc), 1858 (Frýdek-Místek), 2314 (Bruntál), 2390, 2393 (Nový Jičín), 2842 (Havířov).

⁶⁵ 2176 – *že tu ještě vůbec jsou, když jsou pořád tak utlačovaní* (Letohrad).

že tuto kritiku formulovalo pouze 18 dětí, tedy zhruba 0,5 % dotázaných. Mezi dětmi tedy stereotypy, dodnes běžně tradované v generaci dospělých, nefungují.

Naopak začíná se vytvářet stereotyp oběti, stereotyp, který přijímají ve vyšším podílu děti z některých měst s nižším zastoupením romského obyvatelstva (Letohrad, Jindřichův Hradec, Kaplice, Klánovice, Opava).

Intenzitu vstřícnosti dotázaných k Romům dokládají některé koloritní výroky. Obdivují: *možná to, že tu s náma tak dlouho vydrželi* (2682 – Praha 10), *mají svobodu a právo jako my s bílou pleť, jak to zvládaj* (1475 – Kaplice), *odvahu při našem potlačování* (5943 – Klánovice), *že vydrží mezi námi* (2184 – Letohrad), *že zvládaj furt ty urážky od arogantních Čechů, ale všichni nejsou dobrý* (6049 – Praha Žižkov).

Tab. 8. Reflexe vztahu Romů k ČR a české společnosti.

typ odpovědi	a	%
dokáží žít v ČR	29	0,85
mají odvahu zůstat v ČR	10	0,29
brání se nenávisti	23	0,67
snášejí bezpráví	43	1,25
chtějí se přizpůsobit	7	0,20
chtějí rovnoprávnost	1	0,03
využívají ČR	18	0,52
celkem	131	3,81

Výzkum, situovaný na počátek června 1998, se rámcově kryl s dobou počátku intenzivního **vystěhovalectví** romského obyvatelstva z ČR – v tom čase směřujícího především do Kanady a Velké Británie. I reflexi tohoto trendu děti zaznamenaly (s výjimkou dětí vysokoškoláků). Jejich reakce byla překvapivě sevřená. Znamenala ve většině buď prosté konstataování faktu nebo slovně vyjádřený jednoznačný obdiv – k odvaze odejít, odvaze založit v neznámé *vyspělé* zemi novou existenci,⁶⁶ k odvaze cestovat přes oceán, ke smyslu pro emigraci.⁶⁷ Pouze několik jednotlivců

⁶⁶ 0104 (Děčín).

⁶⁷ 0817 (Olomouc).

vyslovalo nesouhlas – zdůvodněný pro pisatele nepřijatelným tvrzením o chudobě Romů v ČR⁶⁸ a jeho obavou z návratu emigrantů po neúspěchu v nově zvoleném domově.⁶⁹ A jen šest jiných formulovalo přání posílit emigrační vlnu.⁷⁰ Tito jednotlivci se již ovšem v podstatě zařadili mezi tu skupinu, která otevřeně deklarovala své intolerantní postoje.

Tab. 9. Reflexe emigračního pohybu romského obyvatelstva.

typ odpovědi	a	%
obdiv k emigraci	17	0,49
nesouhlas s emigrací	4	0,12
přání emigrace	6	0,17
celkem	27	0,78

Pozice nesnášenlivosti a vstřícnosti

Otevřeně deklarovanou **toleranci** k romskému obyvatelstvu vyslovalo pouhých 13 dětí, tedy 0,3 % dotázaných. Naproti tomu otevřeně deklarovanou **intoleranci** naformulovala skupina 88 dětí, skupina nezanedbatelná, i když představovala 2,6 % dotázaných. Tyto děti tedy cíleně nesplnily zadání otázky. Otázka je vyprovokovala k odporu, slovní hrubosti a výpádkům. Téměř polovinu neomluvitelných intolerantních výroků tvořily v českém prostředí běžné nadávky, které určitá část 13 a 14 let staré mládeže zařazuje do jazykové komunikace své generační skupiny. Další skupinu intolerantních výroků představovala nepodložená sumarizující označení Romů jako občanů, kteří jsou nositeli závažné trestné činnosti (*gangsteři, zločinci*). Nelze však zastírat, že 32 dětí (1,0 %) volalo po odchodu Romů z ČR,⁷¹ po jejich izolaci,⁷² uvěznění⁷³ a dokonce odstranění.⁷⁴ A co

⁶⁸ 0336 (Praha 4), 2228 (Choceň).

⁶⁹ 2840 (Havířov), 6172 (Praha 8).

⁷⁰ 1431, 1459 (Kaplice), 1976 (Tábor), 2303, 1535 (Bruntál), 5747 (Praha 7).

⁷¹ 1486 (Kaplice), 2283 (Sokolov), 2513 (Klášterec n. Ohří), 0142, 0163, 2233 (Choceň), 2093, 2161 (Kutná Hora), 1328 (Brno), 1847 (Frýdek-Místek).

⁷² Srovnej např. výroky: *vypískat z celého života* – 5501 (Havířov), *neměly by existovat* – 0536 (Hradec Králové).

⁷³ 2098 (Hradec Králové), 2267 (Sokolov), 2794 (Ostrava), 1897 (Kroměříž).

⁷⁴ Srovnej např. výroky: *zabila bych je všechny* – 0812 (Olomouc), *drzost, že žijí* – 1178 (Brno), 1179 (Brno), *měli by umřít do jednoho* – 1289 (Brno), 1301 (nakreslen kříž) (Brno), *měli by spáchat hromadnou sebevraždu* – 1690 (Pardubice), *postřílel bych je* – 2247 (Choceň), *vyhubit* – 5773 (Praha 4), *jsou dobří muzikanti, jinak bych je pozabíjel* – 5267 (Česká Třebová), 1897 (Kroměříž).

je neméně závažné, sedm z těchto dětí (0,2 %) dokonce použilo k vyjádření svého názoru hesla, která jsou v českém prostředí spojována s nacistickou propagandou a s aktivitami nacistů v průběhu holocaustu.⁷⁵ Inspiroující vzor těchto výroků jednoznačně nutno hledat u extremistických uskupení. Všech zmíněných 32 dětí totiž příznačně v jiných otázkách deklarovalo své sympatie k nim. Avšak nejen pozice této malé 32 členné skupiny jsou varující. Vážně nutno brát i výroky těch dětí, které se uchýlily k xenofobním nadávkám.

Tab. 10. Deklarované intolerantní postoje vůči Romům.

typ odpovědi	a	%
výhrady k početnosti	7	0,20
nadávky	39	1,13
požadavek opuštění ČR	11	0,32
uvěznění	3	0,09
likvidace	15	0,44
izolace	1	0,03
obvinění z násilných činů	8	0,23
agrese proti Romům	4	0,12
intolerance celkem	88	2,56

Pro úplnost pohledu na pozice deklarované intolerance nutno přiřadit do skupiny těch, kteří intoleranci deklarovali i děti, které se vyslovily pro posílení emigračního pohybu Romů (již zmíněných 6) a ty, které označily Romy za *černé* nebo za lidi s *černou barvou pleti* (již zmíněných 8). Výklad použití žertu jako odpovědi je nejednoznačný. Pokud bychom ho přijali jako pozici zjevné a cílené intolerance, což je vzhledem k tónu žertů i vzhledem k českému jazykovému prostředí sporné, počet chlapců a dívek, kteří vyjádřili intoleranci – by vzrostl na 128 (tzn. 3,7 % ze všech, kterým byl předložen dotazník a 5,3 % z těch, kteří nějakou odpověď naformulovali).

Nutno však zdůraznit jednu významnou skutečnost. V podstatě výjimečně a naprosto ojedinele zazněly intolerantní výpady poukazující na

⁷⁵ Srov. např. výrok: *do plynu, nejsem rasista* – 1948 (Hradec Králové), 1944 (Hradec Králové), 5281 (Český Krumlov), 5714, 5732 (Praha 7), 5930 (Klánovice), 1861 (Frýdek-Místek).

početnost romské populace v ČR. Ta dotázaným nevadí, a to v zásadě v žádné z městských lokalit, které se staly předmětem výzkumu. A zde začíná pozice samozřejmosti soužití a občanské tolerance.

Tab. 11. Otevřeně deklarované tolerantní a intolerantní postoje vůči Romům. Názory chlapců a dívek.

typ odpovědi	celkem		z toho					
	a	% ¹	chlapců		dívek		neuedli	
			a	% ¹	a	% ¹	a	% ¹
tolerance	13	0,38	3	0,19	10	0,60	–	–
intolerance	88	2,56	49	3,04	26	1,55	5	3,22

Poznámka: ¹ Vždy z počtu všech chlapců, dívek, neuedli.

Neznalost, lhotejnost či nezájem?

Dosud jsme hovořili o postojích těch dotázaných dětí, které buď dotaz jakýmkoli způsobem odmítly, nebo svůj názor na Romy konkrétně formulovaly. Prvé se na souboru dotázaných podílely 34,9 %, druhé 22,3 %.⁷⁶

Stanoviskem rozhodujícího počtu dotázaných dětí se však stalo obecně formulované konstatování: na romské populaci *nic* neobdivuji. Prostými výroky *nic, nic neobdivuji, není co obdivovat* odpovědělo celkem 1 369 dětí, tedy 39,8 % dotázaných. (Srov, tab. 12.) Většina k vyjádření své pozice nepotřebovala další komentář.

Pouze nemnozí jednotlivci toto strohé tvrzení doplnili vysvětlujícími argumenty, a to argumenty tří typů. První argumentace zněla *neobdivuji nic, ale nejsem rasista*, druhá *neobdivuji nic, ale možná se to změní, a třetí neobdivuji nic – jsou hrozní*.⁷⁷

Řada dětí ovšem k proklamaci svého nezájmu o obdiv k Romům a k manifestaci svého odmítavého postoje k nim použila výrok *nemám je rád*.⁷⁸ K tomuto emotivnímu vyjádření se uchýlilo 56 dětí (1,6 %), vesměs dětí, které v jiných odpovědích dotazníku neukázaly intolerantní názory.

⁷⁶ Do kategorie jiné bylo zařazeno 31, tzn. 0,9% odpovědí.

⁷⁷ Srov. např. výrok: *Od té doby, co mě napadla romská skupina, nic – 2081 (Hradec Králové), nic, že jsou správně debilní – 2760 (Praha 10), úplně nic, velký frajeří – 2665 (Praha 5), nic, jsou k smíchu – 2526 (Klášteřec n.Ohří), nic, jsou hrozní – 1388 (Brno), 857 (Olomouc).*

⁷⁸ *Skála* výroků, která vyjadřovala osobní neoblibu Romů, byla ovšem rozmanitá. Srov. např. výroky typu: *rasista nejsem, ale moc je v lásce nemám – 1549 (Bruntál), nemám je moc v oblíbené, bojím se jich – 1481 (Kaplice), jsou to blbci, nic, nesnáším je – 0146 (Chocení), nemám je ráda kvůli tomu, jak se chovají – 2449 (Nový Jičín), nelíbí se mi a nemám je ráda – 1988 (Tábor), vůbec mě nezajímají a nemám je ráda – 5288 (Český Krumlov).*

Přesto i tento postoj naznačuje vyhraněný vztah k soužití. I když není útokem ani nezpochybněním postavení Romů v ČR, je výrazem jednoznačné nepřízně, xenofóbního odstupu a etnofóbních bariér.⁷⁹

Tab. 12. Absolutní a nulový obdiv k romské populaci. Názory chlapců a dívek.

charakteristika odpovědi	celkem		z toho					
			chlapců		dívek		nevedli	
	a	%	a	%	a	%	a	%
obdivuji vše	7	0,2	6	0,4	1	0,0	–	–
obdivuji něco	10	0,3	6	0,4	4	0,2	–	–
nemám je rád	56	1,6	20	1,2	36	2,1	–	–
neobdivuji nic	1.369	39,8	702	43,5	616	36,9	51	32,9

Poznámka: ¹ 100 % = počet všech – chlapců – dívek – nevedli.

Početnost dětí, které deklarovaly pozice *neobdivuji nic a nemám je rád*, nutí z hlediska pozitivního dialogu k vážnému zamyšlení. Dokládá rozsah neznalosti, nezájmu, lhostejnosti a přezíravosti. Intenzita těchto postojů k romským spoluobčanům, postojů které jsou ve své podstatě svazující, vyplynula i ve srovnání týchž stanovisek vyjádřených vůči Američanům, Čechů, Švédům a Vietnamcům. (Srov. graf 3.)

Rozlišující závislosti zastávaných postojů

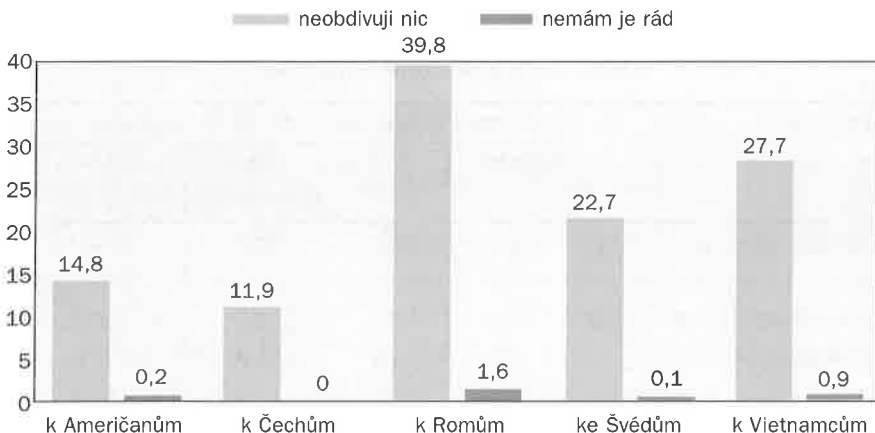
Již v předchozím výkladu jsme naznačili některé odlišnosti v postojích dívek a chlapců, v postojích dětí různých lokálních a socio-kulturních východisek. Souhrnně jsme si položili otázku, jak tato východiska ovlivňují vztah k romským spoluobčanům v základních zjištěných pozicích: 1. v pozici ignorování – tabuizování dotazu, 2. v pozici kulturní rovnocennosti, 3. v pozici intolerance a tolerance, 4. v odmítnutí možnosti obdivu k Romům a 5. v reflexi jejich způsobu života a kultury.

Vliv **etnických východisek** se nepodařilo přesvědčivě prokázat. Mohli jsme pouze konstatovat absenci deklarovaných vstřícných postojů u dětí jiných než českých a slovenských otců,⁸⁰ vyšší sklon k tabuizování

⁷⁹ Protipólnou pozici bezvýhradného obdivu vyslovilo pouze 7 dětí (0,2 %) a pozici limitovaného obdivu obsaženou ve výrociích obdivuji něco, obdivuji je, ale něco ne jen 10 dětí (0,3 %).

⁸⁰ Z hlediska etnických východisek bariéry ve vztahu k Romům doložily výroky *neobdivuji nic*. Ve vyšší míře je formulovaly děti Poláků (44,4%), Rusů (45,5%) a Vietnamců (75 %). Naopak romské, české (38,3%) a slovenské (37,1%) děti je prokázaly ve výrazně menším podílu.

Graf 3. Odmítnutí obdivu k Američanům, Čechům, Romům, Švédům a Vietnamcům v %
3.348 = 100 %

mezietských vztahů u dětí slovenských otců a intoleranci vůči Romům jako typický postoj dětí Vietnamců. Výpovědní hodnotu těchto konstatování ovšem omezuje nízké procentuální zastoupení dětí z jiných než českých a slovenských rodin ve sledovaném souboru.

Sociální východiska dětí, měřená dosaženým vzděláním otce a jeho socioprofesionálním zařazením, rozlišila stanoviska a postoje dětí v ohraničené míře. Výrazněji se profilyovaly pouze děti vysokoškolsky vzdělaných otců a částečně otců středoškolsky vzdělaných. (Srov. tab. 13 a 14.)

Vysokoškolské rodinné prostředí vede k větší odvaze formulovat vlastní názory na mezietské soužití. Podněcuje na jedné straně vyšší vnímání intelektuálních schopností Romů, jejich kreativity, otevírá prostor pro hledání kladných vlastností, pro docenění osobitostí jejich způsobu života a tradiční kultury. Vytváří také zázemí pro přijetí myšlenky kulturní rovnocennosti jako východiska v mezietských vztazích. Na druhé straně však překvapivě ve větší intenzitě ponechává místo formování intolerantních názorů a buduje u 13 a 14 let starých dětí smělost k jejich otevřenému vyjádření. Byly to právě děti z rodin vysokoškoláků, které ve vyšším podílu přímými výroky deklarovaly intoleranci. (Srov. tab. 13.) Ony také často hledaly negativní vzorce chování Romů. A pouze výjimečně hodnotily soudržnost romských komunit jako kladnou hodnotu jejich existence v ČR. Sociální klima vysokoškolských rodin tedy na jedné straně modeluje

vjem kulturní identity Romů, podněcuje diferencovaný přístup k nim, učí děti hodnotit je jako jednotlivce. Současně však na straně druhé dává prostor konkretizaci nepřijatelných xenofóbních a intolerantních nálad.

Tab. 13. Rozlišení některých pozic s ohledem na dosažené vzdělání otce dítěte – v % z té které kategorie

Typ pozice	pozici zastávaly děti otců s dosaženým vzděláním ¹			
	základním	odborným	středo- školským	vysoko- školským
ignorování dotazu	36,4	31,7	32,3	30,9
obdiv kreativity, život, stylu, tradic, kultury	3,0	3,1	2,7	5,4
soudržnost jako klad	1,5	1,5	1,4	0,6
tolerance ²	4,1	3,5	2,7	3,6
kulturní rovnocennost	1,9	2,0	2,4	3,1
obdiv vzhledu	1,9	0,9	1,1	15
přiznání kladných vlastností	2,2	2,2	2,1	3,8
přiznání záporných vlastností	4,8	3,6	1,7	4,1
intolerance výrokem ³	1,5	2,1 ⁴	2,6 ⁵	2,9
odsudek vzhledu	–	0,2	0,3	0,6
deklarace odstupu ⁶	1,1	1,6	1,4	2,1
odmítnutí obdivu	32,0	40,0	41,2	34,4
Počet dotázaných absolutně	269	948	1.313	796

Poznámky:

¹ Z celkového počtu 3.438 dotázaných žáků 8. tříd celkem 112 nevedlo vzdělání svého otce, odpovědělo *nevím, nemám otce*, nebo jeho existenci jinak zpochybnilo.

² Zahrnuty: přímé tolerantní výroky, výroky poukazující na diskriminaci Romů v ČR a výroky o odvaze Romů žít v ČR.

³ Zahrnuty: přímé výroky intolerance, výroky poukazující na početnost Romů v ČR.

⁴ V tom: intolerantní výroky 1,8%, poukazy na početnost 0,3%.

⁵ V tom: intolerantní výroky 2,3%, poukazy na početnost 0,3%.

⁶ Výroky typu *nemám je rád*.

Příčiny tohoto druhého trendu, který překračuje rovinu sociálního sebeohraničování nejvzdělanějších vrstev ČR, nutno zvažovat.

Prostředí rodin, v nichž otec je středoškolák, vytváří naopak příznivé klima pro ukotvení pozic etnického izolacionismu a pro odmítání zodpovědnosti za chyby v česko-romské komunikaci. Děti středoškolsky vzdělaných otců sice méně často poukazovaly na osobitosti kultury Romů, méně často hledaly kladné i záporné osobní vlastnosti romských spoluobčanů, avšak v nejvyšším podílu odmítly cokoli na Romech obdivovat. (Srov. tab. 13.) Současně v nižší míře přiznávaly možné pochybení české společnosti ve vzájemných česko-romských vztazích. Také nově se tvořící vizi Roma – oběti akceptovaly nejméně. Ve srovnání s dětmi otců středoškoláků projevíly podstatně vyšší míru etnické tolerance děti otců se základním a odborným vzděláním.

Pozice dětí výrazně rozlišila příslušnost k **chlapecké** či **dívčí** skupině. Transparentně ovlivnila intenzitu vnímání Romů jako rovnocenných spoluobčanů. V této pozici se dívky ukázaly vstřícnější. Častěji deklarovaly stanovisko kulturní rovnocennosti vybudované na ideji, že v každé společnosti jsou lidé dobří a zlí (z ch. 1,0 % – z d. 2,3 %).⁸¹ V této pozici se dívky ukázaly vstřícnější. Častěji deklarovaly pozici kulturní rovnocennosti vybudovanou na ideji, že v každé společnosti jsou lidé dobří a zlí (z ch. 1,0 % – z d. 2,3 %).⁸¹ Častěji se přihlásily k vizi znevýhodnění Romů v ČR (*diskriminace, odvaha žít v ČR*: z ch. 2,3 % – z d. 3,9 %).⁸² Jedině dívky, byť v nevelkém počtu, Romům přiznaly vůli intelektuálního vzestupu (z d. 0,5 %). Častěji také vyjádřily povědomí o osobité kultuře, zejména hudbě, a o jazykových dovednostech Romů (z ch. 1,7 % – z d. 3,1 %). Současně ovšem dívky prokázaly větší míru bezradnosti jak odpovědět (*nevím* – z ch. 1,2 % – z d. 3,8 %).⁸³ Chlapci naopak více hledali záporné vlastnosti Romů (z ch. 3,7 % – z d. 1,6 %), upozorňovali na jejich nedostatečnou vzdělanost (z ch. 1,0 % – z d. 0,1 %) a formulovali intolerantní výroky (z ch. 3,0 % – z d. 1,6 %). Zejména však projevíly výrazně větší ten-

⁸¹ Naopak ideu rovnocennosti argumentovanou uvědomělou pozicí *jsme stejní, i jsme různí, ale rovnocenní*, a také odmítnutí otázky výrokem *bez komentáře* vyslovili chlapci a dívky v rovnovážném poměru. Nový, v české společnosti dosud nevžitý, postoj k *jiným, druhým* přijímají v nerozlišující intenzitě. – Pостоje chlapců a dívek se ovšem nerozlišily i v řadě dalších postojů. Ve stejném zastoupení ignorovali dotaz. Shodli se také v hodnocení fyzického vzhledu Romů, ve vizi nezákonnosti romské populace a v pohledu na její aktuální emigrační pohyb. V zásadě se nerozešli ani v reflexi kladných vlastností, které Romům přiznali

⁸² Nevýrazně vyšší počet dívek deklaroval svou toleranci vůči Romům (ch. 0,1% – d. 0,4%).

⁸³ Více dívek se také uchýlilo k emotivnímu výroku *nemám je ráda* (ch. 0,7% – d. 1,3%).

Tab. 14. Rozlišení některých pozic s ohledem na sociální postavení otce dítěte¹ – v % z té které kategorie

Typ pozice	pozici zastávaly děti otců ²			
	dělníků ³	zaměstnanců ⁴	podnikatelů	nezaměstnaných a důchodců ⁵
ignorování dotazu	33,1	32,0	32,5	34,7
obdiv kreativity, život. stylu, tradic, kultury	3,9	4,5	4,5	5,0
soudržnost jako klad	2,8	1,1	0,9	1,7
tolerance ⁶	0,4	0,4	0,2	0,8
kulturní rovnocennost	3,2	1,9	2,2	3,3
obdiv vzhledu	1,1	1,2	1,3	5,0
přiznání kladných vlastností	2,1	2,7	2,3	1,7
přiznání záporných vlastností	3,9	1,7	3,2	1,7
intolerance výrokem ⁷	1,4	1,9	3,0	2,5
kritika vzhledu	–	0,3	0,3	–
deklarace odstupu ⁸	0,7	1,7	1,7	0,8
odmítnutí obdivu	38,0	39,5	37,8	34,7
Počet dotázaných absolutně	284	1.698	1.056	121

Poznámky:

¹ Sociální postavení otce děti definovaly samy výběrem z nabídnutých kategorií: dělník, zaměstnanec, podnikatel, člen družstva, svobodné povolání, důchodce, nezaměstnaný, nevím. Některé děti pak připsaly výrok *nevím, nemám otce*. Vyhodnocení dat výzkumu však naznačilo značnou nejasnost dětí v určování sociálního statusu svého otce. Uvedená data proto nutno brát pouze jako orientační. Srovnej pozn. 2–5 tabulky.

² Z celkového počtu 3 438 dotázaných žáků 8. tříd celkem 279 uvedlo jiné sociální postavení svého otce než dělník, zaměstnanec, podnikatel, důchodce, nezaměstnaný, neodpovědělo, nebo odpovědělo *nevím, nemám otce*.

³ Do kategorie dělníků děti vesměs zařazovaly manuálně těžce pracující otce bez kvalifikace. Otce pracující v kvalifikovaných dělnických profesích zařazovali i do kategorie zaměstnanců. Potud je obraz zkrácený.

⁴ Do kategorie zaměstnanců zařazovaly děti i otce pracující v dělnických povoláních – podle logiky „jsou zaměstnaní“, „berou plat“ jsou tedy zaměstnanci.

⁵ Řada dětí nezaměstnaných otců je deklarovala jako důchodce – podle logiky „pobírají podporu“, „pobírají sociální důchod“ jsou tedy důchodci.

⁶ Zahrnuty: přímé tolerantní výroky, výroky poukazující na diskriminaci Romů v ČR a výroky o odvaze Romů žít v ČR.

⁷ Zahrnuty: přímé intolerantní výroky a poukazy na početnost Romů v ČR.

⁸ Výroky typu *nevím je rád*.

denci k odmítnutí Romů – k výroku *neobdivuji nic* (z ch. 702 – 43,5 % – z d. 616 – 36,9 %).

Třináct a čtrnáct let staří chlapci tedy naznačili menší ochotu hledat pozice vstřícnosti. Tento postoj je ve východiscích česko-romského dialogu odlišil od stejně starých dívek, které jsou mezietnickému dialogu otevřenější.

Postoje dětí k romskému obyvatelstvu, formulované jako osobní pozice, se výrazněji rozlišily i podle městských lokalit, kde děti žijí. I když výpovědní hodnotu tohoto zjištění opět problematizuje nestejný počet dotázaných dětí v jednotlivých lokalitách – zakotvený již ve výzkumném záměru, který budoval na analýze postojů žáků konkrétních tříd⁸⁴ – zachycené rozdílly jsou transparentní. Vystupují zejména u nejčastěji vyjádřených stanovisek: při *ignorování – tabuizování dotazu* a při *odmítnutí možnosti obdivu k Romům*. Jsou však prokazatelné také v *pozicích bariér a vstřícnosti a v reflexi kultury, způsobu života a modelů chování Romů*.

Již výše bylo konstatováno, že ignorování dotazu se ukázalo zjevnou záležitostí mezietnického přístupu dětí především z České Kamenice, Ostravy, Sokolova, Děčína a Pardubic. Zde všude neochota vypovídat o stanovisku k Romům byla pozicí rozhodující, pozicí více než 50 % dotázaných. Vstřícnost sdělit svůj názor, ať je jakýkoli, byla v těchto, avšak i v některých dalších městech,⁸⁵ u početných skupin 13 a 14 let starých dětí zmrazena. (Srov. Příloha, tab. III.)

Příslušnost k lokální společnosti města se výrazně podepsala i ve frekvenci odmítnutí možnosti cokoli na Romech obdivovat. Z více než 50 % výroky typu *neobdivuji nic, není co obdivovat* uvedly děti z Bruntálu (54,1 %), Nového Jičína (52,3 %), Chocně (53,7 %), Kutné Hory (51,3 %), Tábora (52,6 %) a Velešína (53,8 %) – tedy z měst, v nichž základní přístup k dotazu byl vstřícný. Vstřícnost k zodpovězení dotazu přinesla tedy zvýšení počtu těch, kteří deklarovali, že nespatřují na Romech nic hodného obdivu, a kteří nehledali jakoukoli alternativu pro jejich ocenění. (Srov. Příloha, tab. III.)

⁸⁴ Základní výzkumnou skupinou byla vždy konkrétní třída. Analýza stanovisek vycházela z této skupiny. Proto ve velkých městech byl k výzkumu vybrán větší počet tříd a škol. Jednotlivé třídy pak logicky neměly stejný počet žáků – reálných i přítomných při výzkumu. Metodiku výzkumu srov. Moravcová, M.: Výzkum ..., c. d. s. 143–146.

⁸⁵ Ve více než 40% podílu otázku zcela pominuly i děti z Havířova (43,3%) a Kroměříže (42,5%). Mezi 30% – 39,9% dětí dotaz ignorovaly děti z Jindřichova Hradce, Prahy 7, Prahy 4, Prahy 9.

Další stanoviska k romským spoluobčanům, které získaný materiál dovolil sledovat v souvislostech lokální určenosti, formulovaly v tom kterém městě zpravidla jednotlivci. Pouze výjimečně se některá stanoviska ukázala názorem málo početných skupin dětí.

Etnická nesnášenlivost a postoje bariéry vůči Romům – vyjádřené přímými intolerantními výroky, výhradami k početnosti Romů v ČR, kritikou jejich fyzického vzhledu a výroky typu *nemám je rád* – pouze ve čtyřech městech překročily hranici 9 % a v žádném z měst nepřesáhly hranici 14,0 % dotázaných. V nejvyšší intenzitě zazněly od dětí z Litoměřic (13,7 %), Kutné Hory (11,3 %), Chocně (9,6 %) a Brna (9,5 %). Naopak takto projevená nesnášenlivost a odstup zcela absentovaly ve výrocích dětí z Děčína, Jindřichova Hradce a Letohradu. Také etnická otevřenost – vyjádřená deklarovaným postojem tolerance, úvahami o diskriminaci, o odvaze Romů žít v ČR a pozicemi kulturní rovnocennosti⁸⁶ – zůstala stanoviskem jednotlivců. Formulovaly ji zejména děti z Českého Krumlova (12,5 %), Kaplice (11,0 %), Kutné Hory (10,2 %), Letohradu (13,2 %), Prahy 8 (9,6 %), 10 (8,8 %), 5 (8,2 %), Klánovic (8,2 %) a Olomouce (9,0 %). Nezazněla od dětí z České Kamenice a Kroměříže.⁸⁷ (Srov. Příloha, tab. IV.)

V naprosté většině sledovaných měst jednotlivci z řad dotázaných dětí vyslovili souběžně vstřícná i odmítavá stanoviska k romským spoluobčanům. Názorová polarita tedy fungovala jako přirozený korektiv postojové hladiny. Přesto se poměr obou stanovisek u dětí z určitých lokálních prostředí rozevřel. Otevřená vstřícnost výrazně převládla v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci, Letohradu, Olomouci a v obvodu Prahy 5 a 8⁸⁸. Naproti tomu počet jednotlivců, kteří projevili postojové bariéry, xenofóbní nálady a intoleranci, výrazněji převážil pouze v České Kamenici, Litoměřicích, Brně a Kroměříži. (Srov. Příloha, tab. IV.) Poměr vstřícných a nesnášenlivých výpovědí naznačil, že mezi dětmi staršího školního věku intolerance jedněch vyvolává v neřízeném procesu obranné tolerantní pozice druhých. Naznačil však současně, měřeno postoji dotázaných, vznikání tří modelů lokálních postojů k intoleranci vůči Romům: postoj

⁸⁶ V kategorii rovnocennost jsou zahrnuty: a. výroky typu *nelišíme se*, b. výroky typu *jsou dobří i zlí, můžeme hodnotit jen člověka*, c. výroky typu *bez komentáře*. – Ž více než 2,5 % tyto výroky vyslovily děti z. Brna (3,7 %), Českého Krumlova (6,2 %), Olomouce (4,2 %), Bruntálu (3,6 %), Kaplice (3,3 %), Kutné Hory (6,3 %), Letohradu (3,7 %) Tábora (2,6 %), Prahy 4 (3,0 %), 5 (3,1 %) a 8 (3,4 %).

⁸⁷ V Kroměříži opačnou pozici vyslovili tři žáci. Pozici deklarované intolerance formuloval jeden žák, dva druhí použili formulace *nemám je rád*.

⁸⁸ Výsledky z Prahy 10 a 5 ovlivnil výzkum realizovaný na školách s cíleným programem výchovy k toleranci.

přijímající intoleranci, postoj lhostejný a postoj intenzívně obranný. Poměr vstřícných a nesnášenlivých výroků se tak ukázal jedním z výrazných indikátorů míry etnické otevřenosti vůči romským spoluobčanům. Nikoli však indikátorem jediným.

Na otevřenost dětí z určitých lokalit k česko-romskému porozumění lze usuzovat z hodnotícího přístupu k osobním vlastnostem a vzorcům chování, které děti Romům připsaly a vnímaly jako jejich charakteristiky. Kladné osobní vlastnosti ve vyšším podílu zdůraznily děti z Českého Krumlova, tří obvodů Prahy (7, 10,⁸⁹ Klánovice) a Letohradu, vlastnosti definované jako zápory naopak děti Jindřichova Hradce, Opavy, Prahy 4 a 5. (Srov. Příloha, tab. V.) V žádné ze sledovaných lokalit však kritika nezazněla od více než 3,8 %. Vazba mezi kritikou chování a jednání romských spoluobčanů a deklarovanou intolerancí se v kontextu lokálních nálad neukázala přímočará. Kritické postřehy formulovaly i děti z lokalit kde jiné děti ve vyšším podílu proklamovaly svou otevřenost a toleranci (např. Jindřichův Hradec).

Reflexe fyzického vzhledu Romů zůstala ve všech sledovaných lokalitách záležitostí okrajovou, pokud nechyběla vůbec. A v zásadě všude vyzněla ve prospěch obdivu.⁹⁰ Antropologické rysy Romů nepřekážejí komunikaci. Jako terč kritiky je ne zvolily ani děti z řady měst, v nichž početněji zazněla intolerantní stanoviska (Bruntál, Česká Kamenice, Tábor, Kaplice, Sokolov). (Srov. Příloha, tab. VI.)

Četnost výroků o osobitosti kultury, způsobu života a tradicích romského obyvatelstva ve většině měst nedosáhla velkého rozptylu. Shodná byla i kladná hodnocení. Vyslovila je naprostá většina těch, kteří tyto kulturní fenomény zmínili.⁹¹ Reflexe způsobu života a kultury Romů však výrazněji poznamenala pouze výpovědi dětí z Českého Krumlova (12,8 %), Nového Jičína (12,0 %), Prahy 5 (8,1 %) a Klánovic (6,8 %). V souvislosti s romským obyvatelstvem zazněla tedy ve vyšším podílu z měst, kde fungují osvětové programy k posílení mezietnické komunikace, nebo kde realizace výzkumu zaznamenala postoje dětí ze škol s cíleným programem

⁸⁹ V Praze 10 byl výzkum realizován na ZŠ, v níž probíhá výukový program zaměřený na výchovu k občanské toleranci.

⁹⁰ Pouze v Kutné Hoře obdiv i zpochybnění antropologických rysů Romů vyslovily shodně tři děti. V Praze 4, jako vůbec jediném ze sledovaných obvodů, převýšil počet výroků kritizujících (tři děti) počet výroků obdivných (dvě děti).

⁹¹ Negativní ohlas způsobu života Romů v četnosti 0,5% – 2,0% zazněl od jednotlivých dětí z Brna, Havířova, Olomouce Bruntálu, Kroměříže, Hradce Králové, Sokolova, Tábora, Pardubic, Prahy 4, 8, 9, 10 a Klánovic, v četnosti 2,1% – 3,8% v Českém Krumlově a Kutné Hoře.

výchovy k etnické vstřícnosti.⁹² Naproti tomu vjem kultury a způsobu života jako osobitosti života Romů v ČR absentoval pouze ve výrocích dětí z České Kamenice a Kaplice. (Srov. Příloha tab. VII.)

Shrnutí

Analýza odpovědí žáků 8. tříd české základní školy z 25 měst Čech, Moravy a Slezska na položenou otázku *Co obdivuješ na Romech* přinesla následující poznatky platné pro lokality, v nichž byl výzkum realizován.

1. Přítomnost Romů v ČR je 13 a 14 let starou mládeží vynímána jako samozřejmost.

2. Budování vztahu dětí k Romům není záležitostí plošnou. Prozatím je tento vztah utvářen spíše prostřednictvím předávání kulturních a etnických stereotypů uvnitř rodiny než prostřednictvím masově šířených stanovisek. Nepodařilo se také prokázat zjevné podmiňující závislosti na socioprofesioní orientaci a úroveň vzdělání otce rodiny. Pouze sociální prostředí vysokoškolsky vzdělaných rodičů výrazněji sjednocuje pozice dětí. Vede na jedné straně k pozitivnímu vnímání kultury Romů, nechává však zároveň větší prostor vlivu intolerantních nálad.

3. Ideologie extrémních skupin ovlivnila sice část mládeže, avšak část minimální. Naopak početně významnější se ukázala skupina těch, kteří se nenechali strhnout a deklarovali pozici kulturní rovnocennosti.

4. Ty děti, které svůj obdiv k Romům zdůvodnily fakty z reality jejich života, ve své většině nalezly pozitiva.

5. V generační skupině dětí staršího školního věku se proměňují zakódované stereotypy Roma. Mizí např. obraz Roma nepoctivce a kořistníka a naopak rodí se obraz Roma oběti.

6. Postoje dětí se globálně rozlišily s ohledem na jejich lokální příslušnost, tedy podle městských lokalit, v nichž žijí. Děti z měst SV Moravy, Děčína a České Kamenice ukázaly tendence nevyjadřovat se k mezietnickým a tedy i česko-romským vztahům. Děti z většiny měst východočeských, Českého Krumlova a Nového Jičína projevily toleranci a vstřícnost k česko-romskému dialogu. Děti z Litoměřic, Sokolova, Kutné Hory, Chocně a některých obvodů Prahy a Brna naopak naznačily větší inklinaci k intoleranci.

⁹² Vliv školní výchovy byl patrný i u dětí z Ostravy (4,7 %), Jindřichova Hradce (4,2 %), Letohradu (4,8 %) Pardubic (3,8 %).

7. Vyšší tendence k intoleranci v určitých lokalitách vyvolávají protipólné tendence k toleranci, a to zřejmě v živelném procesu. V tomto střetávání vznikají tři modely lokálních reakcí dětí na intoleranci vůči Romům: postoj přijímající intoleranci, postoj lhostejný a postoj intenzívně obranný.

8. Programy výchovy k etnické toleranci, realizované na bázi školy a lokality (Praha 10, Český Krumlov, Nový Jičín), ovlivňují u dětí především schopnost vnímat Romy v kulturní osobitosti.

9. Svůj vztah k Romům budují 13 a 14 let staré děti na třech pozicích: a. na pozici kulturního relativismu a humanismu, b. na pozici uvědomovaného etnocentrismu (různé kvality) a c. na pozici lhostejnosti.

Za společensky nejvíce nebezpečný lze považovat nikoli agresivní etnocentrismus, jemuž podléhá relativně nepočtená skupina dětí, nýbrž tendence ke lhostejnosti a uzavření se do vlastní etnické skupiny. Zde vyrůstají neprůhledné bariéry vstřícného dialogu a vzájemného otevření se jednotlivých etnik, která žijí na území ČR. Nutno ovšem konstatovat, že tendenci k izolacionismu vůči Romům v rámci občanské společnosti ČR projevíly ve vyšší míře děti z jiných než českých a slovenských rodin.

Příloha

Tab. I. Dotázaní žáci 8. tříd podle okresu, lokality a pohlaví (absolutně)

okres	lokalita	celkem	žáci		
			chlapci	z nich: dívky	neuedli
Praha	Praha	971	437	476	58
	v tom:				
	Praha 3	52	23	25	4
	4	165	70	84	11
	5	98	37	57	4
	7	147	73	68	6
	8	104	47	51	6
	9	92	47	38	7
	P.-Klánovice	74	33	35	6
	10	239	107	118	14
Brno město	Brno	267	112	144	11
Bruntál	Bruntál	111	60	47	4
Český Krumlov	Český Krumlov	145	72	71	2
	Kaplice	91	38	53	–
	Velešín	39	21	18	–
Děčín	Česká Kamenice	45	28	17	–
	Děčín	49	23	25	1
Frydek-Místek	Frydek-Místek	89	33	53	3
Hradec Králové	Hradec Králové	151	74	72	5
Chomutov	Klášterec nad Ohří	77	43	30	4
Jindřichův Hradec	Jindřichův Hradec	47	28	19	–
Karviná	Havířov	187	91	85	11
Kroměříž	Kroměříž	80	40	40	–
Kutná Hora	Kutná Hora	80	44	32	4
Litoměřice	Litoměřice	29	16	13	–
Nový Jičín	Nový Jičín	89	32	51	3
Olomouc	Olomouc	166	75	88	3
Ostrava	Ostrava	128	43	77	8
Opava	Opava	50	27	21	2
Pardubice	Pardubice	187	105	73	9
Sokolov	Sokolov	88	40	41	7
Tábor	Tábor	97	44	45	8
	Choceň	95	48	41	6
Ústí nad Orlicí	Letohrad	83	38	39	6
Celkem		3.438	1.612	1.671	155

Tab. II. Reflexe odlišnosti romské populace. Názory dívek a chlapců.

charakteristika	celkem		chlapců		z toho dívek		neuveldi	
	a	%	a	%	a	%	a	%
neodpověděl	1.010	29,4	462	8,7	490	29,3	58	37,4
neobdivuje nic	1.369	39,8	702	3,5	616	36,9	51	32,9
neví	85	2,5	19	1,2	63	3,8	3	1,9
nezajímá se	13	0,4	5	0,3	6	0,4	2	1,3
deklarace kulturní rovnocennosti	85	2,5	31	1,9	53	3,2	1	0,6
nechce odpovědět	3	0,1	2	0,1	1	0,1	-	-
deklarace obdivu	17 ¹	0,5	12	0,7	5	0,2	-	-
deklarace antipatie	56	1,6	20	1,2	36	2,2	-	-
intolerance, tolerance	101	2,9	56	3,5	31	1,8	4	2,6
osobní vlastnosti, vzorce chování	180	5,2	- ²	- ²	- ³	- ³	- ⁴	- ⁴
umělecké, intelektuální schopnosti	72	2,1	- ²	- ²	- ³	- ³	- ⁴	- ⁴
kultura a životní styl	106	3,1	- ²	- ²	- ³	- ³	- ⁴	- ⁴
profese (16)	10	0,3	7	0,4	4	0,2	-	-
životní úroveň	10	0,3	5	0,3	3	0,2	2	1,3
fyzický vzhled	89	2,6	33	2,0	45	2,7	11	7,1
soudržnost Romů	43	1,2	14	0,9	29	1,7	-	-
vztah k ČR	131	3,8	51	3,2	77	4,6	3	1,9
emigrace	27	0,8	15	0,9	11	0,7	1	0,6
jiné	31	0,9	11	0,7	18	1,1	2	1,3
celkem	3.438	100,0	1.612	100,0	1.671	100,0	155	100,0

Poznámka:

¹ V tom bezvýhradný obdiv 7 dětí, obdiv vymezený 10 dětí.

² Celkem 167 chlapců, tzn. 10,5 %.

³ Celkem 183 dívek, tzn. 10,9 %.

⁴ Celkem 17 dětí, které neuveldy své pohlaví, tzn. 11,1 %.

Tab. III. Frekvence ignorování dotazu, odmítnutí obdivu a další odpovědi podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	z dotázaných žáků ¹		
	dotaz ignorovalo	odmítlo obdiv ²	použilo jiný typ odpovědi
Praha:			
3	11,5	48,1	40,4
4	32,7	32,7	34,6
5	21,4	43,9	34,7
7	30,6	40,8	28,6
8	20,2	43,3	32,7
9	34,8	38,0	27,2
10	21,3	45,2	33,5
Klánovice	28,4	31,1	40,5
Brno	23,6	41,6	34,8
Bruntál	16,2	54,1	29,7
Český Krumlov	13,8	7,2	49,0
Kaplice	22,0	39,6	38,4
Velešín	25,6	53,8	20,6
Česká Kamenice	77,8	13,3	8,9
Děčín	57,1	30,6	12,3
Frýdek-Místek	27,0	49,4	23,6
Hradec Králové	18,5	45,0	36,5
Klášterec nad Ohří	22,1	44,2	33,7
Jindřichův Hradec	31,0	38,3	30,6
Havířov	43,3	32,1	24,6
Kutná Hora	8,8	51,3	39,9
Kroměříž	42,5	41,3	16,2
Litoměřice	13,8	31,0	55,2
Nový Jičín	8,1	52,3	39,6
Olomouc	23,5	46,4	30,1
Ostrava	69,5	14,8	15,7
Opava	22,0	42,0	36,0
Pardubice	54,5	25,1	20,4
Sokolov	59,1	26,1	14,8
Tábor	22,7	52,6	24,7
Choceň	12,6	53,7	33,7
Letohrad	25,3	32,5	42,2

Poznámky:

¹ Vytříděny: tučně – hodnoty nad 50%, tučně kurzívou – hodnoty pod 15%.

² Výroky typu neobdivuji nic a výroky tupu nemám je rád.

Tab. IV. Frekvence výroků vstřícnosti a odstupu podle lokalit¹ – v %
(100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	postoj			poměr			
	odstupu ¹ – z toho: intolerance	odstup	vstřícnosti – z toho: tolerance ²	rovno- cennost ³	vstříc- nost +	od- stup +	
Praha:							
3	6,7	5,7	1,0	5,7	5,7	–	+ 1,0
4	5,4	3,0	2,4	6,6	3,6	3,0	+ 1,2
5	3,0	1,0	–	8,2	5,1	3,1	+ 5,0
7	5,4	3,4	2,0	4,8	3,4	1,4	+ 0,6
8	5,8	1,0	3,8	9,6	3,8	5,8	+ 3,8
9	2,2	–	2,2	5,5	3,3	2,2	+ 3,3
10	2,1	0,4	1,7	8,8	6,3	2,5	+ 6,7
Klánovice	5,4	2,7	2,7	8,2	8,2	–	+ 3,5
Brno	9,4	6,0	3,4	4,8	1,1	3,7	+ 4,6
Bruntál	5,4	1,8	3,6	4,5	0,9	3,6	+ 0,9
Český Krumlov	4,2	3,5	0,7	12,5	6,3	6,2	+ 8,3
Kaplice	4,4	1,1	3,3	11,0	7,7	3,3	+ 6,6
Velešín	2,6	2,6	–	7,8	5,2	2,6	+ 5,2
Česká Kamenice	4,4	4,4	–	–	–	–	+ 4,4
Děčín	–	–	–	2,0	–	2,0	+ 2,0
Frýdek–Místek	6,7	5,6	1,1	3,3	2,2	1,1	+ 3,4
Hradec Králové	4,6	2,0	2,6	6,5	3,9	2,6	+ 1,9
Klášteřec nad Ohří	3,9	3,9	–	2,6	1,3	1,3	+ 1,3
Jindřichův Hradec	–	–	–	7,6	5,5	2,1	+ 7,6
Havířov	3,2	2,7	0,5	4,3	3,2	1,1	+ 1,1
Kroměříž	3,7	1,2	2,5	–	–	–	+ 3,7
Kutná Hora	11,3	10,0	1,3	10,2	3,9	6,3	+ 1,1
Litoměřice	13,7	13,7	–	6,9	6,9	–	+ 6,8
Nový Jičín	3,5	1,2	2,3	4,6	2,3	2,3	+ 1,1
Olomouc	2,4	1,8	0,6	9,0	4,8	4,2	+ 6,6
Ostrava	3,2	2,4	0,8	0,8	–	0,8	+ 2,4
Opava	2,0	–	2,0	6,0	4,0	2,0	+ 4,0
Pardubice	1,6	1,6	–	5,5	3,4	2,1	+ 3,9
Sokolov	4,5	4,5	–	2,4	1,15	1,15	+ 2,2
Tábor	5,1	4,1	1,0	2,1	1,05	1,05	+ 3,0
Choceň	9,6	5,4	4,2	6,4	4,3	2,1	+ 3,2
Letohrad	–	–	–	13,2	8,4	4,8	+13,2

Poznámky:

¹ Zahrnutý výroky intolerantní, výroky typu *nemám je rád*, výroky typu *je jich tu moc* a výroky kritizující fyzický vzhled Romů.

² Zahrnutý výroky deklarující toleranci, výroky poukazující na diskriminaci Romů a výroky o jejich odvaze žít v ČR.

³ Zahrnutý výroky typu *nelíbíme se*, typu *jsou dobří i zlí* a typu *bez komentáře*.

Tab. V. Frekvence výroků o vlastnostech a vzorcích chování Romů podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	hodnocení		poměr hodnocení	
	negativní ¹	pozitivní	kladné +	negativní +
Praha:				
3	1,9	7,7	+ 5,8	
4	6,2	2,4		+ 3,8
5	4,1	2,0		+ 2,1
7	1,4	2,0		+ 0,6
8	3,8	4,8	+ 1,0	
9	2,2	2,2	–	–
10	2,5	4,6	+ 2,1	
Klánovice	–	10,8	+10,8	
Brno	4,5	1,1		+ 3,4
Bruntál	2,7	2,7	–	–
Český Krumlov	0,7	4,8	+ 4,1	
Kaplice	7,7	4,4		+ 3,3
Velešín	1,4	2,6	+ 1,2	
Česká Kamenice	–	–	–	–
Děčín	2,0	–		+ 2,0
Frýdek-Místek	1,1	2,2	+ 1,1	
Hradec Králové	2,0	3,3		
Klášterec nad Ohří	5,2	2,6		+ 3,4
Jindřichův Hradec	4,3	2,1		+ 2,2
Havířov	2,7	3,2	+ 0,5	
Kutná Hora	–	1,3	+ 1,3	
Kroměříž	–	–	+ 1,2	+ 1,2
Litoměřice	–	–	–	–
Nový Jičín	2,2	1,2		
Olomouc	3,0	0,6		+ 2,4
Ostrava	1,6	0,8		+ 0,8
Opava	2,4	–		+ 2,4
Pardubice	1,6	0,5		+ 1,1
Sokolov	–	–	–	–
Tábor	1,0	3,1	+ 2,1	
Choceň	2,1	1,1		+ 1,0
Letohrad	2,1	4,8	+ 2,7	

Poznámky: ¹ Zahrnuta vize negativních vlastností a poukazy na nepoctivost.

Tab. VI. Frekvence výroků o antropologickém vzhledu Romů podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	hodnocení		poměr hodnocení	
	negativní	pozitivní	kladné +	negativní +
Praha:				
3	1,9	3,8	+ 1,9	
4	–	1,2	+ 1,2	
5	2,0	2,0	–	
7	0,7	2,7	+ 2,0	
8	1,0	–	–	+ 1,0
9	–	1,1	+ 1,0	
10	–	1,7	+ 1,7	
Klánovice	–	–	–	–
Brno	1,5	1,9	+ 0,4	
Bruntál	–	–	–	–
Český Krumlov	–	1,4	+ 1,4	
Kaplice	–	–	–	–
Velešín	–	–	–	–
Česká Kamenice	–	4,1	+ 4,1	
Děčín	–	–	–	–
Frýdek-Místek	1,1	1,1	–	–
Hradec Králové	0,65	1,3	+ 0,65	
Klášterec nad Ohří	–	3,9	+ 3,9	
Jindřichův Hradec	–	–	–	–
Havířov	–	1,1	+ 1,1	
Kutná Hora	–	1,3	+ 1,3	
Kroměříž	–	–	–	–
Litoměřice	3,4	6,9	+ 3,5	
Nový Jičín	–	3,5	+ 3,5	
Olomouc	0,6	0,6	–	–
Ostrava	–	0,8	+ 0,8	
Opava	–	8,0	+ 8,0	
Pardubice	–	1,1	+ 1,1	
Sokolov	–	–	–	–
Tábor	–	1,1	+ 1,1	
Choceň	1,1	2,1	+ 1,0	
Letohrad	–	4,8	+ 4,8	

Tab. VII. Frekvence obdivu kultury a způsobu života Romů v ČR podle lokalit – v % (100% = suma odpovědí v dané lokalitě)

lokalita	kultuře ¹	obdiv ke stylu života	tradicím ²	kritika stylu života ³
Praha:				
3	3,9	–	–	–
4	1,2	–	–	1,8
5	8,1	–	–	–
7	0,7	1,4	0,7	–
8	3,8	1,0	–	–
9	1,1	1,1	–	1,1
10	2,1	0,8	–	0,4
Klánovice	6,8	–	–	1,4
Brno	1,8	–	–	0,7
Bruntál	3,6	–	–	0,9
Český Krumlov	12,8	–	–	2,1
Kaplice	–	–	–	–
Velešín	–	2,6	–	–
Česká Kamenice	–	–	–	–
Děčín	–	–	2,0	–
Frýdek-Místek	3,3	–	–	–
Hradec Králové	1,3	0,7	1,3	2,0
Klášterec nad Ohří	5,2	–	–	–
Jindřichův Hradec	2,1	–	2,1	–
Havířov	1,6	–	–	1,1
Kutná Hora	3,8	–	–	3,8
Kroměříž	2,4	–	–	1,2
Litoměřice	–	–	1,4	–
Nový Jičín	11,8	1,2	–	–
Olomouc	1,2	–	0,6	0,6
Ostrava	3,1	–	1,6	–
Opava	2,0	–	–	–
Pardubice	1,6	1,6	–	0,5
Sokolov	2,3	1,1	1,1	1,1
Tábor	2,1	–	–	1,0
Choceň	2,1	1,1	–	–
Letohrad	3,6	–	1,2	–

Poznámka:

¹ Zahnuje výroky o obdivu ke kultuře, hudbě, kreativité a jazykové dovednosti Romů.

² Zahnuje výroky o dějinách a zvykových tradicích.

³ Kritika kultury a tradic Romů neznámá.

Tab. VIII. Bydlící obyvatelstvo české, slovenské a dalších národností v lokalitách výzkumu – v roce 1991

okres	lokalita	počet obyvatel absolutně	z nich bylo národnosti		
			české ^x	slovenské	jiné a neudané
			v %		
Praha	Praha	1,214.174	96,4	2,0	1,6
Brno	Brno	388.296	96,8	1,8	1,4
Bruntál	Bruntál	17.764	91,0	6,9	2,1 ¹
Č. Krumlov	Č. Krumlov	14.108	92,2	4,7	3,1 ²
	Kaplice	7.439	91,2	6,8	2,0
	Velešín	3.956	–	–	–
Děčín	Č. Kamenice	6.205	91,8	4,4	3,8
	Děčín	55.136	94,4	3,3	2,3 ³
Frýdek-Místek	Frýdek-Místek	65.029	91,4	6,1	2,5 ⁴
Hradec Kr.	Hradec Kr.	99.917	96,9	2,1	1,0
Chomutov	Klášterec n. O.	16.213	89,6	6,6	3,8 ⁵
Jindřichův H.	Jindřichův H.	21.822	97,3	1,7	1,0
Karviná	Havířov	82.297	86,0 ⁶	7,8	6,2 ⁷
Kutná Hora	Kutná Hora	21.561	96,7	2,1	1,2
Kroměříž	Kroměříž	28.967	96,8	2,6	0,6
Litoměřice	Litoměřice	26.013	95,4	3,1	1,5 ⁸
Nový Jičín	Nový Jičín	28.955	95,9	2,6	1,5
Olomouc	Olomouc	105.537	96,4	2,3	1,3
Ostrava	Ostrava	327.371	91,5 ⁹	5,3	3,2 ¹⁰
Opava	Opava	63.464	96,0 ¹¹	2,2	1,8 ¹²
Pardubice	Pardubice	94.871	96,5	2,3	1,2
Sokolov	Sokolov	25.400	83,3	8,8	7,9 ¹³
Tábor	Tábor	36.342	96,4	2,6	1,0
	Choceň	9.851	98,1	1,4	0,5
Ústí n. O.	Letohrad	6.203	97,6	1,5	0,9
	ČR	10,302.215	94,8 ¹⁴	3,1	2,1

Pramen:

Národnostní složení obyvatelstva ČR (výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1991. Praha, Český statistický úřad 1993, Zprávy a rozbory, č. 3, řada 23/2, tab. 12-16.

Poznámky:

^x Národnost česká, moravská a slezská. – V rozporu s autory publikace *Národnostní složení obyvatelstva ...*, c.d., tab. 14, kteří národnost slezskou uvedli mezi národnosti jiné a neuvedené, jsme osoby s deklarovanou národností slezskou zařadili v jednotlivých městech mezi Čechy. Národnost slezská se v našem výzkumu neobjevila ani jedenkrát. V lokalitách, v nichž jsme realizovali výzkum, pak s výjimkou Havířova, Opavy a Ostravy činily osoby, které se přihlí-

sily ke slezské národnosti, zanedbatelné setiny procenta. Podíl této národnosti v Havířově, Opavě a Ostravě srov. pozn. 6, 9, 11.

- 1 V tom obyvatelstvo německé národnosti 0,5 %.
- 2 V tom obyvatelstvo německé národnosti 1,5 %.
- 3 V tom obyvatelstvo polské národnosti 0,3 %, obyvatelstvo německé národnosti 0,6 %.
- 4 V tom obyvatelstvo polské národnosti 0,5 %.
- 5 V tom obyvatelstvo německé národnosti 1,6 %.
- 6 V tom národnost slezská 2,0 %.
- 7 V tom obyvatelstvo polské národnosti 4,4 %.
- 8 V tom obyvatelstvo německé národnosti 0,4 %.
- 9 V tom národnost slezská 1,1 %.
- 10 V tom obyvatelstvo polské národnosti 0,3 %.
- 11 V tom národnost slezská 11,6 %.
- 12 V tom obyvatelstvo německé národnosti 0,6 %.
- 13 V tom obyvatelstvo německé národnosti 4,3 %.
- 14 V tom národnost česká (81,2 %), moravská (13,2 %) a slezská (0,4 %).

On the Threshold of Coexistence

Romanies seen by schoolchildren of 8th class of Czech elementary schools

Mirjam Moravcová

The paper analyzes the look of a selected group of the Czech youth at Romany fellow citizens. It is based on the data from research of xenophobia and subconscious racism conducted among the pupils of the 8th classes of Czech elementary schools by means of a questionnaire survey. The survey, carried out at the initiative of the Czech Ministry of Education and Youth in May and June 1998, ascertained the views in 25 selected towns of Bohemia, Moravia and Silesia in the contemporary situation of a starting voluntary emigration of Romany groups from the Czech Republic (see Annex, Tables I to VIII).

A broadly conceived sample of questions also included this question: *"For what do you admire Romanies?"* (and of course for what do you admire Americans, Czechs, Swedes and the Vietnamese?). Replies were given by 3,438 pupils. An analysis of replies to this single question examines the views of 13 to 14-year-old schoolchildren about Romanies. The localities of research basically covered the area of the Czech Republic as evidenced by the results of the conducted ethnographic research (see Map 1).

The basically inspiring question *"For what do you admire Romanies?"* deliberately prompted a search for positive features of Romany fellow citizens. The fact that the opposite question *"Why do you mind Romanies?"* was not asked was due to the rightful reservations by headteachers. Nevertheless, even the positively formulated question also provided the children with an opportunity of voicing not only obliging, but also reserved, rejecting and xenophobic positions. In these cases the children used expediently and without any hindrance hyperboles, jokes and sarcasm.

The asked children reacted to the question *"For what do you admire Romanies?"* in six various ways: (1) By ignoring the question. (2) Helplessly. (3) By rejecting the question. (4) By formulating cultural and social phenomena, facts and interactions for which Romanies can or cannot be admired. (5) By rejecting the opportunity of voicing any admiration for Romanies; and (6) by voicing absolute sympathies or antipathies (see Annex, Table II).

The frequency of this or that reaction reflected the basic attitude of the children under observation in general—a rejecting, positive, or indifferent attitude. The ratio between the rejection of the question, declaration of equality, formulation of cultural distinctiveness and negation of admiration indicated in itself a considerable degree of vagueness, and lack of knowledge and the fact that this may be a taboo subject (see Chart 1).

Ignorance of the question (29.4 %) and refusal of any possible admiration for Romanies (39.2 %) proved the decisive positions. However, the position of intole-

rance, expressed by verbally declared intolerance (insults, personal attacks, calls for isolation or liquidation) was only voiced by 2.6 % of the children (see Table 10). An equally small group of children advocated the position of cultural equality (2.4 %), expressing their unreserved admiration for Romanies without any further explanation (0.4 %) (see Tables 2, 11). Real facts, for which Romanies can be admired or, on the other hand, criticized, were presented by only 19.4 % of the children under observation, who have thus complied with the task of properly filling in the questionnaire. These children noticed six elements of Romanies' presence in the Czech Republic: (1) The patterns of behavior and personal qualities they regard as typical of Romanies from their point of view. (2) The Romanies' culture and life style. (3) Internal links of Romany society. (4) The Romanies' physical appearance; (5) The position of Romany population in the Czech Republic; and finally (6) the Romanies' attitude to the civic society of the country which has become their homeland (see Chart 2, Tables 3–9).

The analysis evaluated the ascertained positions of children distinguishing the position of boys and girls. It also asked the question about the links between the adopted positions and the children's family background in terms of ethnic and social signs and the question of local circumstances and conditioning of certain attitudes (see Annex, Tables I, III–VII).

The analysis of answers from the pupils of 8th classes of Czech elementary schools in 25 towns in Bohemia, Moravia and Silesia to the question *For what do you admire Romanies?* has brought the following findings valid for the places in which the survey was carried out.

(1) The presence of Romanies in the Czech Republic is perceived by schoolchildren aged 13 to 14 as something natural.

(2) The building of children's attitude to Romanies is not a general affair. For the time being, the relationship has been created by means of a transfer of cultural and ethnic stereotypes inside a family rather than through generally spread positions. Moreover, there was found no apparent underlying dependence on the social and professional orientation and the educational level of the father of the family. Perhaps only the social environment of parents with higher education significantly unites the children's position. On the one hand, it leads to positive perception of the Romanies' culture, but it also leaves more space for the influence of intolerant atmosphere.

(3) The ideology of extremist groups has influenced a part of the youth, but only a very small portion. By contrast, the highest numerical representation appears in the group of those who have resisted the pressure and declared the position of cultural equality.

(4) Those children who explained their admiration for Romanies with facts from their day-to-day life mostly found positive things.

(5) In the generational group of children of older school age the deeply rooted stereotypes of a Romany are being transformed. The picture of the Romany as a dishonest man and parasite is giving way to the picture of a victim.

(6) In general, the children's attitudes differed depending on their place of resid-

ence or the towns in which they live. Children from the towns of northeast Moravia, Děčín and Česká Kamenice tended to assume the position of voicing no view on inter-ethnic, which actually meant Czech-Romany, relations. Children from most east Bohemian towns, Český Krumlov and Nový Jičín displayed tolerance and accommodating approach to the Czech-Romany dialogue. By contrast, children from Litoměřice, Sokolov, Kutná Hora, Choceň and some districts of Prague and Brno tended to display a higher degree of intolerance.

(7) A higher tendency toward intolerance provokes in some places opposite tendencies toward tolerance, apparently as part of an unguided process. In this clash one can see the emergence of three models of children' local reaction to intolerance of Romanies: an attitude accepting intolerance, an indifferent attitude, and an intensively defensive attitude.

(8) Programs of education for ethnic tolerance, launched within a school or locality (the Prague 10 district, Český Krumlov, Nový Jičín) mainly influence among the children the ability to perceive the Romanies' cultural distinctiveness.

(9) The 13 to 14-year-old children are building their attitude to Romanies on three positions: a. on the position of cultural relativism and humanism; b. on the position of conscious ethno-centrism (of various quality); and c. on the position of indifference.

(10) The occurrence of children who said that it is impossible to admire Romanies for anything and who voiced their basic reservation (statements such as I don't like them), prompts a serious reflection from the viewpoint of positive dialogue. This highlights the degree of ignorance, lack of interest, indifference and contempt. The intensity of these attitudes to Romany fellow citizens, the attitudes which are basically blocking any positive approach, also transpired from a comparison of these attitudes voiced for Americans, Czechs, Swedes and Vietnamese (see Chart 3).

One can evaluate as socially most dangerous not aggressive ethno-centrism, which was adopted by a relatively small group of children, but a tendency toward indifference and separation inside one's own ethnic group. This creates conditions for the emergence of opaque barriers to a positive dialogue and mutual opening of individual ethnic communities living in the Czech Republic. However, it should be stressed that the signs of isolationism in relation to Romanies within the Czech civic society were displayed in a higher degree by children from other than Czech or Slovak families (most notably inside the Vietnamese families).

Víme, co si o nás Američané myslí?

Jana Krblichová

Bakalářskou esej nazvanou *Pohled českých studentů na občany USA* jsem psala v první polovině roku 1999. Mým cílem nebylo reprezentativní výběrové šetření, nýbrž zachycení a srovnání názorové hladiny na třech pražských, studijně odlišně orientovaných středních školách: obchodní akademii, středním odborném učilišti obchodním a středním odborném učilišti společného stravování.¹

Vlastní empirický výzkum jsem provedla dotazníkovým šetřením v období od března 1998 do ledna 1999 na každé ze škol vždy u studentů dvou paralelních 1. a 3. ročníků. V šesti třídách jsem získala celkem 118 vyplněných dotazníků. Dotazník obsahoval celkem 28 otázek otevřených, uzavřených i polootevřených.²

Z analýzy získaných dat vyplývá, že téměř 40 % dotázaných studentů se s občany USA žijícími v ČR poznalo, převážná většina ví, kde je lze v Praze najít. Celkově si uvědomují také důvody jejich příchodu do ČR. S pojmem Američan si nejčastěji spojují občana či obyvatele USA, určitý životní styl a také množství stereotypních představ – představ pozitivních, negativních i neutrálních. Američana dotázaní definují jako obyvatele USA, toho kdo mluví anglicky a je z Ameriky, člověka s určitým životním stylem, cizince. Přítomnost občanů USA v ČR většinou studentů nevadí a velká část ji také vítá. Z mnoha odpovědí je patrné, že dotázaní si uvědomují odlišnosti občanů USA a tyto odlišnosti nevnímají pouze jako negativní. Názory dotázaných mladých lidí jsou však často podloženy nikoli vlastní zkušeností, ale vytvořeny – zejména u představ hraničících s naivitou – vlivem médií.

¹ Jednotlivé školy jsou umístěny: obchodní akademie v Praze 1, střední odborné učiliště obchodní v Praze 2 a střední odborné učiliště společného stravování v Praze 10.

² V bakalářské eseji jsem vyhodnotila 17 otázek.

Přes určité vyjádřené obavy z působení *Američanů* v ČR (kriminalita, hospodářský a jazykový vliv) byla většina respondentů k občanům USA vstřícná, tolerantní i otevřená k jejich dalšímu poznávání. Pouze někteří vyjádřili svůj nezájem. Mezi studenty jednotlivých škol jsem neprokázala výrazné postojové rozdíly.

V rámci širše koncipovaného výzkumu jsem položila i sebereflexivní otázku *Jak si představujete pohled Američanů na Čechy a českou společnost*. Odpovědi vypověděly nejen o tom, jakou mají mladí Češi (reprezentovaní dotázanými studenty) představu o Američanech, respektive o občanech USA, ale hlavně o tom, jakou mají představu o sobě samých.

Představy dotázaných studentů jsem rozdělila do pěti tematických kategorií.

1) Nepříliš četně byla zastoupena sobě lichotící představa, že občané USA mají na Čechy a českou společnost **kladný názor**. V těchto případech studenti zdůrazňovali že: „*mají nás celkem rádi*“, „*velice se jim tu líbí*“, „*že máme velké kulturní památky, které se jim líbí*“, že „*oceňují zemi s bohatou minulostí*“, že někteří mají „*k nám obdiv*“, „*úctu*“, „*dobry*“, „*kladný vztah*“, myslí si, „*že jsme vtipní*“, „*pohostinní*“, „*společensší*“. Je možné, že zde dokonce význam některých skutečností studenti přecenili (například názor, že na nás Američané oceňují, že jsme „*vtipní*“, „*pohostinní*“, „*společensší*“, může být spíše výsledkem mýtu o našich „*širokých slovanských duších*“). Rovněž zřejmě nadhodnotili význam našich kulturních památek a bohaté minulosti vzhledem k Američanům. Výroky však vypovídají o tom, že si studenti uvědomují, v jakých oblastech jsme od USA odlišní a co můžeme jako ČR Američanům nabídnout. Názory, že pohled Američanů na ČR a českou společnost je „*kladný*“, „*dobry*“, přičítám tomu, že někteří respondenti mají s Američany dobré osobní zkušenosti a domnívají se tedy, že tyto dobré zkušenosti jsou vzájemné.

2) Nejčastěji byly ovšem zastoupeny výroky, které vyjadřovaly přesvědčení o **záporném pohledu** občanů USA na Čechy a českou společnost. Často se respondenti k otázce vyjádřili ze socio-ekonomického hlediska. Domnívali se, že Američané nás považují za „*nevyspělou*“, „*zaostalou*“, „*primitivní*“ zemi, která „*je na úrovni zemi třetího světa*“, za společnost „*nevyspělou*“, za „*burany*“, „*za zvláštní lidi*“. Celkem reálně zaznamenali postoj Američanů, že „*se často bojíme říct svůj názor, nebo ho nemáme*“. Někteří studenti dokonce vyjádřili přesvědčení, že pohled Američanů na Čechy je

„jako pohled Čechů na Rusy – litují nás, že se nikdy nedostaneme na americkou úroveň“, „... myslí, že jsme chudí“.

Jiní studenti naopak formulovali svoji vizi kritického postoje Američanů z geograficko-politického hlediska. V tomto pohledu jsme podle výroků studentů pro Američany *„východní blok – ještě pořád, další Rusáci“, „... v duchu stále žijeme jako před rokem 1989 a snaží se nás předělat“, „Čechy jsou velká rodina“.* Někteří však již přisoudili nazírání Američanů postojový posun *„po rozdělení Evropy se na nás dívají jako na hranici mezi východem a západem – ta je na česko-slovenské hranici“.*

Další skupina respondentů se vyjádřila obecně v tom smyslu, že pohled Američanů na nás je *„špatný“, „šokující“, „hrozný“.* Zazněl ovšem i názor, že *„někteří nám nerozumí“.* Jeden student dokonce vyjádřil absurdní, ale mentalitě dospívající mládeže blízký názor, že na nás Američané nemají *„asi nijak hezký pohled, protože jsme je porazili v hokeji“* (Zimní olympijské hry v Naganu 1998).

Je pravděpodobné, že mnohé z těchto názorů studentů byly reakcí na velmocenské prezentování USA v našich médiích (například zprávy jako *„USA mají rozhodující vliv na události v...“, „USA rozhodne o řešení konfliktu v ...“*), které následně mohou vyvolávat pocity méněcennosti a sebedoceňování týkající se postavení ČR vzhledem k USA. To, že mají dotázaní mladí lidé dojem, že proti USA můžeme být primitivní, zaostalou zemí, mohou také podporovat česká média zprávami typu *„V USA již zavedli, vymysleli, uvedli na trh...“, „Američané v průměru na osobu vydělají, utratí, spotřebují..., což je x krát více než v ČR“* atd. Na skutečnosti nic nemění fakt, zda takovéto zprávy jsou či nejsou pravdivé a objektivní – často jde pouze o způsob jejich prezentace. Ke všem odpovědím v bodech 1 a 2 je nutno podotknout, že ať již se respondenti domnívali, že nás Američané vidí pozitivně či spíše negativně, všichni automaticky předpokládali, že Američané o nás vědí, mají o nás nějaké znalosti nebo představy a utvořili si na nás určitý názor.

3) Naproti tomu určitá část respondentů vyslovila přesvědčení, že Američané o ČR a české společnosti **mnoho nevědí** – *„nejsou informováni, kde leží (ČR) a neví, že existujeme“.* Výjimečně zaznělo i stanovisko *„dvě třetiny by zařadily ČR podle názvu na Náhorní Karabach, popřípadě by neviděly rozdíl mezi Čechem a Čečencem“.* Domnívám se, že tyto názory byly zčásti způsobeny velice rozšířeným stereotypem o tom, že průměrný občan Spojených států není velkým znalcem geografie, zčásti skutečností, že ČR je oproti USA opravdu malým, politicky relativně nevýznamným státem

ve vzdálené Evropě. Malý počet respondentů se naopak domnívá, že Američané „si asi začínají uvědomovat, že jsme“, že „vědí, kde leží náš stát“. Vyskytly se i vzájemně si odporující názory, že Američané „hledají, co kde mohou využít ve svůj prospěch“ a „snaží se nám pomoci v ekonomické oblasti“. Oba tyto názory mohou být podloženy konkrétními příklady, které nejspíše respondentům zprostředkovala česká média. Svědčí to také o tom, že dotázaní studenti pokládají ČR za zemi v určitém stádiu vývoje, čehož mohou Američané a) zneužívat, b) využívat k dobré prezentaci své země a svého národa například při již zmiňované ekonomické pomoci.

4) Část dotázaných studentů vyjádřila spíše **obecně formulované vize**: vize obsahující určité naděje, ale i skrytou kritiku těch druhých – „doufám, že podobně jako můj pohled na Američany“, „asi jako (otrávený) pohled nás na Američany“, „když už sem jeli, tak se na Čechy dívají na takové, jací jsou“, „myslím, že posuzují jednotlivce – člověka, ne společnost, někdo je špatný, někdo dobrý“. Tento posledně jmenovaný názor již odmítá paušální hodnocení národa nebo společnosti a toto stanovisko připisuje jako postoj typický občanům USA. Obdobný význam má i lakonické hodnocení: „asi jim připadáme normální, jinak by sem nejezdili“. Trochu zvláštní odpovědí je tato: „myslí, že několik lidí neumí ani anglicky, přitom oni taky neumí česky, tak ať jsou zticha“.

5) Této kategorii dominuje odpověď „nevím“, „nedokážu si to představit“ (celkem 14x). Několik respondentů neodpovědělo vůbec, jeden vyjádřil přesvědčení, že toto je „neglobalizovatelná otázka“ a jeden (trochu pesimisticky) podotkl: „myslím, že nad tím neuvažují“.

Odpovědi studentů na otázku jak se Američané dívají na Čechy a českou společnost byly velice různorodé. Dotázaní studenti tří pražských škol si nevytvořili sevířenější názor o pohledu občanů USA na naši společnost. Názory studentů jednotlivých sledovaných škol se navzájem nerozlišily a nepodařilo se mi prokázat ani rozdílná stanoviska mladých mužů a žen.

Do we know what Americans think of us?

Jana Krblichová

The author presents the results of the question How do you think Americans see Czechs and Czech society? The question was asked within a broadly conceived survey focusing on the view held by Czech students about U. S. nationals. It was conducted at three Prague secondary schools between 1998 and 1999. The questionnaire included 28 questions.

The asked question How do you think Americans see Czechs and Czech society? reflected not only the ideas of Czech students, but also showed what students think of their own society. The idea about the Americans' view had four alternatives. There was an antipode of a belief in negative and positive views of Americans about Czech society. A bigger group said that Americans regard the Czech Republic as an underdeveloped, backward and primitive country. But there were also views saying that Americans are absolutely tolerant as they assess individuals, not nations or countries. Basically, there was the prevailing view that the Czech Republic is a country unknown for Americans, and Czechs a nation virtually non-existent for them.

Zdroje informací studentů pražských gymnázií o občanech bývalé Jugoslávie

Tomáš Procházka

Předmětem zde prezentovaného výzkumu byl pohled studentů pražských gymnázií na občany bývalé Jugoslávie. Výchozí zdroje k této práci jsem vytěžil z terénního anketního výzkumu¹ a následných nestandardizovaných rozhovorů², které proběhly v říjnu a listopadu 1995³ na třech pražských gymnáziích u studentů maturitních tříd.⁴

Z tohoto širě pojatého výzkumu se chci dnes věnovat otázkám kontaktu a získávání informací o občanech bývalé Jugoslávie. Vytkl jsem si cíl zma-

¹ Důležitý byl také výběr příslušných škol a stanovení předběžného počtu respondentů. Rozhodl jsem se, že vzhledem k dosažení úplnosti skupiny budu volit pražská gymnázia. Po osobním kontaktu s několika řediteli jsem vybral tři pražská gymnázia, která jsou z různých pražských obvodů. Těmito gymnázii jsou:

1) Gymnázium Botičská 1, Praha 2–Nové Město, 2) Gymnázium Na vítězné pláni 1160, Praha 4, 3) Gymnázium Zborovská 45, Praha 5–Smíchov (do r. 1990 Korunní). – V těchto gymnáziích jsem tedy po dohodě s vedením postupně oslovil vždy dvě třídy posledního ročníku, tedy celkem 6 tříd.

² Dotazník ankety obsahoval 29 otázek. Pro doladění otázek v dotazníku jsem volil formu předvýzkumu. Požádal jsem vždy ředitele příslušné střední školy o krátké setkání (5–10 min.) s žáky, kteří patří do skupiny, která byla vybrána a s těmito jsem postupně ověřoval a korigoval směry výběru okruhů, ze kterých je nutno vycházet při sestavování dotazníku a poslěze i otázek. Na těchto setkáních se postupně podařilo formulovat konečnou podobu otázek. – Kladl jsem si za cíl oslovit 100 studentů, a to rovnoměrně na všech třech gymnáziích. Dotazník však vyplnilo pouze 82 respondentů.

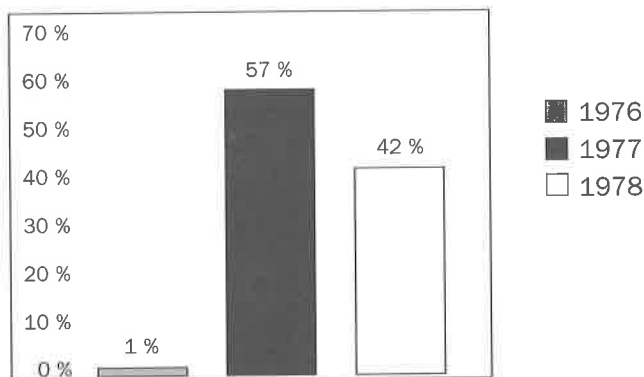
³ Pro doplnění obrazu byl nutný nestandardizovaný rozhovor, a to i vzhledem ke zkušenostem z předvýzkumu. Při formulování otázek pro nestandardizovaný rozhovor jsem vždy vycházel z okruhů sledovaných anketou a volil je jako doplnění obrazu k jednotlivým otázkám. Zájem studentů o nestandardizovaný rozhovor byl velký. Měl jsem tedy možnost dozvědět se širší paletu názorů, která konfrontací s názory ostatních studentů-kolegů se modifikovala v jakési názorové proudy třídy.

⁴ Časové rozložení práce jsem volil vzhledem k maturitním zkouškám na říjen a listopad 1995, protože jsem se chtěl soustředit pouze na názorovou skupinu maturující mládeže a tím ještě zpřesnit názorovou skupinu českých středoškolských studentů. Veškeré práce spojené s vyhodnocováním dotazníků a nestandardizovaných rozhovorů se studenty byly hotovy v dubnu 1996.

povat, jak středoškolští studenti vnímali jednotlivé národy bývalé Jugoslávie v době, kdy probíhal válečný konflikt, díky němuž se bývalá Jugoslávie rozpadla a kdy se zároveň začaly konstituovat nové následnické státy. Kladl jsem si otázku, do jaké míry jsou středoškolští studenti schopni popsat znaky jednotlivých národů, které se osamostatnily a které se snaží jít svou vlastní cestou suverénního státu.

Věk respondentů

Rok narození studentů se pohyboval mezi roky 1976–1978. Přičemž dvě největší skupiny uvedly jako rok narození 1977 a 1978. V případě ročníku 1976 to bylo 1,21%, u ročníku 1977 52,44% a u posledního ročníku 1978 41,46%. Rok svého narození neuvedlo 4,88% z těch, co vyplnili dotazníky. Věkem tedy tito mladí lidé zastupují věkovou skupinu ve věku 17 a 18 let.

Role médií při získávání informací o občanech bývalé Jugoslávie

Vědomosti, které studenti tří pražských gymnázií získali o občanech nástupnických států bývalé Jugoslávie, se dají rozdělit do dvou skupin.

První skupinou jsou informace, které nabízí poměrně široký mediální trh. Ten je v dnešní době tak agresivní, že jej nelze opomenout. V souhrnu otázek, které se jmenovitě zaměřily na televizi, tisk, literaturu a rozhlas, se kladně vyjádřilo celkem 82% z celkového počtu respondentů.

Nejvíce informací zprostředkovává televize. Jako hlavní zdroj ji uvedlo celých 82,93% z respondentů, kteří uvedli, že čerpají informace z médií. Televize tedy měla základní podíl na mediálním trhu a studentům přinášela nejvíce zpráv. Atraktivnost a možnost přenosu zpráv v poměrně krátké době byla podpořena obrazovým zpravodajstvím, mnohdy vysílaným živě.

V nestandardizovaných rozhovorech mnoho studentů uvedlo, že jsou schopni sledovat i zahraniční televizní programy. Toto zpravodajství pak většina z těch, kteří je měli možnost sledovat, hodnotila jako kvalitnější než české. Dotazem na stanici studenti uvedli především americkou CNN a následně Euronews.

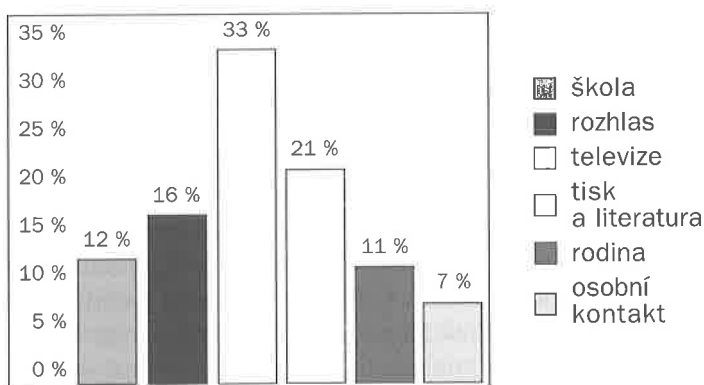
Druhým médiem, z něhož studenti čerpali informace, byl tisk a literatura. Neměly sice dominantní postavení, avšak jejich sledovanost potvrdilo 52,4 % respondentů, což je poměrně velké procento. V nestandardizovaném rozhovoru studenti uvedli, že si noviny pravidelně nekupují, spíše občas, častěji je rodiče přinášejí domů. Jako literaturu uvedli respondenti o-jediněle některé tituly, které vyšly v nakladatelstvích v České republice či v bývalém Československu.

Posledním médiem byl rozhlas. Jeho sledovanost se u studentů dostala pod 50% hranici. Studenti jej v 59,76 % uvedli jako médium, ze kterého informace nečerpají. V nestandardizovaném rozhovoru při otázce, jaká stanice přináší nejaktuálnější a pro studenty nejpřínosnější informace, uvedli Český rozhlas, který však neposlouchají pravidelně. Spíše mají naladěny komerční stanice, které se však této problematice nevěnovaly a jejich zpravodajství nemělo takovou informační hloubku. Domnívám se tedy, že výsledných 40,24 % nebyl skutečný podíl na přínosu informací a studenti toto médium volili také jen jako jeden ze známých informačních prostředků. Prakticky jeho zpravodajský význam, pomineme-li Český rozhlas, nebyl ani zdaleka tak velký, jak studenti uvedli.

Další dvě otázky, které měly za úkol mapovat zdroj vědomostí o nástupnických státech býv. Jugoslávie, sledovaly podíl rodiny a osobního kontaktu při získávání těchto informací. U tohoto okruhu odpovědí je však značné riziko zkrácení zážitku či informace – zvláště v oblasti rodiny, což jsem zjistil nestandardizovaným rozhovorem, kde se vyskytují jakési dva proudy. Ten první je historická paměť prarodičů studentů, která je vesměs velmi silně zatížena značně starými poznatky bez pohledu na současnou situaci. Občanům bývalé Jugoslávie je přisuzováno něco, co již v době výzkumu nemuselo být a často ani nebylo pravdou. Druhým proudem byla zkušenost známých a vlastní rodiny z dovolené v bývalé Jugoslávii. Měla výhodu čerstvosti, avšak zatížená turismem – a tak mimo porovnávání krás Jadranu, hor a cen nebylo v ní možné nalézt hlubší poznatky. Jen nevelká skupina z obou těchto proudů vytěžila maximum a snažila se o občanech z bývalé Jugoslávie dozvědět mnohé, což si doplňovala již výše zmiňovanou literaturou. Tato skupina však nečetla více než 5 % z res-

pondentů a je nutno taktéž poznamenat, že vždy měla určitý vztah k danému teritoriu.

Úloha školy při získávání vědomostí o občanech bývalé Jugoslávie byla vnímána jako nízká. Studenti tento vliv přiznali pouze ve 29,27 %. Škola se tedy dle mínění studentů podílí jako distributor informací o občanech bývalé Jugoslávie z méně než jedné čtvrtiny což neodpovídá mému odhadu, který se pohybuje v rozmezí 30–35 %. Pakliže jsem měl možnost rozhovoru s vyučujícími, vesměs mi potvrdili, že nad rámec osnov aktuálně zařadili informace o bývalé Jugoslávii. Je však pravdou, že v několika vyučovacích hodinách není možné obsáhnout celé spektrum problémů, pakliže nemá jít pouze o povrchní informaci.

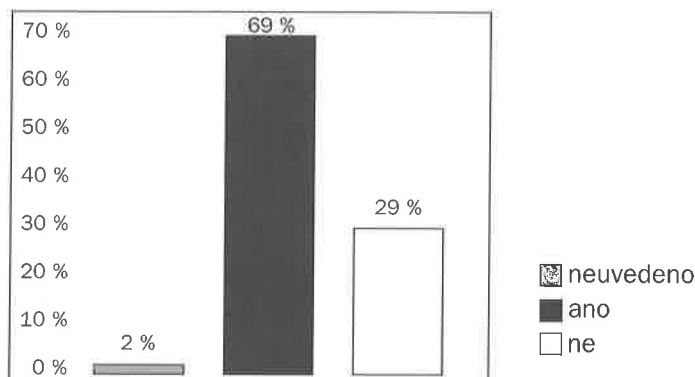
Osobní kontakt a rozlišení národností občanů bývalé Jugoslávie

Dalším okruhem otázek jsem se snažil zjistit, zda-li studenti tří pražských gymnázií poznali trvale či dočasně v ČR žijící občany Jugoslávie. Sledoval jsem také, jak dokázali jednotlivé národnosti od sebe rozlišit, což jsem považoval po rozpadu bývalé Jugoslávie za vysoce aktuální.

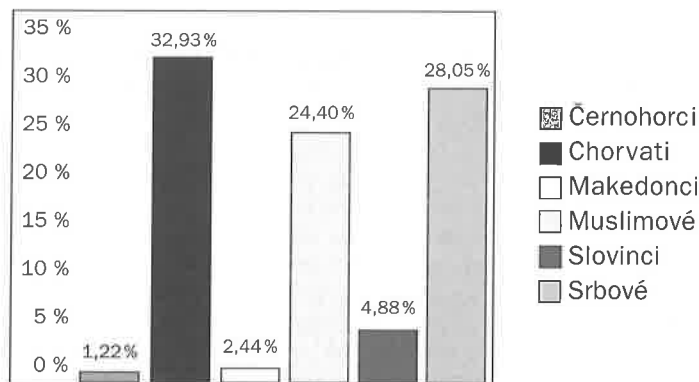
Studenti měli ze dvou třetin zkušenost osobního kontaktu s občanem bývalé Jugoslávie. V některých třídách se vyskytovali běženci z bývalé Jugoslávie, což do jisté míry ovlivnilo výsledky určování národností.

Jednoznačně to byly tři národnosti, které studenti pražských gymnázií byli schopni rozlišit: Chorvaté 32,93 %, Srbové 28,05 % a Muslimové 24,4 %. Výsledky u dalších národností nebyly tak výrazné jako u předchozích. Schopnost poznat Slovinci uvedlo pouze 4,88 %, Makedonci 2,44 % a Černohorci 1,22 % dotázaných. Jugoslávie k určité národnosti uvedlo pouze 14,63 % respondentů. Studenti dovedou určit národnost občanů bývalé

Jugoslávie (nástupnických států bývalé Jugoslávie) jedině na základě jejich osobního vyjádření, tedy na základě jimi deklarované národní příslušnosti. Sami nejsou schopni jednotlivce zařadit podle vnějších znaků.

Závěr

Obraz občanů bývalé Jugoslávie u studentů tří pražských gymnázií je ovlivněn nejvíce dvěma faktory. Prvním faktorem je právě válka, která pomohla díky vzniku nových národních států při rozlišení národností bývalé Jugoslávie. Při nestandardizovaných rozhovorech jsem se velmi často setkal s názorem, že do vzniku válečného konfliktu studenti měli tendenci vnímat bývalou Jugoslávii spíše jako celek a právě až válečný konflikt pomohl jasněji rozlišit jednotlivé národnosti. Znalosti o bývalé Jugoslávii a jejích národech se dají charakterizovat jako spíše malé. Jako největší zdroj získávání informací uvádějí studenti sledování televizních pořadů, a to jak tuzemských, tak i zahraničních. Dále pak také tisk, literatura, rozhlas

a rodina jsou zdrojem informací. Při rozlišování jednotlivých národností dominují tři a jsou jimi Chorvaté, Srbové a Muslimové. U prvních hlavní roli sehrála válka a kontakty v oblasti turistiky. U druhých je to jednoznačně válka a u třetích odlišné náboženství.

Na výzkum, ze kterého vycházím v této práci, navázal další, uskutečněný v roce 1999, který vychází ze zjištěných skutečností a dále je ještě precizuje. V současné době probíhá počítačové vyhodnocení dat získaných od respondentů. Rozšířil se jak okruh sledovaných skutečností, který se promítl do nových okruhů otázek, tak i celkový počet respondentů, a to nejen studentů gymnázií, ale i studentů učilišť.

Contact and Sources of Information about the Citizens of former Yugoslavia acquired by Students of Prague Secondary Schools

Tomáš Procházka

The paper focuses on the question of contacts and sources of information about the citizens of the former Yugoslavia as ascertained among the students of three Prague secondary schools (born in 1976–1978). The survey was conducted in 1995 by means of a questionnaire method and non-standardized interviews.

The role of the media as a source of information about the citizens of the former Yugoslavia is indispensable. The respondents (82.93 %) clearly prefer television. The rest of the media is placed by the respondents under the limit of 50 %. This involves the press, literature and radio.

Direct contact and information mediated by another person are generally not considered as crucial by the respondents. This also relates to the school. Despite this, 69 % of respondents said that their experience with a citizen of the former Yugoslavia materialized through direct contact. In direct contact there was also a focus on distinguishing ethnic groups of the former Yugoslavia. If the respondents named them, there was a dominance of three nations of the former Yugoslavia—Croats, Serbs and Moslems.

Funkce tradice u romské elity v Praze

Proměna vztahu ke smrti a umírání

Lucie Kvízová

V současnosti se obrací zájem jak odborné, tak širší veřejnosti k výrazné minoritě žijící na území České republiky – k Romům. Je nutné si uvědomit, že chování romské komunity vychází z odlišných tradic, zvyklostí a historie.

Odlišnosti romské etnické skupiny od ostatních etnik žijících na území České republiky jsou mnohem větší, než jaké jsou mezi ostatními etniky v naší republice. O romské menšině toho dosud mnoho nevíme, a právě malá informovanost o této etnické skupině pravděpodobně souvisí s nepochopením a odmítáním Romů.

Dosavadní badatelé z řad etnologů a představitelů ostatních společenských věd sledovali romské etnikum z různých pohledů – z hlediska odborného a z hlediska státně administrativní linie. Zabývali se především otázkou původu, historického rozsídlení a společenského vývoje Romů, sledovali jejich tradiční kulturu, život a jazyk. Po druhé světové válce navíc bádání etnologie měla napomoci řešení „cikánské otázky“. Etnologové se však dosud orientovali a nadále orientují především na Romy, kteří buď žili v nepřerušené kontinuitě v lokálně ohraničených romských komunitách, anebo po imigraci do českých zemí vytvořili nové lokální romské společnosti uvnitř občanské společnosti měst a vesnických obcí. Zaměřili se na problematiku Romů, kteří se řadí – z hlediska kulturního, sociálně-ekonomického, z hlediska dosaženého vzdělání a vykonávané profese k méně vyspělé části romského společenství.

Já jsem se však rozhodla sledovat opačnou skupinu romského etnika. Stojí na společenském protipólu těch, kteří dosud byli a jsou v centru pozornosti etnologů. Obrátila jsem se na současnou romskou elitu žijící či pracující v Praze, hlavním městě naší republiky. Zaměřila jsem se tedy na

tu část romské komunity, která stojí v čele procesu inovačních emancipačních trendů. Romská elita je nejprogresivnější částí romského společenství a jako taková ukazuje trendy dalšího vývoje romské komunity. Rozhodla jsem se zkoumat, jak se elita proměňuje ve svých názorech – jak se modernizuje, jak tkví v kořenech své etnicity, své vlastní tradice, své vlastní komunity a k jaké polaritě v rámci této modernizace dochází.

Jako ukazatel tohoto procesu jsem si zvolila to nejtradičtější, nejvnitřnější téma – úmrtí a pohřeb člověka. Záměrně jsem si vybrala etapu života, která má pro Romy nesmírný a zároveň odlišný význam než pro českou společnost. Cíleně sleduji pouze pohřeb a úmrtí; původně jsem chtěla sledovat přechodová období života člověka vůbec, ale problematika je natolik široká, že jsem ji zúžila.

Ve svém výzkumu jsem se snažila pochopit, blíže definovat a zmapovat současné dodržování rodinných obyčejů a rituálů při úmrtí člověka u předem vymezené (tzv. elitní) části romského etnika, které žije nebo alespoň pracuje v Praze. Zajímá mě současný stav tradic – to, jak jsou dodržovány současnou romskou elitou. Kladla jsem si především otázku, jakou funkci hrají v dnešní době tradice a obřady spojené s úmrtím a pohřbem u Romů, kteří se soustřeďují na otázky kariéry, profesní profilace a na možnosti svého hospodářského rozkvětu.

Elitnost skupiny jsem se pokusila vymezit ve zkratce následovně: nemám na mysli elitu společenskou v měřítkách majoritní společnosti – tzn. nejde pouze o špičku politickou a ekonomickou, v současné době se vyznačující movitostí nebo společenským postavením, ani o kulturní špičku společnosti. Pod romskou elitu, tak jak ji chápu, zahrnuji lidi, kteří se odlišují od zbytku své komunity – jak profesně (ze své práce jsou schopni udělat dílo), tak i tím, že představují kulturně a ekonomicky vyspělou část společenství, na které pravděpodobně závisí další osud a kroky Romů jako výrazné minority v naší republice.

Romská komunita si vybudovala vlastní měřítko úspěšnosti a elitnosti. Profesní pozice, které respondenti zastávají, jsou z hlediska Romů chápány jako proniknutí do vyšších společenských struktur, které dříve nezaujíмали (např. profese modelky, podnikatele ad.). Romské společenství charakterizuje subjektivní chápání společenského vzestupu.

Mými respondenty – představiteli elity byli jak umělci – hudebníci, výtvarníci, tak politici, podnikatelé, novináři, modelky, administrativní pracovníci, úředníci, studenti.

Hlavní náplní mé práce byl výzkum vztahu k umírání a smrti. Kladla

jsem si tedy otázky víry v posmrtný život, otázky závaznosti tradic pojí-
cích se k úmrtí a smrti člověka u současné romské elity, a jejich proměn
v postojích tří generací. Posun v tradici byl pro můj výzkum velmi důležitý.
Inovace v jednotlivých tradicích a přejímání konkrétních kulturních prvků
a vzorů od majoritního etnika dokládají význam postojové změny (pro-
měny).

Je otázkou, k čemu všemu naše společnost Romy nutí a k čemu je nutit
chce (jednak vědomě a jednak, aniž by sama chtěla). Na onom posunu
a případném setrvávání či oddalování se od tradicionality jsem se pokusila
doložit kulturní osobitost sledovaného souboru respondentů, tedy těch,
kteří časem přeberou veškerou zodpovědnost za romskou komunitu do
svých rukou a zvolí jednu z možných cest následného vývoje: 1) cestu
etnické identifikace (je otázkou, nakolik silné jsou tendence vedoucí k sebe-
uvědomování si sama sebe a přihlašování se k romství), 2) cestu kulturního
vyrovnávání, 3) cestu přizpůsobení a zachování své kulturní a etnické
identity – tedy cestu přijetí dvojí identity, nebo 4) cestu asimilace (maxi-
málně si osvojí způsob života majority, splyne s českou společností), 5) ces-
tu nevyhraněného postoje ve vztahu ke své etnicitě.

Ve své práci jsem vycházela z terénního výzkumu, na kterém je práce
vybudována. Terénní výzkum jsem uskutečnila technikou nestandardizo-
vaných opakovaných rozhovorů (interview) a dlouhodobým zúčastně-
ným pozorováním, (které se mi i jako redaktorce romského vysílání
Českého rozhlasu prostřednictvím nejrůznějších situací každým dnem
nabízejí). Otázky respondentům jsem kladla v průběhu spontánního roz-
hovoru – šlo však o jasné, připravené a cílené otázky.

Rozhovory jsem s většinou respondentů vedla opakovaně, což bylo roz-
hodně časově náročnější, ale efektivnější ve svém důsledku – postupem
doby jsem se dozvěděla informace, které by mi respondenti bez bližšího
vzájemného poznání nesdělili. Výzkum jsem prováděla v době od května
r. 1998 do dubna r. 1999.

Ve výzkumu uvádím informace od 65 respondentů, s nimiž jsem měla
možnost v průběhu svého výzkumu individuálně hovořit. S respondenty
jsem se od října 1998 do dubna 1999 pravidelně stýkala.

Respondenti pocházeli z řad městských Romů. Žijí nebo alespoň pracují
v Praze. Věkově náleží spíše k mladé a mladší střední generaci. Převážně
jde o potomky původních starousedlých Romů, jejichž rodiče a prarodiče
se přistěhovali na naše území ze Slovenska. Profesionálně jsem je zařadila mezi
umělce, novináře, úředníky, studenty. Podle zjišťovaného sociálního sta-

tusu patří respondenti ke střední vrstvě naší společnosti. Avšak z romského pohledu, který nepočítá se sociologickým měřením sociálního statusu (ukazatele: vzdělání, příjem, profesní pozice, podíl na moci, způsob života, prestiž povolání), je jejich status a s ním související postavení v romské komunitě daleko vyšší. Vzdělání respondentů je převážně středoškolské (zahrnuji do něho i studenty středních škol), dále jsou respondenti vyučeni, pouze v několika případech vysokoškolsky vzdělaní či se základním vzděláním.

V souboru respondentů mírně převažovaly ženy nad muži, celkově ve výzkumu pracuji s informacemi získanými jak od žen, tak od mužů. Ženy byly přístupnější k rozhovorům a mnohdy jsem se toho od nich dozvěděla více (především v otázkách mapujících rodinné obyčeje).

Až na jednu výjimku se všichni zmínění respondenti hrdě hlásí k romské národnosti (nezávisle na barvě svých vlasů, očí, pleti) a jejich vnější projevy etnické identity můžeme pozorovat především při společenských příležitostech, hlavně při zábavných – v tanci a písni. První jednotlivci z řady sledovaných elitních Romů se začínají „vyrovnávat“ se svým etnickým původem, začínají se aktivněji zajímat o romský jazyk a kulturu a začínají objevovat a oceňovat jejich hodnoty. Přihlašují se k „romství“ a začínají se angažovat v pomoci ostatním Romům. Většinou jde o potomky romských profesionálních hudebníků, případně o lidi pocházející z rodin uměleckých řemeslníků – např. kovářů, dále pak o děti ze smíšených manželství – „poloviční“ nebo „čtvrtinové“ Romy, středoškolsky a vysokoškolsky vzdělané lidi. Tito jednotlivci překonali „handicap“ svého původu a vnitřně se se svým romstvím identifikují. Uvědomují si vlastní hodnoty (z oblasti jazyka a kultury), na kterých mohou dále stavět. S majoritní společností se vyrovnávají cestou pozitivní deklarace dvojí identity.

Co se týče náboženského vyznání, většina respondentů (zhruba dvě třetiny) se považuje za věřící, ostatní se řadí mezi bezkonfesní laiky. Věřící respondenti se hlásí k římským katolíkům, větší část respondentů se však za praktikující věřící v běžném slova smyslu nepovažuje. Jejich víra je zajímavou symbiózou křesťanské ideologie, vlastních pověr (jejichž kořeny můžeme předpokládat v Indii) a obyčejných lidových pověr majoritního obyvatelstva, kterou přizpůsobili vlastním potřebám.

Respondenti ovládají romštinu, většina z nich aktivně (především příslušníci starší a mladší střední generace). Ti, co ji ovládají pasívně, se v mnoha případech v romštině zdokonalují. Pouze jedna respondentka

tento jazyk nepoužívá a nerozumí mu. Na rozdíl od mladších respondentů, kteří hovoří většinou dvěma jazyky (romsky a česky), příslušníci střední a starší generace hovoří ještě navíc slovensky; ti, jejichž rodina pochází z Německa, Ruska či Maďarska, navíc často i jazyky těchto zemí. Někteří respondenti (výhradně z řad neelity) hovoří zvláštním „etnolektem“, slangem smíšeným z různých nářečí – slovenštiny a češtiny.

Dnes jsme u Romů žijících či pracujících v Praze, kteří přísluší jak do elitní, tak do neelitní části komunity, svědky procesu jazykové asimilace – tzn., že respondenti-rodice při výchově svých dětí nebo naopak rodiče při výchově svých respondentů uplatňují to, že:

1. S dětmi odmalinka hovoří jak romsky, tak i česky. Někteří své děti vědomě romštině učí, protože si uvědomují důležitost znalosti vlastního jazyka. Jazyk slouží jako významný etnický ukazatel skupiny – Romové se identifikují přes jazyk a styk s romskou komunitou.

2. Při výchově upřednostňují češtinu, ale souběžně s ní komunikují romsky. Děti se učí romštině pasívním způsobem – poslechem, zprostředkovaně přes pohádky, příběhy a písně, případně ji využívají v jednoduché komunikaci s prarodiči a nejstaršími členy komunity. Tito rodiče předpokládají, že se děti, poté co vyrostou, sami rozhodnou, zda budou romštinu používat, či nikoli.

3. Hovoří s dětmi jen česky, romsky hovoří jen v jejich nepřítomnosti nebo vůbec.

V rodině a v širší příbuzenské skupině respondentů se již běžně objevují gadžové (romské označení pro členy majority). Velký počet respondentů má však za partnera Roma nebo vztah s Romem upřednostňuje. Rozdílný etnický původ cítí jako překážku bránící uzavření manželství – bojí se kulturních rozdílů a toho, že by jim byl jejich původ v budoucnosti někdy protějškem vytýkán. Mladší respondenti, kteří teprve partnera hledají, však vztah s gadžem nevyklučují, protože je jejich výběr v rámci romské komunity zákonitě omezen. U mladších elitních Romů totiž již na prvním místě ve výběru partnera nestojí etnická příslušnost protějšku (toto kritérium však bylo a stále je prioritní pro generace jejich rodičů a prarodičů, nemluvě o generacích předchozích), ale důležitějším je pro ně sociální, ekonomická a kulturní úroveň případného partnera. Tito moji respondenti se snaží nalézt protějšky na stejné či vyšší sociální, ekonomické, kulturní úrovni. Většinou hledají nejprve v romském prostředí, a až když neuspějí, tak se snaží „pohlédnout“ po vhodných partnerech z řad majoritního obyvatelstva. Interetnický sňatek je někdy pouze projevem

stoupající snahy plně se vyrovnat s životní úrovní většinové společnosti a někteří Romové jej vnímají jako otázku prestiže.

Zaznamenala jsem, že u respondentů, kteří mají potomky, je počet dětí v porovnání s ostatní romskou populací výrazně nižší (nemají více než většinou dvě, případně tři děti), přibližuje se majoritě, ačkoli sami respondenti nebo jejich rodiče pocházejí většinou z více dětí. Tuto skutečnost považují za významný posun a oblast, ve které je romská elita ovlivněna majoritní společností. U romské elity se tedy prosazuje model dvou až třídětné rodiny. Elitní Romové přejímají model evropské městské rodiny – rodiny, která je charakterizována malým počtem dětí. Tento model však v prostředí elitních Romů „nedospěl“ do modelu rodiny s jedním dítětem.

Současná romská elita v postojích ke smrti, v obyčejové a obřadní tradici váží se k úmrtí a pochování člověka, stále ještě tkví v tradičním romství. Pochopitelně i zde ovšem dochází k posunům, které jsou důsledkem dosaženého vzdělání, přejímání evropské kulturní tradice, sociální a ekonomické úrovně Romů, v některých oblastech dokonce důsledkem pozvolného prolínání kulturních modelů většinové společnosti.

Na vztahu k mrtvým, pohřbu, účtě se ukazuje, že romská elita sice tkví v kořenech romství (a že tam, kde se dotýká této roviny – neupouští od svého vnitřního vztahu k mrtvým), ale že posouvá význam některých pověřených aktů do společensko závazných a od řady z nich upouští.

Na jedné straně nastoupila romská elita proces emancipace směrem k modernizaci a upouštění od tradičních představ, obyčejů a obřadů a na straně druhé buduje vlastní tradice, svou vlastní identitu. Míra pověřivosti je v porovnání s neelitním vzorkem menší. Elita některé obyčejové a obřadní úkony nedělá jen z důvodu pověřivosti, ale z úcty k tradici, k předkům. Norma pověřivá, která se pojí k sankcím nadpřirozeným, se dostává do sankcí společenských, což je významný posun. Elita nepotřebuje k dodržování tradice strach z nadpřirozených sil, ale tradici drží stejně závazně sama, na což dohlíží komunita.

V souvislosti s přesunem Romů ze slovenského venkovského (resp. příměstského) prostředí osady do prostředí českého průmyslového města nezaznamenala změny jen kvantita pověřivých představ a praktik, ale i jejich kvalita. Došlo ke kodifikacím a inovacím. Dochází k prolínání určitých prvků z nového prostředí, kdy na celou komunitu působí „civilizační“ a modernizační faktory. Slábne vliv mezigeneračního přenosu informací. Nejstarší generace Romů, která vyrostla na Slovensku, pomalu vymírá. Střední generace, která ještě slovenské prostředí zažila, nebo u ní

bylo bezprostředně zprostředkováno nejstarší generací, je již značně ovlivněna moderním a urbanizovaným životem. Tento obecný proces postupuje u elity daleko rychlejším tempem.

Vztah elity k odchodu člověka ze života, pohled na smrt a posmrtný život zaznamenaly u elity řadu změn. Tyto změny však nejsou v popředí vlastní romské tradice. Závazná obyčejová tradice se stává společenskou konvencí.

The Function of Tradition of the Romany Elite in Prague

Proměna vztahu ke smrti a umírání

Lucie Kvízová

My work focuses on the current Romany elite living or working in Prague, the capital of the Czech Republic. This actually means that part of the Romany community which leads the processes of innovation and emancipation. The Romany elite is the most progressive part of the Romany community and as such it displays the trends of further development of the Romany community. Hence my decision to examine how the elite is being transformed in its views, how it is modernized, how it lies in the roots of its ethnicity, its own tradition, its own community and what polarization occurs within this modernization.

As a sign of this process the most traditional topic was selected—death and funeral of man. There was a deliberate choice of the stage of life which has an enormous importance for Romanies, which differs from that typical of Czech society. The survey involved an attempt at examining, defining and ascertaining the current observation of family habits and rituals at the death of man in a clearly defined (“elite”) part of the Romany community which lives or at least works in Prague. There was a focus on the current state of traditions—how they are observed by the present-day Romany elite. The following questions were primarily asked—what role is played by traditions and ceremonies connected with death and funeral in the Roman elite, which is centering on the questions of career, professional ascent and opportunities for economic well-being.

The work focused on examining the relationship of the Romany elite with death. Questions were asked about belief in posthumous life, the questions about binding nature of traditions linked with death among the current Roman elite and its transformations in the attitudes of three generations. The shift in the tradition was vital for the research. Innovations in individual traditions and adoption of specific cultural elements and patterns from the majority ethnicity prove the importance of the change in the attitude.

The work was based on field research. It was conducted with the method of non-standardized repeated interviews and long-standing observations made possible thanks to my job of a reporter of the Romany broadcast of Czech Radio. I could study all types of situations every day. I asked the question during spontaneous interviews—however, the questions were prepared and targeted. The interviews were conducted repeatedly with most respondents, which certainly required more time, but the result was better—in the course of time I learnt the information which the respondents would not have disclosed without a closer contact.

The survey was conducted between May 1998 and April 1999. It includes information from 85 respondents with whom a regular contact was maintained. The respondents were urban Romanies, living or at least working in Prague. They were mostly young or from the younger, middle-aged generation. The following conclusions were drawn from my survey: in its attitude to death, customary and ritual traditions linked with death and burial of man the current Romany elite is still deeply anchored in traditional Romany values. Understandably, here, too, there have been some shifts caused by the attained education, adoption of European tradition, the advanced of Romanies' social and economic level, and in some sphere even as a result of a continual combination of cultural patterns of the majority society. The attitude and respect to the dead reveals that the Romany elite still insists on the Romany values, but pushes the importance of some superstitious acts to the socially binding sphere and abandons a number of them. On the one hand, the Romany elite has triggered a process of emancipation toward modernization and abandonment of traditional ideas, habits and rituals, but on the other it is building its own traditions and its own identity. However, the elite's attitude to the abandonment is not in the foreground of the Romany tradition. A binding customary tradition is becoming a social convention.

Rusové pohledem pražské středoškolské mládeže

Michaela Šmídová

Tématem výzkumu bylo zjistit postoje středoškolských studentů k Rusům obecně, ale také se pokusit odpovědět na otázku, kde jsou zdroje těchto postojů. Jak vůbec mladí lidé reflektují změny, kterých jsou svědky? Vzhledem k jejich věku lze předpokládat, že nebudou ovlivněni tolik minulostí jako například jejich rodiče nebo i prarodiče. Tito mladí lidé jsou samozřejmě členy rodin s rozdílným zázemím, navštěvují školu, kde se mnohé dovídají, sledují média, jež jim dávají informace o celém světě, čtou knihy, které si vybírají podle svého zájmu, mají přátele a samozřejmě, že i oni sami jsou individualitou, která se více či méně rozhoduje samostatně. V souvislosti s tématem dnešní konference (tzn. Menšiny ve městě) lze zdůraznit hledání odpovědí na otázky, jež se týkají otevřenosti či uzavřenosti respondentů vůči Rusům, kteří se dostanou do České republiky. A do tohoto okruhu problémů patří také postoje respondentů, jež reflektují vzájemnou blízkost nebo naopak distanci Čechů a Rusů. Samozřejmě, že jde také o pokus poznat míru tolerance k cizincům jako takovým, v tomto případě k Rusům, která panuje uvnitř této konkrétní skupiny mladých lidí.

Výzkum prováděný formou ankety byl uskutečněn v květnu a červnu roku 1997 na třech různých pražských gymnáziích a jeho respondenty se staly studenti třetích ročníků. Pro větší reprezentativnost byla vybrána tři gymnázia z různých částí Prahy, a to Prahy 1, Prahy 8 a 10. Respondenti studovali ve třídách s všeobecným zaměřením a v době výzkumu jim bylo 17 nebo 18 let. Tento vzorek respondentů, to znamená mladí pražští studenti, byl vybrán především z důvodů, že Praha je město, kde lidé mají velkou možnost setkávat se s příchozími z jiných zemí, s nositeli jiných kultur. A k nim patří také Rusové, ale i další národy, jež dříve byly součástí

Sovětského svazu (např. Ukrajinci). A názory mladých lidí, kteří si již pravděpodobně nepamatují dobu před deseti lety, v sobě mohou zahrnovat zárodky nového pohledu na Rusy, ale nejenom na ně.

Vzhledem k tomu, že už během zpracovávání dotazníků nebyly patrné rozdíly mezi jednotlivými školami, bylo zajímavější a z hlediska obsahu nosnější zaměřit se na rozdíly mezi dívkami a chlapci.

Nejobecnějším konstatováním, které se týká výsledků tohoto výzkumu, může být tvrzení, že přes proklamovaný odklon naší společnosti jako celku od Východu, nejsou Rusové národem pro respondenty nezajímavým. A snad i vzhledem k tomu, že respondenti studují, mají možnost se o Rusech mnohé dozvědět. A tuto možnost využívají, i když je pravda, že školní znalosti se týkají spíše věcí minulých, jako jsou klasická ruská literatura a historie jako taková. Dotazovaní studenti také ve své většině chtějí někdy navštívit Rusko (64,5 %) a někteří z nich dokonce přesně vědí, které konkrétní místo. Tak například kromě obligátní Moskvy a Petrohradu (ten bývá ještě stále nazýván také jako Leningrad) to jsou Tunguzský prales, Bajkal, Jakutsk.

Dále je pro respondenty příznačné, že odlišně chápou své vztahy k Rusům podle toho, jestli je to Rus ve své zemi, to je v Ruské federaci, nebo cizinec ruské národnosti, který přišel do České republiky. Právě když se Rus stane cizincem v ČR, respondenti se o něm vyjadřují poněkud schematicky a snad také stereotypně. Vždyť ve své většině o těchto Rusech mluví jako o mafiánech, dělnících nebo bohatých turistech v oblecích a zlatě. A to je uvažování, které svědčí o vlivu médií. Média totiž často informují v podobných stereotypních obrazech, které jsou pro jejich potřebu velmi vhodně zkratkovité a zjednodušené. Samozřejmě kromě médií hrají roli také náhodné a krátké kontakty na ulicích bez možnosti vzájemného hlubšího poznávání. A jenom ti studenti, kteří zažili nějaký konkrétnější kontakt s Rusem, si je dokáží představit jinak, tedy v souladu se svou osobnější zkušeností. Výše zmíněná skutečnost naznačuje určitou nechuť většiny dotazovaných nějak se k Rusům, kteří jsou na území ČR, přiblížit a poznat je. Přesto však takové pojmání Rusů u nás nemůžeme považovat za nevráživost, ale spíše je v tomto postoji možné vyčíst jistou uzavřenost právě vůči těmto přichozím.

Zcela jiná je situace, když dotazovaní posuzují Rusa jako toho, kdo žije ve své vlastní zemi. V tomto případě pak dokážou pracovat s mnoha charakteristikami, jimiž Rusy popisují. A tak z dotazníků bylo možné vyčíst jistý soucit a vědomí složité situace, ve které se nacházela většina Rusů

v roce 1997. Také je patrné, že dívky z tohoto souboru respondentů dávají větší důraz právě na tyto skutečnosti a jejich názory jsou podbarveny tím, co by se dalo nazvat sociální citění. S ochotou hledět na Rusy jako na národ, který má velké životní problémy, následně souvisí také schopnost ocenit jejich dovednosti. Kromě technických, kulturních a hospodářských kvalit je respondenty vyzdvihována zejména neuvěřitelná životní síla Rusů, která jim umožňuje přežít podmínky, v nichž se nacházejí. Přestože u obou těchto skupin je ocenění vystavěno na podobných základech, míra pozitivního ocenění je u dívek nepoměrně vyšší než u chlapců.

Rusové nebo spíše Rusko i pro respondenty stále představují určitou obavu, která se pojí zejména s hypotetickou možností vzniku vojenského konfliktu z iniciativy Ruské federace. Je to hrozivá představa, ale je to také právě jen představa. Vyplývá nejen z toho, že Rusko je vlastníkem mnoha zbraní nejrůznějšího druhu, ale zejména z toho, že Rusům respondenti přisuzují jakousi nečitelnost a nevyzpytatelnost.

S těmito nejasnými obavami souvisí také míra tolerance respondentů. Přestože, jak již bylo řečeno, respondenti vnímají výskyt Rusů na území ČR poněkud zjednodušeně v podobě dělníků, mafiánů a turistů, nevyjadřují s ním zásadní nesouhlas. Neobjevuje se u nich touha po nějakém radikálním zásahu, který by vyřešil všechny problémy jedinou akcí. Zároveň však zůstávají v již dříve zmiňovaných pozicích nesnažit se s Rusy nějak víc sblížit, a to nikoliv z důvodu národnostní nechuti, ale spíše z lhostejného postoje k „zdejší“ Rusům. To platí zejména o ochotě být s Rusem v nějakém bližším vztahu. Možnost, že by se člověk ruské národnosti stal jejich životním partnerem, připouští 17 % respondentů a je důležité se zmínit o tom, že chlapci a dívky se ve svých postojích v tomto případě výrazně liší. Pouze 10 % dívek si dokáže tuto situaci představit, zatímco chlapců se stejným názorem je téměř 23 %. Jistě zde hraje roli problematičnost vůbec si představit svého budoucího partnera, a tak se takové uzavřenosti nelze divit. Ale rozdíl mezi oběma pohlavími je tak velký, že má také jiné důvody. Může jít například o kulturní zakotvení Ruska, kde rodina má jistě patriarchálnější pravidla, než je tomu u nás, a svou roli hraje také vědomí složité ekonomické situace v Rusku, kam by se dívky v souladu s tradicí pravděpodobně musely stěhovat. Příbuzenský vztah jako takový by byl přijatelný celkem pro téměř 30 % respondentů a v tomto případě se postoje dívek a chlapců téměř neliší. Totéž se nedá říci o kamarádských a přátelských vztazích. Zde naopak dívky prokazují viditelně větší vstřícnost než chlapci. Nejvíce tolerance pak respondenti projevují v tom

nejformálnějším vztahu, jako je sousedství (57%), ale také více než polovina z nich si umí představit Rusa jako svého spolupracovníka. A je důležité zdůraznit, protože to nepochybně má svůj význam, že se v souboru respondentů vyskytly dvě naprosto protikladné a zhruba stejně velké skupiny, které deklarovaly buď svůj absolutní souhlas nebo naopak absolutní nesouhlas se všemi zde předkládanými vztahy.

Jakou mají respondenti představu o vlastnostech Rusů? Je zajímavé, že z velmi široké nabídky možných vlastností, která byla v dotazníku k dispozici, si výrazná většina respondentů vybrala dvojici družnost (68%) a pohostinnost (52%) a k těmto dvěma vlastnostem přiřazovali jednotliví respondenti další. Ale na žádných dalších se již v takové míře neshodli. Právě zdůrazňování družnosti a pohostinnosti jako pro Rusy typických vlastností můžeme považovat za ukázkou stereotypního postoje, který respondenti zaujímají ve vztahu k Rusům. Tuto skutečnost lze považovat za důsledek nedostatečných konkrétních znalostí o Rusech a spíše spoléhání se na tradiční představy. Ti, kteří se těmto vžitým představám poněkud vzepřeli, pak deklarovali svou neochotu vybrat nějakou z nabídnutých vlastností se slovy, že je pro ně něco takového prostě nepřijatelné z etických důvodů.

Lze současné a budoucí vztahy k Rusům stavět na pocitu vzájemné blízkosti? Respondenti si realisticky uvědomují naše vzájemné propojení, to, že jsme součástí jednoho světa. Vnímají, že Rusové i Češi jsou Slované. A i když je to spíše reminiscence z minula, má své opodstatnění i v současnosti, třebaže jen prostřednictvím jazykové příbuznosti. Zdá se však, že pro respondenty je vztah k Rusku ovlivněn také jistou nerovnováhou, která je způsobena rozdílnou velikostí, významem, vlivem a směřováním země. A tak podle nich Češi patří na Západ a Rusové jsou zase součástí Východu. Podle dotazovaných studentů máme odlišnou mentalitu, s tím souvisí také jiný životní styl, máme jinou kulturu. Ale to neznamená, že mezi Čechy a Rusy stojí nějaká nepřekročitelná bariéra. Rusové sice mezi nejrůznějšími národy nezaujímají ta nej přednější místa z hlediska sympatií respondentů, ale zároveň nejsou mezi posledními. Je například zajímavé, že pouze sedmnácti procentům respondentů jsou sympatičtější Němci než Rusové. To nepochybně souvisí s historickým povědomím odpovídajících, které stále považuje úlohu Rusů při osvobození Československa za nezastupitelnou. Mezi slovanskými národy zase Rusové nemají samozřejmě tolik sympatií jako Slováci, ale dotazovaní studenti je řadí výše než slovanské národy, které žily v bývalé Jugoslávii. A to je poměrně výrazná změna od doby, kdy

vztahy Čechů a jižních Slovanů byly mnohem intenzivnější, a kdy také sympatie k Srbům, Slovincům a Chorvatům byly větší než k Rusům.

Jestliže respondenti projevují nějaké obavy, pak to nejsou obavy z Rusů jako lidí, ale spíše z Ruska jako nevyzpytatelné velké země. Rusové žijící v Rusku si podle nich zaslouží dokonce obdiv a Rusové jako cizinci u nás, byť nahlížení zjednodušeným pohledem, nejsou zdrojem našich problémů a nelze je z nich vinit. Jak napsalo několik respondentů: „Rus je člověk jako každý jiný.“

Russians Viewed by Prague Youth

Michaela Šmídová

The conducted research has revealed that the attitude of respondents (students of Prague secondary schools) to Russians certainly cannot be called unambiguous. Its ambiguousness is confirmed by evident ambivalence which appeared among individual respondents as well as various groups of problems. One and the same respondent can display good knowledge of Russian culture, but can be at the same time afraid of Russians and assume a less tolerant position to them. On the one hand, there is the look at Russians in Russia (admiration of the Russians' ability to survive everything) and at Russians as immigrants in the Czech Republic on the other (one-sidedness and oversimplification in the respondents' views).

In general it can be said that apart from a few exceptions the respondents' attitudes to Russians do not reflect any indifference, let alone antipathy. From this point of view, the students are representatives of a new generation which is not burdened with past controversial events in Czech-Russian relations, although they know about them and bear them in mind. One can record among most respondents fairly realistic attitudes concerning both Czech-Russian political relations and the closeness of Russians and Czechs as Slavs. However, the above-mentioned realism is also confronted with some stereotypes which appear if there is a lack of closer experience or deeper knowledge.

Vztah české veřejnosti k Ukrajincům

Michaela Straková

Transformační proces, kterým právě ČR prochází, přináší kromě změn politických, ekonomických, právních a mnohých jiných také změny v samotné společnosti. Mění se i pozornost společnosti k mezietnickým vztahům a její otevřenost vůči cizincům, jakými jsou např. Ukrajinci. Léta 90. znamenala pro českou společnost zlepšení občanské a životní situace, ale také množství nejrůznějších problémů. Je proto velice zajímavé zjistit, zda a do jaké míry česká populace tyto změny vnímá a v jakém smyslu vnímá problémy spjaté se změnou etnického klimatu.

Úkolem mé diplomové práce bylo srovnání postojů tří generačně odlišných přátelských skupin Pražanů k Ukrajincům – k těm, kteří mají české státní občanství, i k těm, kteří pobývají dočasně na území ČR. Smyslem bylo zjistit, zda a do jaké míry jsou tyto skupiny vůči Ukrajincům tolerantní či naopak nepřátelské.

Na příslušníky ukrajinské národnosti jsem zaměřila pozornost hned z několika důvodů. Jedním z nich je skutečnost, že v posledních několika letech se jejich počet na území České republiky rapidně zvýšil, a to převážně jako následek špatné ekonomické, politické a sociální situace v jejich státě. Druhým důvodem je nedostatečné množství provedených průzkumů na toto téma a třetím popudem k rozboru této problematiky se pro mě stala skutečnost, že já osobně s Ukrajinci přicházím do téměř každodenního osobního kontaktu.

V rámci daného průzkumu jsem si položila otázku místa a frekvence kontaktu respondentů s Ukrajinci, otázku charakteru takového setkání, otázku vstřícného či odmítavého chování Ukrajinců k Čechům a naopak. Otázky byly zaměřeny rovněž na představy o „typických“ vlastnostech Ukrajinců, o symbolech ukrajinské kultury, na povědomí o rozdílech

mezi Rusy a Ukrajinci, na hodnocení vzájemných česko-ukrajinských vazeb co se týče jazyka, slovanských kořenů, kulturních prvků nebo politických zájmů. Postoj respondentů k Ukrajinčům byl sledován z pohledu mnoha aspekty ovlivněného názoru Čecha na Ukrajince – získané odpovědi byly vyhodnoceny v různých souvislostech a zároveň s přihlédnutím k charakteristice respondentů.

Průzkum byl proveden v lednu až březnu roku 2000 mezi členy tří přátelských skupin Čechů technikou dotazníkového šetření. Dotazník obsahoval 18 otázek, přičemž kladl důraz na otázky otevřené¹ – respondentům tedy ponechal prostor pro vyjádření se v souladu s jejich vlastním míněním. Zaznamenal názory jednoho sta osob – pracovníků tří zaměstnaneckých kolektivů, studentů jedné vysoké školy a lidí, kteří byli s těmito skupinami pracovně či osobně svázané.² Soubor respondentů tak vytvořily osoby různých věkových kategorií (od 16 do 71 let), muži i ženy³ různých pracovních orientací,⁴ osoby s různým vzděláním – ovšem s jednoznačnou převahou středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných lidí.⁵

Míru své životní úrovně hodnotili respondenti vesměs jako standardní, i když ve výjimečných případech se jednotlivci přikláněli k jiným variantám. Jejich politická orientace byla v době výzkumu – podle jejich vlastní deklarace – z více než poloviny pravicová (54), kdežto pouze 28 se přihlásilo k levicovému smýšlení.⁶ Osoby svolné k vyplňování dotazníků se tedy přikláněly častěji k pravicovému politickému smýšlení, což se jistě odrazilo na způsobu jejich nazírání na ukrajinskou problematiku v ČR i na působení Ukrajinců v jejich bezprostředním okolí.

¹ Do dotazníku bylo zařazeno 8 otázek uzavřených a 10 otevřených.

² V souboru sta respondentů bylo 86 osob, které měly bydliště v Praze a 14 osob, které sice byly v Praze zaměstnány, avšak jejich bydliště byla různá města Čech. Ve zkoumaném souboru jsem zachytila pracovníky služeb, průmyslu, školství a vysokoškolské studenty. Respondenti patřili ke třem různým přátelským skupinám. Přátelská skupina se stala východiskem pro výběr. Tento výběr měl umožnit sledování vlivu přátelské skupiny na mezietnické postoje jejich členů.

³ Zachyceny byly názory 51 mužů a 49 žen.

⁴ Většina respondentů se v době vyplňování dotazníků zařadila do kategorie zaměstnanců, vykonávala ovšem rozličná povolání. Devět osob bylo v době vyplňování dotazníků nezaměstnaných.

⁵ V souboru 100 respondentů byli dva se základním vzděláním, šest se vzděláním odborným, 55 se vzděláním středoškolským a 36 se vzděláním vysokoškolským (z nich 8 dosáhlo pouze bakalářské vzdělání).

⁶ Respondenti se z více jak jedné třetiny označili za spíše pravicově orientované, 18 se přihlásilo k jasné pravici. Pouze 23 se ztotožňovalo s levicovou orientací a pět se považovalo za spíše levicové. Každý šestý respondent se politicky nijak nevydělával – označil se za stoupence politického středu nebo dotaz o své politické orientaci nezdověděl.

Získané odpovědi nutno chápat jako odpovědi specifických skupin lidí, jejichž názory reprezentují výhradně tyto skupiny.

Ze širšího rozsahu zkoumané problematiky jsem pro tuto konferenci zvolila tři otázky: 1. otázku jak si respondenti utvářejí obraz Ukrajinců, 2. otázku vztahu respondentů k Ukrajině a 3. otázku tolerance či intolerance ke kulturní jinakosti Ukrajinců žijících na území ČR.

Jak si respondenti utvářejí obraz Ukrajinců

Z odpovědí na otázku „*Na základě čeho si utváříte názor na Ukrajince?*“ a na otázku „*Pokud přicházíte s Ukrajinci do styku, kde k němu dochází?*“ jednoznačně vyplývá, že názory si respondenti utvářejí na základě mnoha faktorů, které se vzájemně doplňují a ovlivňují. Svou úlohu sehrávají osobní zkušenosti z bezprostředního kontaktu, okolnosti, za jakých ke kontaktu dochází, informace, které Češi o Ukrajincích získávají zprostředkovaně, a také přítomnost či absence určitých předpokladů vůči jiným národnostem obecně.

Patrný je nárůst osobních kontaktů, který se v souvislosti s otevřením hranic odehrává v posledním desetiletí. Nejčastějším místem setkání s Ukrajincem se staly veřejné prostory (dopravní prostředky, ulice, obchody, restaurace, hospody, nemocnice aj.). Zde se s Ukrajinci setkává 39 % dotázaných. Další 28 % s Ukrajinci přichází do styku přímo na pracovištích. Ke kontaktům však již dochází nejen díky ekonomicky podmíněné imigraci. Ve dvou případech jsem zaznamenala příbuzenský vztah, v pěti případech vztah sousedský a ve třinácti případech došlo k vzájemnému kontaktu při poskytovaných službách (při stavebních pracích). Pouze 22 respondentů si naopak myslelo, že se s Ukrajinci neseťkává buď vůbec, nebo pouze za mimořádných okolností.⁷

Názor na Ukrajince si respondenti vytvářejí na základě nejrůznějších informací.⁸ Formují si ho postupně a nikoliv náhle. Jako nejčastější zdroj ovlivňující jejich postoj uváděli sdělovací prostředky (38 resp.). Ty ovšem figurovaly především tam, kde chyběly osobní zkušenosti. Nezanedbatelnou úlohu při formování postoje sehrály každodenní kontakty Čechů a Ukrajinců na ulici (33 resp.), v zaměstnání (31 resp.)

⁷ Každý z respondentů měl možnost zvolit libovolný počet možností. Proto souhrn možností se nerovná 100 %.

⁸ Tyto poznatky potvrdili respondenti tak, že v otázce zvolili ve většině případů více možností získání informací. Otázka byla formulována jako otázka uzavřená. Každý respondent však měl možnost vyjádřit navíc, nad rámec nabízených možností, i svou osobní zkušenost se získáváním informací o Ukrajincích.

a v prostředcích hromadné dopravy (7 % resp.). Nejinspirativnějším zdrojem zůstal kontakt v zaměstnání, kde dochází k hlubšímu poznání charakteru toho druhého.

Zajímavá je však skutečnost, že tam, kde dotazník poskytoval prostor pro vyjádření se k tématu mimo rámec nabízených odpovědí, téměř jedna pětina dotázaných jako zdroj získaných informací, které utvářejí jejich postoj k Ukrajincům, uvedla přímo své vlastní zkušenosti. Nabízené odpovědi byly zřejmě příliš vázané na možná místa setkání a některým respondentům šlo o vyzdvižení svého způsobu uvažování, který vzniká až na základě mnoha nejrůznějších zkušeností se členy ukrajinského národa.

Pohled respondentů na Ukrajince není jednostranný. Je sice subjektivní, ale současně strukturovaný. Jde však i o to, do jaké míry je stereotypní a nakolik je výsledkem skutečného uvažování člověka soudícího na základě svých zkušeností.

Vztah k Ukrajincům

Vztah k Ukrajincům byl sledován otázkou „*Jaké jsou vaše zkušenosti s Ukrajinci?*“.

Při zpracovávání získaných odpovědí byla použita metoda tzv. kontingenční tabulky, která sleduje vztah dvou proměnných veličin. Šlo o to zjistit, zda osobní zkušenosti dotázaných osob s Ukrajinci ovlivňují jejich pohled na Ukrajince jako národ. A bylo zjištěno, že taková souvislost mezi zmíněnými veličinami existuje. Je zřejmé, že k čím bližším a osobnějším kontaktům dochází, tím pozitivnější a tolerantnější reakce se v otázce na vztah respondentů k Ukrajincům objevují. Tak např. respondenti, kteří Ukrajince vídávají ve svém zaměstnání, nebo jsou s nimi dokonce v pravidelném pracovním kontaktu, zaujímají k těmto lidem většinou velice pozitivní přístup (10 % resp.), eventuálně přístup spíše pozitivní (9 %), tedy vesměs kladný. A naopak. Respondenti, kteří Ukrajince spatřují pouze na veřejných prostranstvích, buď mají s Ukrajinci velice rozmanité, spíše špatné zkušenosti (10 % resp.), nebo svůj vztah k Ukrajincům vyjadřují slovy: „*Raději kontakt s nimi nevyhledávám*“ (18 % resp.) a nebo o takovém kontaktu hovoří dokonce jako o spíše nepříznivém (7 %).

Část smíšených či negativně naladěných hodnocení Ukrajinců může být v očích respondentů vyvolána např. neupraveným vzhledem některých jedinců, jejich poněkud uzavřeným chováním, jejich nepříznivou medializací, popřípadě xenofobií vůči příslušníkům jiných národů na území ČR. Původ spíše nepřátelského pohledu na představitele ukrajinského národa

lze samozřejmě jen předpokládat, jelikož bližší vysvětlení svých rozhodnutí dotazované osoby neuvedly.

Stejná situace nastává i v případě kladných postojů k Ukrajinčům, kde se nabízí jednoduché vysvětlení. Kladné výpovědi vycházejí z osobního vztahu s Ukrajincem, tudíž z hlubšího poznání té druhé osoby a zřejmě i z pochopení, že národní identifikace je oproti lidským kvalitám naprosto zanedbatelným ukazatelem. Výsledkem takového uvažování je pravděpodobně opuštění stereotypů hodnotících chování toho druhého a uznání jeho pozitivních vlastností navzdory všem národnostním rozdílům.

Kromě obou typů protikladných odpovědí na otázku „*Jaké jsou vaše zkušenosti s Ukrajinci?*“ celkem 11 % respondentů se pro absenci jakýchkoli kontaktů nevyjádřilo.

Tolerance a intolerance ke kulturní jinakosti Ukrajinců

Důraz kladený respondenty na etnickou a kulturní homogenitu občanské společnosti ČR byl v průzkumu prokázán ve vztahu k cizincům i k Ukrajinčům. Respondenti dávali přednost požadavku, aby se národní a etnické menšiny žijící v ČR přizpůsobily českým kulturním zvyklostem. Právo žít po svém – podle svých zvyklostí a tradic – přiznala minoritám pouze menšina. Tato skutečnost pramení pravděpodobně v minulosti – v realitě 19. a první poloviny 20. století a také v povaze života Čechů v posledních padesáti letech, kdy politicky šířené názory směřovaly k integraci národních menšin do společnosti.

Projektem většiny z dotázané skupiny české populace je společnost ryze česká.⁹ Pouze 18 % respondentů zastává názor, že Ukrajinci jako národní menšina v ČR, tedy ti, kteří vlastní české státní občanství, by si měli zachovat také své typické rysy minority. Klasickým příkladem takového stanoviska se stala např. odpověď: „*Měli by si uchovat své národní zvyky a tradice, ale respektovat náš způsob života*“. Tito respondenti přistupují na jakýsi kulturní kompromis neboli částečnou asimilaci ukrajinských spoluobčanů, na přizpůsobení českému způsobu života. Pro dnešní české poměry je tedy schopnost přizpůsobit se českým zvyklostem, i když třeba jen částečně, měřítkem přijatelnosti ukrajinské národní menšiny.

I když je česká společnost několik desetiletí utvrzována v tom, že je její stát postaven na národní, kulturní a etnické homogenitě, je zřejmě schopna

⁹ Dotaz zněl: „*Někteří Ukrajinci již získali české státní občanství. Domníváte se, že by si měli uchovat typické rysy své minority, nebo by se měli snažit včlenit do české společnosti a ztotožnit se s jejím způsobem života?*“

vstřebat alespoň takovou odlišnost, která je odvozena z národní či kulturní příbuznosti. Tím by se dala vysvětlit skutečnost, že někteří respondenti považují přizpůsobení Ukrajinců českému životnímu stylu za výhradní záležitost jejich volby. Na otázku, zda by si Ukrajinci jako národní menšina měli své typické rysy uchovat, a nebo by se raději měli včlenit mezi českou společnost, někteří z nich odpověděli: „*Pokud dodržíjí zákony, je to čistě jejich věc*“ nebo „*To by si měl rozhodnout především každý z nich*“ a nebo „*To záleží čistě na nich*“. Tyto tolerantní názory byly zastoupeny u 13 % dotázaných a jsou typickým důkazem toho, že někteří jedinci si na multikulturní tendenci vnikající do naší společnosti následkem odchodu totalitního režimu pomalu začínají zvykat. Izolacionismus vůči širší národní a kulturní pluralitě již zřejmě nenachází své absolutní zastoupení, i když nezapomínejme na jeho zastoupení většinové (měřeno názory dotázaných).

Závěr

Jestliže jsme hledali odpověď na otázku, jak respondenti znají Ukrajince a jaký mají na ně názor, pak lze konstatovat, že ta část respondentů, která s Ukrajinci nemá prakticky žádné zkušenosti, zaujímá k nim jistá stereotypní stanoviska. Naopak respondenti, kteří znají Ukrajince relativně dobře, chovají k příslušníkům ukrajinského národa spíše přátelské až vřelé vztahy a přistupují k nim bez ohledu na jejich národní příslušnost. V první fázi vzájemného kontaktu dotázaní příznačně vnímali Ukrajince, kteří přicházejí na území ČR za prací, jako gastarbeitry a ve výjimečných případech jako mafiány. K tomuto postoji přispěla útržkovitá a vesměs kriminalizující medializace Ukrajinců. Přestože jsme u většiny respondentů nenalezli vůči Ukrajinčům zjevnou nevráživost, zachytili jsme jistou uzavřenost, tedy tendenci k izolaci, která je typická pro příslušníky etnicky homogenní společnosti. Přátelská skupina názory nesjednotila.

The Relationship of Czech Society to Ukrainians

Michaela Straková

A survey of the relationship of the Prague public to Ukrainians was conducted in a sample of one hundred respondents—Czechs aged 16 to 71 years. On the basis of this inquiry one can conclude that that part of respondents which has no experiences with Ukrainians, has assumed stereotype attitudes to them. By contrast, those respondents who really know Ukrainians, tend to have friendly relationships with them. In them they do not take into account the Ukrainians's nationality.

An apathetic attitude to Ukrainians in the first stage of mutual contact in the Czech Republic has led into adopting two initial positions: either into a general perception of their attitude as "guest workers" or, in exceptional cases, as mafia criminals (especially under the influence of media coverage).

Although after a several-year contact one cannot find hostility to Ukrainians among most respondents, one can still discern among them a certain reserve, typical of ethnically homogeneous societies.

Obraz židů u pražských novinářů

Znalosti o židovském náboženství, kultuře, dějinách

Hedvika Novotná

V letech 1997–98 jsem provedla v rámci IZV UK výzkum mapující postoje českých novinářů k židům, židovské otázce, antisemitismu a jejich znalosti židovských dějin a kultury, jehož rámcové závěry byly publikovány ve sborníku *Lidé města* č. 2, IZV UK, Praha 1999. Dovolím si tedy na tomto místě zastavit u některých konkrétních výsledků výzkumu, přesněji, pokusím se na několika příkladech nastínit, do jaké míry je v povědomí společnosti zakotveno židovství jako jeden z nezanedbatelných prvků našich dějin i současnosti, tedy kolik toho o židech víme.

Výzkum byl založen na dotazníkovém šetření a jeho respondenty byli redaktori sedmi celostátních a jednoho regionálního deníku a Českého rozhlasu. V dotazníku měli respondenti zodpovědět 23 otázek, uzavřených i otevřených, sledujících postoj respondentů k židům a židovství z různých hledisek. Šetření podchytilo názor 80 respondentů (návratnost distribuovaných dotazníků 69 %), jejich rozvrstvení dle pohlaví, věku, profesní specializace a postavení v zaměstnání odpovídalo skutečnosti.

Z hlediska vyhodnocení patřily k nejzajímavějším právě otázky znalostní – respondenti měli například vysvětlit některé pojmy související s judaismem a životem židů – nicméně jejich výsledky nebyly nikterak uspokojivé. Dané pojmy nebyla schopna alespoň přibližně vysvětlit ani polovina respondentů. Tak například termín „talmud“ si mnozí spletli s „tórou“ a definovali jej pak jako „hlavní knihu judaismu“, „posvátnou knihu“ či „židovskou bibli“. Objevily se též odpovědi typu „kniha modliteb“, „tajná kniha“, „písmo“, „vyznání“. Se stručnou výstižnou definicí se nejlépe vyrovnal respondent, který napsal: „výklad tóry, diskuse o ní v početné rabínské literatuře = filozofie života a návod jak žít“, nicméně za relativně přesné lze považovat i odpovědi typu „výklad Starého zákona“ či „kniha

židovských zákonů". V podobném smyslu odpovědělo celkem 18 respondentů. U pojmu „kabala“ lze za přesné považovat výklady s klíčovým slovem „mystika“, z nejmystičtějších vybírám: „esoterické učení, mystický směr v židovství“ nebo „(číselná) alegorie a mystický výklad SZ“. Takových bylo celkem 21. Objevily se ale také odpovědi jako „svaté spisy“, „soubor příkázání“, „posvátný kámen židů“, „jídlo“. „Pesach“ označili za svátek všichni, kteří otázku zodpověděli (40 respondentů), ale upřesnění svátku kolísalo od „židovské velikonoce“ či pouze „svátek“ až k „svátek nekvašených chlebů“ a „alegorie vyvedení z Egypta“. Odpovídající upřesnění uvedlo pouhých 7 respondentů. Pojem „kibuc“ je pojmem současným, pro jeho vysvětlení není třeba mít o judaismu hlubší znalosti, a také se o to pokusilo nejvíce respondentů (51) a nejvíce z nich se to také povedlo. Nicméně odpovědi se velmi různily – od jednoduchých („komunita“, „osada“) až po vysvětlující („životní a ekonomická venkovská samostatná jednotka bez peněz, služby a produkty zdarma“). Respondenti kibuc zhusta přirovnávali k „družstvu“ nebo ke „kolchozu“. Objevily se však i takové odpovědi, jako „stanové obydlí“ či „místnost“. Naopak k pojmu „JHVH“ se vyjádřilo zdaleka nejméně respondentů (30). Většinou šlo o vysvětlení přesná, ať už vysvětlující – „Jahve (ten, který vládne) – židé nemají samohlásky a Boha nevyslovují“, „jod-he-vav-he – nevyslovitelné jméno Boží“, „tetragram označující Boha“, nebo jednoduchá – „název Boha“, „Jahve“, „Jehova“, „Bůh“. Za zkreslené vystižení významu lze považovat „zkratka pro Boha“, k naprosté záměně pak došlo u „nápís pod Davidovou hvězdou, ale nevím“, „Ježíš“ a téměř kuriózního „světová organizace vyzdvihující práva židů“. Jak je z uvedeného souhrnu patrné, znalosti respondentů o židovství jsou velmi různorodé a kusé. A to i přes to, že jde většinou o lidi s vysokoškolským vzděláním, kteří mohou vzhledem ke své profesi značně ovlivnit názory společnosti.

Podobně dopadla i další znalostní otázka, v níž měli respondenti srovnat na škále podle míry tolerance vůči židovskému obyvatelstvu vybrané úseky českých dějin. Stručně lze říci, že čím bylo dané období od současnosti vzdálenější, tím bylo podle respondentů méně tolerantní, a to bez ohledu na skutečné historické reálie. Zajímavá situace však nastala u hodnocení let 1948–89, tedy doby, kterou většina respondentů zažila na vlastní kůži. Vyjádření k tomuto období bylo také hlavním cílem této otázky. Oproti hodnocení ostatních období se zde také respondenti nejvíce lišili. Ačkoliv nejčastěji (15 %) byla doba komunistického režimu zařazována na místo poslední, další dvě stejně velké skupiny (12,5 %) jí přisoudily místo druhé

respektive třetí, o něco méně pak místo páté (10 %), čtvrté (6,25 %), šesté (5 %) a dokonce i první (3,75 %). V celkovém průměru pak podle respondentů byl komunistický režim vůči židům třetí nejtolerantnější, nicméně se značným odstupem za 1. republikou (celkově druhá) a současností (výrazně nejlépe hodnocená). Důvodem značného rozptylu odpovědí zřejmě byla míra toho, která konkrétní léta a události z dob komunistické totality u respondentů převážily, stejně jako jejich politická orientace. Nutno ještě dodat, že na tuto otázku vůbec neodpovědělo 40 % respondentů.

Pozastavit se lze také u otázky, v níž měli respondenti vyjmenovat několik známých osobností, které podle nich jsou nebo byly židovského původu. V dotaznících se nejčastěji objevovalo jméno Franze Kafky – více než polovina respondentů – a dále Alberta Einsteina – třetina respondentů. Na ostatních osobnostech se ale neshodlo více než 12 % respondentů. Nejčastěji se tedy dále objevují tato jména: E. E. Kisch, L. Bernstein (9x), K. Sidon (8x), K. Poláček, M. Kopecký, H. Kissinger (7x), A. Lustig, F. Werfel, K. Marx (6x), P. Tigrid, J. Rabin, W. Allen (5x). Jak je již z tohoto výčtu patrné, respondenti si vybavili osobnosti (celkem 103) různých profesí. Nejčastěji byli uváděni literáti a žurnalisté (35 osobností), dále politici (17 osobností), filozofové a vědci (15 osobností), herci (13 osobností), hudební skladatelé a interpreti (10 osobností). Výjimečně pak malíři (3 osobnosti, M. Chagall 3x) a obchodníci (Rotschild 4x, Rockefeller 2x, F. Schle). Tak nízký výskyt osobností posledně jmenované kategorie je zarážející v souvislosti s tím, že na jiném místě dotazníku celé tři čtvrtiny respondentů uvedly, že právě v oblasti obchodu dosahují podle nich židé velkých úspěchů. To poukazuje na stále přetrvávající stereotyp žida jako bohatého a mocného obchodníka s velkými možnostmi ovlivňovat světové dění (hned po obchodníkovi je další typickou židovskou profesí literát a politik), přestože již dnes není spojen s představou konkrétních osob.

Objevuje se však ještě jiný stereotyp – zcela opačný. Jako symbol židovství uváděli respondenti kromě Davidovy hvězdy a náboženských symbolů často také typické znaky vzhledu ortodoxních židů, kterých je u nás poskrovnu, jako „klobouk“, „pejzy“, „vlasy“, „kabát“, „černé oblečení a bílá košile“ aj. I z vyhodnocení dalších otázek vyplývá, že pro mnohé respondenty je židem člověk jak vystřižený z Olbrachtových povídek, opět postava zprostředkovaná v našem prostředí zejména literaturou, často se silným náboženským podtextem, i když na přímou otázku, zda židovství chápou především jako náboženství, odpovídají tyto respondenti zhusta negativně. Dalším způsobem vnímání židů je zdůraznění jejich

osudu jako pronásledovaného národa, zejména jako obětí nacismu. Nicméně zdůrazňování holocaustu je v naprosté menšině proti výše zmíněným variantám a více než polovina respondentů rozhodně nepovažuje za vhodné jej připomínat častěji, než jak je tomu doposud. Naopak, často je silně patrná nechuť se k otázkám minulosti (nejen z dob nacismu) židů vůbec vracet a už vůbec si připouštět, že by někteří z představitelů naší společnosti mohli mít na této minulosti nějaký podíl viny.

Uvedené výsledky považuji za poměrně zneklidňující. Ačkoliv (snad kromě jednoho dotazníku) z výzkumu nebyla patrná větší míra nepřátelství vůči židům, čísel z nich spíše značná lhostejnost, neznalost problematiky a nezájem o ni. Přitom i jemná nuance ve formulování novinářské zprávy může zvláště u takto citlivého tématu do značné míry ovlivnit její vyznění, jak jsme toho ostatně často svědky. Ostatně v dnešním mediálním věku jsou to právě novináři, kteří mají nesmírnou možnost ovlivnit názory značného množství lidí. A neznalost spolu s nezájmem, navíc se skrytými předsudky a zavedenými stereotypy, může vést ke snadnější manipulovatelnosti.

The Picture of Jews among Prague Journalists

Knowledge of Jewish religion, culture and history

Novotná Hedvika

The research conducted within the framework of the Institute of Basic Education of Charles University focused on the knowledge and general consciousness of Czech journalists about Jewish history and culture. From an assessment of answers from 80 respondents it was established that the knowledge of notions associated with Judaism and the life of Jews is far from satisfactory among the group under observation. Most of those surveyed were unable to even approximately explain the notions such as "JHVH", "torah" or "kibbutz". When it comes to the assessment of various periods of Czech history with regard to tolerance of Jews the results were not much better.

Basically, the bigger the distance of the period under consideration from now, the more negative assessment was given by those polled, except World War Two. It is noteworthy that when the journalists were to spontaneously name some distinguished Jewish personalities, they only agreed on Franz Kafka and Albert Einstein. Most respondents described as typical symbols of Jewry only some of the signs of the Jewish religion or some attributes of "Jewish appearance," tainted with prejudice. Most of them agreed that the Holocaust question should not be highlighted more often than it is now. Generally, the knowledge of those shaping public opinion through the media does not exceed the knowledge of their readers or listeners.

- 211 **Zdroje informací studentů pražských gymnázií o občanech bývalé Jugoslávie** / Contact and Sources of Information about the Citizens of former Yugoslavia acquired by Students of Prague Secondary Schools *Tomáš Procházka*
- 217 **Funkce tradice u romské elity v Praze.** Proměna vztahu ke smrti a umírání / The Function of Tradition of the romany Elite in Prague *Lucie Kvízová*
- 225 **Rusové pohledem pražské středoškolské mládeže** / Russians Viewed by Prague Youth *Michaela Šmídová*
- 230 **Vztah české veřejnosti k Ukrajincům** / The Relationship of Czech Society to Ukrainians *Michaela Straková*
- 237 **Obraz židů u pražských novinářů.** Znalosti o židovském náboženství, kultuře, dějinách / The Picture of Jews among Prague Journalists *Hedvika Novotná*

Redakční rada: V. Halászová, J. Kadeřábková, J. Kandert, K. Klápřtová, J. Kraus, M. Moravcová, Z. Pinc, J. Rychlík, F. Schindler, B. Soukupová, A. Svoboda, M. Turková, L. Tyllner, F. Vrhel

Vedoucí redaktor: Mirjam Moravcová

Výkonný redaktor: Eva Havelková

Obálka a grafická úprava: Aleš Svoboda

Adresa redakce: Legerova 63, 120 00 Praha 2

Vydává: Univerzita Karlova v Praze, Institut základů vzdělanosti
Publikace vychází ve spolupráci s Občanským sdružením pro výzkum etnických, národnostních a sociálních otázek ETNOS

Nakladatel: SOFIS, Sdružení pro humanitní výchovu a vzdělávání,
Legerova 63, 120 00 Praha 2

Sazba: YCM studio **Tisk:** TOBOLA Praha

Toto číslo revue Lidé města vychází za finanční podpory Grantové agentury České republiky (grant č. 404/98/1117). Redakce za tuto podporu děkuje.

ISSN 1212-8112

Na zadní straně obálky: Ze současné činnosti Klubu slovenské kultury v ČR se sídlem v Praze. Výstava »Století Slováků v českých zemích. Dokumenty a literatura z let 1892–1999« instalovaná ve Vlastivědném muzeu Jeseník, březen–duben 2000. – Žebráky, okr. Tachov. Obec osídlená v roce 1948 slovenskými reemigranty z rumunského Rudohoří v Sedmihradsku a volyňskými Čechy. V místní škole se krátkodobě vyučoval v odpoledních hodinách slovenský jazyk (1948–1950). Foto Jiří Nosek, 1998. K článku Heleny Noskové.
